

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Boguslavski
Karpuşin
Rakitov

Diyalektik
ve
Tarihsel
Materiyalizmin
Abecesi

İKİNCİ BASKI

**DİYALEKTİK VE TARİHSEL MATERYALİZMİN
ABECESİ**

**BOGUSLAVSKİ, KARPUŞİN, RAKİTOV,
ÇERTEKİN, EZRİN**

**ÇEVİREN
VAHAP ERDOĞDU**

Boguslavski, Karpuşin, Rakitov, Çertekin ve Ezrin tarafından hazırlanan **ABC of Dialectical and Historical Materialism** (1976) adlı yapıtı, İngilizcesinden Vahap Erdoğan dilimize çevirdi, ve kitap, **Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi** adı ile, **Sol Yayınları** tarafından, Ocak 1990 (Birinci Baskı: Mayıs 1977) tarihinde, Ankara'da, **Şahin Matbaası**'nda dizdirilip bastırıldı.

DİYALEKTİK MATERİYALİZM

9-229

- 11 BİRİNCİ BÖLÜM. — Felsefenin Temel Sorunu
- 11 1. Sorunun Özü
- 16 2. İnan mı, Yoksa Bilgi mi?
- 19 3. Öznel İdealizm Karşısında Materyalizm
- 26 4. Nesnel İdealizm Karşısında Materyalizm
- 33 5. Yer Geçmişinin Bilimi ve Felsefenin Temel Sorunu
- 35 6. Beynin Fizyolojisi ve Felsefenin Temel Sorunu
- 36 7. O Halde Felsefe Nedir?
- 46 İKİNCİ BÖLÜM. — Felsefede Devrim
- 46 1. Marksist Felsefenin Toplumsal ve Tarihsel Öncelleri
- 47 2. Eski Diyalektik ve Modern Metafizik
- 51 3. Hegel ve Feuerbach
- 55 4. Yeni Bilimsel Bulguların Felsefi Genellemesi
- 59 5. İnsan Varlığında Pratiğin Rolü
- 63 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — Madde
- 63 1. Eski Felsefede Madde Kavramı
- 64 2. Doğa Biliminde Devrim, Felsefi Çekişme
- 66 3. Lenin Tarafından Geliştirilen Yeni Madde Kavramı
- 72 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — Madde ve Hareket
- 72 1. Hareketsiz Madde Var mıdır?
- 77 2. Maddesiz Hareket Var mıdır?
- 82 BEŞİNCİ BÖLÜM. — Uzay ve Zaman
- 82 1. Madde, Uzay ve Zamanın Dışında Varolabilir mi?
- 89 2. Zaman ve Uzay, Maddenin Dışında Var mıdır?
- 95 ALTINCI BÖLÜM. — Bilinç
- 95 1. Bilinç Maddî Dünyanın Bir Yansımasıdır
- 101 2. Yansıma, Maddenin Bir Özelliğidir
- 104 3. Sinirsellikten Zihinsel Etkinliğe
- 112 4. Emek, Dil ve Düşünce
- 117 5. Bilinçte Özne ve Nesne
- 120 6. Yansımanın Bilinen En Yüksek Biçimi
- 123 YEDİNCİ BÖLÜM. — Materyalist Diyalektiğin Yasaları
- 123 1. Yasa Nedir?
- 125 2. Nicelikten Niteliğe Geçiş Yasası
- 135 3. Yadsımanın Yadsınması Yasası
- 140 4. Karşıtların Birliği ve Çatışması Yasası
- 147 SEKİZİNCİ BÖLÜM. — Materyalist Diyalektiğin Kategorileri
- 147 1. Kategori Nedir?
- 154 2. Neden ve Etki
- 157 3. Üçüncü PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

169	DOKUZUNCU BÖLÜM. — Pratik, Bilginin Kökü ve Ölçütü
169	1. Dünya Bilinebilir mi?
171	2. Bilinemezci Bilgiteorisi
174	3. Uşşuluk ve Bilgilenme
176	4. Klasik İdealizmde Bilgi Teorisi
178	5. Metafizik Materyalizmde Bilgi Teorisi
180	6. Bilgileniş Süreci
184	7. Bilginin Temeli ve Ölçütü
187	8. Bilgi ve Gerçek

192	ONUNCU BÖLÜM. — Gerçeğe Giden Diyalektik Yol
192	1. Duyumların Kökeni
198	2. Bilmede Dilin Önemi
205	3. Soyutlama ve Kavram Oluşumu
211	4. Bilgilenmeye İlişkin Eylemde Model
215	5. Bilginin Teorik Düzeyi
221	6. Bilmenin Görgücul Düzeyi

TARİHSEL MATERYALİZM

231-377

233	BİRİNCİ BÖLÜM. — Tarihsel Materyalizm Bilimi
233	1. Tarihsel Materyalizm Nedir?
235	2. Tarihsel Materyalizmin Konusu
242	İKİNCİ BÖLÜM. — Tarihin Materyalist Anlayışı
242	1. Tarihsel Materyalizmin Doğuşu — Toplum Görüşünde Bir Devrim
247	2. Nesnel Bir Süreç Olarak Tarih
252	3. Tarihsel Zorunluluk ve İnsan Eylemi
256	4. Toplumun Maddî Koşulları
262	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — Toplumun Varlığının ve Gelişmesinin Temeli Olarak Maddî Üretim
262	1. Maddî Malların Üretim Tarzı
264	2. Toplumun Üretici Güçleri
268	3. Üretim İlişkileri
272	4. Üretim Tarzlarının Birbirlerini İzlemeleri Yasayla Yönetilen Bir Süreçtir
279	5. Toplumsal-Ekonomik Biçimleniş Nedir?
281	6. Toplumsal-Ekonomik Biçimlenişlerin Özgül Yasaları
284	DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — Sınıflar ve Sınıf İlişkileri
284	1. Sınıf Nedir?
287	2. Toplum Niçin Sınıflara Bölünür
294	3. Sınıf Karşıtlığı
302	4. Sınıfların Tarihsel Yazgıları
305	BEŞİNCİ BÖLÜM. — Devlet
305	1. Devlet ve Toplumun Sınıflara Bölünmesi
311	2. Devletin Tarihsel Biçimleri

315	3. Burjuva Devleti
316	4. Proletarya Diktatörlüğü Biçimleri ve Gelişmesi
324	ALTINCI BÖLÜM. — Toplumsal Devrim
324	1. Toplumsal Devrimin Tipleri
328	2. Proletarya Diktatörlüğü Nasıl Kurulur?
333	YEDİNCİ BÖLÜM. — Tarihte Yığınların ve Bireylerin Rolü
333	1. Halk Nedir?
336	2. Halkın Tarihte Rolü
340	3. Önemli Kişilerin Rolü
342	4. İnsan, Toplumsal İlişkilerin Toplamıdır
344	5. Komünist Toplumda Birey
347	SEKİZİNCİ BÖLÜM. — Toplumsal Bilinç ve Toplumsal Varlık
347	1. Toplumsal Bilincin Biçimleri
354	2. Toplumsal Psikoloji ve İdeoloji
358	3. Toplumsal Bilincin Bir Biçimi Olarak Ahlâk
361	4. Toplumsal Bilincin Bir Bütünü Olarak Din
367	5. Sanat
373	6. Devrimci Teori ve Devrimci Hareket
375	SONUÇ

DİYALEKTİK MATERYALİZM

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFENİN TEMEL SORUNU

1. SORUNUN ÖZÜ

1881 Martında, çarlık otokrasisine karşı eylemli muhalefetinden ötürü hapsedilen bir adam, şimdi adı Leningrad olan St. Petersburg'daki Peter ve Paul Kalesi'nin tek kişilik hücrelerinde bir kâğıt yaprağı üzerinde oturuyordu. N. İ. Kibalçic'in ölüm cezası onaylanmıştı ve infaz günü de pek uzak değildi. Ama onun o sırada düşünmekte olduğu şey kendi sonu değildi: zihnini, genç yaştaki ölümünden biraz önce, daha yeni çözüme ulaştığı bilimsel bir soruna kaptırmıştı. O kâğıdın üzerinde, bilim tarihinde ilk kez, jet-itimli bir hava aracının planları bulunmaktaydı.

Bundan yirmiiki yıl sonra, 1903'te, jet-itimli moto-

run ayrıntılı planını geliştirmiş olan tanınmış Rus bilim adamı K. E. Tsayolkovski, jet-itimi teorisinin temellerini koydu ve jet-itimli motorların gezegenlerarası uçuşlarda kullanılabileceğini gösterdi. Otuz yıl sonra jet motoruyla uçan araçlar yapıldı ve bu araçlar sınamadan geçirildi. Kısa süre sonra jet uçakları ortaya çıktı ve 1957'de ilk yapay yer uydusu SSCB'nde fırlatıldı. Bir dizi insansız uzay uçuşlarından sonra, içerisinde Sovyet kozmonotu Yuri Gagarin'in bulunduğu insanlı ilk uzay gemisi başarıyla fırlatıldı.

Bu yeni bir çağı başlatıyordu. Jet-itimli uzaygemileri Aya, Venüse ve Marsa gitmek üzere yola çıktılar. Bu, insan zihni, jet-itimi ilkesini kavramamış ve buna ilişkin bilimsel kuramı geliştirmemiş olsaydı, ve uzayı kavrama görevini insanın önüne koymamış olsaydı, hiç bir zaman olamayacaktı. İnsan yapısı bütün kozmik cisimler, bilimsel düşüncenin ürünüdürler. Ve düşüncenin yalnızca yer sakinlerine özgü bir şey olması zorunluluğu sözkonusu olmadığına göre ve evrende bizden akıl yönünden üstünlüğü olabilecek başka varlıklar da olabileceğine göre, bugüne dek kökeni bizce bilinmeyen başka kozmik cisimlerin de düşünce ürünü olduklarını varsaymak doğaldır. Öyleyse üzerinde bulunan her şeyle birlikte, Yerin de, düşüncenin bir ürünü olduğu neden varsayılmasın?

Gerçekten de böyle bir varsayım yapılabilir, ama bu, bilimin ve deneyin tanıklığı ile bağdaşabilir mi?

Işık, yılda 9.440.000.000.000 kilometre yolaır. Bu uzaklığa ışık yılı denir. Samanyolunun —güneş sisteminin bir bölümünü oluşturduğu dev bir yıldız ve öteki cisimler kümesinin— 100.000 ışık yılı kadar bir çapı vardır. Ondan çok uzaklarda bulunan öteki yıldız kümeleri (galaksiler) arasında hareket eder. Güçlü optik ve radyo düzenekleri yardımıyla bilim adamlarının gözlemle-

yebildiği evren parçasının 26.000.000.000 ışık yıllık bir çapı vardır. Bu, çok büyük olan, henüz elde bulunan gözlem araçlarının kapsamı dışında kalan evrenin bütün öteki alanları ile karşılaştırıldığında pek cüce kalır. Karaları, okyanusları, bitkileri, hayvanları ve insanı ile birlikte Yer ise, bu uçsuz bucaksız evrende son derece küçük bir noktadır.

Bilimsel tanıtlara göre yeryüzündeki yaşam, Yerin varoluşu ile karşılaştırıldığında çok kısa bir zamandan beri vardır, kaldı ki canlı organizmalar, Yer diye adlandırdığımız toplam bütün cisimlerin ancak önemsiz sayılabilecek bir bölümünü oluşturur. İnsan soyuna gelince, bir milyon yıldan biraz fazla bir süre önce ortaya çıktığına göre, oldukça genç sayılır. Uzay uçuşları ve bilimsel araştırmalar Yer ile doğal uydusu Ay arasında, değil düşünen varlıklar, canlı organizmanın bile bulunmadığını kesin olarak ortaya koymuştur.

Demek ki, evren, apaçık bir biçimde sonsuz çoklukta yaşam biçimlerini içermesine karşın, bunların ancak çok küçük bir bölümü düşünce yetisine sahiptir. Modern bilim, Engels'in "organik yaşam zamanının ve daha önemlisi doğanın ve kendi kendinin bilincine ermiş varlıklarının yaşamının, yaşam ile özbilincinin geçerli olduğu uzayın sınırlılığı kadar dar bir biçimde sınırlanmıştır..."* yolundaki gözlemini doğrulamıştır.

Modern bilim, düşüncenin, evrenin sayısız ürünlerinden yalnızca biri olduğunu öne sürer. Uzay ve zaman içerisinde sonsuz olan evrenin, düşüncenin ürünü olduğu yolundaki varsayım pek akla-yakın değildir. Bu görüşün yandaşları, bizim bilimsel bilginimizin tamdan başka her şey denebileceği, bilmediğimiz daha pek çok şeyin bulunduğu yolunda savlar ileri sürebilirler. Bu ol-

* Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 57-58.

dukça doğrudur. Ne var ki, bilisizlik kanıt değildir.

Böylece biz, özenle ele alınması yararlı olacak bir noktaya gelmiş bulunuyoruz.

Herhangi bir bilimde bir fikir oluşturmak için, her şeyden önce, o bilimin ilgilendiği temel sorunlar konusunda bilgi sahibi olmak gerekir. Örneğin kimyada, atomların nasıl birleştikleri ve ayrıldıkları ve bunun bir sonucu olarak tözlerin nasıl bileşim değişikliklerine uğradıkları sorusu, bütün öteki sorular yanında temel sorudur. Bunu bilince, kimya biliminin temel bir fikrini zaten oluşturabiliriz. Bütün öteki bilimlerde de bu böyledir. Bir bilimin ilgilendiği temel sorunu bilmek, o sorunun ne olduğunu bilmektir. Demek ki, felsefenin ne olduğu konusunda bir fikir oluşturmak için, felsefenin **temel sorununun** ne olduğunu bulmamız gerekiyor.

Bütün cisimler ve bunların içinden geçmekte oldukları mekaniksel, fiziksel, kimyasal ve fizyolojik süreçler, genellikle maddî görüngüler, ya da **madde** olarak tanımlanırlar. Övünç, utanma, sevinç ve beş duyumuz tarafından sağlanan öteki bütün duygular olduğu kadar, zihinden kaynaklanan düşünceler de genellikle fikirsel ya da tinsel görüngüler ya da **bilinç** olarak tanımlanırlar.

Uzun süreden beri gözlemlenmiştir ki, insan, renkleri, sesleri ve kokuları ayırdetme yeteneğini olduğu kadar, duygularını ve zihnini de yaşla geliştirmekte, bedeni geliştikçe ve farklı işler yapmayı öğrendikçe, farklı nesneler kullanır ve öteki insanlarla ilişki kurar. Bazı ağır beden hastalıkları, akıl hastalıklarına ya da hatta vücudun duyumlarının yokolması ile düşünmenin tümüyle durmasına ve bilincin yitirilmesine neden olur. Bu olgular, tinsel görüngülerin maddî görüngülere dayandığını gösterir.

Başka olgular da kaydedilmiştir. Bir çocuğun herhangi bir kasıt olmadan camı kırdığını söylediğimiz za-

man, burdaki fikir, onun camı kırmak istemediğidir. Ama bu, çocuğun isteğine uymaksızın, elin kendi kendine taşı attığı anlamına gelmez. Açıktır ki, eylemi bir tutku ya da fikirle harekete geçirilmiştir. Yalnızca taşı 'iyi nişanlayamamış ve yanlış bir hedefi vurmuştur.

İnsan bir makine değil, düşünen ve duyan bir yaratıktır. Bütün eylemleri —akla-uygun olabilir ya da olmayabilir—, tutkuları ya da fikirleri tarafından harekete geçirilir. Pulluk yapmadan ve toprağı işlemeden ve tarlaya tohum ekmeden önce, bütün bunların nasıl olması gerektiği **üzerinde düşünür.**

Özgürlük isteğı ve toplumsal adaletsizliğe karşı öfkesi, uzun zaman önce köleyi kendini ezene karşı başkaldırmaya ve savaşmaya itmiştir. Ülkelerine duydukları sevgileri, insanları istilâcılara karşı yaşamları pahasına savaşmaya itmiştir. Böylesine eylemlerin ortaya çıktığı asıl kaynak, gene insanların fikirleri ve tutkuları olmuştur.

Bu olgular üzerinde kafa yorunca, insan, doğal olarak, maddî görüngülerin, tinsel görüngülerin ürünleri oldukları ve böylece bunların insan eyleminin belirleyici görüngüleri oldukları sonucuna vardı.

Bu görüş, özellikle, toplumun, çok çalışıp yoksulluk içinde yaşayan emekçiler ile iş yapmayıp başkalarının ürettiğı zenginliğe elkoyan efendiler olarak iki karşıt sınıfa bölündüğü zaman yayıldı. Eğitim, bilim ve sanat, çok küçük bir azınlığın —egemen sınıfların— özel bir ayrıcalığı haline geldi. Bunların iradeleri, herkesin davranışlarını düzenleyen yasa haline geldi. Bu, onu, toplumun yaşamında bilincin sanki birincil olduğu gibi bir görünüme soktu. Böylelikle de toplumun dışındaki-lerde bile, aslında bütün dünyada, tinsel görüngülerin maddî görüngüler üzerinde egemenlik kurdukları sonucuna varıldı.

Öyleyse hangisi hangisinden çıkmaktadır? Maddî olan tinsel olandan mı, yoksa tersi mi? Madde mi bilinçten kaynaklanır, yoksa bilinç mi maddeden? Hangisi birincildir, tin mi yoksa madde mi? Filozoflar bu konuda, daha eski çağdan beri sav yürütmeye başladı. Bu sorun, öteki bütün felsefî sorunların anahtarıdır. Filozoflar **iki kampa** bölündüler: doğayı, maddî dünyayı, maddî dünyadan, doğadan bağımsız olduğuna inandıkları bilincin, tinin ürünü olarak görenler **idealist kampa** oluşturdular; bilinci, tini, maddî dünyanın, doğanın ürünü olarak görenler **materyalist kampa** oluşturdular. Engels, bilincin maddî dünya ile bağıntısı sorununun, bu sorunun aynı zamanda bilincin dünyayı doğru bir biçimde yansıtmaya yeteneğinde olup olmadığı sorununu da kapsadığını saptayarak, bir tüm olarak felsefenin büyük temel sorunu olduğunu söylüyordu. Çeşitli filozofların görüşleri daha sonra tartışılacaktır. Şimdilik biz esas soruna, filozoflar arasında uzun zamandan beri sürüp gelen bir konuya dönelim.

2. İNAN MI, YOKSA BİLGİ Mİ?

Hangisi birincildir — tin mi yoksa doğa mı? Bu soruyu inanlı birine soracak olursanız, yanıtından emin olabilirsiniz. Dünyayı yarattığına ve yönettiğine inandığı Tanrı bile, ona göre bütün varoluşun tinsel kaynağıdır. Gerçekten, inanlılar bunu kanıtlayamazlar, çünkü, her zaman yaptıkları gibi, dinsel öğretileri, güvenilebilir olarak, inanı bilginin üstünde tutarlar.

Ortaçağlarda, kilisenin tinsel olduğu kadar siyasal güce de sahip olduğu sıralar, rahipler takımı, bilim adamlarını zindanlara atarak, işkence ederek, ateşte kızartarak onlara zulmediyorlardı. Bugün rahipler artık bilimin önemini yadsımıyorlar. Üstelik, (kendi tanımla-

rına göre) dinsel inanın değişmez, kusursuz ve sonsuz gerçeğinden farklı olarak bilimsel bilgi, değişken, kusurlu ve sınırlı olmasına karşın, bilimin inanla oldukça bağdaşırlığını ileri sürüyorlar. “Bilimin sınırları vardır” diye yazıyordu Başpiskopos Nichola. “Salt görülebilen, duyulabilen ve dokunulabilen şeyleri ele almak zorundadır ve bunlarla sonuçlara ulaşır. Ama bir başka alan vardır ... inan âlemi. Görülebilir dünyanın yanında görülemeyen bir dünya vardır. Bilim ona erişemez, ama inan erişebilir.”

Kuşkusuz, mikrokozmda ve uzayda göremediğimiz pek çok şey var. Ama, mikroskoplar, teleskoplar ve öteki aletlerle “görülemeyen dünyanın” derinliklerine dalan ve oralarda olup bitenlerin doğru bilgisini sağlamada yardımcı olan din değil, bilim oldu. Ve tanrıbilimcilerin “görülemeyen dünyası” tıpkı Hans Chrithon Andersen’in masallarının birindeki çıplak kralın görünmeyen elbiseleri gibi, hâlâ bir giz olarak durmaktadır. Tıpkı masalda olduğu gibi “görülemez” inan, yalnızca gözlerine, kulaklarına ve akıllarına güvenmeyenlere yaraşır.

Bilgi ve inanın bağdaşabilirliği doğru mudur? Aralarındaki farklılık nedir? Anatole France’ın **L’île des Pingouins**’inde herhangi bir tanıt gösterilmeden suçlanan bir adamın öyküsünü görüyoruz.

“Pyrot’un seksenbin at yığını çaldığına inanmak konusunda kuşkusuz kimse duraksama göstermedi. Sorun, konusundaki bilisizlikleri, kuşku duyacakları bir neden sağlamadığına, ve nedeni olmadan kuşku duyma olanaksız olduğuna göre, hiç de kuşkulanmamışlardı, çünkü insan, nedeni olmayan bir şeye inanabildiği yolda, nedeni olmayan bir şeyden kuşku duymaz.”

Katolik eğitim kurumlarında şu aşağıdaki kural bugün de geçerlidir: “Eğer hiyerarşik kilise öyle tanımlamayı yeğliyorsa ... bütün bunların doğru olduğuna ken-

dimizi inandırarak, ve tersi olduğu konusundaki herhang
gi bir yargıyı itirazsız bir itaatle bir yana bırakarak, bi
ze beyaz görünen şeyin siyah olduğuna inanmalıyız.”

Ortaçağ bilmesinlerciliğinin bir karşıtı olan Jean
Bodin, 16. yüzyılda, öğretmen tarafından öne sürülen
bir teoreme anlamadan inanan bir matematik öğrenci-
sinin; bilgisi olmaksızın inancı olan bir kimse olarak ta-
nımlanabileceğini yazmıştı. Ama teoremin sergilenmesi-
ni bir kez öğrenince ve onun gerçekliğini bizzat görüp,
böylece bilgiyi kazanınca, inancı kaybolurdu.

Bilimsel bir varsayım, kusurlu, hatta yanlış da çı-
kabilir. Ama gene de bu bilgidir, inanç değil; çünkü var-
sayım, bu kanıt yeterli olmasa bile, kanıta dayandırıl-
mıştır. Bu demek değildir ki, nedenlerini bilmediğimiz-
den ötürü, her yargıyı reddetmeliyiz. Üzerinde düşünē-
rek ve iyice denetleyerek onun doğru mu, yoksa yanlış
mı kabul edilebileceğini ortaya koymalıyız. Bir kimse-
nin düşüncelerini denetlemeyi bir yana iterek, bir anda-
ki önsezinin, yaygın önyargıların, hatta kitapların, gözü
kapalı ardına takılmak, bilgi alanında yanlış bir yol-
dur. Bir örnek alırsak, Lenin, komünizmin, kitaplardan
seçilmiş vargılara körükörüne inanmak olmayıp, okudu-
ğu şeyleri adamakıllı tartarak ve üzerinde kafa yorarak,
vargılarla, kanıtlarla karşılaştırarak ve bu vargıların hiç
bir kuşkuya yer vermeyecek biçimde tanıtlandığı kanısı-
na vararak, ulaşılması gereken görüşler olduğunu belirt-
miştir. Lenin şöyle yazıyordu: “Eğer edindiği tüm bilgi-
ler kafasında özümsememiş ise”, eğer “elde ettiği var-
gılar üzerinde çok ciddî ve sıkı bir çalışma göstermek-
sizin ve eleştirel bir biçimde incelenmesi gereken olgu-
ları kavramadan, hazır bir biçimde” bilgiççe benimse-
miş ise “komünizm boş bir sözcük, salt bir yafta, ve ko-
münist ise acınacak durumda biri haline gelir...”.* Sos-

* V. İ. Lenin, Marx-Engels-Marksizm, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 527-28.

yalizmi kurmak, diye yazıyordu Lenin, "gerçeğin yerine lafazanlığa kulak asmayacaklarına güvenebileceğimiz, gerçekten aydınlanmış unsurlar..."* gerektirir.

Tutalım ki felsefenin temel sorununu daha önce hiç duymamış birinin önüne koyduk, ve gene tutalım ki o, duraksamadan şöyle söylemektedir: "Kuşkusuz, madde birincil, bilinç ise ikincildir." Bu durumda önemli olan, bu kimsenin savını nasıl tanıtlayacağı ve karşıt fikri nasıl çürüteceğini görmektir. Eğer bunu başaramıyorsa, onun açısından bu savın bilgi değil, inan olduğunu kabul etmemiz gerekir. Hatta ona öyle gelebilir ki, idealizmden yana genel olarak kanıt getirilemez, bu nedenle de gerçekten de çürütülecek bir şey yoktur, oysa materyalizmin gerçeği öylesine açıktır ki, kanıta gerek duymaz. Ama aslında her felsefî öğreti kendi **vargılarına** belirli nedenler getirir. Eğer insan, inandan çok bilgi peşinde ise, farklı felsefî eğilimlere getirdiği **vargılar ve** kanıtları seçip ayırmak gereksinimini duyar.

3. ÖZNEL İDEALİZM KARŞISINDA MATERYALİZM

Böyle bir öğretinin özü şöyledir: Yalnızca üç tip bilginiz vardır: 1° dokunma vb. ile, yani duyularımız ile işittiğimiz, gördüğümüz, duyduğumuz bilgi; 2° bellek ya da imgelenim yoluyla, yani kavramlarımızla kavradığımız bilgi; 3° duyumlama, anımsama, duyma ve düşünme yeteneğinde olan "ben"nin, "tin"nin bilincine sahip olarak kendimizi de biliriz. Salt gördüğümüz, kokladığımız ya da duyduğumuz için, yani onları fiziksel olarak algıladığımız için nesnelerin bir fikrine sahibiz. Bu yeti olmadan dış dünya konusunda hiç bir şey bilemezdik. Bir yanı sarı kırmızı, öteki yanı koyu kırmızı yuvarlak bir şey gördüğümüz, düzgün yuvarlak bir yüzey duyduğumuz ve

* V. I. Lenin, **İşçi Sınıfı ve Köylülük**, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 506.

özgün bir koku algıladığımız zaman, onun bir elma olduğunu biliriz. Bu özel nesne konusunda bildiklerimizin tümü, duyumlardır. Böylece elma, duyumların bir bileşiminden başka bir şey değildir. Aynı biçimde, odada, sokakta, kırdan ya da ormanda gözlemlediğimiz bütün nesneler, yani bütün dış ya da maddî şeyler, görsel, dokunsal ve öteki duyumların bileşimidir. Bu gibi şeyler konusundaki **bütün** bildiklerimiz bizim bunlara ilişkin izlenimlerimizdir. Bu izlenimler yalnızca zihinde vardır. Ama insanlar, görsel ya da öteki duyumlara dış bir şeyin benzerliği ya da imgesi olarak bakarlar. Buradan vardıkları şey, dışımızda bulunan duyumlanabilir şeylerin varlığı konusunda bilgi sahibi olmaksızın, duyumların nasıl ortaya çıktığını açıklamamanın olanaksız olduğudur. Ne var ki, düş kurduğumuz zaman, her ne kadar düşlediğimiz şeyler ve olaylar yalnızca zihnimizde var iseler de, duyumları duyarız. Bu nedenle, duyumları açıklamak için şeylerin nesnel varlıkları olduğunu düşünmenin hiç de gereği yoktur. Düşleri açıklamak için nasıl bunu düşünmemize gerek yoksa, uyanık bulunduğumuz saatlerde ne duyduğumuzu açıklamak için de bunu düşünmemize gerek yoktur.

Herkesin maddî olarak kabul ettiği bir şeyin yalnızca öznenin (insanın) zihninde var olduğunu savunan bu öğretiyeye, varlığın birincil kaynağının insanın bilinci olmayıp insansız bilinç olduğunu, insan bilincinden bağımsız bir nesnel tin olduğunu savunan **nesnel idealizmden** ayrı olarak, **öznel idealizm** adı verilir. Biz, tam da şunları yazan öznel idealist George Berkeley'in (1665-1753) nedenlemesini ortaya koymuş bulunuyoruz: "... dünyanın kudretli çerçevesini oluşturan bütün bu cisimler, zihinsiz herhangi bir töze sahip değildirler. ..."* Berke-

* The Works of George Berkeley, hazırlayan George Sampson, Vol. I, London 1908, s. 181.

ley'in öğretisi, şu iki noktaya varıyor: 1° bilincin dışında hiç bir şey yoktur, ve 2° varolmak algılanmaktır; kimsenin algılamadığı şey mevcut değildir. Bu öğreti, 1° zihinden ayrı ve ondan bağımsız, üzerimizde duyumsal tepkiler doğuran nesneler vardır, ve 2° duyumlar tarafından algılanmamış bile olsalar, duyumlanabilir nesneler vardır yolundaki materyalist önermelerle çatışmaktadır.

Ama, Berkeley'in, öznel idealizmin bu en önemli temsilcisinin, daha neler söylemek durumunda olduğuna bir gözatalım. Fikirlerin doğup yalnızca insanın iradesine düştüğünü ileri süren Berkeley şöyle yazıyordu: "Ama ... aslında duyum tarafından algılanan fikirler benim irademe benzer bir bağımlılığa sahip değildir. Açık bir günışığında gözlerimi açtığımda nesneleri görüp görmeyeceğimin seçimi ya da görüş alanıma hangi özel nesnelerin gireceğinin belirlenmesi, benim gücümün alanında değildir; işitme ve öteki duyumlar gibi, onların üzerine yerleşmiş fikirler de benim irademin yarattığı bir şey değildir."*

Berkeley burada çok doğru idi. Ama bu sözlerden, zihnin dışında, gözlerimiz, kulaklarımız vb. üzerinde etki yapacak duyumlara neden olan şeylerin varolduğu sonucu çıkar. Bir başka deyişle (bilincin görüngüleri olan) duyumlar, tümüyle onlara neden olan ve zihinden bağımsız olarak bulunan nesnelere, yani **maddî nesnelere** bağlıdır. Gerçekten de bu, doğa bilimi tarafından böyle konmuştur. Lenin şunları yazıyordu: "... bizim dışımızda, bizden ve zihnimizden bağımsız, ağtabaka üzerinde etki meydana getirerek insana, belli bir rengin duyumunu sağlayan madde hareketleri, diyelim ... esir dalgaları vardır. Doğa bilimlerinin görüş açısı tam da budur. ...

* The Works of George Berkeley, Vol. I, s. 191.

Materyalizm budur: madde, duyu organlarımız üzerinde etki yaparak duyumları meydana getirir”*

Böylece Berkeley’in kendisinin de kabul etmesi gereken bilimsel kanıtlar ve olgular, **materyalizmin doğruluğunu tanıtlamaktadır**. Ne var ki, duyumların kaynağının bağımsız varlığını kabul ettikten sonra bile, Berkeley materyalizmin bir karşıtı olmaktan geri durmuyor. Dini savunurken materyalistlere şöyle sesleniyor: “... Senin gibi ben de dışardan etkilendiğimize göre, bizden ayrı olan bir varlıkta, dış güçlerin olduğunu kabul etmek zorunda olduğumuzu ileri sürüyorum. ... Ama bundan sonra, bu güçlü varlığın çeşidi konusunda ayrılıyoruz. Ben ona tin diyeceğim, sen Madde de. ...”**

Böylece tinin birincilliğine inanı desteklemek için Berkeley, hem mantıktan hem de bilimden vazgeçmek zorunda kalıyor ve tanrıya sığınıyor. Ancak, tanrının varolduğunu ileri sürerken, onun varlığı konusunda hiç bir kanıt getirmiyor — Berkeley’in söylevine başlarken sıraladığı, bilginin nesneleri listesinde Tanrı bulunmamaktadır. Felsefi bilgi sunacağını vaadettikten sonra, ortaya konan gerçek, önümüze sürdüğü, doğru olarak alınması gereken bir önermedir.

Ama tanrının duyumların bağımsız bir kaynağı olduğunu söylerken Berkeley, zihnin dışında ve ondan bağımsız olarak varolan bir şeyin duyum yarattığını; ister algılsın ister algılanmasın, duyum yaratan nesnelerin varlığını, aynı nedenle kabul etmektedir. Böylece bu filozof aslında farkında olmadan öznel idealizmi çürütüyor.

Öyleyse, Berkeley’in kendisine göre, “zihin olmaksızın” varlığı bize bağlı olmayan bir şeylerin olduğunu,

* V. İ. Lenin, Materyalizm ve Ampiryokritisizm, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 50.

** The Works of George Berkeley, Vol. I, s. 373.

ve bu şeylerin bizde duyum yarattığını ona kabul ettiren ne idi? Bu, her şeyden önce, duyumların, çoğu kez ancak istediğimiz zaman zihinde uyarabildiğimiz fikirlerden ayrı olarak “zihinden” **bağımsız olarak** ortaya çıkmaları ve kaybolmaları tartışma götürmez olgusu idi. Duyumlar ile fikirler arasındaki bu farklılık, nesnel idealizmle çatışan bir olgudur. Tutarlı olmak için duyumların, zihnin dışında ve ondan bağımsız olan nedenlerin sonuçları olduğunu, öznel idealistin yadsıması gerekiyordu. Çağdaş pek çok öznel idealistin yaptığı işte budur. Örneğin Rudolf Carnap, duyumlar ile fikirler arasındaki çizginin “daha çok keyfi” olduğunu yazmıştır.

Bu sav, gerçek ile çelişmektedir. Örneğin, istersem, kendimi bir kıyıda güneşleniyor olarak **düşünebilirim**. Ama —ne denli istesem— gövdemin, güneşin ılıkliğini **duymasını** ya da gözlerimin, kıyının köpüklü dalgalarını **görmesini** sağlayamam. Kavrayabildiğimiz şeyin görebildiğimiz ve duyabildiğimiz şeye dönüşümü keyfi seçime bağlı değildir. Bundan çıkarılabilecek bir vargı vardır, o da, yaşadığımız duyumların zihnin dışında maddî bir kaynağı olduğunu yadsıyan öznel idealizmin, hem bilim tarafından hem de deneyimle kesin bir biçimde ortaya konan olgularla çatıştığıdır.

Aklıbaşında hiç kimse yanılsama ile gerçekliğin farklı iki şey olduğunu yadsıyamaz. Düş gerçeklikten, olgu kuruntudan nasıl ayrılır? Bunun bilinen yolu yalnızca zihinde varolan her şeye yanılsama olarak; (ister algılanmış olsun, ister olmasın) zihnin dışında var olan her şeye gerçeklik ya da olgu olarak bakmaktır. Berkeley, görünüşle varlık arasındaki bu ayırma yöntemini reddetmekte ve uyanırken gözlemlediğimiz nesneler ve olayların, düşlediklerimizle tıpkı aynı yolda zihnimizde varolduğunu öne sürmektedir. Olgunun ve kuruntunun aynı şey olduğu görüşünü benimseyecek kimse bulun-

maz. Böylece Berkeley, kendi felsefesinin de yanılsamayı gerçeklikten —başkalarının değerlendirmelerini karşılaştırarak— ayırdetme yöntemine sahip olduğunu söylüyor. Bunların duyumlarının çoğunluğunun olgu olarak gördükleri şey, olgudur, olgu olarak görmedikleri ise yanılsamadır. Gene de Berkeley'in kendisi, çoğunluğun yanılgı içinde olabileceklerini ve sık sık da yanıldıklarını söylüyor. Pek çok insan binlerce yıl Yerin yuvarlak olduğunu yadsıdı ve güneşin Yerin çevresinde döndüğüne inandı.

Görünüş ile varlık arasında ayırım yapma yöntemi olarak, fikir oylamasının bir işe yaramayacağından hiç kuşku yok. Ne var ki, ne Berkeley ne de onun ardılları bir başka yöntem bulmuş değiller. Bunlardan bazıları böyle bir yoklamanın hiç gerekli olmadığını bile düşünüyordlardı, çünkü, diyorlardı, yanılsama ile gerçeklik arasında pratikte hiç bir ayrılık yoktur. Öznel idealist Ernst Mach (1838-1916) şunlardan söz etmektedir: kısmen suya batırılan bir kalem kırık gibi görünür, ve buna yanılsama denir. Ama Mach, farklı düşünüyordu. Şöyle yazıyordu: “Böyle örneklerde, **yanılsamadan** söz etmenin pratik bir anlamı vardır, bilimsel bir anlamı yoktur. Dünya gerçek midir, yoksa biz yalnızca onu düşlemi kurduk yolundaki sık sık yinelenen soru da, bilimsel görüş açısından herhangi bir anlam taşımaz. Öte yandan en inanılmaz düş de, diğerleri gibi geçerli bir olgudur.”*

Mach'ın “bilimsel görüş açısı” ile kastettiği şey, bilimin hiç de kabul edeceği bir şey değildir, çünkü bilimin amacı **görünen** şey yoluyla **gerçek** olana ulaşmaktır. Mach'ın öğretisini kendine kılavuz olarak alacak bir bilim adamının (ya da bu yolda olan bir kimsenin) başına

* Die Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen, von E. Mach, Jena 1906, s. 8-9.

neler geleceğini düşünmek zor değildir, çünkü hayal ve kuruntu ardında koşan insan, geçtiği yol boyunca dağılmış her çukura düşecektir.

Bir nesne konusunda bütün bildiklerimiz, diyor Berkeley, duyumlarımızdır, ve buradan şuna varıyor "... nesne ve duyum aynı şeydir". Böylece Berkeley'in nesnel idealizminin temel öncülü, duyumlarımız yoluyla bildiklerimizden başka şeyler hakkında hiç bir şey bilmediğimiz savına dayanıyor. Ne var ki, bir metanın duyumlarla algılanması olanaksız olmasına karşın, bir değeri olduğunu biliriz. Işığın, insanın göremediği ve hatta düşünemediği, saniyede 300.000 kilometrelik bir hızı olduğunu biliriz. Bir radyo vericisi, duyumlarla algılanamamalarına karşın, özellikleri derinlemesine incelenmiş bulunan dalgalar yayar. Ve böyle **ad infinitum**.*

Berkeley'in öğretisi, insan bilgisinin en önemli bir bölümünü —**kavramları** ya da soyut fikirleri— dışarda bırakıyor. Berkeley, bilgiyi tümüyle duyumlara ve fikirlere indirgeyerek, bunların varlığını yadsımıştır. Kavramların yadsınmasına dayanan böylesine bir teori gerçek bilimle bağdaşamaz.

Şimdi, nesnelerin sırf duyumların bileşimleri olduğunu varsayalım. O zaman, üzerindeki her şey ve herkes ile birlikte, Yer, bir duyumlar bileşimidir. Öyleyse bundan çıkan sonuç, bütün ötekiler duyumlar olmak-tan başka bir şey olmadıkları halde, bizim herbirimizin, dünyada bulunan biricik kişiler olduğumuzdur. Bu **tekbenciliktir**. Berkeley ve ardıllarının pek çoğu, öteki insanların da varlığına izin veriyorlar, yani tekbencilliği reddediyorlar. Modern idealist filozof Bertrand Russell şunu belirtiyor: "Tekbencilğe karşı önce söylemek ge-

* Daha neler neler. —ç.

rekir ki, psikolojik olarak inanılması olanaksızdır, ve gerçekten de onu kabul ediyor görünenler tarafından bile reddediliyor. Bir zaman tanınmış bir mantıkçı olan Bayan Christine Ladd Franklin'den, kendisinin bir tekbenci olduğunu, ama başka tekbencilerin bulunmayışına şaşırdığını söyleyen bir mektup almıştım. Bir mantıkçıdan gelmiş olması beni şaşırtmıştı, hem de çok şaşırtmıştı.”* Bunda şaşılacak bir şey yok. Dünyada tek bir varlık olup da başka kimsenin bu ayrıcalıktan hak iddia etmesine şaşan bir kimse için, bu, pek mantıklı sayılmaz. Ancak bir başka öznel idealist Carnap, başka insanların varolup olmadığı konusundaki bu sorunun felsefede yeri yoktur diye yazıyor. Bu raslantı da değildir, çünkü, öznel idealizm doğrudan tekbencilige varır. Bununla birlikte bunun ancak iki olası yanıtı vardır. İnsanın ya öznel idealizmin doğruluğunu kabul edip herbirimizin var olan biricik kişiler olduğumuz görüşüne katılmak, ya da materyalistlerle birlikte, öteki insanların da var olduğunu ve öznel idealizmin ayağını basacağı yerin bulunmadığını kabul etmek. Bunun bir üçüncü yanıtı yoktur. İnsan deneyimi ve bilim, aynı biçimde materyalizmin doğruluğunu tanıtlamakta ve öznel idealizmi kökünden çökertmektedir.

4. NESNEL İDEALİZM KARŞISINDA MATERYALİZM

Eski Yunan'da Platon (MÖ 428/427-347), Almanya'da Hegel (1770-1831) gibi, klasik temsilcileri arasında idealizmin farklı bir biçimini buluyoruz. Bu filozoflar, zihinden bağımsız olarak doğanın varlığını kabul ederler. Bunların nedenlemelerine göre, biz duyularımızla dünyayı oluşturan tek tek nesneleri algılarız, ama du-

* Bertrand Russell, *Human Knowledge. Its Scope and Limits*, London 1956, s. 195-96.

yumsal deneyim ancak küçük çocukların bile sahip olabileceği yüzeysel bilgiyi sağlayabilir. Duyumsal deneyim, bize nihaî bilgi, yani şeylerin özünün bilgisini vermez. İnsan, renklerin, kokuların, tatların duyumsal deneyimine sahip olabilir. Bu algıların anımsanması, özgün nesneleri zihne getirecektir. Ne var ki, bunlar için ortak olan ve bunlara kimliklerini veren şey, yani bunların özü ne duyumlar tarafından algılanabilirler ne de imgelenebilirler.

Platon zamanında bile bilim, duyu-verileri ile yetinmiyordu. Bununla birlikte duyumsal deneyimler ve fikirler bize yalnızca yalıtılmış, geçici ve rastlansal nesnelerin neye benzediklerini söylerler. Ama bilim bunların özünü kavramaya çalışır. Bu, insanın, kendilerini yalıtılmış rastlansal olgular ve şeyler olarak gösteren ve bunların temeli olan ortak, kararlı ve süregelen niteliklerinden haberdar olmasını gerekli kılar. Kısacası, dünyayı oluşturan şeylerin gerçekte neler olduklarını **kavramak** için, insanın bunların bir **kavramını** oluşturması gerekir.

Duyu-algısının ya da tasarımın nesnesi, tek başına özgün bir şeydir, örneğin defterime çizilmiş bir eşkenar üçgendir. Öte yandan düşüncenin nesnesi, “üçgen” kavramı ile saptanmış, bugüne dek varolan ve bundan sonra da varolacak olan bütün üçgenlerin özüdür (temel özellikleri, başlıca özellikleridir). Hangi malzemedен yapılmış olduğu, boyutlarının ya da renginin ne olduğu vb. üçgenin doğasında en ufak bir değişiklik yapmaz. Sayısız üçgenleri birbirlerinden farklı kılan bireysel özelliklerin varlığının da aynı ölçüde bir önemi yoktur. Ama her üçgen, üçgen olarak, onun sayısız bireysel ifadeleri ne halde olursa olsun, her zaman aynı kalan özünü oluşturan bütün özelliklere sahip olması gerekir.

Demek ki, duyumlar tarafından algılanan bütün

maddî şeyler, belli şeylerin özünün dış belirtileridir ve bunların özü de —varlıklarını borçlu bulundukları— görüngülerin kökü, iç kaynağıdır. Duyumlanabilir maddî nesneler, bilincin dışında nesnel olarak vardır. Dünyayı kucaklayan maddî görüngülerin temeli, tek tek dış görüngülerin ne yaratılabilen ne de yokedilebilen, öncesiz ve sonrasız özleridir.

Hegel'in görüşüne göre bu özler nedir? Bir üçgenin özü, onun malzemesine, büyüklüğüne ya da rengine bağlı değildir. Bütün üçgenlerin özü, hepsinde ortak olan şeydir, yani her üçgenin doğru çizgilerin üç açı oluşturarak yaptıkları kapalı bir biçim olmasıdır. İnsan ancak duyumlarla algılanabilen şeyleri imgeleyebildiğine göre, bir üçgenin özünü görmesi ya da hatta tasarlayabilmesi olanaksızdır. Benim tasarlayabildiğim üçgen, tebeşirle karatahta üzerine, ya da kalemle bir kâğıt üzerine çizilebilir, ama kimse "genel olarak bir üçgeni" tasarımıyamaz. Bu maddî bir nesne değildir, görülebilir bir tasarım bile değildir, soyut bir fikirdir, yani bir kavramdır. Öz (ısı olarak, bitki olarak, hız olarak) yalnızca düşünce yoluyla anlaşılabilir hale gelir. Bu, bütün gerçekliğin temelinde, insanın zihinsel olarak algıladığı ama hiç bir zaman ortaya çıkmadan ve kaybolmadan, kavranmış olup olmamasından bağımsız olarak var olan düşüncenin bulunduğunu öne sürmez mi?

Hegel, buradan, bilincin dışında var olan ve bizim araştırmakta olduğumuz dünyanın gerçek temelini algılar ya da fikirler olduğu ve bütün maddî nesnelerin ve olguların fikirlerin ürünleri ve belirtileri olduğu varlığını çıkarıyor. Kimin fikirleri? Bunlar bütün dünyayı kucakladıklarına göre, besbelli ki Hegel'in "dünya tini" ya da "mutlak fikir" adını verdiği bir tür "tinin" fikirleri olmaları gerek. Hegel'e göre "mutlak fikir" ve dünya özdeştir. Doğa, "mutlak fikrin öteki-varlığıdır", ve

“bizim, ... doğadan, bilinçsiz düşüncenin bir sistemi olarak, taşılanmış akıl olarak” ve insandan da (yalnızca bitkiler ve minerallerden değil, hayvanlardan da farklı olarak) “bilinçli fikir” olarak sözetmemiz gerekir.* Her maddî nesne gibi insan da, dünyanın temelinde bulunan sonsuz tinin bir belirtisidir, ama bilincine, “sonlu tine” sahip olan ve şeylerin ya da kavramların özünü düşünmek ve kavramak yeteneğinde olan, ve dünyayı, dünya tininin düşünce süreci olarak kavrayan bir belirtisidir. Bunun son'ucu olarak dünya tini kendini bir tin olarak bilir, ve dünya fikri kendini insan aracıyla düşünür. Hegel kendi felsefesinin “**doğanın ve sonlu bir zihnin yaratılışından önce öncesiz ve sonrasız varlığında tanrının bir tasarımı**”*** olduğunu yazmıştır.

Dünyanın, insanın bireysel bilincinden çok, kişisel olmayan tine, “mutlak fikre” dayandığını savunan nesnel idealizmin özü budur.

Nesnel idealizmin hareket noktası, bizim, zihnin dışındaki maddî dünyayı, şeylerin özünün kavramlarını oluşturarak, düşünce aracı ile bilmemizdir. Öyleyse düşünce, şeylerin özünü bilmenin bir aracıdır, ve bu bilgi, onların özünün kavramıdır. Bu, açık bir çıkarsamadır. Ama nesnel idealistler şöyle söylemektedirler: Eğer şeylerin özünü, düşünmek ve kavramlar oluşturmak yoluyla biliyorsak, o zaman zihnin dışındaki dünyanın nesnelerden değil, kavramlardan oluşması gerekir. Peki bu mantıklı mıdır? Eğer şeylerin özü konusundaki **bilgimiz** bir kavram ise, bundan hiç de **şeylerin özünün** bir kavram olduğu sonucu çıkmaz. Kavram zihinde var olduğu halde, hem şeylerin özü, hem de şeylerin kendileri ondan bağımsız olarak vardır. Bunun sonucu olarak, fikirsel olan kavramların tersine, şeylerin kendileri olduğu

/ * Bkz: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, **Werke**, Vol. 6, Berlin 1843, s. 45-46.

** Aynı yapıt, cilt 3, s. 33.

kadar, şeylerin özü de maddidir. Üçgenin özü, insanlar onun hakkında hiç bir şey bilmedikleri zaman, ve hatta insanların hiç bulunmadığı zaman bile vardı. Üçgen kavramına gelince, insanlar yeterli bir bilgi düzeyine ulaştıktan sonra bu kavram ortaya çıkmıştı. Apaçık bellidir ki şeylerin **maddî** özü, **birincildir**, oysa bunların fikri ya da kavramı **ikincildir**. Bunun sonucu olarak, mantık, materyalizmin doğruluğunu ve nesnel idealizmin ise geçersizliğini tanıtlamaktadır.

Nesnel idealistler, dünyanın, herbirinin bir başlangıcı ve bir sonu olan yalıtılmış nesneleri kapsadığı, oysa fikirsel dünyanın ne başlangıcı ne de sonu olan, yani öncesiz ve sonrasız soyut kavramları kapsadığı savını ileri sürer. Ama her şey gerçekten de sonlu olduğuna göre, bunu bir tüm olarak gerçek dünya için söyleyemeyiz. Her maddî nesne öteki nesnelerden ortaya çıkar (yoksa bu nesnenin hiç bir şeyden çıkmaması gerekirdi). Tümüyle yokolamaz — kendisi yokolunca başka maddî şeylerin ortaya çıkmasına yolaçar. Bunun sonucu olarak, gerçek dünyanın ne bir başlangıcı ne de bir sonu vardır, öncesiz ve sonrasızdır. Kuşkusuz, kavramlar dünyası, kavramları geliştiren ve bunları kullanmakta olan insanlığın yazgısını paylaşmaktadır. Ne var ki, insanlık, belirli bir zaman noktasında ortaya çıktı. Hegel'in kendisi de, onun öncesiz ve sonrasız bir varlık olduğunu kabul etmiş değildir. Biz "patrisyen", "fief", "fabrika", "elektron" vb. kavramlarının ne zaman çıktıklarını ve "ilmek",* "filogiston"*** vb. kavramlarının ne zaman terkedildiğini biliyoruz. Kavramlar değişebilir ve geçici niteliktedirler. İnsan bilgisinin gelişmesinin

* Burda "ilmek" (epicycle) sözcüğü, Kepler'den önce gezegenlerin gerçek yörüngelerinin merkezlerinin, merkezî bir dairenin çemberi üzerinde hareket eden dairesel devrimler olduğu anlamında kullanılmaktadır. —ç.

** Simyacıların, yanma olayının esası olarak kabul ettikleri uçucu madde. —ç.

belli aşamalarında doğar ve arınır, güçlenirler. Sonsuz olan doğa, birincildir ve onun bilinçli yansıması —sonlu olan kavramlar dünyası— ikincildir.

Nesnel idealizmde, doğanın ve herhangi bir “sonlu zihnin”, yani insanın yaratılışından önce varolan “sonsuz dünya tininin” bilinci, dünyanın temeli olarak kabul edilir. Ama, önce, bilinci olmayan (örneğin, eter vb. ile kendinden tamamen geçmiş) bir kimseyi görmek hiç de az raslanır bir olay olmadığı halde, kişinin olmadığı bir bilince bugüne dek kimse raslamamıştır. İkincisi, bilincin maddî kaynağından ayrı olarak varolabileceğinin olanaksızlığını bir yana bırakarak bu kabul edilse bile, doğanın bu bilincin ürünü olduğu kabul edilebilir mi? Bir fikrin gerçeklik kazanması, kaçınılmaz olarak (gerçekleşmesinden önce bile varolan) belli maddî görüngülerin bulunmasını gerektirir. Esas olarak bu maddî görüngülerin, süreçte ortaya çıkan böyle öteki görüngülere dönüştürülmesi yoluyla gelişir. Maddî görüngüler hiç bir zaman hiçin bir ürünü değildir. Bunlar bilim ve deneyimle kanıtlanmış olgulardır. Bugüne kadar hiç bir nesnel idealist bunları çürütebilmiş ya da doğanın cisimsiz bir tinle hiçten yaratılmış olduğunu gösteren tek bir kanıt bile sağlayabilmiş değildir. Ancak akli ve bilimi hiçe sayanlar, böylesine şeylere inanabilirler. “Felsefeyi bilim biçimine yakınlaştırmaya yardımcı olmak”, onu “**gerçek bilgi**” haline getirmek — “yapmak istediğimiz şey budur”,* diye yazıyordu Hegel. Ne var ki Hegel, aslında, Berkeley gibi sırtını bilimsel bilgiye çevirmekte ve dine sarılmaktadır.

Tıpkı tanrıya inanmayan öznel idealistlerin oluşu gibi, tanrının olmadığını söyleyen nesnel idealistler de vardır. Ama “tanrı” sözcüğünü felsefî bir öğretilen çı-

* Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *The Phenomenology of Mind*, London 1931, s. 70.

kararak idealizmin dine varmasını önlemenin olanağı var mıdır? Lenin bu soruyu şöyle yanıtlıyor: idealizmin her biçimi doğanın ikincil olduğunu, akıldan çıkarıldığını savunur. Ama doğayı yaratmak için insanın ondan bağımsız olarak var olması gerek. “O halde doğanın **dışında** bir şey vardır ve üstelik o şey doğayı **yaratır**. Açıkçası buna Tanrı denir. İdealist filozoflar, hep bu terimin anlamını değiştirmeye ve onu daha soyut, daha puslu bir hale getirmeye ... çalışırlar.”* Ancak, bu da hiç bir şeyi değiştirmez. Felsefenin temel sorununa getirilen idealist çözüm, bilimsel bilgi ile, insan aklı ve deneyimi ile çatışır, ve bu nedenle, **her türlü** idealist öğreti, yandaşlarının dini reddettiği çeşidi de olsa, nesnel olarak dinin işine yarar.

Öznel idealizm ile nesnel idealizm arasında ortak olan bir başka şey daha vardır. Hegel, ister doğa (“taşlaşmış”, bilinçsiz düşünce) olsun, ister insan bilinci (düşünce olarak kendini bilen düşünce) olsun, bütün varlık düşüncedir diyordu. Nesnel idealizmin özü, varlığın düşünce ile özdeşleştirilmesidir. Öznel idealistler ise, bütün varlığın —hem doğanın, hem de insan bilincinin— insan tininin öznel deneyimleri olduğunu savunurlar. Demek oluyor ki, hem nesnel idealistler, hem de öznel idealistler bütün varlığı —ortak olarak maddî diye adlandırılanları ve ortak olarak fikişsel diye adlandırılanları— bilince indirgemede ya da maddeyi düşünce ile özdeşleştirmede oybirliği içindedirler. Bunun bir sonucu olarak, idealizmin her biçimi, örneğin tiyatrodaki bir oyun biletini düşünmem ile biletin kendisinin farklı iki şey olduğu yolundaki herkesçe bilinen bir olguya bile karşı çıkar. Bilet düşüncesi ile gerçek bir biletin aynı şey olduğu yolunda bilet kontrolü yapan kim-

* V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 252.

seyi ne denli inandırmaya çalışırsam çalışayım, beni hiç bir zaman salt bilet düşüncesinden ötürü içeri bırakmayacaktır.

Günlük yaşamda insanlar, bütün algılarının, düşüncelerinin, fikirlerinin ve şeylere ilişkin kavramlarının, şeylerin kendilerine bağlı olduklarını, bunun bir başka yolu olmadığı inancı ile hareket ederler. Bununla birlikte şeyler, biz onların düşüncesine sahip olmadığımız zaman bile vardır. Demek oluyor ki, insanlar günlük yaşantılarında doğal olarak materyalist görüş açısını benimserler. Ama çoğu kez bunu neden benimsemeleri gerektiği üzerinde durup düşünmezler; bunun böyle olduğunu kabul ederler. Peki bu durumda bu pratik materyalizm ile felsefî materyalizm arasındaki fark nedir? Felsefî materyalizmden yana ve ona karşı olan kanıtları karşılaştırarak, felsefenin temel sorununa getirilen materyalist yanıtın aceleyle alınmış bir önyargı olmayıp, bilimin doğa konusunda, insan ve onun düşüncesi konusunda bulup ortaya çıkardığı her şeyden —bir sözcükle bir tüm olarak insan deneyiminden— kaçınılmaz olarak ulaşılan bir çıkarım olduğunu öğrendik.

Şimdi de felsefenin temel sorununa getirilen materyalist yanıtın önemli iki bilimsel kanıtını inceleyeceğiz.

5. YER GEÇMİŞİNİN BİLİMİ VE FELSEFENİN TEMEL SORUNU

Bugüne kadar cansız nesnelerde algı ya da düşünce olduğu yolunda hiç bir kanıt bulunamamıştır, bilim, yaşamı, bilincin ilk zorunlu koşulu olarak görür. Yaşam ne zaman dünyaya gelmiştir? Çeşitli bilimler bu sorunun yanıtını bulmada yardımcı olmuştur. Örneğin fizikçiler, uranyumun aktino-uranyumun ve toryumun radyoaktif dizilerinin birinci ve sonuncu terimlerinin

sayısını ve minerallerdeki ve kayalardaki helyumun miktarını ölçerek, yerbilimsel tabakaların yaşının oldukça doğru bir tahmininin yapılabileceğini görmüşlerdir. Bu yöntemi uygulayarak yerbilimciler yalnızca yer kabuğunun yaşını (aşağıyukarı 4.000 milyon yıl) bulmakla kalmamışlar, her yerbilimsel devrin süresini de bulmuşlardır. Kabuğun çeşitli katmanlarını inceleyerek, yerbilimciler ve taşılbilimciler 3.000 milyon yıl önce en basit biçimi ile bile olsa yaşamın var olmadığını görmüşlerdir.

Mikrobiyolojik araştırmalar, yeryüzünün en eski canlı şeyleri olan mikro-organizmaların, değil düşünme, duyumlama yetisine bile sahip olmadıklarını göstermiştir. Taşıllaşmış hayvanların incelenmesi (eskivarlıkbilim, °paleontoloji) Üçüncü Zamanda (altmışdokuz milyon yıl öncesinden bir milyon yıl öncesine kadar olan zaman) yalnızca duyumlama yetisinde değil, algılama ve kavrama yetisinde de olan daha yüksek hayvanları da içeren memelilerin ortaya çıkışına kadar, hayvanların giderek daha karmaşık bir hale gelmesi, yüz milyon yıldan daha fazla bir sürenin geçtiğini göstermektedir. Ancak bilinç, düşünme yeteneği, yalnız insanlar arasında görülmüştür. Ve insanın doğrudan ataları olan insansıların taşıllaşmış kemiklerini içeren yer katmanlarında bulunan radyoaktif bozulmanın ürünlerinin tahlili, insanın hayvandan ayrılmasının beş milyon yıl öncesinden başlayıp bir milyon yıl öncesine kadar sürdüğünü kanıtlamaktadır.

Eğer, Yer, üzerindeki bütün şeylerle birlikte duyumların ve fikirlerin ürünü ise, peki o zaman yeryüzünde henüz yaşamın bulunmadığı bir milyon yıl boyunca bu duyumlar ve fikirler kimin duyuları ve fikirleri idi? İdealistler bu soruyu bilgi çerçevesi içerisinde yanıtlamayı başaramıyorlar. “Doğa bilimleri”, diyordu Lenin, “yer-

yüzünün, ne insanın, ne başka herhangi bir canlı varlığın varolmadığı, varolamadığı bir durumda da varolduğunu doğrular. Organik madde, çok sonradan gelen bir olgudur, uzun bir evrimin ürünüdür. Demek ki ... madde birincildir, düşünce, bilinç, duyum çok yüksek bir evrimin ürünüdür.”* Böylece geriye şu iki seçenek kalıyor: ya modern doğa bilimi ve onun zorunlu sonucu olan materyalizm, ya da idealizm ve bunun sonucu olarak bilimin sağlam bir biçimde koymuş olduğu temel gerçeklerin yadsınması.

6. BEYNİN FİZYOLOJİSİ VE FELSEFENİN TEMEL SORUNU

Şimdi de beynin fizyolojisine dönelim. Daha yüksek sinir faaliyetlerinin incelenmesi, beyin zarının, duyu organlarının (gözün, kulağın vb.) uyarmaları sonucu uyarmalar çeşitli sinirlerle onlara iletilildiğinde, duyumların meydana geldiği uzmanlaşmış bölgelere sahip olduğu kanıtlanmıştır. Eğer (kafanın arka tarafında bulunan) bu bölgelerden biri tahrip edilirse, sonuç körlüktür, ve eğer şakakta bulunan bir başka bölge hasar görse, işitme duyusu kaybedilmiş olur. Beyin zarındaki belli bir bölgenin zedelenmesi, renkler hâlâ algılanacağı halde, o insanın bir tüm olarak herhangi bir nesneyi algılamasını önler. Beyin zarında, elektrik uyarılmasıyla anıları canlı bir biçimde çağıran vb. bölgeler (ya da daha doğrusu noktalar) vardır. Beyin oksijen yetersizliğine karşı şiddetle tepki gösterir. Beyne gelen kan akışındaki çok az bir düşüş, bilincin bir anda durmasına yol açarak, beynin işlevlerini önemli ölçüde etkiler.

Bilim, çürütülemez bir biçimde kanıtlamıştır ki, duyumlar ve fikirler, normal işlev yapan karışık bir bi-

* V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, s. 72.

çimde örgenleşmiş maddî bir organa —beyne— bağlıdır. Bir başka deyişle, bilinç, bilince bağlı olmayan özel olarak örgenleşmiş maddeye (beyne) bağlıdır. Doğa bilimi “değişmez bir biçimde, düşüncenin, beynin işlevi olduğunu, duyumların, yani şeylerin duyu organlarımız üzerine etkisiyle meydana gelen **dış dünyanın** imgelerinin, **bizde** varolduğunu savunur”.* Öte yandan, öznel idealistler, beyin gibi her cismin duyumların bir bileşimi olduğunu savunurlar ve bundan da, bilincin beynin bir ürünü olması yerine, beynin bilincin bir ürünü olduğu sonucu çıkar. Bu nedenle öznel idealist Avenarius, tıpkı Mach gibi, “beyin, düşüncenin bir organı değildir” ve fikirler ve duyumlar beynin işlevleri değildir diyerek, doğa bilimin bulgularını açıkça reddetmektedir. Bu nedenle de Lenin, onun “fiziolojinin en temel gerçeğini yadsıdığını”** saptıyor. Burda da yine fiziolojinin sağlam bir biçimde koyduğu olgular, böylece de materyalizm ile daha yüksek sinir faaliyeti fiziolojisinde tanıtlanmış olan şeyleri yadsıyan idealizm arasında bir seçim yapmak zorundayız.

7. O HALDE FELSEFE NEDİR?

Felsefî bilgi, bilimsel bilgiden nasıl ayrılır? Marx’tan önce felsefenin, doğa, insan ve düşünceye ilişkin gerçek her soruya tam ve nihaî yanıtlar getirdiği yaygın bir inançtı. Alman idealist filozofu Johann G. Fichte (1762-1814) felsefenin “bütün insan bilgisini esasları içinde incelediği ... Her araştırmanın, bir soruyu ilk ve son olarak çözüme ulaştırdığı”nı*** yazmıştı. Alman fi-

* V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, s. 90.

** Aynı yapıt.

*** Johann Gottlieb Fichte, *Sonnenklarer Bericht an das grossere Publikum über das eigentliche Wesen der neuesten Philosophie*, Berlin 1801, s. 197.

lozofları Leibnitz, Kant ve Hegel'in felsefî sistemleri, daha temel bilimsel kanıtlar bile elde yokken, bütün belli-başlı sorunların nihaî çözümlerini getirmek yolundaki çabaları temsil eder.

Marx ve Engels, felsefeyi ve onun amaçlarını farklı bir görüşle ele aldılar. Kimyaya, bitkibilime ya da herhangi bir belli bilime ilişkin sorunlar ve yasaların, gerçekliğin yalnızca bir alanını ya da yönünü ele aldığını öne sürdüler. Ancak bu alanı ilgilendiren genel sorunlar, ve doğanın, toplumun ve düşüncenin her alanını ilgilendiren genel yasalar vardır. Bu genel sorunlarla ve yasalarla, ne kimya, ne bitkibilim, ne de herhangi bir belli bilim dalı ilgilenmektedir. Bunlar felsefe tarafından ele alınır. Felsefenin temel sorununu tartışırken gördük ki, bu sorunun doğru çözümü, bütün bilimlerin hep birlikte sağladığı bilgilerden elde edilen bir çıkarısamadır. Bu bütün öteki felsefî sorunlar için de böyledir. Felsefe, farklı bilimlerin ortaya çıkardığı olguları ve yasaları inceler ve birbirleriyle karşılaştırır, bu malzemeyi biraraya getirir ve bundan zorunlu olarak çıkan genel vargılara ulaşır. O halde felsefe, insanlık tarafından toparlanan bütün bilgilerden elde edilen bir vargı olan, **doğanın, toplumun ve düşüncenin gelişmesini yöneten daha genel yasaların bilimidir.**

Alanı ne olursa olsun, her bilim adamı böylesine genel kavramları madde ve fikir, hareket ve durağanlık, süreklilik ve süreksizlik, neden ve etki, doğru ve yanlış, vb., vb. olarak kullanır. Onlara verdiği anlam çoğu kez ona çok açık gelir. Ama, aslında bu kavramların anlamı, felsefenin ilgilendiği genel sorunlar ve yasaların belirli bir anlayışıyla yakından bağıntılıdır. Kavramlara belli anlamlar vererek bilim adamı, gerçekte olgunun bilincinde olmasa bile, belli genel sorunların çözümlelerinden araştırmasını ilerletir. Genel yasaların belli kav-

ramlarını, genel sorunların belli çözümlerini izlerken, bilim adamları, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, belirli bir felsefî tutum takınmış olur. Bu, onlardan bazılarının, tıpkı Molière'in, bütün yaşamı boyunca şiirsel bir dil kullandığının farkına varmayan M. Jourdain'i gibi, il-kelerinin, felsefenin belirli bir türünü oluşturduğu ol-gusunun hiç farkına varamamalarını önlemez.

Araştırmanın ilkeleri ya da yöntemi, bilim adamı-nın hareket ettiği yerdir, çalışmasında ona yol gösterici olan şeydir. Ve bu, biraz önce de gördüğümüz gibi, aş-lında paylaştığı felsefedir. Demek oluyor ki, felsefe, hem bütün bilimlerin (ve bu bilimlerin üzerine oturdukları deneyimin) ulaştığı vargıdır, hem de bütün bilim ve de-neyimin yöntemidir.

Bilim, olduğu yerde durmaz. Önemli bulgular çoğu kez, bilimde, daha önceki bulguların daha dar bir bi-çimde özelleştirilmesini ve hatta yeniden gözden geçiril-mesini zorunlu kılarak, devrimci altüst oluşlara yola-çar. Lenin şöyle yazıyordu: "... doğa bilimi öyle hızlı gelişmekte ve bütün alanlarda öyle derin bir devrim-ci altüst oluştan geçmektedir ki, felsefî çıkarsamalar-dan vazgeçmesinin olanağı pek yoktur."* Öyleyse bilgi-nin nihaî ve tamamlanmış bir sistemi olamaz. Felsefe, farklı bilimler tarafından toparlanan bilgi genişledikçe, gelişmek ve arınmak zorundadır. Böylece bilim felsefeyi ilerletir. Ve bilimin daha yüksek bir düzeyinden gelişen felsefe, daha doğru ve daha tam olduğu için, ondan çı-kan bilimsel ve pratik faaliyet de aynı ölçüde daha ba-şarılı ve daha verimlidir. Ünlü İngiliz fizyoloğu J. B. S. Haldane şöyle yazmıştır: "... son zamanlarda yayımla-nan araştırmalarımın oldukça önemli bir bölümü, diya-lektik materyalizm konusundaki bilgimin giderek art-

* V. İ. Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 253.

masından kaynaklanmıştır. ... Ben diyalektik materyalizmi, araştırmanın önemli bir aracı olarak görüyorum. ...”^{*} Materyalist felsefe, demek ki, her bilimi ilerletmektedir. İdealist felsefeye gelince, o, bilime zararlı olmaktadır. Fizikçi Ernst Mach’ın çalışmalarında idealist görüşlerin zararlı etkilerini yorumlarken, Albert Einstein şöyle yazıyordu: “Bu, atılğan bir ruha ve ince bir içgüdüye sahip bilginlerin bile, olguların yorumlanmasında felsefî önyargılarla engellenebilecekleri olgusunun ilginç bir örneğidir.”^{**}

Demek oluyor ki, felsefe, o haliyle öteki herhangi bir bilimde bulunmayan bilgidir. Marksizm, felsefenin gerçeklik bilgisi ile bir ilişkisi olmadığı yolundaki savları, ve bilimsel bilgiyi görmezlikten gelerek ve küçümseyerek, felsefenin, insana, bu tür bilgiye dayanmaması, yalnızca içinde, amaçlamak durumunda olduğu, sakındığı ve genel olarak yapması ve yapmaması gereken şeyler konusunda kâygı duyduğu sorularının yanıtını bulacağından kuşku duymayacağı iç dünyasına dayanması gerektiğini gösterdiği yolundaki —eski çağlarda ortaya çıkan ve şimdi varoluşçular tarafından savunulan— görüşü reddeder.

Doğada, toplumda ve zihinde olup bitenlerin bilgisinin dışında başka hiç bir şeyin felsefeyi ilgilendirmediğini söyleyen eski bir başka görüş vardır. “Şeylere felsefî açıdan bakmak” genel olarak, hiç bir şeye karışmadan, sırf yukardan bakarak yüce bir kayıtsızlıkla şeyler konusunda yargıda bulunmak anlamına gelir. Öte yandan, eğer bir kimse, ülkülerinin ardından aktif olarak yürür, yanlış olduğuna inandığı şeylere karşı savaşırsa, insanların onun hakkında söyleyecekleri şudur:

^{*} *Science and Society*, New-York, Vol. II, Number 2, Spring 1938, s. 239.

^{**} Albert Einstein, *Autobiographical Notes*, Paul Arthur, Schilpp tarafından yayınlanan *Albert Einstein: Filozof Bilim Adamı*, 1949, Evanston, s. 49.

“Felsefî bir yaratılıŖta değil, pratik bir yaratılıŖta bir insandır. Ülküleri felsefeyle uzak-yakın bir ilişkisi bulunmayan pratik bir insandır.”

Bu felsefî görüş, “filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde **yorumladılar**; oysa sorun onu **değiştirmek**”^{*} diye yazan Marx tarafından kesinlikle reddedilmiştir. Felsefe salt dünyanın ne olduğu yolundaki sorusunu yanıtlamakla kalmaz, aynı zamanda ona karşı nasıl bir **tutum** takınacağımız, ve onu nasıl yeniden yapacağımız sorularına da yanıt verir. Salt varolanın bilgisi değil, varolana bir **bakış** tarzıdır, belirli bir dünya görüşü, amaçlarımızı ve hedeflerimizi belirleyen dünyaya bir **bakış** açısidir. Felsefe, gerçekliğin bilimsel açıklamasını, gerçekliği bir dönüştürme aracı haline getirir.

Burda bir kez daha felsefe ile bütün öteki bilimler arasındaki ayrımla karşı karşıya geliyoruz. Örneğin “... kapitalist birikim ... durmadan ... bir artı nüfus meydana getirir”^{**} yani işsizlik meydana getirir diyen yasa, bilim tarafından, Marx ve ötekilerce doğru olarak kabul edildiklerinden ötürü değil, kapitalizmin gerçek yasasını ifade ettiği için kabul edilmiştir. Her bilim, kendini, kendi alanındaki bilgileri aramakla sınırlar. Nesnel bilgi, bilim adamının ülkülerine, beğendiği ve beğenmediği şeylere bağlı değildir. Hangi amaca yönelmemiz gerektiği ve dünyaya karşı nasıl bir tutum takınmamız gerektiği konusundaki sorular felsefe tarafından yanıtlanır. İnsanın dünya karşısındaki pratik tutumuna, onun dünya görüşüne anlam kazandırır. İnsan toplumsal bir varlık olduğuna göre, onun görüş açısı da toplumsal bir olgudur, ve sınıflı toplumda bu görüş, belirli bir sınıfın çıkarlarını ifade eder. Felsefedeki iki akımın,

* Karl Marx, “Feuerbach Üzerine Tezler”, Marx, Engels, **Seçme Yapıtlar**, 1, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 14.

** Karl Marx, **Kapital**, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 668.

materiyalizmin ve idealizmin karşıtlığı, önce olduğu gibi şimdi de sınıf savaşımının bir ifadesidir.

Bu iki karşıt akımın birinden ya da ötekinden yana olmak **felsefede yandaşlığı** oluşturur.

Marksizmin karşıtları kabaca şu aşağıdaki düşünce çizgisini savunurlar: tutalım ki, felsefe doğru bilgidir ve öğretileri, bu öğretilerin yaratıcılarının, dünya konusundaki gerçeği öğrenmede gösterdikleri başarı ölçüsünde doğrudur, öğretilerin bir kimsenin yararına ya da zararına olmasının hiç bir önemi yoktur, çünkü doğrunun bulunması karşısında çıkarlar susar. Tersine, tutalım ki, felsefenin amacı, belli bir sınıfın çıkarına olan şeyi öğretmektir, öğretilerinin doğru olup olmamasının bir önemi yoktur, çünkü bu durumda **doğru** ile uyuşmasına gerek yoktur, bu sınıfın **çıkarı** ile uyuşması gerekir. Öyleyse, diye tamamlıyorlar, “felsefe gerçek bilgiyi ifade eder” önermesi ile “felsefe sınıf çıkarlarını ifade eder” önermesi karşılıklı olarak birbirlerini dışlar.

Ama felsefenin, toplumun sınıflara bölünmesiyle ortaya çıktığını anımsamamız gerekir. Sınıflı toplumda, her çağda, egemenliklerini sürdürmüş oldukları çürüten düzenleri ile birlikte sahneyi terketmek zorundaki çürüten sınıflar, eski düzeni yoketmek ve toplumun daha yüksek bir aşamaya yükselmesine yardımcı olmak durumundaki öteki sınıfların muhalefeti ile karşı karşıyadırlar. Gerici sınıflar, eskinin terimleriyle düşünürler, çünkü mevcut düzenin, dönemini tamamladığını ve artık işe yaramaz hale geldiğini göremezler. Kısacası, bunlar, olup bitenler konusunda çarpık bir görüşe sahiptirler. Üstelik gerici sınıfların, bu görüşün herkes tarafından paylaşılması konusunda pek fazla çıkarları vardır, çünkü bu görüş egemen olduğu sürece, yığınlar mevcut düzenin değişmezliğine inanacaklar ve ona körukörüne boyunegeceklerdir.

Devrimci sınıfların, bunun tersine, gerçeğin, toplumun olabildiğince daha çok üyesine ulaşılabilir hale gelmesinde nesnel olarak çıkarları vardır, çünkü yığınlar, gericilerin söylediklerine inandıkları sürece, onları mevcut düzene karşı savaşıma sürüklemek zordur. Ancak gerçeği öğrendikten sonradır ki, devrimci savaşımında başarılı olabilirler.

Bu, toplumun yaşamında böylesine bir rolün salt toplumda olanlarla bağıntılı doğru ve yanlış ifadelere ait olabileceği anlamına mı gelir? Bunun böyle olup olmadığını görmek için, Rönesans döneminde Copernicus ve onun izleyicisi Galileo yandaşları ile karşıtları arasında gelişen sert savaşıma bakalım. Çekişen tarafların ideolojik konumları birbirine uzlaşmaz karşıt sınıf çıkarlarını ifade ediyordu. Gerek Copernicus ve gerekse Galileo, yazılarında hiç bir zaman toplumsal ve siyasal sorunlarla ilgilenmedikleri halde, pek çok insan onların fikirlerini savundukları için ateşte yakılmışlardı. Eğer Copernicus **Göksel Cisimlerin Devirleri Üzerine** adlı yapıtının 1543'te yayınlanmasından hemen sonra ölmemiş olsaydı, ve eğer Galileo sözünü geri almasaydı, her ikisi de kızarmaktan yakayı kurtaramayacaklardı. Gene de Galileo, yaşamının geri kalan dokuz yılını, engizisyonun ona yüklediği hapiste geçirmek zorunda kalmıştı, çünkü hakkında verilen karar, "Güneşin, Yer yörüngesinin merkezinde olduğu ve doğudan batıya doğru hareket etmediği, Yerin öyle hareket ettiği ... öğretisini ... savunarak ..." diye sürüp gidiyordu.

Galileo, savunduğu bilimsel gerçekler, o zaman ege-men olan bilimsel-olmayan dünya anlayışını altüst ettiği için suçlanmıştı. Gerçekliğin bilimsel kavrayışı, insanların öğrendikleri her şeye, toplumda olup bitenler konusunda gerçekleri öğrenmelerine yardımcı olan deneyim ve nedenleme karşısında doğru olup olmadığını

denetleyerek, eleştirel bir biçimde yaklaşımlarını sağlar. Bilimsel-olmayan dünya görüşü, insanların ne bilime ne de kendi deneyim ve akıllarına güvenmemeleri, yalnızca liderlerinin söylediklerine güvenmeleri gerektiğini ileri sürer. ("Führer sizin yerinize düşünür.") Bu nedenle bilim adamının mevcut gidişe karşı hiç bir şey söylemediği yerlerde bile, onun yaydığı bilgi ve bilimsel görüş, insanların zihinlerine yerleşerek, şeyleri gerçek yanlarıyla görmelerine yardımcı olur; artık mevcut düzeni göklere çıkaranlara körce inanmaktan vazgeçer, ve eski sistemin dönemini tamamlamak üzere olduğu ve yeni bir düzene yer açtığını anlamaya başlar. Böylece, bilimsel dünya görüşü, yığınları kucakladıkça, önlerindeki görevleri ve bunları başarmanın yolunu göstererek, onların çıkarlarını öne çıkarır.

Gerçek, mevcut düzene ve bu düzeni savunan gerici sınıflara karşı savaşında, yığınların ideolojik silahıdır. Ve gerici sınıflar tarafından yayılan yalan, yığınları güçsüz ve uysal köleler haline getirir. Bundan ötürü, gerçeğin, bilginin, bilimin ardından koşmak, sınıf savaşımının ideolojik bir ifadesidir. Felsefenin temel sorununun materyalist çözümü, gerçekliğin **doğru** kavrayışıdır, idealist çözüm ise — **yanlış** bir çözümdür. Demek oluyor ki, felsefede iki kampın uzlaşmaz karşıtlığı, hep sınıf çıkarları uzlaşmaz karşıtlığını yansıtmıştır. Bugün de, materyalizm, proletaryanın ve öteki ilerici sınıfların çıkarlarına hizmet ederken, idealizm, kapitalistlerin ve öteki sömürücü sınıfların hizmetindedir.

Lenin, idealizmin yalnızca sınıf çıkarlarından doğmadığını da gösterdi. Bilgilenme sürecinin kendisi de, "... içinde yaşamdan kuruntunun kopma olasılığının; bundan da fazlası: soyut kavramın, fikrin, bir **kuruntuya dönüşmesi** (üstelik insanın farkında olmadığı göze çarpmayan bir dönüşme) olasılığının **bulunduğu...**"* sü-

reçler gibi süreçler, idealizmi doğurabilir. İdealist öğretilerin bütün söyledikleri, bilincin birincil olduğu yolundaki savları olsaydı —bir başka deyişle tümüyle yanlış olsalardı—, salt gerici bir rolleri olacak ve bize verecekleri bir şeyleri olmayacaktı. Oysa, idealizmlerine karşın Leibnitz, Kant, Hegel ve öteki filozoflar, aslında, insanın gerçek bilimsel bilgi peşindeki çabalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Hegel, diyalektik yöntemi geliştirmiştir. Her ne kadar Hegel'in kendisi de, onu doğaya değil de yalnızca kavramların gelişmesine uygulamış ise de, bu yöntem devrimci bir yöntemdir.

Felsefî bir öğretinin hangi sınıfın çıkarlarına hizmet edeceği, öğretinin kendisine bağlıdır, öğretinin yazarının eğilimlerine değil. 1899'da Alman biyoloğu Ernst Haeckel, doğa biliminde materyalist görüşü savunarak, idealizmin temellerini çökerttiği **Die Weltsrätzel** ("Evrenin Bilmecesi") adlı bir kitap yayınladı. Siyasal açıdan hiç de devrimci olmadığı halde, bütün ülkelerin burjuvazisi, Haeckel'e ateş püskürüyordu, Rusya'da ise mahkeme, kitabın Rusça çevirisinin basılı nüshalarının tümünün yakılmasına karar vermişti. Lenin "bu basit küçük kitap, sınıf savaşımında bir silah haline geldi",** yazarının burjuva siyasal görüşlerine karşın, burjuvaziye karşı bir silah haline geldi, diyordu. Ama aynı zamanda, burjuvaziye karşı savaşta proletaryanın yanında yer alan Bogdanov'un (Lenin tarafından **Materyalizm ve Ampiryokritisizm**'de eleştirilen) felsefî yazıları, yazar, aslında idealizmi savunduğu için, burjuvazinin çıkarlarını destekliyordu.

Marksist-leninist felsefe, hem doğanın, toplumun ve düşüncenin gelişmesini yöneten yasaların bilimidir, hem de aynı zamanda, komünist idealleri ve manevî ilkeleri

* V. İ. Lenin, **Collected Works**, Vol. 38, s. 372.

** V. İ. Lenin, **Materyalizm ve Ampiryokritisizm**, s. 350.

olumlayarak, işçi sınıfının dünya görüşüdür. Onda gerçeğin açıklanması ve sınıf çıkarlarının savunulması birbirlerini dıştıalamaz, tam tersine, kaçınılmaz bir biçimde birbirlerini içerirler. Marksist-leninist felsefe, işte bu yüzden, toplumun devrimci bir yolda yeniden yapılmasının bir aracı ve işçi sınıfının tarihsel amaçlarına giden doğru yolun bulunmasına yardım eden toplumsal görüngülerin bilimsel olarak incelenmesinde bir yöntemdir.

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFEDE DEVRİM

1. MARKSİST FELSEFENİN TOPLUMSAL VE TARİHSEL ÖNCELLERİ

Kapitalizm, Batı Avrupa'da, milyonlarca köylüyü, çoğunun bellerini büken çalışma koşulları içinde ve deşet verici yoksulluk içinde, ücretli işçiler haline getirek yerleştiği zaman, pek çok işçi, sefaletlerinin kaynağının makinelerde, el işinin yerini alan makineleşmiş üretimde yattığını sanıyorlardı. 19. yüzyılın başları bir protesto olarak makineleri tahrip eden işçilerin kendiliğinden kitle hareketleriyle (**Luddit**'ler) belirlenmişti. Ama bundan kısa süre sonra işçilerin kavrayışları arttı ve onlarla sömürücüleri arasında ilk sınıf savaşı verildi. İngiltere'de 1830'lardaki ve 1840'lardaki çartist hareket, Fransız işçilerinin 1831 ve 1834 ayaklanmaları,

1844'te Silezya'da (Almanya) dokumacıların ayaklanması, ve daha sonraki grevler, kapitalizmi ortadan kaldırmaya ve insanın insan tarafından sömürüldüğü döneme son vermek amacıyla yönelmiş yeni bir sınıfın doğmuş olduğunu açık-seçik hale getirdi. Bu köklü değişikliği gerçekleştirmek için proletarya, toplumsal reformları daha az etkileyici bir biçimde gerçekleştirmiş olan öteki sınıfların gereksinim duyduklarından daha çok, toplumun gelişme yasalarını kavramak, ve bu yasaların nasıl kullanılacağını daha açık-seçik görmek zorundaydı. Tarihte benzeri görülmedik görevleri gerçekleştirmek için yeni ideolojik donatım, yeni bir dünya görüşü benimsedi.

Marksist felsefenin maddî, toplumsal-tarihsel öncelleri bunlardır. Bu felsefenin doğuşu, ideolojik olarak Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels'in (1820-1895) hareket noktaları olan daha önceki felsefe, doğa bilimi ve toplum bilimlerine hazırlanmıştı.

2. ESKİ DİYALEKTİK VE MODERN METAFİZİK

Marksizmin doğuşundan önce, felsefenin en büyük başarılarından biri, Hegel'in diyalektiği idi. Diyalektik nedir? İki bin beş yüz yıl önce özel bilimler, örneğin fizik, coğrafya, bitkibilim vb. gibi bilimler henüz yoktu. Yalnızca bir bilgi biçimi vardı: her şeyi kucaklayan felsefe (Yunanca "bilgelik sevgisi" karşılığı). Filozoflar, her şeyi birden kavramaya çalışarak, yerle ve gökle, şeylerle ve yaratıklarla, toplum ve zihinle ilgileniyorlardı. Bu yoldan ilerleyerek, her şeyin sürekli hareket içerisinde olduğunu, bunların ortaya çıkıp kaybolduklarını, şu ya da bu yolda birbirleriyle bağıntı içinde olduklarını ve iç çelişkilerle belginleştiklerini saptamakta geri durmadılar. "Bu ilkel, bönce, ama özünde doğru dünya anla-

yışı” genel olarak diyalektik düşünme ya da eskilerin diyalektiği diye adlandırılır. “Ama bu görüş biçimi, bir tüm olarak görüntülerin sunduğu tablonun genel niteliğini ne kadar doğru bir biçimde ifade ederse etsin, gene de bu genel tabloyu meydana getiren ayrıntıları açıklamaya yetmez, ve bunları anlamadığımız sürece de, genel tablo üzerinde açık-seçik bir fikre sahip olmayız. Bu ayrıntıları anlamak için, bunların doğal ve tarihsel ilişkisini çözmemiz ve herbirini ayrı ayrı incelememiz gerekir...”*

Göksel cisimlerin, Yerin, minerallerin, bitkilerin ve hayvanların yapısı ve özellikleri, özel bilimler tarafından incelenir. Eskiçağda böyle bilim dalları yoktu ve bilgi özelleşmemişti. Deneysel kanıtlar değil, basit gözlemlere dayanan salt kurgular vardı.

Zamanla, özel bilimler bir bir ortaya çıkmaya başladı. Ama ikibin yıldan fazla bir süre, doğa olayları konusundaki gerçeği bulma yolundaki girişimler, deneysel araştırmalardan çok, çoğu kez salt kurgulara dayandırılıyordu. Deneysel doğa bilimi ancak 16. ve 17. yüzyıllarda biçimlendi. Bu dönem, pek çok yersel ve gökbilimsel görüngüleri büyük bir şaşmazlıkla açıklayan ve geniş ölçüde sanayide kullanılan klasik mekaniğin doğuşuna tanık oldu. Fizik, ısı, ışık, magnetizm ve elektrik konularındaki bilgilerini büyük ölçüde genişletti. Modern gökbilimin bilimsel temelleri atıldı. Bu dönemde dünya çevresindeki yolculuklar ve coğrafî keşifler, insanın, kıtalar, okyanuslar, denizler, dağlar, çöller, ırmaklar ve göller konusundaki bilgisini büyük ölçüde artırdı. 18. yüzyılın sonuna doğru, bitkibilimciler ve hayvanbilimciler, sayıları binleri bulan bitki türlerini, ve yirmi bin dolayında hayvan türünü inceledi ve açıkladılar. İn-

* Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 70-71.

san anatomisi ilk kez araştırıldı.

Ama mekanik, bütün öteki bilimleri geride bıraktı. Birçok alanda sağladığı başarılar, deneysel doğrulanması ve matematiksel şaşmazlığı, bilim adamlarında, canlı doğanın olduğu kadar, cansız doğanın da **bütün görüngüleri için mekaniğin yasalarının anahtar** olduğu inancına yolaçtı. Bu mekanikçi görüş, 17. ve 18. yüzyılda, bilim adamlarına egemen oldu. Mekaniğin "her cisim, dışardan, durumunu değiştirecek bir kuvvet uygulanmadığı sürece, durağanlığını ya da bir doğru boyunca olan düzgün hareketini korur" yolundaki ilkesinden hareket edilerek, her türlü harekete, bir cismin durumunu değiştirmesine yolaçacak bir dış kuvvetin uygulanmasının neden olduğu vargısına ulaşıldı.

Doğa bilimcilerinin mekanikçi görüşleri, 18. yüzyılın materyalist filozofları tarafından tümüyle paylaşılıyordu.

16. ve 17. yüzyılda gökbilimde yapılan buluşlara ilişkin bir şey de, güneş sisteminin daha önceleri, gökbilimcilerin gözlemlediklerinden farklı olup olmadığı konusunda söylenecek bir şeyin olmamasıydı. Tersine, klasik mekaniğin yasalarından, gezegenlerin hep aynı yörüngede hareket ettikleri ve sonsuza dek bu yörüngelerde hareket edecekleri sonucu çıkıyordu. Coğrafî buluşlar pek çok yeni bilgi sağlamıştı, ama Yerin yüzeyinin bir zamanlar farklı durumlarda olduğu konusunda hiç bir kanıt getirmemişti. Bu durumda kıtaların, okyanusların, dağların, ırmakların, çöllerin, her zaman olduğu gibi kaldıkları sonucu çıkıyordu. Bir başka deyişle, Yerin yüzeyi zamanın başlangıcından beri nasılsa öyleydi ve öyle kalacaktı. Binlerce bitki ve hayvan türlerine ilişkin bitkibilimsel ve hayvanbilimsel veriler, bunların bir zamanlar varolmadıkları yolunda herhangi bir belirti getirmemişti. Tersine, her şey, tek tek bitki ve

hayvanların doğup ölmelerine karşın, türlerin süresiz olarak sürüp gittiğini öngörüyordu.

Elde bulunan bilimsel veriler, doğada her şeyin hareket halinde olmalarına karşın, bu hareketin aynı çevrimleri ve biçimleri salt yinelediğini öngörüyordu. Ve —doğanın herhangi bir bölümünde en temel şey olan— biçimler değişmez olduklarına göre, hareket yeni hiç bir şey ortaya koymuyor ve temel hiç bir şey de kaybolmuyordu.

Bu vargı, zamanın bilimi için doğaldı. Nesneler ile bunların birbirleri üzerindeki etkileri arasındaki bağıntıyı ve bunların içinde geçen süreçleri ve geçirdikleri değişiklikleri araştırmadan önce, bilim adamları, yalnızca nesneler üzerinde gerçekte olup bitenlerden (aralarındaki bağıntılardan, iç etkileşimlerinden ve değişmelerden) soyutlayarak elde edebilecekleri nesneler konusunda, yeterli bilgiye gereksinme duyuyorlardı. Böylesine terimler içerisinde ele alındıklarında, incelemeyen geçirdikleri görüngüler, değişmez, sabit nesnelerin bir bütünlüğü olarak ortaya çıktı. Farklılıklar ve çelişkiler, tek tek nesneler arasında bulunan ama **içlerinde** hiç bir zaman bulunmayan şeyler olarak ortaya çıkıyor ve böyle ele alınıyordu ve bu farklılık ve çelişkilerin, nesnelerin içinde olması, tümüyle olanaksız görülüyordu.

Başlangıçta zorunlu ve etkin olan bu yaklaşım, alışkanlık haline geldi. Bu bağıntılar ve değişkenlikler geçici olarak önemsenmedi, önemsiz görünmeye başladı ve daha sonra tümüyle yok sayıldı. Bunun sonucu olarak, kendi özel alanını elinde tutan bir bilim adamı, bu alanda doğanın öteki herhangi bir alanına hiç benzemeyen ve o alanla hiç bir bağıntısı bulunmayan sayısız özellikler buldu.

Böylelikle, hareketin hep özdeş, süregelen ve değişmez olan aynı biçimlerin yinelenmesi olduğu, dünyanın

kendi kendisi ile çelişmesi olanaksız, hazır yapılmış nesnelerden oluştuğu ve görüngüler arasındaki bağıntıların yüzeyde kalan, temel olmayan bağıntılar olduğu yolunda kavram oluşturulmuştu. Bu görüş, dikkati, dünyanın yalnızca bir yönünde, yani hareketin içinde varolan yineleniş ve maddî cisimlerin içinde varolan durağanlık üzerine, ve şeyler **arasındaki** çelişkiler üzerine odaklaştırmaktadır. Diyalektikten tümüyle farklı olan böylesine tekyanlı dünya anlayışı, düşüncenin **metafizik yöntemi** ya da **metafizik** olarak tanımlanır.

Çağdaş bilimsel bilgidен hareket ederek, 18. yüzyıl materyalist felsefesi, o sıralar egemen durumda olan metafizik yöntemi tutuyordu. Mekanikçilik gibi, metafizik de, zamanında ilerici bir rol oynamıştır. Bilim adamları bu yöntemi izleyerek, dünya konusunda geniş bilgiler elde etmişlerdir. Ne var ki, hareketin, iç ilişkilerin ve çelişkinin metafizik anlayışı, eski diyalektikle karşılaştırıldığında geriye doğru bir adımdır.

3. HEGEL VE FEUERBACH

18. yüzyılın materyalizminin mekanikçi ve metafizik yaklaşımını eleştiren idealistler, onun zayıf noktalarına sarılmışlardı. Ama bir kural olarak, doğal bilimden değil de, salt kurgudan hareket eden idealistler kendileri de geniş ölçüde metafizik doğrultuda akıl yürüttükleri için, gelişmenin daha doğru bir bilimsel yorumunu geliştirmemişlerdi. Değişiklik, diyalektiğin tarihinde bir dönüm noktası olarak belirlenen Hegel öğretisinin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Marx, "ayrıntılı ve bilinçli bir biçimde diyalektiğin genel işleyiş biçimini ilk kez onun sunduğu"nu* yazdı.

Hegel'in felsefesi kendi çağdaşlarını büyük ölçüde

* Karl Marx, **Kapital**, Birinci Cilt, s. 26.

etkilemiştir. 1848 Devriminin öngününde Almanya'da gelişen ideolojik savaşında, hem krallığın ve dinin karşıtları, hem de bunların yandaşları (sırasıyla genç-hegelciler ve yaşlı-hegelciler) Hegel'in diyalektik idealizmine sarıldılar. Ancak daha sonra bunlar ayrı ayrı yollara yöneldiler.

Genç-hegelcilerden biri, Ludwig Feuerbach (1804-1872), Hegel felsefesinin, tıpkı öteki herhangi bir idealist öğreti gibi, aslında dinin felsefî bir savunması olduğunu ileri sürerek, ona karşı çıktı. Feuerbach, dinin ve idealizmin yanlış olduğunu, üstelik toplum yaşamında gerici bir rol oynadıklarını göstererek, tutarlı materyalist bir tutum takındı.

Materyalizmi ve tanrıtanımazlığı savunması, çok büyük bir etki yarattı. Bu yeni düşüncenin Marx tarafından nasıl sıcaklıkla karşılandığını ve bunun etkisi altında nasıl kaldığını anlatırken Engels şöyle yazıyordu: "Coşku herkesi sardı: biz hepimiz, birdenbire 'foyerbahçı' olduk."*

1839'da, Feuerbach materyalist olduğunda, Marx yirmibir, Engels ondokuzunda idi. Her ikisi de hegelci idiler, ama ateşli tanrıtanımazcılıkları ve devrimci demokratik görüşleri, onların, idealizmi terkederek, materyalist bir görüşü benimsemelerini çabuklaştırdı. Feuerbach'ın çalışması, bu geçiş için büyük bir cesaret kaynağı oldu. Engels, bütün filozoflar içerisinde Hegel'den sonra en çok Feuerbach'ın, Marx'ı ve kendisini etkilediğini yazmıştır. Ama kısa zamanda, Hegel'in felsefesini darmadağın ederken Feuerbach'ın aynı zamanda da bu felsefenin ussal içeriğini, diyalektiği de bir yana attığını görmüşlerdi. Ve böylece, Feuerbach, her ne ka-

* K. Marx, F. Engels, *Din Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 223. [Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 20. —Ed.]

dar 18. yüzyıl materyalizmini çok ilerilere götürmüş ise de, bu materyalizmin bellibaşlı kusurlarını gene de giderememişti.

Öyleyse Feuerbach'ın görmezlikten geldiği, Marx ve Engels'in ise üzerinde o kadar kafa yordukları ve diyalektik ve tarihsel materyalizmin gelişmesinde kullandıkları Hegel diyalektiğinin önemi nedir?

Her şeyden önce, bu diyalektik, harekette her ne kadar yinelenme varsa da —ister ayrı nesneler olsun, ister gelişmenin aşamaları ve biçimleri olsun— hiç bir şeyin tam olarak yinelenmediği öğretisini içerir. Dünya sonsuza dek kendini yineleyen ve değişmeyen biçimleri içermez. Genel olarak, dünyada birbirlerinin yerini alan, sürekli biçim ve görüngü değişmelerinden başka öncersiz ve sonrasız olan hiç bir şey yoktur.

Hegel'e göre, bunların hepsi, tek bir bütün olan ve herbir parçacığı, bir sonsuz çokluktaki ilişkiler içinde bulunan bir dünyada, birbirleri içine geçmiştir. Bu, bilimsel araştırmalarda gözden uzak tutulmaması gereken çok önemli bir noktadır.

Hegel'in diyalektik yöntemi, şeyler arasında çelişkiler bulunduğunu kabul ederken, bunu yalnızca madde- nin bir yanı olarak görmektedir; öteki yanı daha önemlidir, yani **"bütün şeyler kendi içlerinde çelişkilidir"** ve iç çelişki **"bütün hareketin ve canlılığın köküdür; bu, bir şey ancak bir çelişki içerdiğinde, hareket eder demektir"**.

Hegel'in diyalektik yöntemi, gerçek olayın salt duraganlığını ve bizim bu olaylara ilişkin kavramlarımızı hesaba katan, ve bu nedenle de dünyayı hazır şeylerin bir bütünlüğü, düşünceyi de hazır kavramların bir bütünlüğü olarak gören metafizik görüşün geçersizliğini açığa çıkardı. Hegel, böyle bir görüşün, öteki, en önemli yanını —tamamlanmış şeylerin bir bütün değil de, sü-

reçlerin, bağıntıların ve ilişkilerin bir bütünlüğü olan dünyadaki her şeyin sonsuz değişebilirliğini— görmezlikten geldiğini kanıtladı.

Yöntemini yaratmakla Hegel, bütün gelişmeleri yöneten diyalektiğin başlıca yasalarını ayrıntılarıyla geliştiren, formüle eden ve çözüme ulaştıran ilk insan oldu. Bilimde ve deneyimde son derece önemli bir rol oynayan en genel kavramların (kategorilerin) derin bir yorumunu sundu. Ensonu, Hegel, yalnızca düşüncenin değil, bütün bilgi sürecinin karmaşık ve çelişkili yapısını, kendinden öncekilerin hepsinden daha çok ve daha doğru bir biçimde açıkladı.

Çok değer verdikleri halde, Marx ve Engels, Hegel diyalektiğini, **idealist** olmasından ve bu nedenle de önemli kusurlar taşımasından ötürü, kendi öğretilerine sokamadılar.

Birincisi, Hegel, diyalektiğin yasalarını, varlıktan değil, bilinçten çıkarıyordu. Doğanın ve insan tarihinin bu yasalara uyması gerektiğini, çünkü doğada ve toplumda olup bitenlerin, bilincin, Mutlak Fikrin salt bir yansıması olduğunu söylüyordu. Ama Marx ve Engels'e göre, sorun "diyalektiğin yasalarının doğa üzerinde kurulması sorunu değil, bunları onun içinde bulma ve ondan geliştirme sorunu"* idi. Marx ve Engels bir **mater-yalist** diyalektik ortaya koymuşlardır, ki bu diyalektikte, diyalektik yasalar, her şeyden önce gerçek dünyanın (doğanın ve toplumun) gelişmesini yöneten yasalar olarak ortaya çıkarlar, oysa düşünce yasaları bunların insanların kafalarındaki özel yansımalarıdır.

İkincisi, Hegel, her ne kadar gelişmenin sonsuz olduğunu koymuşsa da, onun felsefî sisteminde Mutlak Fikir, aslında gelişmesini tamamlamıştır. Demek ki,

* Friedrich Engels, *Anti-Dühring* s. 57.

Hegel, kendi felsefesinin nihaî olduğunu, bütün bilgiyi kapsadığını kabul ediyordu, oysa içinde bunun geliştiği toplumu ise, insanlığın gelişmesinde tamamlayıcı aşama olarak kabul etmiştir. Ama bir "her şeyi kapsayan ve her zaman için nihaî olan, doğal ve tarihsel bilgi sistemi, diyalektik nedenlemenin temel yasasıyla bir çelişmedir"* ve toplum gelişmesindeki "nihaî" aşama da öyledir. Hegel, kendi idealist sistemine, en önemli diyalektik ilkeyi, gelişme ilkesini, feda etmiştir.

Ensonu, bir idealist olarak Hegel, Mutlak Fikri, maddede, doğada somutlaştırmanın, onu bir çeşit alçaltma demek olduğunu kabul etmiştir. İlerici diyalektik gelişmeyi, başka hiç bir şeye değil, yalnızca "bilinçli fikre", yani insana yüklemiştir. "Bilinçsiz fikre" yani doğaya gelince, o, Hegel'e göre **zaman içinde gelişmez.**

İşte bu nedenle Marx, Hegel'de diyalektik "başaşağı duruyor. Yeniden ayakları üstüne oturtulması gerekir"*** diye yazıyordu. Hegel'in idealist diyalektiğinin tamamen karşıtı olan materyalist diyalektik yöntemi geliştirme işi, Marx ve Engels'e düşmüştü.

4. YENİ BİLİMSEL BULGULARIN FELSEFİ GENELLEMESİ

Feuerbach'ın materyalist fikirlerinin, Hegel'in diyalektiği ile birbirlerinden ayrı tutularak kullanılması, Marx ve Engels'in kendi öğretileri ile bu felsefî öncellerinin arasındaki sürekliliği sağlayan felsefî çalışmalarının yalnızca bir yönüdür. Teorik alışmalarının öteki yönü, yeni **bilimsel bilgiyi** birarada özetlemeleriydi.

19. yüzyılda, ısı, magnetizm, elektrik ve ışık konusundaki çalışmalar, fiziğin sınırlarını bile tümüyle me-

* Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 76.

** Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 26.

kaniksel olaylara indirgemenin sözkonusu olamayacağı-
nı ortaya koymuştu. Bu, kimya, bitkibilim ve hayvan-
bilim için daha da az olanaklıydı. Doğal bilimin ilerle-
mesi, mekanikçiliğin ayağının altındaki tabanı çekip al-
mıştı.

Hegel, inandırıcı bir biçimde, bilincin içten çelişki-
li niteliğini sergilemesine karşılık, 19. yüzyılda doğa ve
toplum bilimlerinde yürütülen yoğun araştırmalar da,
ondan daha az inandırıcı olmayacak biçimde, pek çok
doğal ve toplumsal olayların yapısındaki çelişkili niteli-
ği sergilediler.

1840'larda, enerjinin yokedilemeyeceği, yeniden ya-
ratılamayacağına uygun düşen, **enerjinin sakınımı ve
dönüşümü evrensel yasası bulundu**. Mekanik, ısı, elek-
trik ve kimyasal enerjinin birbirlerine çevrilebilirliğini
belirten bu yasa, evrendeki bütün olayların bir yolda
birbirleriyle bağıntılı oldukları, "doğadaki bütün hare-
ketlerin birliğinin artık felsefî bir sav olmayıp, doğabi-
limsel bir olgu"* olduğu vargısına yolaçtı.

18. yüzyılın son yarısında M. Lomonosov ve J. Hut-
ton, Yer'in yüzeyinin geçmişte olduğundan oldukça fark-
lı olduğunu öne sürdüler. 19. yüzyılda Yer'in görünümü-
nün nasıl köklü ve yinelenen değişikliklere uğradığı ko-
nusunda öylesine çok kanıt toplandı ki, bu, yerbilimin,
bilim olarak doğmasıyla sonuçlandı. Yerbilimciler, Ye-
rin gelişmesinin hiç bir aşamasının (örneğin Arkean,
Proterozoik, Paleozoik, Mezozoik, Senozoik) bir önceki
aşamalardan hiç birinin bir yinelenme olmadığını gör-
müşlerdir. Her yeni çağın başlangıcı, birçok kıtanın,
adanın, denizin, dağın vb. kaybolması ve köklü iklim
değişmeleriyle birlikte, yepyeni yerbilimsel olayların or-
taya çıkması demek oluyordu.

* Friedrich Engels, **Doğanın Diyalektiği**, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 251.

1775'te Kant, güneş sisteminin ezelden beri varolduğunu, geçmiş bir zamanda doğal olarak ortaya çıktığını öne sürdü, ve güneş sisteminin bir bulutsudan doğup geliştiğini söyleyen bir varsayım formüle etti. Kafalarında başköşeyi metafiziğin tuttuğu 18. yüzyıl bilim adamları, gökbilimsel görüngülerin, kendilerini öncesiz ve sonrasız olarak yineleyen, değişmez çevrimler olarak görülmesine son verilmesi yolundaki çağrıya kulaklarını tıkamışlardı. Ne var ki, 1796'da Kant'ın varsayımı, Laplace tarafından desteklendi ve daha ileri götürüldü, ve 19. yüzyılın ortasında, bu, matematiksel olarak kanıtlandı. 20. yüzyılda Kant-Laplace'ın, güneş sisteminin kaynağına ilişkin varsayımının yerine başka varsayımlar konduysa da, bugün, güneş sisteminin, maddenin gelişmesinin doğal bir sonucu olarak, geçmişteki bir zamanda ortaya çıktığı hemen herkes tarafından kabul edilmektedir.

Derken karşılaştırmalı anatomi, bitki ve hayvanların fizyolojisi doğdu, ve birbirlerinden oldukça uzak türler arasında temel bir benzerlik ve ilişkiler bulunduğu saptandı. 19. yüzyılın ilk yarısında, bütün bitki ve hayvanların, aşağıyukarı aynı yapıyla kurulan ve, ister deniz yosununun hücresi olsun, ister küçük bir tekhücrelinin hücresi olsun, ister insan hücresi olsun, hepsinin de kalın çizgileriyle aynı yolda beslenen ve çoğalan hücrelerden yapıldığı bulundu. Bu dikkat çekici buluş, bütün canlıların birbirleriyle karşılıklı bağıntılar içerisinde olduğunu tüm kuşkulardan arındırdı.

Bir başka yeni bilim, taşıl bilim, yüz milyonlarca yıldan beri, pek çok bitki ve hayvan türlerinin, kiminin ölüp giderken, başkalarının, onların yerine ortaya çıkarak birbirlerinin yerini aldığını gösterdi. Doğada hiç bir şeyin öncesiz ve sonrasız olmadığı, gelişme aşamalarının hiç bir zaman kendilerini yinelemeyip, öncesiz ve

sonrasız bir ardışıklık içinde birbirlerinin yerini aldığı belirlendi.

19. yüzyılın ortalarında İngiliz bilim adamı Charles Darwin, bütün canlı varlıklar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan ve bunların gelişmelerinin bir yinleme olmayıp, eskinin tükenerek yeninin doğduğunu gösteren **doğal seçme yasasını** buldu.

Böylece, daha 19. yüzyılın ilk yarısında, doğa bilimi, yalıtılmış nesneler yerine, nesnelerin iç ilişkilerini, bunlar içindeki ve arasındaki değişimleri, bitmiş şeyler yerine, süreçleri incelemeye başladı. Bu, doğada ve toplumdaki her şeyin yapısında bulunan çelişkili niteliğin bulunmasına yolaçtı.

Metafizik düşünme biçimi, böylece, "her şeyin her şeyle olan evrensel, heryanlı, **dirimsel** bağıntısını..."* tanımlayan bilimsel bilgi ve çatışmaya girdi. Yeni elde edilen bilgiler, **doğanın, herbirinin er ya da geç yerini öncellerinin yazgılarını paylaşan temelden farklı bir aşamaya bırakmak üzere kaybolduğu** gelişme aşamalarının sonsuz ardışıklığı dışında, öncesiz ve sonrasız hiç bir şey içermediğini, dünyanın şeylerin bir bütünlüğü olmayıp, süreçlerin, ilişkilerin ve bağıntıların bir bütünü olduğunu, ve bütün olanların iç çelişkilerle belirlendiğini, açık-seçik hale getirdi.

Bu vargıları çıkarsamak için, bilim adamları ve filozofların savunmuş oldukları egemen mekanikçi ve metafizik görüşlerin ve önyargıların gözden geçirilmesi gerekliydi. Bilimsel bilgiyi, Marx ve Engels'in yaptığı gibi, felsefenin terimleri ile genelleştirmek ve "son kertede, doğanın, metafizik olarak değil, diyalektik olarak işlediğini"*** açıklamak, zihne son derece büyük bir güç ve atılgnlık verdi.

* V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 38, s. 146.

** Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 73.

Doğa, insandan bağımsız olarak varolduğuna göre, onun —hem fiziksel, hem de tinsel— tüm varlığı doğaya bağımlıdır. Bir kimse yaşar ya da ölür, ve eğer yaşıyorsa, mutludur ya da perişandır, bütün bunlar onu çevreleyen dış dünyaya bağımlıdır. Bu dünya, insanın duyu organları üzerinde etkide bulunarak, onda duyumlar, tutkular ve fikirler yaratır. Tinin doğaya, bilincin maddeye bağımlılığı, marksizm-öncesi materyalizm tarafından böyle açıklanıyordu.

Yalnızca dış dünya, insanı etkileme yetisinde olduğuna göre, insanın bütün yapabileceğinin, kendisini çevreleyen şeyler ve olaylar üzerinde pasifçe düşünmek ve onları algılamak olduğunu ileri süren görüşün tekyanlılığını ilk gören ve sergileyen Marx olmuştur. Ama bir kimse salt şeylere bakabilir, sesleri dinleyebilir ve düşünebilir ve başka bir şey yapamaz mı? Ellerini ve ayaklarını hareket ettiremeyen bir felçli olmadıkça, bu olanak dışıdır, ki bu durumda bile, onun, hiç kuşkusuz sırf duyumları duymak ve düşünmekten daha fazlasını yapan bir kimse tarafından bakılması gerekir.

Feuerbach'ın da oldukça haklı olarak gözlemlediği gibi, yaşayabilmek için, insanın, gereksinimlerini karşılaması gerekir. Ne var ki, Feuerbach bundan daha öteye gidememişti. Öte yandan Marx, insanın, onlar olmaksızın yaşayamayacağı, besin, giyim, barınak, yabanıl canavarlara karşı kendini koruma araçları vb. gibi şeylere sahip olabilmesi için, kendi gereksinimlerini karşılayabilecek biçimde, çevresindeki şeyler üzerinde etkide bulunması gerektiğini gösterdi. Eski materyalistlerin sanal insanından farklı olarak, gerçek insan, yalnızca çevresine bakınıp durmaz, eylemde bulunur; dış dünyanın etkisine pasif bir biçimde katlanmaz, onu bizzat etkiler.

Dış dünya insanı değiştirir, ama insan da dünyayı değiştirir. İnsanın dış dünyayı, yani doğayı, toplumu değişikliğe uğratan eylemine **pratik** adı verilir. Pratik, insanın, yaşamını kazanabilmesi (çalışması, üretmesi) için doğayı etkilemesi; öteki insanları etkilemesi (toplumsal ya da kamusal eylemi), ve bilgi kazanacak biçimde doğayı etkilemesi (bilimsel deneyler) demektir.

Marx ve Engels, eski materyalistlerin görmezlikten geldikleri pratiğin, insanlar için çok büyük önem taşıdığını kanıtladılar.

1. Geçim araçlarının üretimi olarak pratik, insan varlığının birincil koşuludur. Yalnızca, insanın yaşayabilmesinin ona bağlı olması olgusundan da, önemi açıktır.

2. İnsanlar kadar, hayvanlar da, açlığa, soğuğa ve düşmanlarına karşı kendilerini koruyabilmek için doğal çevrelerini etkilemek zorundadırlar. Ancak, insanın çalışması ile hayvanın davranışı arasında temel bir fark vardır. Kendi varlığını sürdürebilmek için hayvan, nesne ile doğrudan uğraşı içine girer, oysa insan, nesnelerle kendi yaptığı aletlerin yardımıyla uğraşı içine girer ve öteki insanlarla belirli ilişkiler kurar. Bu ilişkiler, insanın bir toplumsal varlık olarak onu biçimlendiren davranışını büyük ölçüde etkiler. İş, insan zekâsının gelişmesine yolaçtı ve ilkel sürüyü, ahlâkı, bilimi ve sanatı olan insan toplumuna dönüştürdü. Bir sözcükle, iş, bizi insan yapan şeydir, insanın özüdür.

3. İnsanlığın, uygarlığın alt aşamalarından üst aşamalarına ilerlemesinin, zamanla, tarihin gidişini belirleyen meta üretiminin ilerlemesiyle belirlendiğini ilk kez gösteren Marx olmuştu. Demek oluyor ki, pratiğin tarihte belirleyici bir rolü vardır.

4. Eski materyalistlerin yanılgısı, insanın dış dünyaya bağımlılığından sözetmekle birlikte, sorunun öteki

yanını ya da çevresinin insanı etkileyciliğine olan bağımlılığını gözden kaçırmalarıydı. İnsanlar, Yerin görüşünü, tanınmayacak bir biçimde değiştirmişlerdir. Geniş ormanlar ortadan kaldırılmış, bataklıklar kurutulmuş, yapay nehirler ve denizler yaratılmış, toprak, iklim ve atmosferin bileşimi büyük ölçüde değişikliklere uğratılmış ve insan tarafından yeni bitki ve hayvan çeşitleri geliştirilmiştir. Yetiştirdiğimiz tahıl ve hayvanlar, insan tarafından üretilmiştir. Doğal çevremiz, insanların pratik eyleminin damgasını taşımaktadır. İnsanların kendileri, kendi aralarında kurulan ilişkiler ve yaratmış oldukları şeyler, hepsi de bu eylemin ürünleridir. Demek ki, maddî koşulların, insanı büyük ölçüde etkilemesi doğru olmakla birlikte, bu koşulların kendilerinin de geniş ölçüde kuşakların kendi faaliyetlerinin ürünleri oldukları, aynı ölçüde doğrudur. Bu nedenle, bu koşulların insan üzerindeki etkileri, başka insanların pratiğinin onun üzerindeki etkilerini de kapsar.

Sezgisel materyalizmin çürüklüğünü böyle sergileyerek Marx ve Engels, pratiğin, insanın maddî ve zihinsel yaşamında oynadığı belirleyici rolü göstermişlerdir.

19. yüzyılın ortalarına dek hiç kimse, insan toplumunun tarihine materyalist bir açıklama getirmeyi becerememiştir. Bütün filozoflar —idealistlerle birlikte materyalistler de— toplumun idealist bir yorumuna varmışlardır. Oysa, bu sırada toplumsal ilişkiler ve toplum bilimlerindeki ilerlemeler, sorunu çözmede yeterli materyali hazırlamış bulunuyordu. Ama önce, bu materyali enine boyuna incelemek, bundan genel vargılar çıkarmak, uygun çıkarsamalar yapmak, ve yüzyıllar boyu topluma egemen olan kökleşmiş görüşlerin üstesinden gelerek, henüz hiç bir düşünürün izlememiş olduğu bir yolu seçmek gerekiyordu. Marx bunu yapmıştı. Eski materyalistlerin tarih konusundaki idealist görüşlerinin çü-

rüklüğünü gösterdikten sonra, Marx, toplum bilimlerinin sağladığı en son bilgileri kullanarak ve modern toplumun işleyişini ayrıntılı ve derinlemesine bir incelemeden geçirerek, bu kitapta geniş ölçüde ele alınacak olan, **insan tarihinin materyalist bir açıklamasını** yapabilmıştır.

*

Lenin, Marx'ın "daha önceki bütün materyalizm biçimlerinden içerik yönünden ölçülemeyecek kadar daha zengin ve karşılaştırılamayacak kadar daha tutarlı **modern materyalizmin kurucusu...**"* olduğunu yazmıştır. Marksist felsefenin yaratılması, mekanikçiliğin ve eski materyalizmin metafizik niteliğinin yenilgisini ve **diyalektik** materyalizmin zaferini ilân etmiştir. Düşünme terk edilmiş ve **pratığın** oynadığı büyük rol, açıklığa kavuşturulmuştur. İdealist toplum görüşü altiltilmiş ve **tarihsel** materyalizm yaratılmıştır. Bu değişiklikler, marksist öğretinin çıkışını felsefede gerçek bir **devrim** yapacak kadar, yoğun değişikliklerdi.

* V. İ. Lenin, **Materyalizm ve Ampiryokritisizm**, s. 376.

1. ESKİ FELSEFEDE MADDE KAVRAMI

2.500 yıl önce yaşamış olan Hintli filozof Kapila, şöyle akıl yürütmüştü: Hiç bir şey öncesiz ve sonrasız değildir. Hiç bir şey hiçten çıkamaz ne de bir şey hiçe indirgenebilir, çünkü şeyler tahrip edildikleri zaman tü-müyle yokolmuş olmazlar, başka şeylerin yapıldığı mad-deler haline dönerler. Böylece Kapila, ne yaratılabilen ne de yokedilebilen, ve her şeyin oluştuğu bir çeşit ma-teryalin, yani **maddenin** varolduğu varlığına ulaşıyor.

Öteki eski filozoflar da aynı biçimde madde fikrine ulaşmışlardır. Hemen hemen Kapila ile aynı zamanda yaşamış olan ilk Yunan filozofları, maddeyi doğada doğ-rudan gözlenebilen cisimler arasında aramışlardı. Tha-

les, suyu ya da nemi, şeylerin, birincil maddesi ya da özü olarak görmüştür. Anaksimenes, birincil maddeyi hava ile tanımlamıştır. Heraklitos, ateşi birincil olarak savunmuştur. Empedokles, evrenin, toprak, su, hava ve ateş parçacıklarından oluştuğuna inanmıştır. Demokritos, maddenin, öncesiz ve sonrasız, yokedilemez ve değişmez cisimlerden, artık bölünemeyecek (Yunanca **atomos**, bölünmez demektir) ya da görülemeyecek ya da dokunulamayacak kadar küçük **atom**lardan oluştuğunu düşünmüştür. Atomlar sertliğe, büyüklüğe, biçime, ağırlığa ve harekete sahiptir. Her şey kendine özgü yollarla düzenlenmiş atomlardan oluşur. Atomların özgün bileşimi, bir şey bozulduğunda, yıkılmış olur. Gerçek dünyanın çeşitliliği, Demokritos'a göre, atom bileşimlerinin çeşitliliğinden gelmektedir. Bir nesnenin yüzeyinden dışarı atılan atomların ustaca akışları, duyu organlarına sızarak, duyumları ve sonra da duyumların neden olduğu fikirleri yaratırlar. Hem duyumlar, hem de fikirler, atomların akışlarıyla bıraktıkları izlenimlerdir.

Böylece Demokritos, 1° maddenin gerçek olduğunu ve bilinçten bağımsız olarak var olduğunu; 2° maddenin duyumlar yaratan şey olduğunu; 3° duyumların ve fikirlerin maddenin yarattığı izlenimler olduğunu; 4° maddenin belirli fiziksel özellikleri bulunduğu ve bütün şeylerin yapıldığı malzeme olduğunu (doğanın başlıca özü olduğunu); 5° maddenin değişmez olduğunu: atomların her zaman nasılsa öyle kaldıklarını ve her zaman da öyle kalacaklarını düşünüyordu.

2. DOĞA BİLİMİNDE DEVRİM, FELSEFİ ÇEKİŞME

Maddenin, değişmez atomlardan oluştuğu, mekaniğin yasaları tarafından yönetilen doğanın en son düzeyi olduğu görüşü, 19. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Ama bu yüzyılda elektrik ile magnetizm arasındaki ilişki bulun-

muştı. Bundan kısa süre sonra, elektromagnetik alanlar, dalgalar, yükler ve ışığın elektromagnetik niteliği bulunmuş ve incelenmişti, ve bunlar elektrodinamiğin, bu olaylarla ilgilenen bilimin doğmasına yolaçtı. Bu olayların hiç birinin atom içerdiği görülmedi. Kimileri, her şeye karşın, elektromagnetik olayların temeli olması gereken atomların, zamanla bulunacağını umuyordu. Her şeyin atomlara indirgenemeyeceğini gören kimileri de, atomlardan oluşan cisimlerin yanında, yani kendi anladıkları gibi maddenin yanında, temelden farklı nitelikte, maddî olarak kabul etmedikleri elektromagnetizm gibi doğal olaylarında olduğunu düşünmeye başladılar.

Hâlâ elektromagnetik alanların, dalgaların, yüklerin vb. gerçek doğal olaylar olmayıp, fizikçilerin, kendi gözlemlerini açıklamakta, daha çok kolaylık sağlamak için uydurulmuş kavramlar olduğunu savunanlar da vardı. Bu kimseler, atomlardan oluşan —gerçekliği konusunda hiç bir zaman kuşkuyla düşmedikleri— olaylardan farklı olarak, elektromagnetik alanların, dalgaların vb. gerçeklikte değil, yalnızca zihinde var olduğunu ileri sürüyorlardı.

Avusturyalı fizikçi Ernst Mach daha farklı bir yol tutturdu. O, (yalnızca elektromagnetik değil) hiç bir şeyin, bilincin dışında varolmadığını söylüyordu. Duyumlarımızdan başka bir şey yoktur, diye yazıyordu, ve atomlara inanmanın hiç de büyücülere inanmaktan yeğ olmadığını söylüyordu. Bu öznel-idealist teori, pek az doğabilim adamı dışında herkes tarafından reddedildi.

20. yüzyıl dönemecinde, belli kimyasal elementlerin atomlarının, öteki kimyasal elementlerin atomlarına değişme yeteneğinde olduğu (örneğin bir radyum atomunun bir radon atomuna ve sonra da kurşun atomuna değişmesi); atomların elektrik (elektronlar) ve magnetik alanla yüklü parçacıkların bir sistemi olduğu; elek-

tronların kütlelerinin, klasik mekaniğin yasalarının tersine, hızlarıyla birlikte değiştikleri görüldü. Bilim adamlarının madde (atom) adı verdikleri şey, elektromagnetik olaylara, elektrik ya da enerji diye deyimlenen ve madde olarak görülmeyen şeylere indirgendi. Bu bulgulardan sonra, bilim adamlarının çoğunluğu, maddenin atomlardan değil, elektronlardan oluştuğunu düşünme eğiliminde idiler. Ne var ki, daha önceleri atomların varlığına inanan, ama elektromagnetik olayları yadsımış olan bazı bilim adamları, bu kez de atom, kendini, alan, yük ve dalga olarak gösterdiğine göre, bunun madde diye bir şeyin olmadığı anlamına geldiğini; salt fiziksel kavramlar bulunduğunu savundular. Doğabiliminde herkesçe kabul edilmiş bulunan bütün görüşler şimdi, şiddetli bir eleştiriden geçiyordu. Doğabilimi bir bunalıma varmıştı.

İdealistler fırsatı yakaladıklarını görmekte gecikmediler ve yeni bulguların, açıkça idealist görüşleri doğruladığını ileri sürdüler.

İdealizmin bu yeni biçimini çürütmek ve, yeni bilimsel bulgulardan felsefî vargılar çıkarılarak marksist felsefeyi zenginleştirmek ve doğabilimindeki bunalıma son vermek ivedi bir zorunluluk haline gelmişti. Bu görev Lenin tarafından parlak bir biçimde yerine getirildi.

3. LENİN TARAFINDAN GELİŞTİRİLEN YENİ MADDE KAVRAMI

Materyalizm ve Ampiryokritisizm'inde Lenin, Mach'ın "yeni" öğretisinin aslında bilimle bütünüyle tutarsızlık içinde, Berkeley'in eski öğretisi olduğunu gösterdi. Lenin, yeni bulguların, doğayı (atomları) değişmez, genişliğine sonsuz, ama derinliğine sonlu olduğunu savunan, ve her şeyi mekaniksel hareket olarak gören metafizik materyalizmin tutarsızlığını sergilediğini yazıyor-

du. Yeni bilimsel bulgular, diyalektik materyalizmi kanıtlamakla kalmadı, bu bulgular, Lenin'in bunlardan yapmış olduğu felsefî çıkarsamalarla, onun zenginleşmesini de olanaklı kıldı. Lenin, doğanın genişliğine olduğu kadar derinliğine de sonsuz olduğunu, "elektronun da atom gibi tükenmez, doğanın sonsuz..."* olduğunu, "son" düzeye sahip olmadığını kesin bir biçimde kanıtlamıştır. Bu nedenle, maddenin atomlardan çok elektronlardan oluştuğunu söylemek, maddenin metafizik anlayışını alıkoymak demek olacaktır. Bütün sorun, doğanın bir düzeyinden bir başka düzeyine, daha derin bir düzeyine geçişte eski düzeyin birçok özelliğinin, daha önceki düzeylerde bulunmayan başka özelliklerin yerini almasıyla kaybolmalarıydı. Değişmez şeyler ya da özellikler yoktu, her düzeydeki hareketin indirgenebileceği değişmez hareket yoktu. Atomun elektromagnetik yapısı, onun "madde olmaktan çıkmasının" tanıtı değil, insanın atoma ilişkin bilgisinin derinleşmesi idi. Fizikçilerin içine düştükleri çıkmaz, mekanikçi ve metafizik materyalizmden başka bir şey bilmiyor olmalarından geliyordu. Bu nedenle bunlar, mekanikçi yöntemin ve metafiziğin iflâsını, materyalizmin iflâsı olarak alıyorlardı. "Elementlerin ve o güne dek bilinen maddenin özelliklerinin değişmezliğini yadsıyarak maddenin yadsınmasına vardılar."**

Doğa bilimi, diye yazıyordu Lenin, " ...bütün bunların üstesinden gelecektir, ama ancak metafiziksel materyalizmin yerini diyalektik materyalizmin zorunlu olarak almasıyla"*** ve, her şeyden önce de, (yalnızca atomları içeren) dar materyalizm anlayışının yerini geniş bir diyalektik anlayışın almasıyla. Madde "... insan

* V. İ. Lenin, Materyalizm ve Ampiryokritisizm, s. 291.

** Materyalizm ve Ampiryokritisizm, s. 290.

*** Aynı yapıt, s. 341.

zihninden bağımsız olarak varolan ve onun tarafından yansıtılan nesnel gerçekliktir”; "... madde, duyu organlarımız üzerinde etki yaratarak duyum meydana getiren şeydir."* Lenin'in madde tanımı böyledir. Bu tanım üç noktayı kapsıyor, şöyle ki; 1° madde, bilinçten ayrı ve ondan bağımsız olarak varolan şeydir; 2° madde, bizde duyum meydana getiren şeydir; 3° madde, duyumlarımızın ve bilincimizin genel olarak yansıtmış olduğu şeydir.

Duyum yaratan her şey gerçektir, ama her gerçek olan şey, duyum yaratmaz. Şöyle ki, ultraviyole ışınlarını, güneşin merkezinde olan süreçleri, ya da sonu gelmez öteki olayları duyumsamayız. Maddenin ikinci ve üçüncü özellikleri kadar önemli olan maddî olanı maddî olmayandan ayıran temel şey, maddî olanın, bilincin dışında varolmasıdır. Lenin şöyle yazıyordu: "... maddenin **biricik** 'özelligi', ki felsefî materyalizm onun kabul edilmesine bağlıdır, **nesnel bir gerçeklik olması**, zihnimizin dışında var olması özelliğidir."** Lenin'in, madde anlayışının ayırıcı niteliği işte tam da budur. Lenin'e göre, bütün gerçek olanlar nesnel olarak varolmakla kalmaz, bütün nesnel olarak varolanlar gerçektir de.

Şimdi şöyle sorabilirsiniz: "Gölge maddî midir? Bir yüzeyden yansıtılan ışık ışınlarının yokluğu maddî midir?" İşte günlük yaşamdan alınan bir örnek. Benim bir miktar paraya sahip olmam olgusu, tartışmasız maddî bir olaydır. Peki, benim paramın olmaması olgusu nedir? Cebinde meteliği bulunmayan bir kimse, paranın yokluğunun, tıpkı onun varlığı kadar zihinden bağımsız bir gerçeklik olduğunu çok iyi bilir. Bu her iki olay da, demek oluyor ki, eşit ölçüde maddidir. Eğer, bunun yanında, dünyanın tamamlanmış şeylerin biraraya gelmesi

* Aynı yapıt, s. 155.

** Aynı yapıt, s. 289.

değil de, süreçlerin ve ilişkilerin bir bütünlüğü olduğunu hesaba katacak olursak, maddî olan cisimseldir fikrinin, yani metafizik materyalistlerin görüşlerinin, gravitasyonel alanı, elektromagnetik dalga yayılmasını ve (toplumsal ilişkiler de dahil), zihnin dışında varolan her çeşit ilişkiyi maddî olay olarak alan öteki görüşe yol vermek zorunda kaldığını görürüz.

Modern bilimsel bulgular, Lenin'in madde kavramının doğru olduğunu tanıtlamaktadır.

20. yüzyılın başlarında doğadaki her şeyin ya ayrı ayrı kısımlardan oluşan mikro-parçacıklardan (tözden) ya da sürekli elektromagnetik alanlardan oluştuğuna inanılırdı. Her ikisinin de, genel olarak, kütle ve hızı sahip nesneleri ya da günlük deneyimimizde karşılaştığımız makro-nesneleri yöneten yasalara bağlı oldukları kabul edilirdi. Eğer süreksiz töz (ki burda hareket, her noktasında belirli bir iti olarak belirli bir çizgi boyunca olur), sürekli alanın (ki burda hareket dalga yayılmasını kapsar) karşıtı ise, o zaman, hiç bir nesnenin aynı anda hem töz hem de alan olamayacağı görüşü, daha az anlaşılır sayılmazdı.

Bilim adamları böyle alanlar ve ışık hızına yaklaşan bir hızla hareket eden bir gramın milyar kere milyarda biri ağırlığında kütlesi olan parçacıklar bulunca, önlerine hayranlık verici bir dünya, **mikrokozmos**, açılmış oldu. Bu garip dünyada, klasik mekaniğin belli yasaları güçlerini yitirmekte, yerlerini başka yasalar almaktadır. Töz ve alan aynı nesne içinde içiçedir ve parçacıklar aynı anda belirli bir itiyeye ve belirli bir konuma sahip değildirler. Gerçekte, bir parçacığın konumu ne denli çok belirgin olursa, itisi o denli az olur, ya da bunun tersi olur. Bu yasalar ve mikrokozmosun alışılmadık öteki yasaları bulununca, bilim adamları, 20. yüzyılın ortalarında, fiziğin yeni bir dalını, **kuantum teorisini** ge-

liştirdiler.

İdealistler bir kez daha bu alışılmadık özellikten yararlanmak için sabırsızlandılar ve kuantum nesnelerinin ve süreçlerinin, kendi deneylerini açıklamak için bilim adamlarının uydurdukları salt kavramlar olarak, gerçekte varolmadığında direndiler. Ne var ki, bu, önde gelen fizikçiler tarafından reddedildi. Kuantum teorisinin yaratıcılarından biri olan Louis de Broglie, ister makro-nesneleri, ister mikro-nesneleri incelesin, fizikçinin, bunların nesnel varoluşundan kuşku duymayacağını, çünkü onun “nesnel gerçekliğe olan bütün inancını kaybederek araştırmasını verimli bir biçimde sürdürebileceğinin kuşkulu”* olduğunu yazmıştır. Einstein, araştırmacıdan bağımsız olarak varolan dış dünyanın kesinliğinin, tüm olarak doğa biliminin temel direği olduğunu döne döne belirtmiştir. Kuantum teorisine önemli katkılarda bulunan Planck ve Born, aynı görüşü savunmuşlardır. Mikro-parçacıklarla ilgili olarak Born şunları yazmıştır: “Bu parçacıkları, sözcüğün alışlagelmiş anlamından temelden farklı olmayan bir anlamda, gerçeklik olarak görmekte haklı olduğumuzu söylüyorum.”** Günlük deneyimlerin şeylerini (makrokozmetik nesneleri) gerçeklik olarak kabul ederken, mikrokozmetik nesnelerin gerçekliğini yadsıyan ikircikli düşüncelere ilişkin olarak Born, “sürekli bir geçiş vardır. ... İçinde deneycilerin yaşadıkları, bu kaba gerçeklik nerede biter... ve içerisinde gerçeklik fikrinin yanılma olduğu ve lânetlendiği atomlar dünyası nerede başlar? Kuşkusuz böyle bir sınır yoktur; eğer gerçekliği, deney yapmada kullanılan bilimsel araç ve malzemeler de dahil, günlük yaşamdaki sıradan şeylere yüklemek durumunda kalıyor-

* Louis de Broglie, *Sur les sentiers de la science*, Paris 1960, s. 203.

** *Physics in My Generation*. Max Born'un Yazılarından Seçmeler, Londra ve New-York 1956, s. 160.

sak, yalnızca araçlar yardımıyla gözlemlenebilen nesnelere de aynı şeyi uygulamadan geri duramayız"* Ve Born, kuantum teorisi "fiziksel dünyayı açıklamanın yeni yollarını gerekli kılıyor, onun gerçekliğinin yadsınmasını değil"*** diye bağlıyor.

Bilinçli olarak marksist felsefeyi desteklemedikleri halde, araştırma sonuçlarının onları kendiliğinden diyalektik materyalizmin belli önermelerine ulaşmaya zorladığı önde gelen çağdaş fizikçilerin görüşleri böyledir. Bununla birlikte, ünlü pek çok modern fizikçi, modern bilimle tutarlılık içinde olan biricik felsefe olarak diyalektik materyalizmi bilinçli olarak kabul etmişlerdir. Bunlar P. Langevin, F. Joliot-Curie, J.-P. Vigier, Sakata, Shoyçi ve diğerleridir.

Bütün bunlar, Lenin'in, doğabilimin özünde varolan materyalizm ruhunun, onu, doğabilecek her türlü bunalımı altedecek güce ulaştıracığı yolundaki kehanetini doğrulamaktadır.

* Aynı yapıt, s. 153.

** Aynı yapıt, s. 159.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MADDE VE HAREKET

1. HAREKETSİZ MADDE VAR MIDİR?

Bu soruyu yanıtlamak için, önce maddenin ne olduğunu ve hareketin ne olduğunu açık-seçik olarak kavramak gerekir. Maddenin niteliğini tartışmış bulunuyoruz. Harekete gelince, daha 19. yüzyılda mekanik hareketin, eğer birbirleriyle ilişki içinde ise, farklı hareketlere de sahip olan maddenin yalnızca bir biçimi olduğu saptanmıştır. Engels, maddenin hareket biçimlerinin marksist anlayışının şu temel ilkelerini geliştirmiştir.

Birincisi, maddenin hareket biçimleri, temelden farklıdırlar ve hiç biri bir öteki biçime indirgenemez. Örneğin, her ne kadar kimyasal tepkimeler, hayvan vücudundaki süreçlerde ve hayvanlar dünyasındaki türle-

rin oluşmasında önemli bir rol oynarlarsa da, hayvan yaşamını, hareketin kimyasal bir formülüne indirgemek çok yanlış olur. Yaşamın çıkışıyla birlikte, cansız doğada işlerliği olmayan biyolojik yasalar yürürlüğe girer; yaşam (her ne kadar öteki hareket biçimleriyle bağıntılı olsa da) başka hareket biçimlerinden temelden farklı bir hareket biçimidir.

İkincisi, belli koşullar altında hareketin bazı biçimleri başka biçimlere dönüşür. Böylece maddenin gelişmesinin ve kimyasal süreçlerin karmaşıklaşmasının belli bir aşamasında, yaşam, maddenin yeni bir biçimi olarak görülmüştür. Hayvanlar dünyasının gelişmesinin belli bir aşamasında, insan bundan ayrılıp çıkmıştır; burada maddenin yeni bir biçimi, yani toplumsal süreçler çıkmıştır.

Üçüncüsü, maddenin hareketinin karmaşık biçimleri, daha basit biçimler içerir, ve bu karmaşık biçimler hiç de bunların bir toplamı değildir. Bütün kimyasal tepkimeler zorunlu olarak, —her ne kadar burda belirleyici rol kimyanın yasalarına dahilse de—, elektromagnetik ve öteki fiziksel süreçleri de kapsar. Bitki ve hayvanlardaki bütün dirimsel süreçler zorunlu olarak —her ne kadar belirleyici rol biyolojik yasalar tarafından oynanırsa da—, pek çok kimyasal tepkimeleri içerir. Bütün toplumsal süreçler zorunlu olarak insanda meydana gelen biyolojik süreçleri içerir. Ama toplumsal süreçlerde belirleyici rol, hiç kuşkusuz, toplumun gelişme yasaları tarafından oynanır.

Engels, maddenin hareket biçimlerinin sınıflandırılmasının, bilimlerin sınıflandırılmasının temelini oluşturduğu yolunda önemli bir fikir de ileri sürmüştür. Bilimdeki daha sonraki ilerlemeler, bu fikirleri tümüyle doğrulamış bulunmaktadır.

Modern bilimsel kavramların ışığında maddenin ha-

reket biçimlerinin şu grupları birbirlerinden ayırılabilir: 1° uzaydaki **fiziksel biçimler** ya da konum değişmesi, hız, kütle, enerji, elektrik yükü, ısı, hacim ve gerçek nesnelerin öteki özellikleri; 2° **kimyasal biçimler** ya da tözlerin birbirlerine çevrilmeleri, atomların bileşimi ya da yeniden bileşimi; 3° **biyolojik biçimler** ya da bitki ve hayvanlarda görülen yaşam ve değişmeler; 4° **toplumsal biçimler** ya da insan toplumunda olan ve yalnızca ona özgü olan değişmeler.

Bütün bu hareket biçimleri, nesnel olarak, zihnin dışında vardır, ve maddî süreçlerdir. Öte yandan insan duyguları, ruh halleri ve fikirleri, yalnızca insan zihninde vardır. Kuşkusuz, tutkular ve fikirler, üstünde oturabilecekleri maddî temel olmaksızın, yani beyin olmaksızın var olamazlar. "Ama" diye açıklıyordu Lenin, "düşüncenin maddî olduğunu söylemek, yanlış bir adım, materyalizm ile idealizmi birbirine karıştırmak yönünde bir adım atmaktır."* Bunlar toplumsal bir olay olduğu halde, tutkular ve fikirler aynı zamanda da tinsel süreçlerdir, ve bu, onları, maddî süreçler olan bütün öteki toplumsal görüngülerden ayırır.

Bu, hareketin, cisimlerin hep aynı kalarak, hiç bir değişikliğe uğramadığı süreç içinde, tümüyle mekaniğin yasalarıyla açıklanabilen uzaydaki cisimlerin hareketine indirgenebileceği yolundaki mekanikçi materyalist görüşün tekyanlılığını göstermektedir. Demek oluyor ki, bu anlayışa göre madde değişmez ve hareketsizdir. Ancak, doğabilim, doğanın gizliliklerinin derinliğine girdikçe, doğanın değişmez nesneler içermediği, ve maddenin hareketinin tek bir hareket biçimi ile sınırlı kalmadığı, tersine, **her türden bütün değişmeleri** kucakladığı, daha açık duruma geliyor.

* Materyalizm ve Amplyokritisizm, s. 269.

Öyleyse, dünyada hiç bir şey durağan değil midir?

Bir volkandan püsküren lavlar katılaşıp kaya haline geldiğinde, durağanmış gibi gözüktür. Oysa, katı kaya da, ısı değişimleri, yağmur, rüzgâr, dalga, elektromagnetik süreçlerle, er ya da geç aşınmaya uğrayarak sürekli bir değişme geçirir. Durağanlığı ne denli uzun olursa olsun, bu durağanlık gene de geçici bir nitelik taşır. Ensonu, kayalar da tıpkı Yer gibi, güneşe görece olarak hareket halindedirler. Mekanikte, genel olarak, birbirlerine görece durağanlık içinde olan iki cisim, bir üçüncü cisme görece olarak özdeş hareketler yapmaktadır. Bu nedenle, durağan haldeki her cisim hareket etmektedir. Ancak belli bir açıdan durağan haldedir. Belirli ki, durağanlık, hareketin özel bir durumudur.

Durağanlık sonlu ve görece olduğu halde, hareket, sonsuz ve mutlaktır. Bir başka deyişle, hareket, nedensizdir ve yokedilemez.

Bundan ötürü, doğanın yasalarını, hareketin madde için kaçınılmaz bir şey olmadığını, hareketsiz maddenin olabilirliğini gösterecek biçimde yorumlama yolundaki bütün çabalar boşa çıkmıştır. Termodinamiğin ikinci yasası çok yerinde bir yasadır. Bu yasaya göre, dışardan enerji almayan ve dışarı enerji vermeyen kapalı bir sistemde, enerjinin her biçiminin ısıya dönüşme eğilimini gösterdiğini söyler. Isı yalnızca sıcak bir cisimden soğuk bir cisme geçeceğine göre, böyle bir sistemin her bölümünün sıcaklığı giderek tamamen aynı olması gerekir, ve bir enerji biçiminden bir başkasına dönüşme olmadığı zaman, sistemin ısı dengesine ulaşması gerekir. Evreni kapalı bir sistem olarak ele alarak, fizikçi Clausius ve Kelvin, bir zaman ısıdan başka bütün öteki hareket biçimlerinin kaybolacağı ve evrenin bir ısı dengesine ya da "ısı ölümü" gideceği sonucuna varmışlardır.

Ne var ki, hareket, nitel anlamda olduğu kadar, ni-

cel anlamda da yokedilemez. Bir biçimden bir başka biçime değişemez duruma gelmesi, bu anlamda hareketin yokedilmesi olacağına göre, bir ısı dengesi kurulabilir mi? Engels, evrenin “ısı ölümüne” inanmanın, hareketin yokedilemezliğine inanmamak demek olacağını belirtmiştir. Bunun yanında, evrenin “ısı ölümü”, hareketin hem sonu, hem de başlangıcı olduğu anlamına gelir. Eğer hareketin başka biçimlere dönüşme yetisini yitirdiği bir nokta varsa, bu yetiyi elde ettiği bir noktanın da var olmuş olması gerekir. Evrenin ısı dengesine ulaşacağına inanan bir kimsenin “dünya saati kurulmuş olmalıdır ve ondan sonra dengeyi buluncaya dek işler, bir daha ancak bir mucize, dengeden çıkartıp işletebilir”^{*} düşüncesine de inanması gerekir.

Eğer başka bir şey değil de, bir dış itinin, doğaüstü bir kuvvetin, yani bir mucizenin müdahalesi, evreni, yaklaşmakta olan dengesinden çıkarabilirse, o zaman besbelli ki, bugünkü bu çok hareketli durumuna ancak bir mucize tarafından getirilmiş olabilir. Böylece Engels, “ısı ölüm” teorisinden çıkarılan hareketin yokedilebilirliği fikrinin, kaçınılmaz bir biçimde dine varacağını savunmuştur. Gerçekten de, 1951’de Papa Pius XII, şöyle söylüyordu: “Ne denli daha geriye bakarsak, serbest enerji halinde daha çok madde görürüz. ... Böylece her şey, inanılmayacak ölçüde geniş bir enerji rezervi ile yüklü bulunan maddî evrenin, belli bir zaman noktasında, güçlü bir ilk iti aldığını gösterir görünmektedir. ... Bu, zaman içinde yaratılış; ve bu nedenle bir Yaratıcı; ve bunların sonucu olarak da Tanrı, demek oluyor.”^{***}

“Isı ölümü” eleştirirken Engels, bilimin ilerlemesinin bunu çürüteceğine olan güvenini belirtmişti. Daha 19. yüzyılda, fizikçi Ludwig Boltzmann, kapalı bir sis-

* Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s. 302.

** Paul Labereune, *L’origine des Mondes*, Paris 1953, s. 161.

temde her türlü hareketin ısıya değişmesi yönündeki eğilimin, bu sistemin, az olası bir durum olmaktan daha çok olası bir duruma değişmesi eğilimi olduğunu gösterdi. Ama, 20. yüzyılın ortalarında da konduğu gibi, sonsuz sayıda parçacığı kapsayan bir sistemin bütün durumları aynı ölçüde olasıdır. Evrenin bir sonsuz sayıdaki parçacıklar sistemi olduğunu varsayınca, ısı dengesi- nin, hiç bir zaman onun en olası durumu olmayacağını kabul etmek gerekir. Bununla birlikte, rölativitenin genel terimleri içinde, evrenin varoluş koşulları değişmez olarak kalmaz. Bu nedenle, evren, kapalı bir sistem değildir, sonlu sayıda parçacıkları kapsıyor bile olsa, gene de ısı dengeye ulaşamaz.

Modern doğa bilim, hareketin, maddenin özünde olan bir özelliği, onun varoluş biçimi olduğu yolundaki diyalektik materyalizmin ilkesini doğrulamaktadır.

2. MADDESİZ HAREKET VAR MIDIR?

19. yüzyılda ortaya çıkan ve doğal olayların çok geniş bir alanını kucaklayan termodinamik ve elektromagnetik teori, atomları hesaba katmamıştı. (Bunların elektromagnetik olaylarla olan bağıntısı daha ortaya konmamıştı.) Bilim adamları hemen hemen tam bir görüş birliği içerisinde, maddenin atomlardan oluştuğuna inanıyorlardı, başka şeylerin ise (enerji, elektromagnetizm), madde değil de “enerji” olduğu sanılıyordu. Alman kimyacı ve fizikçisi Wilhelm Ostwald, termodinamik ve elektrodinamiğin, atomların varlığını görmezlikten gele- rek, fizik ve kimyanın pek çok problemini çözümlemiş olduklarına göre, doğabilimin öteki bütün problemleri- nin de atomların varlığını kabul etmeden çözümlenebileceğinin varsayılabilirliğini düşünmüştü. Böylece atom- lara ilişkin varsayım yanlıştı, ve atom yoktu. Bu çıkar- samayı yaparak ve yalnızca atomların madde olduğunu

hiç aklına getirmeyerek Ostwald, aslında da var olmayan maddenin “nihaî” düzeninin madde olmayıp, hareket olduğu çıkarsamasını yapmıştı. Dünyadaki her şey “salt hareket”ten oluşuyordu. Bu, dünyanın maddeye de tine de dayanmadığını, hareket olarak tanımlanan enerjiye dayandığını söyleyen felsefî bir anlayışın, “erkecilik”in doğmasına yolaçmıştı. Hem materyalizmin, hem de idealizmin terkedilerek yerine erkeciliğin konması gerektiği konusunda direnen Ostwald, şunları yazıyordu: “Madde ve tinin her ikisinin de enerji kavramına bağlı kılınması yoluyla, ikisi arasındaki karşıtlığın getirdiği eski zorlukların kolayca ve doğal bir biçimde giderilmesi, bana büyük bir gelişme gibi geliyor...”*

Materyalizm ve Ampiryokritisizm adlı yapıtında Lenin, bu teorinin yanlışlığını sergiledi. Hem maddenin, hem de tinin enerjiye vardığını öne sürmenin, maddenin de zihnin de var olmadığını, yalnızca hareketin olduğunu ileri sürmek demek olduğunu belirtti. Ama bugüne kadar hiç bir bilim adamı, fikirlerin varlığını yadsımamıştır. Bu pek doğaldır, çünkü fikirlerin var olmadıklarında direnilerek, fikirler nasıl açıklanabilir ki? Üstelik, fikirler vardır ama madde yoktur inancı, hiç bir yenilik taşımayan, idealist bir bakış açısidir. Lenin’in erkeciliğe karşı birinci itirazı böyledir.

İkinci itirazı ise kısaca şudur: “Ostwald, bu kaçınılmaz felsefî seçeneği (materyalizm mi yoksa idealizm mi), ‘enerji’ sözcüğünü belirsiz bir biçimde kullanarak başından atmaya çalıştı”** ve bu yolla materyalizm ile idealizm arasındaki çelişkiye son verdiğini sandı. Eğer biz enerjiyi hem bilincin dışındaki hareket (fiziksel, kimyasal, fizyolojik ve öteki süreçler) olarak, hem de bilin-

* Vorlesungen über Naturphilosophie gehalten von Wilhelm Ostwald, ikinci basım, Leipzig 1902, s. VIII.

** Materyalizm ve Ampiryokritisizm, s. 300.

cin içindeki hareket (çeşitli duyumlar, çabalar, fikirler) olarak tanımlarsak, "... eğer madde ve zihni bu kavrama 'bağlı' kılarırsak, aralarındaki çelişkinin **söz planında** ortadan kaldırılmasında kuşku yoktur..."* Ama, gerçeklikte, maddenin mi zihne bağlı olduğu, yoksa zihnin mi maddeye bağlı olduğu sorunu, olduğu gibi kalmaktadır. Materyalizm ile idealizm arasındaki uzlaşmaz çatışma da, bu soruna olumsuz yanıt getirdiğinden, olduğu gibi kalmaktadır.

Atomların elektromagnetik niteliklerinin bulunması, Ostwald'ın yanıldığını, açık-seçik ortaya koydu, ve 1908'de, atomların varlığının tartışma götürmeyeceğini o da kabul etti. 20. yüzyılın ortalarında bilim adamlarının kendileri de elektronik mikroskoplarla fotoğrafları alınan atomları görebildiler.

Böyle olduğu halde, Ostwald'ın kendisinin de reddettiği görüşleri canlandırma yolunda, yakın sayılabilecek bir zamanda girişimler oldu. 1948'de Bertrand Russell şöyle yazıyordu: "Fizikte temel olan, madde değil enerjidir", çünkü "hem rölativite hem de kuantum teorisi eski 'kütle' kavramı yerine 'enerji' kavramının konmasının yararını görmüştü",** ve eğer, kütle, enerjinin yerini alıyorsa, gerçekte, kütle, madde olduğuna göre, enerji maddenin yerini alır. Russell'in burda rölativite teorisine dayanması, Einstein tarafından bulunan kütle ile enerji arasındaki bağıntıyla ilgilidir.

Einstein'ın buluşu, kütlenin yerini enerjinin aldığı anlamına geldiği varsayılsa bile, maddenin yerini enerji aldığına göre, bunlardan, maddenin olmadığı sonucuna varılmaz. Onun varlığı, gerçekte dünyanın, fikirler, tutkular ve duyumlar yanında, başka şeyleri içerip içermediği sorundur. Bunun yanıtı, gerçek nesnelerin süredü-

* Aynı yapıt, s. 301.

** Bertrand Russell, *Human Knowledge. Its Scope and Limits*, s. 309-39.

rum ve gravitasyonel, yani kütle özelliklerine sahip olup olmamasına bağlı değildir.

Kaldı ki, Einstein'ın bulgusu, hiç de maddenin yerine enerjinin konması anlamına gelmez. Bir demir parçasını sıcak bir sobanın üzerine koyacak olursak, sobadan enerji aldıkça demir ısınır, soba da o miktarda enerji kaybeder. Klasik mekaniğe göre, demir parçasının ve sobanın ağırlığı değişmez — kütleleri aynı kalır. Ama, Einstein'ın bulgusu bu anlayışı boşa çıkarmakta, ve bir nesne bir başka nesneye enerji aktarırken aynı zamanda belli bir miktarda kütle de aktardığını, bir nesneden bir başkasına kütle aktarılırken her zaman bir miktar enerji de aktarıldığını ifade etmektedir. Einstein şunları yazmıştır: "... akkor halindeki bir demir parçası, soğuk olduğu zamankinden daha ağırdır; güneşten yayılan ... ışımanın enerji ve dolayısıyla kütlesi vardır; güneş ve ışıyan bütün yıldızlar, ısıyarak, kütlelerinden yitiğe uğramaktadırlar."* Bir demir parçası, sobadan ısı aldığı anda, böylece elde ettiği kütle, pratikte yok kabul edilebilecek kadar azdır. Ama, çok büyük miktarda enerji yayan güneş, saniyede 4.000.000 ton kütle kaybetmektedir.

Böylece, erkeçiliği canlandırma girişimi de başarısız oldu. Şimdi bir başka soru çıkıyor. Fikirler, duyumlar ve özlemler maddî olgular değildirler. Peki ama, bundan duyumların, fikirlerin vb., birbirleri ardından gelmelerinin maddesiz hareket olduğu sonucu çıkmaz mı? Bir başka deyişle, erkeçilerin yaptığı gibi, her türden kımıldanışın, maddesiz hareketi temsil ettiğini düşünmek yanlış olmakla birlikte, bazı durumların, örneğin zihinsel süreçlerin, maddesiz hareket durumu olduğunu söylemek doğru olmaz mı?

Kavramların, duyumların, umutların maddî olgular

* Albert Einstein-Leopold Infeld, *Fiziğin Evrimi*, Onur Yayınları, Ankara 1976, s. 181.

olmadıkları doğrudur. Ancak, bunlar her zaman herhangi bir kimsenin kavramları, duyumları ve umutlarıdır; insan olmaksızın bunlar var olamazlar. İnsan ise, maddidir. Bu nedenle, fikirlerin, tutkuların, vb. birbiri ardından gelişi, maddesiz hareketler olmaktan uzaktır; bunlar insanda, maddî bir varlıkta yeralırlar. Bütün bilimsel ve pratik tanıtılar karşısında, fikirlerin maddî sergileyicisi olmaksızın varolabileceğini ileri sürenler, yalnızca idealistlerdir. Ama, aslında ister zihinden ayrı olsun, ister zihnin içinde olsun, maddesiz hareket olanaksızdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

UZAY VE ZAMAN

1. MADDE, UZAY VE ZAMANIN DIŞINDA VAROLABİLİR Mİ?

Her maddî nesnenin üç boyutlu bir biçimi vardır, başka nesnelerden belirli bir uzaklıkta ve onlarla belli bir açı içinde, belli bir yer tutar. Maddî nesnelerle birarada bulunan bu ilişkiler, uzaysal biçimler ve ilişkiler ya da **uzay** olarak bilinir. Maddî olguların ardarda ya da aynı anda olmaları, herbirinin süreleri ve ancak bir boyutu, —geçmişten bugüne— bir yönü olan olayların ardışıklığının değişmez nitelikleri, bütün bu maddî olay ilişkilerine, zamansal ilişkiler ya da zaman içindeki ilişkiler denir.

Madde, uzay ve zamanın dışında varolabilir mi?

Bu soru, ancak maddenin varlığını kabul edenlerin

aklına gelebilir. Zihinden başka her şeyin varlığını yadsıyan öznel-idealistler, uzay ve zamanın yalnızca insanın zihninde varolduğunu savundular. Ama maddenin nesnel bir gerçeklik olarak varlığı konusunda hiç bir kuşkuya kapılmayanların hepsi, bütün maddî olayların tıpkı maddenin varoluşu gibi, insan bilincinin dışında, uzay ve zaman içinde varolduğuna kesin gözü ile bakarlar.

Maddenin, uzay ve zamanın dışında varolup olmadığı sorunu 18. yüzyılda Alman filozofu Immanuel Kant (1724-1804) tarafından ortaya atılmıştır. Kant, çevremizdeki nesnelerin zihinden ayrı ve ondan bağımsız olarak var olduğunu kabul etmiştir. "... Ben, benim bizzat varoluşumun kesin bilincinde olduğum kadar, benim dışımdaki şeylerin varolduğunun bilincindeyim. ..."

Uzay ve zaman karşısında Kant, uzaysal ve zamansal ilişkiler, şeylerin kendilerinde varolduğuna göre, biz bunları ancak şeylere dokunarak, "... duyumlarımızı etkileyen nesnelerin, ve kısmen bunların kendilerinin yarattıkları tasarımların, kısmen kavrayış gücümüzün eyleme geçmek, karşılaştırmak, bağıntılamak, ya da bunları ayırdetmek, ve böylece de duyumsal izlenimlerimizin hammaddelerini dönüştürmek üzere harekete geçiren..." zaman içinde deneyimden öğrenebileceğimiz yolunda düşünce yürütmüştür. Deneyim, bizim, şeylere ilişkin kavramlarımızın kaynağıdır. Bir türden bütün olguları (örneğin, sıvıya batırılmış cisimlerin bütün örneklerini) gözlemlene olanağı yoktur. Bu nedenle ne kadar çok olguyu gözlemlemiş olursak olalım, bu deneyimden, hiç bir istisnası olmayan herhangi bir evrensel kural çıkaramayız. Örneğin, bir sıvıya batırılan bütün cisimlerin basınç altında kalacağını ileri süremeyiz. Basınç altında kalmayacak bazı cisimler olabileceğine gö-

* Salt Aklın Eleştirisi, London 1930, s. XLI.

** Aynı yapıt, s. 1.

re, deneyimden ancak kısmî bir vargı yapabiliriz. Demek oluyor ki “eğer... kesinlik ve mutlaklık taşıyan bir yargı, yani hiç bir istisna olasılığı taşımayan bir yargı sözkonusuysa, bu, deneyimden çıkarılamaz...”.* Bizim, uzaya ilişkin geometrik yargılarımız (örneğin, doğru çizginin iki nokta arasındaki en kısa çizgi olması) hiç bir istisna tanımayan evrensel kurallar olarak kavranır. Zamanla ilişkin yargılarımız da aynı ölçüde istisnasız olmayan kurallar olarak kabul edilir. Böylece, bu yargılar deneyimden çıkarılmamışlardır. Ve eğer zaman ve uzaya ilişkin yargılarımız, deneyim üzerine kurulmamış ise, bunların kaynağının zihnin dışında değil, onun içinde olduğu besbellidir. Demek oluyor ki, uzay ve zaman fikri, zihinde, herhangi bir fiilî tasarım, gözlemleme ya da deneyim olmadan önce bulunan tasarım biçimleri olarak, onun özünde vardır.

Fikrini kanıtlamak için, Kant, şunu da kanıt olarak göstermektedir. Her şeyin kaybolduğunu düşününüz: zihnin gözünüzde boş bir uzay göreceksiniz. Ama yalnızca şeyleri değil, bunların tuttukları uzayın da kaybolduğunu düşünmeye çalışın, bunun olanaksız olduğunu göreceksiniz. İnsan hiçbir olayın olmadığını düşünebilir. Ama zamanın kendisinin kaybolduğunu düşünmek olanaksızdır. Demek oluyor ki, uzay ve zaman fikri, zihnin yapısında vardır ve oraya öylesine sağlam bir biçimde yerleşmiştir ki, istediği kadar uğraşsın, ondan kurtulamaz. Bir başka deyişle, uzay ve zaman fikri, zihnin içerisinde kurulmuştur ve herhangi bir gözlemden önce orada vardır ve gözleme bağlı değildir.

Kant’ın, uzay ve zaman fikrimizin, gerçek dünyada bunlara karşılık düşen bir şeye sahip olmadığı, ve bunun, şeylerin, fiilen, nesnel olarak var olan ilişkilerini

* Salt Aklın Eleştirisi, s. 3.

ya da özelliklerini göstermeyip, salt zihinde var olan fi-kirsel ilişkileri gösterdikleri yolundaki kavgası, onu, öz-nel idealist haline getirmektedir. Onun düşünüşüne gö-re, uzay ve zaman fikri, şeylere baktığımız sanki bir çift gözlüktür. Bilincimiz dışında, ne zaman, ne de uzay var-dır. Böylece Kant, maddenin zaman ve uzaydan ayrı ola-rak varolduğu sonucuna ulaşıyor.

Evrensel yargıların deneyimden, tasarımdan çıkarı-lamayacağını söylemekte Kant haklıdır. Ne var ki, dene-yim, salt pasif tasarım değildir; evrensel nitelikteki yar-gıları gerçekleştirmeyi olanaklı kılan şeyleri, etkin bir biçimde etkilemektedir de.

Uzay ve zaman konusundaki matematiksel yargıla-rımız, Kant'a göre, deneyimden çıkarıldıkları, Kant'ın kendisinin de kabul ettiği öteki bilimsel varsayımlarda bulunmayan evrenselliğe sahiptirler. Ama, fizikte, kim-yada ve öteki bilimlerde bulunmuş olan yasalar da, ge-nel bir niteliğe sahiptirler. Kant'ın inandığının tersine olarak, geometrik (ve genel olarak matematiksel) kav-ramlarla öteki bilimsel kavramlar arasında bir uçurum yoktur. Bir noktayı, örneğin, bir kâğıt parçası üzerin-deki çok küçük bir benek olarak; bir doğruyu, bir ucuna asılan bir ağırlıkla gerginleşen ince bir iplik olarak; ve bir düzlemi, aynanın yüzeyi olarak düşünürüz. Bizim uzay kavramlarımız, gördüklerimiz ya da duyduklarımı-zı yeniden meydana getiren görsel imgelerdir.

Uzay kavramlarını geliştirerek, geometri, öteki bü-tün özelliklerini ve bağıntılarını görmezlikten gelerek, fiziksel nesnelerin bazı özelliklerini ve bağıntılarını se-çip ayırmıştır. Geometrik biçimlerin ne maddesi, ne ko-kusu, ne de sıcaklığı vardır. Uzaysal özelliklerin kendi-leri de, tamamen kendilerine özgü bir yolda geometrik kavramlar içine yansıtılırlar. Ünlü Yunan matematikçi-si Öklid'in (MÖ 300 dolaylarında) klasik yapıtında, nok-

ta, boyutları olmayan, yalnızca konumu olan bir şey olarak; çizgi, yalnızca bir boyutu, uzunluğu olan bir şey; düzlem yüzeyi, iki boyutu, eni ve uzunluğu olan bir şey olarak tanımlanmaktadır. Bunu kavradığımız kadar, zihnimizde canlandıramayız. Bu kavramlar zihinde bir leke, bir iplik ya da bir ayna ile tasarımlanır. Gene de, bizim uzaya ilişkin fikirlerimiz, hiç kuşkusuz, gerçek uzaysal bağıntılar ve şeylerin özellikleri ile tutarlılık içerisinde olmalarına karşın, bu geometrik kavramlar içerisinde, bunlar da ayırıcılar, bütün öteki bilimsel kavramlar gibi kavramlarımızdan daha tam ve daha doğrudurlar.

Ancak, geometrik kavramlar da, daha önceki deneyimden çıkarılan genellemeler olarak, yalnızca gerçek uzaysal bağıntıların yaklaşık yansımalarıdır. Geometrik kavramlar, şeylerin bütün öteki özelliklerini ve bağıntılarını gözönüne almayarak, onları uzaysal özelliklerinin ve bağıntılarının ancak çok az bir kısmını hesaba kattıklarına göre, belli varsayımlardan, bunları mantıksal olarak izleyen başka varsayımlar çıkarılabilir. Deneye dayandırılan bilimlerde, her varsayım, yeni tanıtılar elde edildikçe, daha şaşmaz, daha doğru kılınmak gereğini duyar. Aynı şey, önermeleri, cisimlerin özelliklerini mutlak şaşmazlıkla değil de, ancak yaklaşıklıkla ifade eden geometri için de geçerlidir ve, yeni bilgiler biriktikçe arındırılmak zorundadır.

N. İ. Lobaçevski (1826'da) ve G. Riemann (1854'te) tarafından bulunan yeni geometri, geometrik yargıların gerçekten de geliştirilmesi ve düzeltilmesi gerektiğini, ve uzaya ilişkin yargılarımızın "hiç bir istisna olasılığı kabul etmeyen bir evrenselliğe" sahip olmadığını gösterdi. Böylece, düzlem üzerindeki bir noktadan, aynı düzlem üzerindeki bir doğruya paralel ancak bir doğrunun çizilebileceği (ya da başka bir deyişle, sabit bir noktadan

bir doğruya paralel olan ancak bir doğru vardır) yolundaki postulat, Lobachevski geometrisinde geçerli değildir. Aynı sırada, fizikçiler bu geometriyi doğrulayan gerçek nesneler buldular. 20. yüzyılda, rölativite teorisi, bizim uzay ve zaman kavramlarımıza daha da büyük düzeltmeler getirdi. Açıktır ki, bizim uzay ve zaman konusundaki kavramlarımız ve yargılarımızda böylesine temel bir değişme, deneyimlerin daha da birikmesi yüzündendir.

Bu, Kant'ın, bu kavramların deneyimden kaynaklanmadıkları yolundaki fikrinin ve, gene onun gerçek dünyadan değil de zihinden doğdukları yolundaki çıkarımasının en inandırıcı çürütülmesini getirmektedir. Eğer, şeylerin bizden ayrı olarak var olduğu yolundaki şeylere dokunmamızla elde ettiğimiz fikrimiz, onların nesnel varlığını yansıtıyorsa (ki bu, Kant tarafından kabul edilmiştir), o zaman şeylere dokunarak aynı biçimde çıkarılan uzay ve zamana ilişkin kavramlar da, maddî görüngülerin nesnel olarak var olan uzaysal ve zamansal özelliklerini ve bağıntılarını yansıtırlar.

Uzay ve zamanın idealist anlayışını çürüten pratik, uzay ve zaman kavramları yanı sıra, aynı zamanda da insan bilincinin dışında var olan uzaysal ve zamansal özelliklerin ve bağıntıların da olduğunu söyleyerek, bunların materyalist kavranışını doğrular. Böylesine bağıntılar bütün maddî görüngülerin özünde vardır. **Zaman ve uzay, maddenin evrensel varoluş biçimleridir.**

Bu materyalist görüşün temeli nedir?

Birincisi, algılar, insan iradesinden ve zihinden bağımsız olarak meydana gelirler. Bu, başka şeyler yanında, Kant da dahil, filozofların çoğunu, algıların, bilincin dışında var olan nesneler tarafından yaratıldığını kabul etmek durumunda bırakır.

İkincisi, biz en güvenilir bilimsel doğa bilgisini an-

çak uzay ve zaman içinde yeralan değişmeler üzerindeki araştırmalardan çıkarırız. Yerkabuğu katmanlarının, uzaysal sıralama, kıtaların yerleşimi vb., ve ardarda gelen yerbilimsel dönemlerin uzunluğu konularındaki verileri olmasaydı, yerbilimi ne olurdu? Eğer, elektromagnetik alanların uzaysal düzenlenmeleri ve elektromagnetik dalgaların zaman ve uzay içindeki hareketleri konusundaki verileri bir yana itmiş olsaydık, elektromagnetik teoride geriye ne kalırdı? Doğal bilim, gerçek dünyayı tam bir bağılılıkla yansıtan uzay ve zaman kavramları olmaksızın var olamaz.

Üçüncüsü, hayvanların davranışları göstermektedir ki, bunlar, eylemlerini doğadaki uzaysal ve zamansal bağıntılarla uyumlamaktadırlar. Uzay ve zamanın zihnin dışında var olmasını yadsıyan Mach'ın kendisi de, bu kadarını kabul ediyordu. Şöyle yazmıştı: "... zaman ve uzay, yönelme duyumlarının sistemleridir",* ve bunları, uyarlanmanın biyolojik olarak uygun tepkimeleri sağlarlar. Kuşkusuz, bu, insanlar için de geçerlidir. "Eğer zaman ve uzay duyumları, insana biyolojik olarak yararlı bir yönelim verebiliyorsa" diye yazıyordu Lenin, "bu, yalnız insanın dışındaki **nesnel gerçekliği** yansıtmaları koşuluyla olur: eğer duyumları, insana, çevresi hakkında nesnel olarak doğru bir fikir vermeseydiler, insan, biyolojik olarak kendini çevreye hiç bir zaman uyarlamazdı."**

Dördüncüsü, (hayvanlardan farklı olarak) insan, çevresini kendi gereksinmelerine uyarlayarak, onu değiştirir. Bunu yaparken, uzay ve zamana ilişkin fikirlerini de geliştirir, durulaştırır. Eğer bu fikirler gerçek şeyler arasındaki nesnel olarak var olan bağıntıların

* Die Mechanik in ihrer Entwicklung, historisch-kritisch dargestellt von Ernst Mach, Leipzig 1897, s. 498.

** Materyalizm ve Ampiryokritisizm, s. 193.

şöyle-böyle doğru yansımaları olmasaydı, gerçekliği değiştirirken, bunlara dayanma yolundaki herhangi bir girişim, başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdu.

2. ZAMAN VE UZAY, MADDENİN DIŞINDA VAR MIDIR?

Uzay ve zamanın nesnel gerçekliğine inanan filozofların çoğu (eskiçağ filozoflarından 18. yüzyıl filozoflarına kadar), atomlardan bağımsız olarak, bunların içerisinde hareket ettikleri sınırsız bir boşluğun var olduğunu ve —17. yüzyıl Fransız materyalisti Gassendi'nin de yazdığı gibi— atomların dışında, yalnızca ister şeyler var olsun, ister olmasın, ister bu şeyler hareket etsinler ister etmesinler, hiç bir değişikliğe uğramadan her zaman düzgün bir biçimde aktığı için, şeylere bağımlı olmayan zaman vardır. Oysa, uzay ve zamanın nesnel gerçekliğini kabul eden büyük Yunan filozofu Aristoteles (MÖ 384-322), maddenin dışında varlığı olmayan uzaysal özellikler ve bağıntıların, şeylerden ayrılmaz olduğunu, ve boşluğun var olmadığını ileri sürmüştü.

Ortaçağlarda, Aristoteles'in bu fikrinin “doğanın boşluktan hoşlanmadığı” anlamına geldiği sanıldı. 17. yüzyıla dek, içerisinde sıvının boşluğu (gövdenin içindeki sıvının düzeyi ile piston arasındaki açıklığı) önlemek üzere kendi ağırlığını altederek yukarı doğru hareket ettiği pompanın işleyişinde bunun bir doğrulamasını görmüşlerdi. Uzayın maddeden ayrılmazlığı fikri, 17. yüzyılın ünlü filozofları Descartes ve Leibnitz tarafından desteklendi. Boşluğun var olamayacağını ileri sürerken Descartes, şöyle yazıyordu: “Bütün evrende maddeden başka bir şey ... yoktur.”* Bütün bitişik cisimler, aynı anda bütün evrene yayılarak, daha fazla basınç ya da

* Rene Descartes, *Les Principes de la Philosophie*, Rouen 1706, s. 92.

etki ileterek temas ederler. Leibnitz de "... içinde mad-
denin bulunmadığı uzay yoktur"* diye yazmıştı.

Ancak, pek çok bilim adamı, boşluğun gerçekten varolduğunu kabul etmişlerdir. Klasik mekaniğin kurucusu Isaac Newton, bunlardan biri idi. O, mutlak uzayın —gök cisimlerini birbirlerinden ayıran mutlak olarak hareketsiz bir boşluğun; ve mutlak zamanın— maddeden ayrı olarak var olan ve herhangi bir maddî süreç ya da olayla değişmeyen sürekliliğin bir akışının varlığına inanıyordu. Bu uzay ve zaman kavramı, 20. yüzyılın başlarına kadar doğa bilim içinde üstünlüğünü sürdürdü.

Marx ve Engels, maddesiz uzay ve zamanın var olup olmadığı konusunda çok önemli bazı fikirler açıkladılar. Engels, maddeden ayrı ve ondan bağımsız var olan mutlak zaman ve uzay fikrinin metafizik materyalizmin canlı bir ifadesi olduğunu yazdı. Bu görüşü diyalektik materyalizm açısından eleştirdi.

Bir kavram nasıl oluşur? Nesnelerin özelliklerinin, bağıntılarının ve durumlarının çokluğundan, en temel olanları alıp, geri kalanlarını atarak oluşur. Kavram, gerçekten de farklı şeylerin, görüngülerin ve süreçlerin en temel nitelikleri ile bilincimizde bir yansımasıdır. Ama kavramların uzun süre önce ortaya çıkan kaynakları unutulabilir, ve daha sonra kavramın temelini oluşturan gerçek nesnenin nitelikleri, bağımsız olarak varmış gibi gözüküneye başlayacaktır. Uzay ve zaman içerisindeki bağıntılarının gerçek görüngüden ayrılmasıyla oluşmuş bulunan uzay ve zaman kavramlarında olan budur. Gerçek nesnelerin yüksekliğine, uzunluğuna ve genişliğine olduğu kadar gerçek süreçlerin eşzamanlılığına, ardışıklığına ve süresine, bu nesnelerden ve bu süreçler-

* G. W. Leibniz, *Ausgewählte philosophische Schriften*, Vol. II, Leipzig 1915, s. 173.

den ayrı olarak varoldukları gözü ile bakmak, akışkanlığın, akışkan tözlerden ayrı bir yerde ve onlardan bağımsız olarak var olduklarını, ya da aklın insanlardan ayrı olarak var olduğunu kabul etmekle aynı şeydir. “Eski hikâyedir” diye yazmıştı Engels. “Her şeyden önce duyumlu şeyler soyutlamalar haline getirilir ve sonra da duyumlar yoluyla onların öğrenilmesi, zamanın görülmesi ve uzayın koklanması istenir. ... Elbette maddenin iki varoluş biçimi, madde olmaksızın hiçtir, içi boş kavramlar, yalnızca zihinlerimizde varolan soyutlamalardır.”*

Ama eğer uzay ve zamanın, maddenin varoluş biçimleri olduğu doğru ise, bunların maddeden ayrı olarak var oldukları da aynı ölçüde doğrudur.

Engels’in önerdiği, uzay ve zamanın diyalektik yorumu, maddenin bu varoluş biçimlerinin bilimsel araştırmalarının gitmek zorunda oldukları doğrultuyu açıkseçik olarak gösteriyordu. Ve 20. yüzyıl fiziği gerçekten de bu doğrultuyu izledi.

19. yüzyılın sonunda yapılan bulgular üzerine eğilerek, esas olarak da bütün etkileşimlerin sonlu bir hızda olması, ve ışığın hızının, dayandırıldığı süredurumsal sistemden bağımsız olması üzerinde durarak, Albert Einstein (1879-1955), **rölativite teorisini** geliştirdi. Bu teori, uzay ve zamanın özelliklerinin, maddenin yanında bulunan hareketten bağımsız olduğu yolundaki görüşe son verdi. Teorisinin özünün birkaç sözcükle açıklamasını yapması kendinden istendiğinde, Einstein şunları söyledi: “Dünyadaki bütün şeyler kaybolursa da, uzay ve zamanın yerinde kalacağına inanılırdı; rölativite teorisine göre ise, her şeyin kaybolmasıyla birlikte uzayın ve zamanın da kaybolması gerekir.”

* Friedrich Engels, **Doğanın Diyalektiği**, s. 298-299.

Rölativite teorisine göre, bütün maddî nesneler ve süreçler, uzay ve zaman bağıntılarının birbirlerinden farklı, ama birbirlerinden ayrılmayan iki yönü olduğu uzay-zaman biçiminin bütünlüğü içinde vardır. İki olay, referans çerçevesinden bağımsız uzay-zaman aralığı ile birbirlerinden ayrılır. İki olay arasındaki zaman aralığı, bunların uzay-zaman niteliğinin yalnızca bir yönüdür; referans sistemine bağlı olarak değişir. Boyutları referans sistemine bağlı olan uzay aralığı için de, bu böyledir.

Rölativite teorisine göre, hem uzayın, hem de zamanın yerel özellikleri, maddeyle birlikte bulunan varlığın doğrudan sonuçlarıdır. Buna karşılık, bu maddenin hareketleri üzerinde, nedensel bir etkiye sahiptir. Uzay-zaman modelinin koşullara bağlı olarak değişebildiğini kaydedelim. Böylece kozmozda bu, sıradan deneyimden farklıdır.

Bu bulgular, maddenin varlığının tek mutlak uzay-zaman biçiminin görelî olan zamansal bağıntıları ve uzaysal bağıntıları içinde ifade edildiğini; uzay ve zamanın maddeden ayrılmaz olmakla kalmayıp, bunların modellerinin madde kütlesinin dağılımına, hareketine ve etkileşimine bağlı ve bunlar üzerinde bir etkiye sahip bulunduğunu; ve uzay-zamanın ortak niteliklerinin, maddî görüngülerin yapısına ve boyutuna bağlı olarak farklı uzay-zaman modelleri içinde ifade edildiklerini göstermiştir.

İdealistler, bu bulguları kendi yararlarına göre yorumlamaya çalışırlar. Bunlar, bir cismin boyunun ve referans çerçevesi içindeki zaman aralığının bağımlılığının, her halde uzay ve zaman bağıntılarının hiç de maddenin yapısından gelmediği, tümüyle gözlemcinin öznel niteliklerine ve tepkilerine bağımlı olduğu anlamına geldiğini savunmaktadırlar. Böylece idealistler, bir cismin

boyunun ve olaylar arasındaki zaman aralığının, yalnızca bizim bilincimizde varolduğunu ileri sürerler. Örneğin Dingle, bunun, rölativite teorisinin sonucu olduğunu ileri sürerek, bu teorinin “ne türden olursa olsun, bütün özellikleri maddeye yüklemek konusundaki bütün çabaların gerilemesini” de kanıt göstermektedir. “Şimdi bu” diye yorumluyordu Max Born, “maddeye özellikler yüklemekten hiç bir zaman vazgeçmemiş olan, ama bunu yaparken kullandığı yöntemleri geliştiren rölativite teorisinin yanlış bir ifade edilişidir. ...”

Bunu biraz daha açıklığa kavuşturmak için, Max Born'un verdiği şu örneği alalım. Tatalım ki bazı nedenlerle kartondan bir daireyi doğrudan gözlemleyemiyoruz, ama farklı açılarla bir yerlere yerleştirilen perdeler üzerine düşen gölgelerini görebiliyoruz. Bütün bu gölgeler, hepsinin de eliptik olmaları dışında, farklı olacaktır. Eliptik gölgelerin eksenlerini inceleyerek, bunların bir daireden düştüklerini göstermek ve bu dairenin yarıçapını bulmak yönünden yeterince kanıt elde ederiz. İlgili nesnenin (karton dairenin) özelliklerinin, referans sistemi olarak görev yapan (perdeler) öteki nesnelere göreliliği olan izdüşümleri farklı olmaktadır. Ama her durumda da sözkonusu nesnenin (dairenin) gerçek özellikleri aynı kalmaktadır. Farklı boyutlarda ve biçimlerdeki gölgeler, karton dairenin mutlak boyutları ve biçiminin göreliliği ifadesidir. Aynı biçimde, cisimler ve farklı uzunluktaki zaman aralıkları, referans sisteminden bağımsız olan uzay-zaman aralığının mutlak uzunluğunun göreliliği ifadeleridir. Dairenin düşürdüğü gölge, dairenin kendisi ve perdeler kadar gerçektir. Cisimlerin ve zaman aralıklarının farklı referans sistemlerindeki farklı boyları, (bunların ifadeleri olan) uzay-zaman aralıkları ve bunlara uygun düşen referans sistemleri kadar gerçek, onlar kadar bilinçten bağımsızdırlar.

Yeni teorinin uzay ve zamana getirdiği yorumunu, yalnız diyalektik değil, aynı zamanda da materyalistçe olduğu besbellidir.

Doğa bilimin en son başarılarından çıkarılan felsefî vargılar bunlardır ve bu başarılar, uzay ve zamanın birbirlerinden ve maddeden ayrılmaz olduğu yolundaki diyalektik-materyalist konumu doğrulamakla kalmamışlar, aynı zamanda bu konunun arındırılmasını ve zenginleşmesini de olanaklı kılmışlardır.

1. BİLİNÇ MADDÎ DÜNYANIN BİR YANSIMASIDIR

Bir zamanlar bir hastanede, işitme ve görme duyularından başka bütün duyularını yitirmiş olan bir hasta vardı. Doktorlar, hastanın gözlerini ve kulaklarını kapattığı zaman bilinçsizleştiğini saptadılar. Hasta, ancak sağlam duyu organları işlev yaptığı zaman bilincini yeniden kazanıyordu.

Daha sıradan bir örnek verelim. “Ölü gibi”, düş görmeden uyuyan, kendinden geçmiş biri, bilincini yitirir. Ne fikirleri, ne de duyguları vardır. Güçlü ışığa ya da yüksek gürültüye karşı bir tepki göstermez. Ama eğer duyu organlarına alışılmadık güçlü bir uyarma uygulanacak olursa, buna karşı tepki gösterecektir. Eğer, ör-

neğin, yakın bir yerde silah patlatılacak olsa, sesi işitecektir. Duyumu, sanılar, tutkular ve sonunda da fikirler izleyecektir — bilincini yeniden kazanacaktır. Düşünceler, yalnızca, sürece girmeleri sonucu olarak, duyumlar, algılar ve sanılar temeli üzerinden ortaya çıkabilir ve varolabilirler.

Duyum nedir, algı nedir? Bir şeye dokunduğumuz zaman onun bir küre olduğunu duyumsarız ve bir başkasına dokunarak küp olduğunu duyumsarız, algılarımız bu nesnelerin biçimlerini yansıtır. Bu cisimleri nasıl duyumsadığımızı düşündüğümüzde, bunların zihnimizde bir tasarımına sahip olduğumuzu anımsarız. Açıktır ki, tasarımlar, tıpkı duyu-algıları gibi, maddî nesnelerin farklı yönlerinin yansımaları, nitelikleri ve bağıntılarıdır. Fikirler (sanılar, yargılar, vargılar), görmüş olduğumuz gibi, son tahlilde, dış dünyanın zihinsel yansımaları olan duyumlardan ve algılardan gelir. Demek oluyor ki, bütün fikirlerimiz, aynı zamanda, dış dünyanın zihinsel yansımalarıdır.

Her yansıma, yansıtılan şeye göre ikincil niteliktedir. Bundan ötürü, bilinç maddeye göre ikincildir. Bunu görmezlikten gelerek, idealistler, bilincin, özel olarak da düşüncenin, gerçek dünyanın bir yansıması olduğu fikrine inatla karşı çıkarlar. Bunlar, görüşlerini nasıl savunurlar?

Yanılmanın insanî bir şey olduğunu biliyoruz. Gerçek dünyada hiç bir karşılığı olmayan yanlış bir fikir neyi yansıtır? Cin, peri, deniz kızı, gerçeklikte yoktur, ama cin, peri, deniz kızı sanısı vardır. Ama, diyorlar idealistler, eğer bu sanılar herhangi bir şeyi yansıtmıyorlarsa, o zaman öteki sanılar ve kavramlar da aynı ölçüde, gerçekliği yansıtmıyorlar.

İdealistler, “sekiz”, “81’in karekökü”, “düzlem”, vb. gibi düşünceler, herkes tarafından doğru kabul edildiği

halde, maddî dünyada “genel olarak sekiz” gibi bir şeyin, gerçek canlı bir “81’in karekökü” olduğundan ya da uzunluğu ve genişliği olan ama yüksekliği olmayan bir cisimden daha çok var olamayacağını, incelenince anlaşılacağını da savunmaktadırlar. Böylece matematiksel kavramların, kendilerine karşılık düşecek nesneleri yoktur ve bu nedenle de bunlar hiç bir şeyin yansıması değildir.

İdealistler, insanların çok uzun süre önce varlığını yitiren pek çok şeyin kavramlarına sahip bulunduklarını da öne sürmektedirler. Taşılabilim ve tarih, tümüyle uzun zaman önce varolan ve kaybolan şeylerin fikirlerini kapsar. Öte yandan, insanın geleceğe bakma yetisi de vardır. Tsayolkovski, örneğin, gezegenlerarası uçuşları, bunların ancak düşlerinin kurulabildiği bir sırada, önceden görmüştü. Peki onun bu yargılarını yansıtan gerçek neydi?

Önce, örneğin “deniz kızı” gibi yanlış sanılar denilen şeye bir gözatalım. Dans etmekten ve şarkı söylemekten hoşlanan ve yakışıklı genç insanları ayartarak onların mahvolmasına yolaçan yarı-kadın, yarı-balığı temsil eder. Kadın, balık, dansöz, şarkıcı ve “zalim yosmalar” gerçekten de vardır. Bu sanı yalnızca gerçeklikte birbirinden ayrı (kadın ve balık) şeyleri bileştirdiği ve canlı bir varlıkta birarada bulunan şeyleri birbirlerinden (gövdeyi bedenden, balığın kuyruğunu balıktan) ayırdığı için yanlıştır. Deniz kızı fikri, bu nedenle gerçekliğin bir yansımasıdır, ama çarpıtılmış bir yansımadır.

Kuşkusuz “sekiz olarak sekiz” ya da iki boyutlu cisimler doğada yoktur, ama o zaman, arının, kartalın ya da filin salt genel niteliklerini taşıyan yaratıklar da yoktur; bunların hepsi de, tamamen belirli, tek tek hayvanlardır. Ancak, bir hayvan fikrinin, bir filin olabilecek

bütün niteliklerini belirtmemesi, ve meyve fikrinin bir elmanın olabilecek bütün niteliklerini belirtmemesi olgusu, bu fikirlerin, filin (ve aynı biçimde öteki hayvanların) bazı niteliklerini, ya da elmanın (ve aynı biçimde öteki meyvelerin) bazı niteliklerini yansıttığının kesinliğini azaltmış olmaz. Bir fikrin kendine özgü niteliği, bir nesnenin tüm özelliklerini değil, ancak bazı özelliklerini yansıtmasından başka bir şey değildir. Bu, matematiksel fikirler için de böyledir. “Sekiz” fikri, başka hiç bir şeye bakılmaksızın, şeylerin salt nicel yönlerini ifade eder. “Düzlem” fikri, üçüncü boyuta ve cisimlerin bütün öteki özelliklerine bakılmaksızın yalnızca iki boyutu ifade eder. Ne var ki, matematiksel fikirlerin, deyim yerindeyse bu tekyanlılığı, gerçek olarak varolan özelliklerin ve bağıntıların yansımaları olduğu olgusunu en küçük bir değişikliğe uğratmaz.

Şimdi de, artık var olmadığını ya da henüz varolmadığını düşündüğümüz durumlara dönelim. Metafizik bakış açısından, dünya **nihaî** şeylerin bir bütünlüğüdür, ve böylece de o anda varolmayan bir şeyin fikri herhangi bir şeyi yansıtmaz. Diyalektik bakış açısından ise, dünya, süreçlerin, ilişkilerin ve bağıntıların bir bütünlüğüdür, ve böylece de fikirler, nihaî şeylerden çok, süreçleri, ilişkileri ve bağıntıları yansıtır. Yüz milyon yıl önceki durumundan şimdiki durumuna ilerlemesi içinde Yer, pek çok ara aşamalarından geçerek gelmiştir. Bu aşamalar arasındaki ilişkileri —şimdi de varolan jeokimya ve jeofiziğin yasalarını— öğrenerek ve Yerin bugünkü koşullarından hareket ederek, bilim adamları, yüz milyonlarca yıl önce içinde bulunduğu koşulları, zihinsel olarak ayrıntılı olarak öğrenmektedirler. Başka örnekler alalım. Diyalektik ilişkileri —kendi zamanında da varolan yasaları— kavrayarak Tsayolkovski, kaçınılmaz olarak uzay yolculuklarıyla sonuçlanacak olan ve gerçekte

de (insanlar bu yasaları kullanmaya başlayınca) sonuçlanan olaylar zincirini zihinsel olarak çıkardı. Kapitalist toplumun, insanlığın üçte-birini kucaklamakla sonuçlanan tarihsel süreci de, kesinlikle birbiriyle bağıntılı aşamalardan oluşmuştur. Bunların bağıntılarını inceleyerek ve toplumun içinde bulunduğu 19. yüzyılın altmışları ve yetmişlerindeki durumdan hareket ederek Marx, elli ya da yüz yıl sonra yeralacak olayları zihinsel olarak kavramıştı. Her durumda, ister geçmişe, ister geleceğe dönsün, insanların fikirleri, her şeyden önce, o anda varolan bağıntıları yansıtır. Böylece, düşüncenin yansıma olmadığı görüşünü destekleyen kanıt da sugötürür bir şeydir.

Demek ki “bilincimiz, yalnızca dış dünyanın **imgesidir**”, onun bir yansımasıdır. Maddî dünya bizim dışımızda vardır, oysa, bunların yansımaları, “**dış dünyanın imgeleri, bizim içimizde vardır**”.*

Öyleyse, düşünce, beyin ile nasıl bağıntı kurar?

19. yüzyılın bir Alman bilim adamı olan Karl Vogt, bu soruya, düşünce beyinle, safranın karaciğerle kurduğu bağıntının oldukça benzeri bir yolla bağıntı kurar, diyerek yanıt verdi. Ama safra, onu üreten karaciğer kadar maddidir. Vogt’un iddiası, düşüncenin de onu üreten beyin kadar maddî olduğu anlamına gelir. Bir başka deyişle, bilinç, maddenin bir türüdür; maddedir. Oysa madde, biz biliyoruz ki, bilincin dışında varolan bir şeydir. Eğer bilincin madde olduğunu varsayacak olursak, şu önermeye ulaşırız: “Bilinç, insan bilincinin dışında varolan şeydir.” Bu durumda da bunun hiç bir anlamı yoktur. Bir tek bu bile, Engels’in **kaba materyalizm** diye adlandırdığı Vogt’un vargısının saçmalığını gösterir.

* Materyalizm ve Ampiryokritisizm, s. 66, 90.

İdealistler de maddî dünyayı bilince indirgerler. Pe-ki, o zaman onların söyledikleri ile Vogt'un söyledikleri arasındaki fark nedir? Lenin, "düşüncenin maddî olduğunu söylemek yanlış bir adım, materyalizmle idealizmi birbirine karıştırmak yönünde adım atmaktır"* sözlerini hiç de bir raslantı sonucu yazmamıştır.

17. ve 18. yüzyıllarda, organik doğa ile inorganik doğa arasında ve insanla hayvan arasındaki temel farklılıklar konusunda çok az şey bilindiği bir sırada, pek çok materyalist filozof, yalnız canlı yaratıklar değil, cansız şeylerin de düşünebilme yeteneğinde olduğunu, ya da hiç değilse duyumlama yeteneğinde olduğunu savunuyordu. Bundan, bir taşın bile duyumsuz olmadığı sonucu çıkıyordu. Canlı şeylerle cansız şeyler arasına çizgi çekmeyen, ve inorganik doğadan organik doğaya geçişi, yeni bir şeyin doğuşu olarak değil de, salt eski bir şeyin bir değişmesi olarak gören bu öğretiy, **canlı özdekçilik (hylozoism)** olarak bilinir.

Lenin, cansızdan canlıya geçişin salt eski şeylerin bir değişmesini kapsamadığını, tümüyle yeni bir şeylerin, "yalnızca belirli bir yolda örgenlenmiş maddedeki belirli süreçlerle bağıntı içine giren"*** duyunun doğuşunu da kapsadığını, oysa böyle örgenlenmemiş maddenin duyumlama yeteneğinde olmadığı yolundaki diyalektik görüşle canlı özdekçiler tarafından savunulan bu metafizik anlayışa karşı çıkmıştır. Hem zihinle maddeyi birbirine eşitleyen görüşü, hem de bunlar arasındaki karşıtlığa gereken ağırlığı vermeyen görüşü reddederken Lenin, farklılığın yalnızca felsefenin temel sorununun sınırları içinde mutlak olduğunu vurguladı.

Lenin, bu konunun, sanki madde ile bilinç arasında hiç bir ortak şey yokmuş gibi, metafizikçe bir yolda an-

* Materyalizm ve Ampiryokritisizm, s. 269.

** Aynı yapıt, s. 39.

laşılmaması gerektiği üzerinde direnmiştir. "... Madde ile zihin arasındaki karşıtlık"ın diye belirtiyordu Lenin, "ancak neyin birincil, neyin ikincil olarak görülmesi gerektiği yolundaki bilgibilimsel sorunun ... sınırları içinde, mutlak bir önemi vardır. Bu sınırların ötesinde bu karşıtlığın göreceli niteliği hiç kuşku götürmez."*

2. YANSIMA, MADDENİN BİR ÖZELLİĞİDİR

Şimdi, madde ile zihin arasındaki karşıtlığı göreceli yapan, aralarındaki ortak şey nedir? Bu soruya yanıt verirken Lenin, bizim "bütün maddelerin esas olarak duyuma yakın bir özelliğe, yansıma özelliğine sahip olduklarını öne sürmemiz..."** gerektiğini önerdi. Bunun özü şu ki, bazı aşamalardan geçtikten sonra, bütün doğanın yapısında bulunan maddî yansıma, zihne dönüşerek, temelden yeni bir şey haline geleceği bir noktaya ulaşır, bunun sonucu olarak da zihin, yalnızca maddeden ayrılmaz, aynı zamanda da, oldukça kendine özgü bir nitelik taşımakla birlikte, madde ile yansıma yoluyla birleşir. Bu parlak fikir, 1908'de Lenin tarafından öne sürüldü, daha sonraları, özellikle de bu yüzyılın ikinci ve üçüncü yarısında, sinir fizyolojisi tarafından kaydedilen büyük atılımlar ve bileşim teorisi ve sibernetiğin doğuşu sayesinde, son derece kesin bilimsel doğrulamalarla kanıtlandı.

Eğer bir göktaşı, saniyede birkaç yüz metreyi geçmeyen bir hızla yere düşerse, kendi büyüklüğünden pek de büyük olmayan bir çukur açar. Daha büyük bir hızla düşen bir göktaşı, düştüğü yerle çarpışarak parçalanır ve kendi büyüklüğünden çok daha büyük bir çukur açar. Ama hızı saniyede iki ile dört kilometreye ulaşacak olur-

* Materyalizm ve Ampiryokritisizm, s. 157.

** Aynı yapıt.

sa, hem göktaş, hem de göktaşının değdiği yer, aynı anda gaz haline gelir ve çok büyük bir krater oluşur. Demek ki, bir göktaşının bıraktığı iz, onun niteliklerini —büyüklüğünü, biçimini ve bileşimini ve düşüş açısını— oraya damgalayan bir şeye benzer. Bir göktaş, sert bir kaya üzerinde farklı izler, çayırıklıkla örtülü toprakta farklı izler bırakacaktır. Ama her iki durumda da, iz, göktaşının kendine özgü niteliklerini ortaya koyacaktır. Göktaşının bırakmış olduğu iz, onun, Yerin yüzeyi ile çarpışmasından ortaya çıkan yansımasıdır.

Her yansıma için aynı şey sözkonusudur. Maddî bir nesne bir başkası üzerinde etkide bulunurken, ikincisi, birincinin belli özelliklerini yeniden meydana getirecek biçimde değişikliğe uğrar. Yansıma, maddî bir olay kendisine etkide bulunan bir başka maddî olayın özelliklerini yeniden ortaya koyduğu zaman, gerçekleşir. Her şeyin içiçe geçtiğini, öyle ki “her şey etkide bulunur ve her başka bir şey tarafından etkilenir”* diyen diyalektik, her maddî süreçte etkileşim olduğunu kabul eder. Bunun böyle olduğu, bütün doğal süreçleri farklı türden maddî etkileşimler olarak gören modern fizikte, en kesin biçimiyle anlaşılır. Ama etkileşim, maddî olayların birbirlerini etkilemesi, görmüş olduğumuz gibi, bu olayların birbirlerini yansıtmalarına yolaçar; ve eğer etkileşim bütün maddelerin yapısında var ise, yansıma da vardır.

Bu bağıntının en önemli bir özelliği, “bir imgenin imgelenen şey olmadan varolmadığı ve imgelenen şeyin, onu imgeleyen şeyden bağımsız olarak varolması”dır.** Düşen bir göktaşının yerde bir iz bırakacağını kabul eder; ama göktaşının çok uzun bir süre düşmeden ve iz bırakmadan varolabileceğini de kabul eder.

* Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s. 226.

** *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, s. 66.

Yansıma, yansıyan nesnenin kendine özgü özelliklerinin yeniden meydana çıkmasını kapsar. Örneğin bir çığın dağlarda yankılaması, bir yansıma sürecidir. Çığın gürültüsü yansıyan şeydir, dağlar yansıtan nesnelerdir, yankı ise yansımadır. Hem gürültü, hem de yankı aynı yapıya sahip ses dalgaları ya da hava titreşimlerinden oluşur. Bu örnekte yansıma ve yansıtılan şey, özdeş fiziksel bir niteliktedir. Ama bunun her zaman böyle olması gerekmez. Yerbilimsel geçmişin bitkilerine ilişkin bilgilerin esas kaynağı, kayalar arasında kalmış olan bitki taşılardır: yapraklar, kökler, meyveler, çiçekler, vb.. Örneğin, taşıl yapraklar, yaprak yüzeyi ile ilgili en küçük ayrıntıyı ortaya koyar. Burda yansıma —bir kaya parçası— yansıyan şeyle, yani bitki ile hiç bir fiziksel ortak şeye sahip değildir.

Hem çığın yankısını, hem de bitki taşılını niçin yansıma olarak tanımlarız? Birbirlerinden geniş ölçüde farklı bu iki olay arasındaki ilişki nedir? Yansıma ile yansıyan şey arasındaki benzerliktir. “Yansıyan şeyin belli özelliklerinin ortaya konması” tümcesi, yansıma ile onun nesnesi arasında bire-bir bir uygun düşme demektir, yani, her öge ya da durum ve ögeler ya da bir şey yansıtan şeyin durumları arasındaki her bağıntı, yansıtılan şeyde yalnızca bir ögeye ya da duruma ya da bağıntıya karşılık düşer. Üstelik, her yansıma her zaman sınırlıdır. Kaya üzerindeki bir yaprağın izi, örneğin, yaprak yüzeyinin uzaysal biçimini yansıtır, yaprağın hücre ya da molekül yapısını yansıtmaz.

Yansıtan şeyin ya da sürecin niteliğine bağlı olarak, imgeler çok çeşitli biçimlerde meydana gelebilir. Ama, biçimleri ne denli farklı olursa olsun, yansıtılan olay ile aynı örgenlemeye sahip olarak, içerik yönünden özdeşirler.

Hem organik hem de inorganik doğada yansımanın bazı genel özellikleri bunlardır.

Her canlı organizma, her şeyden önce **metabolizma** ile, yani maddî olanın kendi çevresiyle sürekli alışverişi ile belirlenir. Bir başka önemli belirleyici olarak da burada “kalımlılık” diye adlandıracağımız, canlı bir organizmanın, yaşamda kalma şansını artıracak bir yolda dış etkilere karşı tepki gösterme yeteneği anlamına gelen şeydir. Son olarak da, bütün canlı organizmalar, büyüme ve yeniden üreme yeteneğine sahiptirler.

Daha önce, bütün maddî sistemlerin, hareketin karmaşık biçimlerinden, parçacıkların basit düzensiz ısı hareketine doğru gelişerek, daha büyük düzensizliklere doğru ilerleme eğiliminde olduğunu söyleyen yasaya değinmiştik. Aynı zamanda yaşamın süreçleri, düzenin korunması ya da hatta artırılması görünümü sunarlar. Yetişmiş bir hayvanın tepkileri, yeni doğmuş bir hayvanınkine göre daha bir düzenlidir. Kökenleri daha sonralara dayanan türlerin, genellikle, uzun süre önce soyu tükenmiş olanlara göre daha yüksek bir örgenlenme düzeyleri vardır. Canlı cisimlerin yaşamda kalabilme yetisi, yansıma açısından büyük önem taşır. Bu, bir organizmadaki her değişimin karşılama zorunda olduğu temel gereksinmedir. Bir ışık ışını, karanlık bir mahzenin kapı çatlağından geçerek mahzende filizlenmekte olan yeşil bir bitkinin üzerine düştüğü zaman, bitkinin gövdesi, büyümesi için gerekli olan karbonu sağlamasına yardımcı olan ışığın doğrultusunda büyümeye başlar. Kökleri bir engelle karşılaştığında, bu kökler bu engeli aşmak üzere kıvrılarak ilerler. Bitkiler genellikle dış etkilere karşı, oldukça yavaş olarak tepki gösterir. Ama bu, her zaman böyle değildir. Örneğin, asma kabağı, kendine dokunulduğundan beş dakika sonra kıvrılmaya başlar, ve yirmi dakika içerisinde tam kangal biçimine bürünür.

Böcek yiyen bitkiler daha da çabuk tepki gösterirler. Ve en basit tekhücreliler, amipler, haşlamlılar vb., bazı dış uyarmalara karşı çok çabuk tepki gösterirler.

Öfkesellik —canlı organizmaları ölü şeylerden ayıran, ve bir cismin çevreye, hayatiyetini sürdürmesine yardımcı olacak bir biçimde tepki gösterme yetisini kapsayan bir nitelik— canlı organizmanın beden yapısına bağlıdır. Bu yapı öyledir ki, uyarıldığında, 1° dış görüngülerin, canlı bir durumda kalabilme olasılıklarını artıran ya da azaltan niteliklerini yansıtır, ve 2° yansımaları, kendisini koruması için esas olan bir tepki göstermeyi sağlayabileceği, kimyasal ve fiziksel iç süreçlere dönüştürür. Canlı organizmaların bu niteliği doğal seçme sürecinde ortaya çıkmıştır. Organizmalar, çevreye tepkilerinin bütün ötekiler ölüp yokolurlarken, yaşamalarını ve çoğalmalarını sağlayacağı bir biçimde kurulmuşlardır. Demek oluyor ki, canlı bir organizmanın bedeninin yapısı, bir anlamda, bu organizmanın varlığını sürdürdüğü koşulların bir yansımasıdır. Dış uyarmaları bitkilerde ve en basit hayvanlarda tepkiye (yani sinirselliğe) dönüştürmeyi sağlayan mekanizmanın temelinde, farklı uyarmalarla organizmada meydana getirilen kimyasal tepkimeler bulunmaktadır. Örneğin, bir sinekkapanın (**Dionaea Muscipula**) bir uyarılar zincirine tepki olarak gösterdiği kimyasal tepkimeler zincirini ve buna uygun düşen hareketlerini alalım. Yapraklarından birinin üzerine bir böcek konar konmaz, bitkide, yaprağın bükülmesini sağlayan kimyasal bir tepkime başlar. Böceğin doğal olarak kurtulmak üzere yaptığı hareketlere tepki olarak, yaprağın böceğin üzerine kapanıp onu sıkıştırarak, yaprağın dış kenarlarındaki çıkıntıların üstüste gelmesine neden olan kimyasal bir tepkime başlar. Böceğin çırpınışlarına tepki olarak da bir başka kimyasal tepkime olur — yaprağın üst yüzeyindeki sayısız sert kıllar

bir sindirim salgısı salmaya başlar. Böceğin bedeni parçalanır ve besinler yaprak tarafından emilir. Burada iki olay dizisi, yani bir uyarımlar dizisi ve bunlara uygun düşen bir kimyasal tepkimeler dizisi vardır. Bu her iki dizi de, binlerce milyon kez yinelendikçe, sonunda, belli tepkimeler meydana getiren olaylar arasındaki bağıntıları yansıtacak biçimde birbirleriyle bağlanmış olurlar. Yaprığın kıvrılmasına neden olan kimyasal tepkime, yaprağın dış çıkıntılarının bükülüp üstüste binmesine neden olan kimyasal tepkimeyi meydana getirmeye başlar, buna karşılık son tepkime de sindirim salgısının meydana geldiği kimyasal süreci harekete geçirir. Enzimlerle (proteinlerle) tepkimeler büyük ölçüde hızlandırılınca, bunlar uyarımadan daha hızlı olarak birbirlerinin ardından gelir, öyle ki bitki, her üç tepkiyi (yani yaprak çıkıntılarını kıvrır, bükülür ve üstüste biner, ve sindirim salgısı salınır) ilk uyarma (böceğin, yaprağın üzerine konması) ile bile yapar. İlk uyarma, onu izleyecek olan öteki ikisinin, ve bitkinin daha ilerdeki tepkilerinin **işaretidir**. Bir amip kaçmaya çalışan avının peşinden koşarken aynı biçimde hareket eder.

Katalizör olarak iş yapan pek çok protein, canlı organizmalardaki kimyasal tepkimeleri yüzlerce, hatta bin milyonlarca kez hızlandırırken, açıktır ki, canlı organizmanın içinde olagelen tepkime zincirlerindeki hızlılıkta ve çevrede olagelen değişmelerdeki hızlılıkta görülen tepkimelerde yansıyan bu büyük farklılık, hayvan ve bitkilerin yaşamında büyük bir rol oynar. Daha yüksek bir düzeyde örgenlenmiş hayvanlarda, organizmanın tepkilerinin giderek artan bir biçimde dış görüngüleri sezindiği özel bir doku geliştirir. Bu **sinir sistemidir**. Sinir sistemi aracılığıyla gerçekleşen sezinsel bir yansımaya **refleks** adı verilir. Ama, refleksleri daha ilerde ele alacağız. Şu noktada, modern bilimsel kanıtların ancak yakında

olacak olan, ama varolan olgularla ilişki içinde bulunan gelişmelerin (daha önce de değinildiği gibi), yalnızca insanlar tarafından değil, en basit hayvanlar ve hatta bitkiler tarafından bile yansıtılabileceğini ortaya koyduğunu belirtmekle yetinelim.

İletilmiş, birikmiş, işleminden geçmiş ve düzenlenmiş olarak ortaya çıkan yansımalara **bilgi (information)** adı verilir. Bilgi, yansıtılan nesnede buyrultu yaratan, yansıtıcı nesnedeki buyrultu toplamıdır, burda yansıtıcı nesne, bilgi taşıyıcı, yansıtılan nesne ise bilgi kaynağıdır, ve bu, denetim sürecinde kullanılır. Her canlı organizma kendi kendisini düzenleyen bir sistem olduğuna göre, bu durumda yansıma, bilgiyi temsil eder. Kendi kendisini düzenlemenin bulunmadığı inorganik sistemler için, bu söylenemez. Bilgi, çevre ile doğrudan temas içerisinde bulunan ve oradan uyarılar alan canlı bir sistemin düzenlenen bölümünden, bilginin içerisinde biriktiği ve canlının hayatıyetini sürdürmesi için organizmayı dış uyarılara tepki göstermek zorunda bırakan bir değişmeye dönüştüğü, düzenleyen bölüme iletilir. Bu yeni bilgi daha sonra, düzenleyen bölümden, çevre ile doğrudan temas içinde bulunarak, uyarılara tepki gösteren düzenlenen bölüme iletilir. Bilgi yalnızca canlı organizma içinde dolaşmaz, kuşaktan kuşağa geçer, ve böylece niteliklerin kalıtımla iletilmesi sağlanmış olur.

20. yüzyılın en büyük bilimsel bulgularından biri, kalıtımın, canlı hücreleri oluşturan **moleküller** aracılığı ile işleyişidir.

Bitki ve hayvanların ne doğuşları ne de gelişmeleri, doğal seçme olmaksızın, ve böylece de bilgi iletimine (yani yansımaya) dayanan kalıtım olmaksızın, olanaksız olduğu için, türlerin gelişmeleri, tümüyle biyolojik yansıtıcı süreçlerin temeline dayanır.

Bitkilerde, virüslerde, ve en basit tekhücreli hay-

vanlarda, yansımayla birlikte duyumun, daha da az olarak tutkunun bulunduğunu varsaymak için bir neden yoktur. Bunlarda yalnızca sinirsellik bulunur, en ilkel biçimiyle bile olsa, zihinsel etkinlik bulunmaz. Zihinsel etkinliğin izleri daha yüksek düzeyde örgenlenmiş, çok-hücreli, belkemiğine sahip olmayan (omurgasız) hayvanlarda görülmüştür. Bunların pek çoğunun (böcekler, kabuklular, toprak solucanları) uyarıya karşı tepkilerini düzenleyen ve hareketlerini uyumlayan merkezileşmiş bir sinir sistemleri vardır. Bu tür hayvanlarda kimi zaman, şartlı refleks yaratmak olanağı varsa da, davranışları, bir tüm olarak, otomatiktir. Hareketleri şartsız reflekslere bağlıdır, yani belli uyarılara karşı tepkileri kalıtım yoluyla aktarılır. Böylece, dişi bir örümcek, yumurtalarını, 15-20 gün kadar taşıdığı kuluçka kozasının içine bırakır. Herhangi bir nedenle yumurtalar ölmüş olsa da, kozasına gözkulak olmaya devam eder. Dişi bir örümcek, yumurtlamasa bile, normal olarak yumurtladığı süre kadar yumurtlama durumunda kalacak, ve daha sonra boş kozanın kenarlarını birbirine tutturalacak ve aynı biçimde taşıyacaktır. Aynı davranış, balarıları ve yabancılarında da görülmektedir.

Bu, sinirsellikten esas olarak nasıl ayrılır?

Daha önce belirtmiştik ki, yaşamın doğuşuyla birlikte, bütün olaylar ister iyi olsun ister kötü, yaşamın korunması üzerindeki etkileri açısından ayrılmaktadırlar. Canlı maddedeki zihinle donanmamış yansıma, yaşam için elverişli olan ve elverişli olmayan farklılaşmayı ve uygun tepkilerin düzenlenmesini kapsar. Yüzlerce milyonluk yılı kapsayan doğal seçme, bilinçli deneyimin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bilinçli deneyim, bir yandan dış dünyada olup bitenlerin özelliklerini, yani duyumları temsil ederken, bir yandan da istenilen nesnelere erişmenin ve zararlı nesnelerden kaçınmanın gü-

dülenmesini temsil eder.

Hem duyumlama, hem de güdülenme, **zihinsel etkinlik (faaliyet)** diye sınıflandırılan öznel deneyimlerdir. Deneyimin (zihinsel etkinliğin) öznel niteliği, duyumun, duygunun vb. yalnızca özgül bir birey (özne) tarafından yaşanmış olması olgusunda yatar. Bunu, Lenin, yalnızca "herkesçe bilinen alışılmış insan duyumlarının" varolduğunu yazdığı zaman belirtmiş ve her duyumun birilerinin duyumu olması gerektiği olgusunu vurgulayan "kurgusal duyumlar, **kimsenin olmayan duyumlar**"* düşüncesiyle alay etmiştir. Bu, hayvanlar için de geçerlidir. Bunlarda da, duyum, her zaman, belirli bir organizma tarafından deneyimlenen ve onun dışında varolmayan bir duyumdur. Biz biliyoruz ki, duyumlar dış görüngülerin yansımalarıdır, bu nedenle, aynı türden olan canlı varlıklar, aynı dış görüngünün etkisi altına bırakıldıklarında, benzer duyumları deneyimlerler. Bir ressam, nesneleri kendisine gözüktüğü gibi resimlerse, öteki insanlar, bir kural olarak, resimlerde kendi algılarını tanırlar. Bu, yansıtan özneye (insana) bağlı olmayan, ama yansıtılan dış nesneye bağlı olan duyumların ve fikirlerin içeriğini ortaya koyar. Benzer duyumlar, kuşkusuz ancak belli bir görüngüyü algılayan duyu organlarının benzer olduğu varlıklar tarafından deneyimlenebilir.

Zihinsel etkinlik, yalnızca dış görüngünün özelliklerini değil, aynı zamanda öznenin bunlara karşı tutumunu, özgül güdülenmeyi kapsadığından ötürü de özeldir. Daha alt düzeydeki hayvanlarda bu hoşlanma ya da acı duyma, çekicilik ya da iticilikle sınırlıdır, oysa yüksek düzeyde örgenlenmiş varlıklarda geniş bir gereksinim ve tutku alanını da içerir.

Ancak, ne balarısının en basit güdülenmesinin, ne

* Materyalizm ve Ampiryokritisizm, s. 250.

de insanın en karmaşık gereksinimleri ve tutkularının salt öznel olmadığı, akıldan çıkarılmamalıdır. Bu güdülenmeler, bireyleri ilgilendirdiği kadarıyla, güdülenmenin yöneltildiği doğrultuda ya da onlardan ayrılan şeylere nesnel olarak bağlantılanmış anlamın yansımalarıdır. Bu zihinsel olaylar, duyumlar gibi, öznenen bağımsız bir tür nesnel içerik taşır. Bu nedenle, başkalarının değişik koşullar altında duyabildikleri konusunda bir fikrimiz vardır.

Duyumlar ve güdülenmeler, organizma ile çevre arasındaki ilişkiden bir şey değiştirmiyorsa, doğal seçme süreci içinde bunlar, yararsız oldukları için ayıklanıp atılacaklardır. Rus fizyoloğu İ. M. Seçenov (1829-1905), canlı varlıklar için duyumun, bir eylemin koşullarını ayırtetmede ve bu koşullara uygun (yani, elverişli ve düzeltilebilir) eylemlere yol göstermede işgören iki yanlı bir öneme sahip olduklarını görmüştür. Duyumun ve güdülenmenin, canlı organizmaların uyarlanmaları ve davranışları açısından son derece büyük önemi, Seçenov'un izleyicisi İ. P. Pavlov (1849-1936) tarafından da vurgulanmıştır.

Çevredeki, içinde bulunan yaratıkların dirimsel etkinlikleri tarafından gerçekleştirilen değişmeler, kuşkusuz yalnızca çevrenin kendine özgü özelliklerine bağımlı değildir. Çevrenin etkisi altında canlı organizmaların geçirmiş oldukları değişmeler, aynı zamanda bu organizmaların iç örgenlenmelerinin damgasını da taşırlar. 15. yüzyılda küçücük Atlantik adası Porto Santo'ya getirilen tavşanlar, kendilerini avlayacak yabanıl hayvanların bulunmaması koşulları içinde, öylesine değişikliğe uğradılar ki, ilk geldikleri zamanki büyüklüklerinin yarısı büyüklüğünde, farklı renkte ve davranışta yepyeni türler ortaya çıktı. Ama, bazı başka hayvanlar, örneğin, tilki, kurt gibi hayvanlar da bu adaya getirilmiş olsaydı,

oldukça daha farklı bir değişmeden geçeceklerdi.

Çevre, hayvanlar üzerindeki etkisini, ancak bu hayvanın iç örgenlenmesi aracılığıyla gerçekleştirir. Zihinsel etkinlikte bulunamayan hayvanlar ile bunların çevreleri arasındaki karşılıklı ilişkilerde, hayvanların iç örgenlenmeleri, çevre ile karşılaştırıldığında oldukça daha az bir rol oynarlar. Yeni bir etkenin katılması, yani zihinsel etkinlik (önce, duyumlar ve basit güdülenmeler ve daha sonra, daha yüksek düzeyde örgenlenmiş hayvanlar ile algılar, sanılar ve tutkular) organizma ile çevre arasındaki karşılıklı ilişkileri temelde değişikliğe uğratar. Hayvanlar daha karmaşık bir zihin yapısı geliştirdikçe, çevrelerinde bulunan şeyleri daha karmaşık bir yolda etkilemeye başlarlar. Hayvanlarda, tehlike gösteren yeni bir durumda, öteki bütün davranışların geri plana çekildiği ve hayvanın özgül duruma göre eylemler gerçekleştirdiği **yönelme refleksi** adı verilen şeyin bulunduğunu ilk koyan, Pavlov oldu. Gerekli görülen sonucu yaratan eylem bulununca, bu davranış biçimi saptanmakta ve şartlı refleks ortaya konmaktadır.

Giderek daha yüksek düzeyde örgenlenmiş hayvanlar görüldükçe, davranışın düzenleyicisi olarak zihinsel faaliyetin önemi artmakta ve kalıtsal olarak gelen davranış biçimlerini denetim altında tutan organ, beyin de, o ölçüde önem kazanmaktadır. Beyin yarıküresi kesilip alınan bir kurbağa ameliyattan önce nasıl davranıyorsa, şimdi de aynı şekilde davranmaya devam eder. Ama, aynı işlemden geçirilmiş bir güvercin uçmaya ve dengesini korumaya devam etmesine karşın, uyarılara yerinde tepkiler göstermemekte ve hatta beslenememektedir de. Köpeğe gelince, böylesine bir ameliyat, hayvanı tamamen sakat bırakmaktadır. Bu da gösteriyor ki, hayvanların iç örgenlenmeleri daha karmaşık hale geldikçe, beyin daha büyük rol oynamaktadır.

Modern bilim, insan ve hayvanların sinir sistemleri ile zihinsel faaliyetleri arasında ortak pek çok şeyin bulunduğunu ortaya koymuştur. Kuşkusuz, bunlar arasında sezilebilir farklılıkların olduğu da görülmüştür. Öyleyse, insanın zihinsel yapısının, **bilincinin** ayırıcı özellikleri nelerdir?

20. yüzyılda elde edilen bilimsel veriler, insanın, emek sayesinde, kendini hayvanlar dünyasından çekip çıkardığı yolundaki marksist önermenin doğruluğunu kesin bir biçimde tanıtlamaktadır. Pek çok kazı, taşın aletlerin, daha dördüncü zamanda (ya da eski taşdevri), maymun-insanın geliştiği dönemde kullanıldığını gösteren tanıtlar getirdi. Bu, hayvan sürüsünün toplumsal bir topluluğa dönüşmesine ve **dilin** çıkışına yolaçtı. Dördüncü zamanın sonunda, bir milyon yıl kadar önce, ilkel insan ya da **Neanderthal** insan ortaya çıktı. **Neanderthal** insanın içinde yaşadığı kaya kovuklarında yapılan kazılar, bunların çakmak taşlarından keserler ve küçük aletler yapmış olduklarını göstermiştir. Daha sonra, dördüncü zamanın ortalarında, büyük hayvanları birlikte avlamaya başladıklarında, **Neanderthal** insanlar, uçları çakmak taşından kargılar, hançerler, bıçaklar, kazmalar ve kemikten avadanlıklar yapmasını öğrendiler. Bu türlerin beden ölçüleri ve kafataslarının büyüklükleri bizimkilerin benzeri idi. Ama kafatasın iç büyüklüğü daha küçük ve uyluk ile kolların aşağı ve yukarı kemikleri eğri idi. Emeğin gelişmesi ve taşdevrinin sonlarında ortaya çıkan aletlerle birlikte **Neanderthal** insanların ilkel insan sürüsü, fiziksel olarak bugünün insanından önemli bir farkı olmayan ve en basit türden anlağa sahip olan **Cro-Magnon** insanların ilkel komünal toplumunun doğmasına yolaçtı.

Bir hayvanın yaşam biçimi, alışkanlıkları ve zihin yapısı **doğal** koşullar tarafından, yani kendi öz doğası ve çevre tarafından belirlenir. Ama insan **toplumsal** bir varlıktır. Onun yaşam biçimi, faaliyeti ve zihin yapısı, hemen hemen tümüyle, içinde yaşadığı toplumun türü ile belirlenir. Kuşkusuz, emeğin, toplumun ve özel olarak da insan zihninin (bilincin) çıkışına, insanda beynin ve hayvanlarda bulunmayan bazı ayırıcı niteliklere sahip olan sinir sisteminin yapısında ve işlevlerinde temel değişiklikler de eşlik etmiştir. Ne var ki, bir çocuğun sinir sistemi, bilinç için zorunlu olmasına karşın, yeterli bir koşul sayılamaz. İnsan toplumundan yalıtılmış olarak büyüyen bir çocuğun zihin yapısı, bir hayvanınınkinin üstüne çıkamaz ve ancak bu çocuk öteki insanlarla, yani toplumla ilişki içine girince, bilinç haline gelişecektir.

Aletlerden yararlanabilmek, onları kullanmak ve büyük hayvanları öldürebilmek için, ilkel insanlar, ortak olarak hareket etmek ve giderek daha çok çeşitli ve kapsamlı bilgileri dolaştırmak zorunda idi. Burdaki yarar ya da ortak çaba iki yönlü idi. Bu, tek tek bireylerin olanaklarının ötesinde kalanları olanaklı kılmakla kalmadı, tek tek bireylerin topladığı bilgileri herkesin elde edebilmesini de sağladı. Ne var ki, herkes için elde edilebilir olması için, bilginin herkes tarafından eşit ölçüde anlaşılabilir olması gerekir. Ve, bu bilgi eğer katmanlı bir nitelikte ise, onu ileten işaret, sahip olduğu tek görüngüyü değil, çeşitli görüngüleri, ve aynı zamanda da topluluğun her üyesinde tekdüze bir yanıt yaratacak, ortak özellikleri gösterecek şekilde açık-seçik olmalıdır. Bu durumda böyle bir işaret hangi bilgiyi iletmelidir? Farklı kimseler, benzer şeyleri, eğer özdeş koşullar altında gözlemlemişlerse, bu şeylerin duyumsal imgeleri ve fikirleri aşağıyukarı özdeş olabilir. Eğer gözleme

koşulları farkedilebilir ölçüde farklı ise, farklı kimseler açısından duyumsal imgeler de farklı olacaktır. Oysa, işaret, ortak çaba içine girmiş olanlara olduğu kadar, bir şeyler sınıfına da ortak olması gerekir. Demek oluyor ki, bir işaret yoluyla iletilen bilgi, duyumsal bir imge değil, bir kavram, genel bir fikirdir; ve işaretin kendisi, fikrin ifade edildiği bir sözcüktür. Lenin şöyle yazmıştı: "Her sözcük (konuşma), daha önceden ... **evrenselleş-tirir.**"*

Örneğin bir ağaç kavramı, onun yüksekliği, taç genişliği, biçimi, yaprakları, dikey ve yatay konumu konusunda hiç bir ipucu vermez. Büyüklükten, biçimden ve konumdan yoksun bir ağaç düşünme olanağı yoktur, çünkü kimse daha önce böyle bir ağaç görmemiştir. Genel olarak ağaçlarda ortak olan özellikleri yansıtan bir işaret olarak söylenen ve algılanan yalnızca bir sözcük, kavramı olanaklı kılmaktadır. Maddî görünüşü olmaksızın, hiç bir kavram ya da düşünce —şimdiki örnekte, ses bileşimi olan, bir işaret, yani dil— ortaya çıkamazdı. "Dil, bilinç kadar eskidir."**

Kavramların en yüksek (insansı, **Antropoid**) maymunlar tarafından bile oluşturulamaması şu örnekle yeterince açıklığa kavuşmaktadır: İnsanlara öykünerek bir şempanze, yanan mumlarla çevrelenmiş muzları almayı öğrenmiştir. Musluğu açmış ve damacanaı doldurarak mumları söndürmüştür. Sal ve sılıkla bir gölü de geçebilmiştir. Birinde, göle getirildiğinde, kıyıda bir sal-la bir sırik, gölün ortasında ise içinde muz bulunan bir sal daha vardı. Muzların bütün çevresinde yanar halde mumlar ve onların yanında, bildiği damacana duruyordu. Şempanze birinci sala binerek öteki sala ulaştı. Da-

* V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 38, s. 274.

** Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, 1, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 35; K. Marx, F. Engels, *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 60.

macanayı alarak kıyıya geri döndü, musluğa koştu, musluğu açtı ve damacanayı doldurarak, musluk suyuyla mumları söndürmek düşüncesiyle aceleyle göle geri döndü. Musluktan akan su ile göldeki suyun, su olarak imgesini ayırdetme soyutlamasını yapma yetisinde olmadığını ortaya koyuyordu. Oysa beş yaşındaki biri bile, musluktan akan şeyle, gölü dolduran şey ve yağmur olarak gökten düşen şeyi açıklamak için bir sözcük kullandığı zaman, suyun su olarak fikrine sahiptir.

İnsanın düşünme yetisi, insan bilincini, hayvanın zihinsel yapısından ayıran başlıca niteliklerinden biridir.

Hayvan, yalnızca çevresindeki kendi gereksinimlerini karşılamasıyla ilişkili şeylere dikkat gösterir. Nesnelerin çeşitli etkileşimlerini yakalama, yani nesnelerin bağlı bulundukları yasaları kavrama yetisinde değildir.

İnsanda, bu, oldukça farklıdır. Onun ataları, bir başka nesne, biyolojik bir gereksinimi aynı ölçüde karşılayacak olan bir aracı daha elde etmek üzere, başka bir nesne üzerinde etkide bulunacak bir nesneyi (doğrudan kullanım için elverişli olmayan, örneğin bir taşı) zaten kullanabiliyorlardı. Bir araç, her türden taştan yapılmaz, gene iş görebilmesi için ancak, sert ve dayanıklı taşlardan yapılması gerekir. Biçim verilecek taşın da belli gereksinimleri karşılaması gerekir. Biçimlendirme işi özel bir teknik ister, ve kullanılan aracın belli bir biçimi olması gerekir. Gelişigüzel darbeler ve herhangi bir biçim hiç bir işe yaramaz. Avını öldürmek için araç, belli bir yolda kullanılmalıdır. Her halkası yanındaki halkalara, kendine özgü bir yolda geçirilmiş bir zincirdir bu. Çalışabilmeleri için, atalarımız, bu iç ilişkileri ve bağıntıları bulup ortaya çıkarmak zorundaydılar. Bunun sonucu olarak da bu iç ilişkiler ve bağıntıların zihin tarafından doğru olarak yansıtılmaları gerekiyordu. Hem verimli, hem de verimsiz eylemler, milyonlarca ve mil-

yonlarca kez yinelenmiş, ve yüzlerce bin yıllık zaman akışı içinde, zihninde nesnelerin yansımalarına ilişkin alışkanlığı, tıpkı doğadaki ilişkiler gibi, giderek oluşturmaya başlamıştır. Bu alışkanlık, yalnızca dağınık olayları değil, her yerde ve her zaman olanları da kapsar. Örneğin, “eğer bir nesne, ikinci bir nesneden sert, ikinci nesne de üçüncü nesneden sert ise, o zaman birinci nesne üçüncüden serttir”. Ya da, “eğer bir nesne ikinci bir nesnenin içersinde ve ikinci nesne de üçüncü nesnenin içersindeyse, o zaman birinci nesne üçüncü nesnenin içersindedir”. Böylece insan, bilinenden bilinmeyi, gözlemlenenden gözlemlenmeyi, neyin neden olması gerektiğini çıkarmayı öğrendi. Emegın sağladığı bu yeti sayesinde, atalarımız şu **nedenleme** sırasına ulaştılar: bir tür taşı bir başka taşın üzerine koyarsam, bunu belli bir yolda kullanarak, belli türden bir av hayvanını öldürebileceğim bir nesne elde etmiş olurum.

Hayvanların eylemleri, kendilerini çevreye uyumlamalarını kapsar. Bunu yaparken, hiç kuşkusuz çevreyi etkilerler. Avustralya'nın Kuzey-Doğu kıyıları açıklarında, 1966'dan 1969'a kadar Büyük Mercan Kayalıklarının 350 kilometre kareden çok alanın denizyıldızları tarafından yok edilmesi, bunun yalnızca bir örneğidir. Ne var ki, böyle değişmeler bir kasıt taşımazlar ve bu değişikliği meydana getiren hayvanlar için, öyle pek de az görülmeyen, zararlar da getirirler. İnsanın eylemi, **emek**, öte yandan, doğayı kendi gereksinimleri için hizmetine sokacak biçimde, şeyleri tümüyle yeniden biçimlendirerek, insanın doğayı kendine uyarlamasını kapsar. Bu, algıların ve düşüncelerin köklü bir biçim değişikliği yoluyla, kavramların, vargıların —kısacası **fikirlerin**— ortaya çıkışıyla zihinde yansıtılmıştı. Sonuç olarak, insan bilincini, hayvan zihinsel yapısından ayırdeden başlıca niteliklerinden biri, yani düşünce, doğuşunu **emeğe** ve **dile** borç-

ludur. Şunu da kaydedelim ki, insan emeğinde, hayvanın eyleminden farklı olarak, yeni bir nesnenin, örneğin bir aletin yaratılması, onun imgesinden sonra gelir. Salt duyu algıları ve tasarımların karşılıklı ilişkilerinden böyle bir imge oluşturmak, duyumsal imgeler daha önce gözlemlenmiş olan nesnelerden başka bir şeyi yansıtmadığı için, olanaksızdır. Ama yeni bir alet, daha önce gözlemlenmemiş olan bir nesnedir.

Bir hayvan kuşağı tarafından elde edilen yararlı bilgi, bir sonraki kuşağa, ancak, genetik kurallarda bütünlüşerek, biyolojik olarak, yani kalıtımla aktarılır. Demek oluyor ki, insanın dışındaki hayvan türlerinin evrimi, son derece yavaş olmaktadır. Ama insan toplumunda bilgi, kuşaktan kuşağa dil yardımıyla geçer ve aletlerde öteki maddî şeylerde ve tinsel kültürde nesneleşir. Ve bu da gelişmenin hızını çok büyük ölçüde çabuklaştırır.

5. BİLİNÇTE ÖZNE VE NESNE

Sovyetler Birliği ve öteki ülkelerdeki bilim adamları, çevre ve hayvanın fiziksel koşullarının, zihinsel deneyimlerin, tepkimelerin ve bunların sonuçlarının, tam bir bütün olarak, her belli zaman noktasında bulunan bir varlık olarak, hayvan üzerinde etkisi olduğunu göstermişlerdir. Henri Wallon'un (Fransız) gözlemine göre, bu, varlıkta, "özel ve nesnel etmenler, ayrılmaz bir birlik oluştururlar".*

Ne çevreyi, ne de kendisini bu durumdan seçip ayırmadığına göre, hayvan, kendisi ile çevre arasındaki bağlantıları zihinsel olarak yansıtmaz. Böylece, "... hayvan, hiç bir şeyle 'ilişki içinde değildir'. ... Hayvan için öteki hayvanlarla ilişkileri, ilişkiler olarak mevcut değildir"*** Hem hayvanın en uygun taktikleri bulmayı amaç-

* Henri Wallon, "De l'acte à la pensée" Paris 1942, s. 17.

** Marx, Engels, Seçme Yapıtlar, 1, s. 36; Alman İdeolojisi [Feuerbach], s. 40.

layan yönelme eylemleri, ve hem de yöntemi zihinde tutma yeteneği, salt çevredekilerin birliğini, hayvanın durumunu, belirli bir durumdaki tepkisini ve nihaî amacını, rasgele yansıtır, oysa insan, emek süreci içinde, dış dünyanın bazı ilişkilerini, ve kendisi ile öteki çalışanların çabaları arasındaki bazı ilişkileri kavrar. Atalarımız bu ilişkileri kavrayalı, beri, bu ilişkiler, giderek artan bir biçimde insan zihninde yansıtılmışlardır. Çevrenin yansımaları ile insanın kendisinin yansımalarını (böylece de insanın kendisi ile çevre arasındaki ilişkilerini) birbirlerinden ayırdetme yeteneği, bu açıdan özel bir önem taşımaktaydı. Buna karşılık, çevrenin yansıması, şeylerin imgeleri, insanlar, onların eylemleri ve bağıntıları biçiminde parçalara ayrıldı, insanın yansıması insanın kendi bedeninin imgelerine, onun parçalarına ve bunların etkileşimlerine, ve ensonu, insanın kendi bilinç deneyiminin imgelerine parçalandı. Bu imgelerin zihinde varolduğu biçimiyle, aralarındaki bağıntı, bunların, gerçeklikte varoldukları biçimiyle, asıl örnekleri arasındaki bağıntıları yansıtır. Bu yolla, hayvan zihin yapısı insan zihin yapısına, yani bilince dönüşür. “Elbette ki, bilinç, ilkönce, ancak, algılanabilir en **yakın ortamın** bilincidir, ve bilinçlenmekte olan bireyin kendisi dışında yeralan öteki şeyler ve öteki kişiler ile olan sınırlı bağlantısının bilincidir.”*

İnsan, kendini çevreden koparma yetisini, her şeyden önce, toplumsal ilişkilere borçludur. Salt kendisine ait olan durumları ayırmak ve kendisinin ve dış varlığa karşı tutumunun bilincinde olmak yeteneğini elde etmek için, insan emek süreci içerisinde ilişki kurduğu kendi candaşları ile birleşmek zorundadır.

Kendinin bilincinin ve dış dünyaya karşı bilinçli bir

* Marx, Engels, Seçme Yapıtlar, 1, s. 36; Alman İdeolojisi [Feverbach], s. 60.

tutumun, insan anlayışını, hayvan anlayışından temelden ayırdeden şeyler oldukları doğru ise, insanın kendi fikirleri, duyumları, duyguları ve çabaları vb. konusunda düşünme yetisinin eşit ölçüde önem taşıdığı da, ondan daha az doğru değildir. Zihnin kendisi içinde oluşan fikişsel olgular, çevrede ve insanın kendi vücudunda olup bitenler kadar bilinçte yansıtılmaktadır.

Bilinç, kendini, “yansımanın yansıması” olduğunu imgeleme yetisiindedir. Çok uzaktan görmüş olduğum bir dağın tepesini örten karın, üzerimde yaptığı izlenimi anımsayacak olursam, ben kendi algılarımı düşünmüş olurum. Dün karşılaştığım bir kimse hakkında oluşturduğum düşüncemi tahlil edecek olursam, ben kendi düşüncelerimi düşünmüş olurum. Bunu yaparken, benim algımın yaklaşık bir yansımadan başka bir şey olmadığını, karın bana uzaktan görüldüğü gibi bembeyaz olmayabileceğini bilirim; dün karşılaşmış olduğum insan hakkındaki yargının, onun gerçekte olduğunun yalnızca yaklaşık bir yansıması olduğunu düşünürüm. İnsan bilinci, dış dünyada varolan ilişkileri ve kendisi ile dış dünya arasındaki ilişkileri yansıtmakla kalmaz, bir yandan kendi duyumları, tasarımları ve kavramları ile, bütün bunların yansımaları ve kopyalarını, öte yanda, bulunduğu şeyler arasındaki ilişkileri de yansıtır. İnsan, oluşturduğu zihinsel imgeleri ve bunların asıllarını kopya ve orijinal olarak ilişki içine sokar.

Gereksinimleri ve fizyolojik tepkilerinin etkisi altında hareket ederken hayvan, “öz-bilincinin” zihinsel yetisine sahip olmayışından ötürü, bu tepkilerin farkında değildir. İnsan da, her ne kadar davranışları bilincinin büyük ölçüde etkisi altında bulunuyorsa da, hiç bilincinde olmadan tutkulara (örneğin beğeniye ya da beğenmeye) sahip olabilir. Ne var ki insan, gereksinimlerinin ve önüne koyduğu ve bilinçli olarak ardında koştuğu

amaçlarının pek çoğunun farkında olur.

İnsanda, hayvanların da sahip olduğu yansıtma yetisi, çok daha yüksek bir düzeye vardırılır.

Bir amacın formüle edilmesi ve bir eyleme elverişli bir planın hazırlanması, önceden belirtilen bir yolda gerçekleşir ve böylece, dış nesneler ve bunların ilişkileri, bilinçli birey ve onun nesnelere karşı tutumu, tümüyle zihinde yansıtılır. Bu yansımalar, nesnelerin ve ilişkilerin bir çeşit karşılığını ya da modelini temsil ederler. İnsan, bu karşılıkları (modelleri), madde ile pratik olarak uğraşı içinde olduğunda bunların maddî asıllarını nasıl ele alıyorsa, tıpkı aynı yolda, zihinsel olarak kullanır. Amacını gerçekleştirmesine yardımcı olabilecek ya da olamayacak herhangi bir pratik adım atmadan önce, eylemlerinin sonuçlarının ne olabileceğini görmek ve en iyi eylem planını seçmek için, olduğu gibi bir provasını zihinsel olarak yapabilir.

6. YANSIMANIN BİLİNE EN YÜKSEK BİÇİMİ

Bütün kendine özgü özelliğine karşın, dünyanın insan zihnindeki yansıması, insandan bile önce varolan yansıma biçimlerinin gelişmesinde yalnızca bir başka aşamadır. Daha yüksek düzeydeki hayvanların davranışlarının, bilinmedik bir nesnenin onu oluşturan parçalarına dağılmasını (analiz), şeylerin ve bir amacı gerçekleştirmek için eylemlerin bileşimini (sentez) ve daha sonra Pavlov'un yönelme eylemi (bir deney türü) dediği şey gösterdiğini sergilerken Engels şunları yazmıştır: "Yöntemin temel özellikleri aynıdır ve hayvanda, her ikisi de yalnızca bu ilkel yöntemlerle çalıştıkları ve yetindikleri sürece, aynı sonuçlara götürürler. Öte yandan diyalektik düşünce —tamı tamına kavramların niteliğinin incelenmesini öngördüğü için— yalnızca insan için

olanaklıdır. ...”*

Demek ki, insan bilincinin gelişmesinden önce, onun azçok gelişmiş öncelleri daha önce hayvanda vardı. Hayvanlar nesnel dünyanın öznel imgelerini (duyumlar, algılar, tasarımlar) oluşturabiliyorlardı ve insanların ortaya çıkmalarından uzun süre önce, oldukça geniş boyutlarda duygulara sahiptiler. Bu nedenle, öznenin nesneden ayrılmasında herhangi bir raslantı söz konusu değildi. İnsan zihni, gerçekliği, yıllar ve on yıllar öncesinde sezinler. Ama sezinlemeyi kapsayan yansıma, daha küçük dönemleri kucaklamasına karşın, öteki organizmaların da sahip olduğu bir şeydir. Genel olarak söylemek gerekirse, insan zihninin bütün özellikleri, yani bilinç, toplumdan gelmektedir. Ama insan toplumu da bir hiçten çıkmış değildir; hayvan sürüsünden gelişmiştir.

Eğer —Marx ve Engels’in de yazmış oldukları gibi— insan tininin tarih-öncesini kavrayacak, onun en düşük düzeydeki organizmaların basit protoplazmasından, insanın düşünen beynine varan gelişmenin farklı aşamalarını saptayacaksa, bütün bunların akılda tutulması gerekir. Çünkü, bu, tarih-öncesinden soyulup atıldığında, düşünen insan beyninin varlığı bir mucize olarak kalır.

İdealistler, bilincin, gizemli, maddî olmayan “ruhun” açıklanamaz bir özelliği olduğunu ileri sürerler. Ama, insanbilim, nörofizyoloji, nöropatoloji, zoopsikoloji ve öteki bilimler, bu savın ayağını basacağı yer bulunmadığını göstermiştir. **Sibernetik**, idealist bilinç anlayışını çürütmede özellikle etkin olmuş ve diyalektik materyalist görüşü destekleyen bilimsel tanıtılar getirmiştir. Bu bilim, çeşitli sistemler içinde, makine, makineler karmaşası, organizma, bitki ya da hayvan türleri,

* Friedrich Engels, **Doğanın Diyalektiği**, s. 283.

insan ve, ensonu toplumda otomatik denetimi ve iletişim mekanizmasını ele alır. Sibernetik temeli üzerinde, bilgi alabilen, bilgiyi depolayabilen, tahlil edebilen, düzeltilebilen ve yayabilen aygıtlar geliştirilmiştir. Kendi kendine öğreten sistemler, biyomedikal hastalık teşhis bilgisayarları vb. geliştirilmiştir. Hem sibernetiğin teorik sonuçları, hem de bilgisayarların yardımıyla elde edilen sonuçlar, cansız ve canlı dünyada, zihin öncesi düzeyde ve zihinsel düzeyde, insanın sinir sisteminde ve toplumun ekonomik sisteminde yansıma sürecinin birliğini kanıtlamaktadır.

20. yüzyılın bütün bu bilimsel başarıları, Lenin'in, fikirsel olanın mı birincil, yoksa maddî olanın mı birincil olduğu yolundaki sorudan ayrı olarak, "fikirsel olanın maddî olandan farklılığının da şartsız olmadığı..."* şeklindeki fikrini kuvvetli bir biçimde doğrulamaktadır. Çünkü, bunlar arasındaki farklılığın yanı sıra, maddî ve fikirsel görüngülerin, bazı maddî nesnelerin öteki maddî nesneler üzerindeki etkilerinin sonucu olarak, birincilerin ikincilerde yansımalarının sonucu olarak, maddenin tam temelinde yatan yansımanın sonucu olarak, orda her ikisi içinde de olması nedeniyle benzerdir. Bilinç, salt, yansımanın bilinen en yüksek biçimleri olarak, maddenin en üstün ürünü olarak, "insan beyni denen şu özellikle karmaşık madde parçasının bir işlevi olarak"*** göze çarpar.

* V. İ. Lenin, **Collected Works**, Vol. 38, s. 114.

** Materyalizm ve Ampiryokritisizm, s. 250.

YEDİNCİ BÖLÜM

MATERYALİST DİYALEKTİĞİN YASALARI

1. YASA NEDİR?

1911 yılında İngiliz fizikçisi Ernest Rutherford, alfa ışınlarının atom çekirdeğinin bir noktasal cisim olduğu zaman, altın atomu ile nasıl dağılacakını, ve çekirdeğin bundan daha büyük olduğu zaman, nasıl dağılabileceğini hesapladı. Daha sonra ince bir altın yaprağını alfa ışınlarının etkisi altına bıraktı. Dağılma, atom çekirdeğinin kabaca bir milimetrenin milyarda-biri kadar bir çapı olduğunu, yani atom çekirdeğinin bir noktasal cisim olduğunu gösterdi. Bu bulgu, atom yapısı konusundaki görüşlerde bir devrim yaratmıştı. Kuşkusuz, Rutherford, bu deneyini dilediği kadar yineleyebildi. Ama bulgusu, hesaplamaları ile, deneyleri ve vargıları arasındaki ba-

ğıntı kesenkes tek bir bağıntı idi. Rutherford, bir kez bulduğu şeyi, bir kez daha yeniden bulmaktan öteye gidemedi.

Ne var ki, şartsız refleks (örneğin gözüün karşısına bir anda bir nesne çıkarıldığında istek dışı olarak gözüün kırpıştırılması), yalnızca bir kimsenin yaşam süresi boyunca pek çok yinelenen bir bağıntıyı değil, insanın yüzlerce kuşak boyunca yinelediği bir bağıntıyı gösterir.

Demek oluyor ki, bazı bağıntılar yalnızca bir kez olur, bazıları yinelenir. Ayrıca bunlar, temel nitelikte olabilir, temel nitelikte olmayabilir. Örneğin, hidrojen ve oksijen, ancak belirli basınç ve sıcaklık altında ve tepkimeyi hızlandıracak bir katalizörün varlığıyla amonyağı meydana getirmek üzere bileşirler. Bunlar arasındaki amonyağın oluşturulmasına ilişkin bu bağıntı, temel bir bağıntıdır.

Temel olmayan bağıntılara gelince, bir açıdan temel olmayan bir bağıntının bir başka yönden temel olabileceği, ya da tersinin olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır.

Raslantı ve zorunlu bağıntılar da olabilir. **Bir hayvanın** ne kadar yaşayabileceği onun doğuş ve yaşam koşullarına bağlıdır. Bağıntı çok çeşitli olabilir. Öyle olabilir ki, hayvan ancak birkaç saat ya da birkaç gün yaşayabilir, ya da öyle olabilir ki hayvan birkaç on yıl yaşayabilir. Koşullara bağlı olarak olabilen ya da olmayan bu bağıntılara, bu anlamda raslantı bağıntıları diyebiliriz. Ama hayvanın doğum ve yaşam koşulları ne olursa olsun, eninde sonunda ölecektir. Ölüm kaçınılmazdır, ve bu anlamda, doğum ile ölüm arasındaki bağıntı zorunlu bir bağıntıdır.

Farklı bağıntıların, bizim dışımızda ve içimizde bütün olup bitenlerin kavranması yönünden olduğu kadar, herhangi bir alandaki eylemlerimizin başarısı yönünden

de değişik önemi vardır. Bunların en önemlileri, **yinele-**
nen (yani pek çok şeyde ve süreçte ortak olan), **temel** ve
zorunlu olanlardır. Böyle bağıntılara **yasa** denir. Yasa,
ona bağı olan görüngü (bu süre içerisinde geçirebilecek-
leri değişikliklere bakılmaksızın) kaldığı sürece kalan
bir bağıntıdır.

Fiziğin, kimyanın, biyolojinin, tarihin, ekonomi po-
litiğın yasaları, ve genel olarak bütün bilimsel yasalar,
zihinden bağımsız olarak varolan, kendileri de **yinele-**
nen, temel ve zorunlu bağıntılar olan ve doğayı, toplu-
mu ve düşünceyi araştırdıkça, insanlar tarafından bulu-
nan, doğanın ve toplumun gelişmesini yöneten yasaların
zihinsel yansımalarıdır.

Daha önce belirtmiştik ki, her ayrı bilim dalının bul-
gularından ve gerçekliğin ayrı ayrı yönlerine ilişkin bi-
limsel yasalardan genel vargılar çıkardıkça, diyalektik
materyalizm, diyalektiğın yasaları adı verilen **en genel**
yasalara ulaşır. Şimdi bunların neler olduğunu görelim.

2. NİCELİKTEN NİTELİĞE GEÇİŞ YASASI

Lenin'in diyalektiğın kurucularından biri olarak an-
dığı eski Yunan filozofu Heraklitos (MÖ 530-470) **her şe-**
yin daima değiştğini, daima hareket halinde olduğunu
söylemişti. Bu fikrini şöyle betimlemişti. Bir nehre ikin-
ci kez girdiğinizde, su akıp gitmiştir, bu durumda siz
aslında farklı bir suyun içinde bulunmaktasınız. Böyle-
ce, siz aynı suya ikinci kez giremezsiniz. Heraklitos öğ-
retisinin başta gelen öğretilisi Cratylos daha da ileri git-
ti. Siz aynı suya bir kez bile giremezsiniz, çünkü suya
dalar dalmaz bile, su akışına devam eder ve her an vü-
cudunuz ayrı bir su içinde olur, diyordu. Cratylos, genel
olarak herhangi bir şey konusunda doğru bir ifadede
bulunamayacağınızı, çünkü sözcükleri ağızınızdan çıkar-

dığınız sırada, sözünü ettiğiniz şeyin kaybolarak yerini bir başka şeye bırakacağını söylüyordu. Böylece ne söylerseniz söyleyin, bunlar ancak yanlış olabilir.

İlk bakışta bu sözler salt söz gevelemesi gibi görünmektedir. Ama konunun daha yakından bir incelenmesi, bunun belirli bir değişme ve hareket anlayışının doğal sonucu olduğunu ortaya çıkarır.

Cratylös'a göre, değişme, eskinin kaybolması ve yenin görünmesidir. Bu görüş açısından, bir an önce akıp giden su ile onun yerini alan su arasında aşılmaz bir uçurum vardır. Bu görüşün tutarlı bir yandaşına, değişme nasıl görünecektir? Şuna benzer garip bir görüntü ile karşı karşıya kalacaktır: gözlerinin önünden geçen bir bulut, serpilen bir meşe, uyuyan bir kedi yavrusu, sarp bir uçurum, bir dansöz, vb. vb. gibi birbiri ardından aceleyle gelip geçen parıltılara yerini bırakacaktır.

Kuşkusuz bu, bir abartmaydı. Ama, bazı nesnelerin nihaî kayboluşu ve yerine başkalarının bir anda çıkışı biçimindeki değişme görüşü, esas olarak, her nesnenin, hemen görüldüğü anda yokolduğu, yalnızca bir anda varolduğu anlamına gelir. Bir kimse, böyle bir nesne konusunda onun gerçek yapısıyla tutarlılık içinde olacak herhangi bir şey söyleyebilir mi? Kuşkusuz hayır. Değişme gerçekten de Cratylös'un anladığı gibi olsaydı, hiç bir doğru ifade olanağı bulunamazdı.

Ancak, gerçeklikte bu böyle değildir. Her ne kadar maddî nesneler bir değişme süreci içerisindeyseler de, bunlar bir anda kaybolmazlar, değişen zaman süreleri boyunca kalırlar. Bir bulutun varlığı, milyonlarca yıldan beri varlığını sürdüren sarp kayalıkların yaşına göre oldukça kısadır. Bulut diye adlandırdığımız su ya da buz parçacıkları kütlesi, bir hiçten çıkmış değildir; yoğunlaşmış su buharının bir sonucudur. Kaybolduğu zaman

da hiçliğe dönmez. Herhangi bir şey ortaya çıktığı ya da kaybolduğu zaman da bu böyledir. Bu nedenle **her** değişmenin, bir nesnenin yokolup bir başkasının ortaya çıkması demek olduğunu düşünmek, olsa olsa yanlış olur.

Bunun karşıt görüşü, değişen hiç bir nesnenin kaybolmadığıdır. Böylece, örneğin, geçirdiği bütün değişikliklere karşın, Ganj nehri, yüzbinlerce yıl önce nasıl idiye, ve bundan böyle de yüzbinlerce yıl nasıl kalacaksa, şu anda da Hindistan'ın aynı büyük nehridir.

Şimdi, Cratylos'un görüşünün tam tersine bir görüşü, yani, **her** değişmenin ne idiye o olduğu ve olacağı görüşünü alalım ve bilimsel tanıtılarla bunu karşılaştıralım.

Bir mikrofilm kullanarak canlı bir hücrenin bölünmesi (ki bu, insan vücudunda bir ile iki saat arasında olur) gözlemlenebilir. Hücre bölündükçe, kromozomların ikiye bölünmesi, hücre yapısının ikiye ayrılması vb. gibi bir dizi dirimsel değişikliklerden geçer, ama hücre gene kimliğini korur. Sonra giderek bu değişimlerin son bulunduğu bir noktaya varılır. Eski hücre kaybolur ve iki yeni hücre ortaya çıkar.

Aynı şey bitkilerde de vardır. Tomurcuklar, gözle farkedilmeyecek değişikliklerden geçerek, hâlâ tomurcuk olarak bulundukları noktaya dek giderek gelişirler. Sonra bu gelişme, giderek, kesintiye uğrar. Tomurcuklar patlar ve ağaç bir anda yaprağa bürünür. Bir tohum, içinde metabolizmanın ve öteki süreçlerin her zaman, ve çoğu kez de oldukça uzun bir süre boyunca sürdüğü canlı bir cisimdir. Ne var ki, bütün bu değişimlere bakılmaksızın, tohum, bir sıçramanın yeralacağı ana kadar tohum olarak kalır. Tohum kabuğu, patlar ve rüşeym filizlenmeye başlar. Tohumun yerini, o zamana dek varolmayan bir bitki almıştır.

Demek oluyor ki, bir bitki ya da hayvandaki her değişmenin, değişmeden önce varolan bir şeyin kaybolması, ve değişmeden önce varolmayan bir şeyin ortaya çıkması demek olduğunu söylemek yanlıştır. Bununla birlikte, bitki ve hayvanlardaki her değişmenin yalnızca daha önce varolmuş olan, şimdi varolan ve varolacak olan bir şeydeki bir değişme olduğunu söylemek de aynı ölçüde yanlıştır. Aslında her iki tür değişme de olur — varolan ve varolmaya devam eden şeydeki değişme (bu, hiç bir zaman durmaz) ve eskinin yokolmasını ve yeni nesnelerin ortaya çıkmasını temsil eden değişme (yani süreklilikte bir kesinti, bir sıçrama).

Bitkibilimsel ve hayvanbilimsel tanıtılar, hem Cratylos'un düşüncesinin, hem de ona yüzseksen derece karşıt düşen düşüncelerin yanlışı olduğunu tanıtmaktadır.

Bu noktada, cansız doğada daha önce değinilmiş bulunan ve eskinin içinde ve yeninin ortaya çıkışında bir değişme birliği de sunan süreçleri anımsamak yerinde olur. Bir ya da daha çok parçacık, uzayda nasıl hareket ediyor olurlarsa olsunlar, bu süreçler, gene de mekaniktir ve tersine çevrilebilirler. Ama başıboş dolaşan parçacıkların sayısı yeterli bir düzeye çıkar çıkmaz, yeni bir hareket biçimi, yani tersine çevrilemez durumdaki ısı süreci ortaya çıkar. Bu, toplum için de geçerlidir.

Kapitalizmin bir dizi yavaş yavaş değişme yoluyla sosyalizme dönebileceğini ileri süren reformcuların tersine, bu değişmeler, yalnızca bir devrimden, süreklilikteki bir kesintiden sonra ortaya çıkacak olan sosyalizm için ancak ortam hazırlarlar. Kuşkusuz, sömürücü kapitalist toplum, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen hale geldiği zamandan, bu ilişkilerin bir devrim yoluyla ortadan kaldırılacağı zamana kadar direnir. Üretici güç-

lerin gelişmesi, sermayenin yoğunlaşmasıyla vb. birlikte, sürekli olarak önemli değişmelerden geçer. Ancak bütün bunlar, kapitalizmin özünde varolan çelişkileri ağırlaştırır ve sınıf savaşımını yeğînleştirir. Ancak süreklilikteki bir kesinti, devrimci bir altüst oluş, burjuvaziyi hükümetten alıkoyarak ve bellibaşlı üretim araçlarını onların ellerinden alarak, kapitalizme son verebilir ve iktidarın, partisinin önderliğinde işçi sınıfının eline geçtiği, ve sonunda insanın insan tarafından sömürüsünün ortadan kaldırıldığı kamu mülkiyetine dayanan yeni bir toplum gerçekleştirilebilir.

18. yüzyılın son çeyreğinde ve özellikle de 19. yüzyılın ilk yarısında felsefenin ve doğal ve toplumsal bilimlerin bilgiye yapmış oldukları değerli katkıları daha önce belirtmiş bulunuyoruz. Bu zaman dönemi içinde, ayrı ayrı bu bilimlerin ve felsefenin bulguları elle tutulur değişiklikler geçirmiştir. Ama geçen yüzyılın ortaları, insanlığın entelektüel ilerlemesinde bir dönüm noktası oldu. İnsanlığın o zamana dek kazanmış olduğu bilgileri, eleştirici bir biçimde yeniden gözden geçiren ve bunlardan genel felsefî vargılar çıkaran Marx ve Engels, daha önceki bütün felsefî teorilerden oldukça farklı yeni bir öğreti geliştirdiler.

Bu, süreklilikte bir kesinti, insan düşüncesinin gelişmesinde, geçmişte eşi görülmedik bir felsefî öğretinin ortaya çıkmasıyla belirlenen bir devrimdi.

Bu, tıpkı, doğal bilimlerdeki sürekli değişmenin, bir sıçramanın, doğa konusundaki görüşlerimizde bir devrimin yolunu açmasına benzer bir yolda oldu.

Bundan ötürü, ister bilimde, ister toplumda olsun, yavaş yavaş değişme, eskinin yıkılmasına ve kaybolmasına, süreklilikteki beklenmedik kesintiye, yeninin ortaya çıkmasına neden olur.

Eskinin kaybolması ve yeninin ortaya çıkışı, felse-

fede nitel değişmeler olarak tanımlanır. Bir nesnenin farklı bölümlerinin ya da yönlerinin yeniden düzenlendiği, nesne kimliğini korurken artıp ya da azaldığı bütün öteki değişmeler, felsefede **nicel değişmeler** olarak tanımlanır.

Örneğin bir hayvanın yaşamı, doğumu ve ölümü sırasındaki bütün değişmelere ilişkin olan değişmeler, nitel değişmeleri temsil eder. Bir hayvanın doğumu ve ölümüne ilişkin, yaşamı sırasında geçirebileceği bütün değişmeler ise, her zaman kendisi olarak kaldığı için, nicel değişmelerdir.

Nitel değişmeler iki biçimde olabilir: 1° “daha önce varolmayan ama şimdi varolan bir şey”, ve 2° “daha önce varolan ama şimdi varolmayan bir şey”. Öte yandan nicel değişmeler sayılınayacak kadar çeşitlidir, örneğin, “geniş—dar”, “az—çok”, “daha sık—daha seyrek”, “daha çabuk—daha yavaş”, “daha ılık—daha soğuk”, “daha hafif—daha ağır”, “daha kötü— daha iyi”, “daha yoksul—daha zengin” vb. vb..

Bugün Cratylos’un görüş açısını paylaşan bir kimseyi pek zor bulursunuz, ama aynı ölçüde metafizik de olsa, yüzseksen derece karşıt görüş açılarını paylaşan pek çok insan vardır. Bu insanlar, bize, çevrede ve zihinde süregelen süreçlerde kesinti oluyormuş gibi göründüğünü, ayrıntılı bir inceleme ile şeylerin hiç bir zaman değişmesinin durmadığını göreceğimizi söylerler. Çünkü, nasıl ki, kırılan bir yumurta kabuğu, biri çıkıp da kırılmış kenarlarını tutkallayıp yapıştırmadıkça, yeniden bir bütün haline getirilemezse, bir süreç de kesintiye uğramış ise, dışardan bir yardım olmadan eski durumunu alamayacaktır. Bir an için değişmenin her zaman sürekli olduğunu kabul edelim. O zaman, örneğin, büyümekte olan bir kavağın sürekli bir değişme durumu içinde olduğu görülecektir. Tıpkı tohumun filize, çiçeğin meyve-

ye ve tohuma, ve tomurcuğun çiçeğe dönmesi gibi, kavak filizi de sürekli olarak ergin bir ağaca dönmüştür. Küçük bir kavağın, büyük bir kavağa dönüşmesi, kuşkusuz sürekli bir değişmedir, çünkü, ister küçük olsun, ister büyük, kavak gene kavaktır. Ama eğer, tohumun kavağa dönüşmesi de sürekli bir süreç ise, o zaman tohumda minik bir kavak olması gerek; ve eğer çiçeğin meyveye ve tohuma dönüşmesi sürekli bir süreç ise, o zaman çiçeğin içinde çok küçük tohumların, çok küçük kavakların bulunması gerekir. Çünkü, her şeyden önce, bir kavak, büyüklüğü ne olursa olsun, ancak varolduğu zaman sürekli olarak değişebilir. “Kavak olmamaktan” “kavağa” geçiş sürekli olamaz, çünkü kavak filizinin oluştuğu şeyin, yani tohumun kaybolması (kavağın) gelişmesi içerisinde bir kesintiden başka bir şey değildir.

Yavaş yavaş değişmenin kesinti tanımadığı yolundaki metafizik görüşü desteklemek üzere ileri sürülen bir başka kanıt da şudur. Hareketin bütün aşamaları neden ve etki olarak birbirleriyle bağıntılıdır ve bu nedenle de süreklidirler. Öyleyse bütün hareketler süreklidir. Eğer A aşaması ile B aşaması arasında bir kesinti, bir boşluk olduğunu kabul edersek, bunların bağlantıları olmadığını kabul etmek zorundayız ve bu durumda B aşamasının nedeni yoktur. Ne var ki, nedeni olmaksızın bir şeyin varlığını kabul etmek mucizelere inanmak demektir. Demek ki, süreklilikte sıçramalar ya da kesintiler olanaksızdır.

Bunu yanıtlamak için, her şeyden önce, sürekliliğin kesintilere uğramasının, sıçramaların, hareketin daha önceki aşamasıyla herhangi bir bağıntısı olmaksızın, olmayacağını söylememiz gerekir. Sıçrama, her zaman, bir önceki sürekli hareket tarafından hazırlanır ve o hareket ona neden olur, yani nedensel olarak belirlenir. Böylece, canlı bir varlığın doğumu, gebelik sırasında rü-

şeymdeki temel değişmeler yoluyla hazırlanır ve bunlar doğuma neden olur. Toplumsal bir devrim, sınıf savaşımındaki çatışmanın keskinleşmesi ve yığılmasıyla hazırlanır ve devrime bunlar neden olur. Bilimdeki bir devrim, bilginin birikmesi ile hazırlanır ve bu birikim devrime neden olur.

Öte yandan, sıçramanın kendisi de daha sonraki sürekli hareketin niteliğini belirler. Bütün dirimsel süreçlerin niteliği ve bu süreçlerin rüşeymde ve yavrudaki ilerleme hızı, tümüyle farklıdır.

Toplumdaki insanların yaşamlarının çeşitli yönleri, bir devrimden sonra, devrimden öncekinden oldukça farklı bir biçimde gelişir. Bilimde bir devrim olmadan önce ve olduktan sonra, bilginin gelişme yönü ve gelişme hızı tümüyle farklıdır.

Demek oluyor ki, bir sıçrama ile ondan önce gelen ve ondan sonra gelenler arasında yakın bir ilişki vardır. Sürekli değişmeler bir kesintiye neden oluyor ve gene bu kesinti de sürekli değişmeye neden oluyor.

Belirtmek gerekir ki, sıçrama rasgele olmaz, ancak sürekli değişme, her belli süreç için belirlenmiş olan bir sınıra ulaştığı zaman olur. Başarılı bir devrim için tam anın ne olduğu, Lenin'in 24 Ekim 1917 tarihli mektubunda yeterince açıktır. Lenin şöyle yazıyordu: "... sorun tavsatılmadan tam bu akşam, ya da tam bu gece karara bağlanmalıdır. Tarih bugün başarıya ulaşabilecekleri halde (ve kuşkusuz bugün başarıya ulaşacaklardır) ... her şeyi kaybetme tehlikesinde olan devrimcilerin oyalanmasını, gecikmesini bağışlamayacaktır. ... Eylemi geciktirmek felâkettir."*

Bilim de bir devrim için oldukça belirli bir noktada olgunlaşır. Birikmiş olan bilgi, rölativite teorisinin

* V. İ. Lenin, Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 234-235.

yaratılması gereğine doğru ilerlerken, hem, Poincaré hem de Langevin, birbirlerinden bağımsız olarak bu buluşa yaklaşıyordu. Bazı fiziksel kavramların köklü bir gözden geçirilmelerinin gerekli olduğunu ötekilerden daha çabuk ve daha iyi bir biçimde kavramış olan Einstein, bilimde bir devrim yapmamış olsaydı —belki de bu devrim daha sonra ve farklı olarak— başka bilim adamlarının çabalarıyla gerçekleştirilmiş olacaktı, çünkü bu devrim kesenkes bir zorunluluk haline gelmişti. Aslında Einstein'ın kendisi de bu düşüncede idi.

Demek ki, sürekli değişme, her sürecin niteliği tarafından belirlenen bir sınıra kadar gelişmekte ve bundan sonra sıçrama, kaçınılmaz olarak olmaktadır. Ötesinde, sürekli değişmenin kesintiye uğradığı sınır, felsefede **ölçek** olarak tanımlanır.

Şimdi de, süreklilik içindeki kesintinin gerçekten de, metafizikçilerin istedikleri gibi, gelişmenin yanyana aşamaları arasında bir gedik anlamına gelip gelmediğine bakalım. Bir hayvanı, örneğin bir köpeği alalım. Bütün yaşamı boyunca geçirdiği değişimler, yalnızca iki kesinti açısından, yani doğum ve ölüm açısından sürekli değildir. Ama başka açılardan da köpeğin yaşamı sırasında bazı kesintiler ya da sıçramalar olur. Bunlardan birincisi köpeğin fizyolojik olarak erginliğe ulaşmasıdır (bu onsekiz aylıkla iki-buçuk yaş arasındadır). Buna karşılık, bu dönem içinde bir eniğin geçirdiği değişimler sürekli, ancak değişimlerin olduğu iki kesinti arası açısından, yani doğum ile fizyolojik erginlik açısından sürekli. Başka açılardan, bu dönem içinde de kesintiler vardır. Üstelik, eğer biz hayvanın doğumunu ayrıntılı bir incelemeden geçirecek olursak, bu sıçramanın, bu kesintinin bir anda olmadığını, belli bir süre içinde olduğunu ve birbirini izleyen sürekli bir değişimler ve sıçramalardan oluştuğunu görürüz. Sıçramaların herbi-

ri, deyim yerindeyse, daha küçük sıçramalarda öteki sürekli değişmeler ve onlara ilişkin sıçramalardan oluşmuştur, ve bu böyle sürer.

Doğada, toplumda ve düşüncedeki her sürekli değişme, yalnızca kendi “öz” kesintileri ya da sıçramaları açısından süreklidirler. Ama, daha derin bir düzeyde sürekli değişme, özel süreklilikler ve özel sıçramalardan oluşur. Aynı biçimde, her sıçrama, yalnızca kendi “öz” sürekli değişmeleri açısından sıçramadır. Sıçramanın kendisi de sonsuz denecek bir karmaşık yapıya sahiptir. Gene süreklilikleri ve sıçramaları kapsayan, süreklilikleri ve sıçramaları kapsar, ve bu böyle sürer gider. Değişme yalnızca kendi “öz” kesintileri, kendi öz başlangıcı ve sonu açısından süreklidir. Ama başka açılardan kesintiler içerir. Bir başka deyişle, mutlak, “katıntısız” süreklilik diye bir şey yoktur. Bir sıçrama, ya da bir kesinti, sürekliliği kendisi tarafından kesintiye uğratılmış bir değişme açısından böyledir ancak. Ama, başka açılardan kesintinin kendisi de sürekli değişmeleri içerir. Mutlak, “katıntısız” bir kesinti değildir, bütün aşamalar, neden-sonuç olarak birbirleriyle ilişki içindeki bitip tükenmeyen karmaşık bir süreçtir.

Ölçeğine ulaşınca sürekli nicel değişmelerin, kendilerinin de daha ilerdeki sürekli nicel değişmeleri belirleyeceği ani nitel değişmelere neden olduğu yolundaki diyalektik ilkeye, **nicelikten niteliğe ve nitelikten niceliğe geçiş yasası** adı verilir.

Bu yasa, insanın pratik eylemlerinde temel bir rol oynar. Böylece, mühendislerin ve kimyacıların uzun zamandan beri, sanayinin ve günlük yaşamın benzeri görülmedik gereksinmelerini karşılayacak çeşitli iş malzemelerinin yeni yöntemlerini geliştirme konusunda yoğun çaba harcadıkları bilinmektedir. Ama, sonunda, doğal iş malzemelerinin bu sürekli iyileştirme yöntemlerinin,

bilim ve teknolojideki öteki değişmelerle birleşerek bir sıçramanın, bu özel alandaki nitel bir değişmenin doğduğu bir noktaya varıldı. Bugün, 20. yüzyılda, özellikle de son yarısında, ne zaman malzeme konusunda yeni bir istem olsa, mühendisler ve kimyacılar bunların sağlanması için yeni elde edilme yöntemlerini geliştirme girişimleri yerine (ki bu, çoğu kez hiç de amacı karşılamaz), özel bir gereksinimi karşılayacak, nitelikleri önceden çizimlenmiş sentetik malzemeler geliştirmektedirler.

Bir başka alandan örnek alalım. Nicelikten niteliğe geçiş yasasını kendilerine kılavuz olarak alan devrimciler, yalnızca reformizmi reddetmekle kalmazlar, giderek daha çok yığınları kucaklayarak ve bir avuç insanın isteğiyle değil de, ancak zorunlu koşulların olgunlaştığı yerde ve zamanda gerçekleşecek olan devrimin yolunu açarak, devrimci harekete doğru sürekli gelişmenin son derece büyük önemini anlayamayan aşırı-sol yandaşlarının anarşizmini de reddederler.

Demek ki, ister sanayii ilgilendirsın, ister toplumsal, ister bilimsel olsun, herhangi bir türden eylemin başarısını güvence altına almak için, incelemek zorunda olduğumuz süreci, sürekli nicel değişmelerin süreklilikteki bir kesinti ile yer değiştirdiği noktayı gözden kaçırmadan, yakından gözlemlemeli ve işlemlerimizde buna uygun değişiklikler yapabilmeliyiz.

3. YADSIMANIN YADSINMASI YASASI

Palamuttan filizlenen zayıf bir fide, herhangi bir şeyin kolayca yokedeceği görünümündeki ince bir sürgün, yüzyılların içerisinde, büyük gücü ve kök sisteminin, gövdesinin, kabuğunun, dallarının, yapraklarının ve çiçeklerinin karmaşık örgenlenişiyle, ürperti veren anıtsal bir ağaç haline gelir.

Bir milyar yıldan daha uzun bir süre önce meydana

gelmiş bulunan ilk tekhücreli hayvanların örgenlenmeleri ve davranışları nasıl da çelimsiz, kısa ömürlü, nazik ve ilkel idi ve en son yüksek düzeyde örgenlenmiş memelilerin (örneğin köpekler ya da maymunların) anatomileri, fizyolojileri, psikolojileri ve davranışları nasıl da daha karmaşık ve dayanıklıdır.

Benzer şeyler her bakışta gözlemlenebilir. Çaresiz bir çocuk, güçlü kuvvetli, akıllı bir kişi, büyük çapraşıklıkta görevleri çözme yeteneğinde bir uzman haline gelir. Ve, hemen hemen tümüyle doğanın güçlerinin yönetimindeki ilkel toplum ile, atom enerjisi de dahil, bu güçleri insanın hizmetine sokan, denizler, ormanlar, ve yapay yer uyduları yaratan modern toplum arasında, gerçekten, ne de kocaman bir mesafe vardır. Bizim, çok geniş kapsamlı, her şeyi kucaklayan, hızla ilerleyen bil-gimiz de, mağaralarda oturan atalarımızın ilkel inançlarından çok farklıdır. Daha aşağı biçimlerden daha yüksek biçimlere doğru bu ilerleme, daha önce de görmüş olduğumuz gibi, birbirinden temelden farklı, sonu olmayan bir aşamalar dizisini kapsamaktadır.

Peki o zaman bir aşama bir başka aşamaya nasıl değişir?

Birkaç bin santigrat derecelik bir sıcaklığın altına konması, bir amibin yokolmasına (yadsınmasına) neden olacaktır. Gelişmesinde, sonra gelen aşama gerçekleşmeyecek, yani yaşam son bulacak ve yerini inorganik nitelikte fiziksel-kimyasal süreçler alacaktır. Öte yandan, amibin yapısında var olan gelişme ile ilgili aşamaların birbirlerinin yerlerini aldığı yöntem (yadsınma yöntemi), ilk amibin yerine yeni iki amibin doğmasıyla sonuçlanan (belli koşullar altında yeralan) bölünmeyi içerir.

Bir palamut, bir hayvan tarafından yendiği zaman, yokedilmiştir; her ne kadar onun yadsınması hayvanın bundan sonraki büyümesine katkıda bulunmuşsa da,

onun kendi özündeki gelişmesi, orda son bulmuştur. Eğer bu palamut kendi özünde var olan yöntem uyarınca, aşama aşama ilerlemesine izin verilmiş olsaydı, bir meşe sürgününe dönmüş olacaktı.

Belli bir nesnenin özünde bulunan yasalar uyarınca ilerleyen gelişme ile ilgili aşamaların (dış güçlerin işe karışması ile belli hareket biçimini yokedecek sonuçlar vermeyecek biçimde olmak kaydıyla) ardışıklığı, **diyalektik yadsıma** diye adlandırılır.

Diyalektik yadsıma nasıl işler? Eğer bir meşe fidesinin altındaki toprağı kazacak olursanız, burada palamudu bulamazsınız. Palamuda ne olmuştur? Yeşil bitkilerin pek çoğı gibi, meşe de, gövdesini, topraktan (kökleri aracıyla) çekip aldığı tözlerle, havadan (klorofil içeren yaprakları aracıyla) çekip aldığı tözlerle kurar. Hemen çıkmakta olan yeni bir bitkide henüz ne kök ne de yaprak vardır. İlk küçük yeşil yapraklar ve kökler, palamut içindeki maddeden oluşturulur. Dışında bulunan koruyucu kabuk ayrışır ve yeni bitkide yeralmaz, ama rüşeym ve onu çevreleyen besin, filize döner. Küçücük bir kök salmadan, bitkinin kurulmasına yardımcı olacak tözü topraktan alıp çıkarma işine girişemez, bu sırada da sürgünün ilk yeşil bölümleri, körpe bedenini kuracak olan tözleri de birdenbire özümlemeye başlar. Bu nedenle palamudun yerini almakta olan bitki, hem palamudun içinde bulunan tözleri, hem de onun içinde bulunmayan tözleri içerir. Aynı şey, bir filizden yetişen meşe ağacı için de söylenebilir. Genç meşe, birçok yönlerden ataları gibi olacaktır, ama, oluştuğı ve geliştiğı koşulların benzersizliğı yüzünden, atalarının bazı özelliklerini kendinde taşımayacak, öte yandan da, atalarında bulunmayan bazı özellikleri de kendisi elde edecektir. Diyalektik yadsıma, aşamanın yadsınan bazı şeylerinin yitip gittiğı, bazı şeylerin, yadsıyan

aşamanın (değişikliğe uğramış bir biçimde de olsa) yeni parçaları haline geldiği, ve tümüyle yeni bazı şeylerin eklendiği olgusunu kapsar.

Bir hayvan soyu kaybolup, yerine yeni bir soy ortaya çıktığı zaman her üç öge de vardır.

Yüzlerce milyon yıl boyunca birbirlerinin yerini alan çok büyük bir bitki ve hayvan türleri alanını inceleyen taşılilimciler, soyu tükenmiş bir türün yeniden ortaya çıktığına ilişkin tek bir örnek bulmuş değildir. Doğada bugüne dek hiç bir şey, tümüyle yinelenmiş değildir. Her ne kadar sonraki türler, soyları tükenmiş, daha önceki türlerin bazı özelliklerine sahipseler de, her zaman öncellerinin bazı özelliklerinden yoksundurlar, öncellerinde bulunmayan başka bazı özelliklere de sahiptirler.

Bilimsel tanıtılar, gelişmenin, hep başladığı noktaya geri dönen özdeş cisimlerin bir yinelenmesi demek olduğu, yani gelişmenin bir çember üzerinde hareket ettiği yolundaki metafizik görüşü, kökten çürütmektedir. Kendine özgü özellikleri olan canlı bir organizma, bir çember üzerinde gelişmez. Kuşkusuz, bir palamuttan, atalarının benzer türünden olan bir meşe geliştiğinde, bu, bazı yönlerde, daha önce varolan bir şeye dönmek demektir. Ama bazı yönlerden de yeni meşe, atalarından ayrılır. Gerçekten de bu, meşe, atalarının eksiksiz bir yinelenmesi olsaydı, ve bunlar da kendilerinden önceki kuşakların her özelliğini yinelemiş olsalardı, meşe, ezelden beri var olmuş olacaktı. Oysa, değil meşenin, onun yerini aldığı türlerin de var olmadığı bir zamanın bulunduğu, hiç bir kuşkuyla yer vermeyecek bir biçimde konmuştur. Bazı türlerin kaybolup başka türlerin ortaya çıkması, her organizmanın, kesinlikle ana-babasından pek çok şey aktarırken, bazı yönlerden de onlardan ayrı olmak zorunda olması nedeniyledir. Böylesine de-

ğişmeler, uzun dönemler boyunca yığıldıkça, eski türlerin yerini yenileri alır.

Toplum gelişmesinde yeni bir aşama geldiği zaman, bu demek değildir ki, eski biçimlenişin bütün insanları, teknolojisi ve bilimi kaybolmuştur. Eğer öyle olsaydı, toplum gelişmesinde hiç bir yeni aşama yeralmazdı. Bu aşamanın yer alması için, 1° eskimiş toplum düzenini, onu koruyan devlet sistemi, ve onu kutsayan ideolojiyle birlikte ortadan kaldırmak; 2° eski toplumun üyelerini (çeşitli sınıfların rollerinin temelden değişmiş olduğu) yeni toplumun ayrılmaz bir parçası haline getirmek ve bir önceki aşamanın sanayide, teknolojide ve bilimde sağlamış olduğu ilerlemeleri kullanmak; ve 3° bu ilerlemelerin temeli üzerinde ve yeni bir ideolojinin temeli üzerinde üretimin nitel yönden yeni ilişkilerini ve yeni bir devlet sistemini yaratmak, ve üretici güçleri yeni, daha yüksek bir düzeye çıkarmak zorunludur.

Demek ki, gelişme süreci içinde hiç bir aşama öncesiz ve sonrasız değildir; her aşama, onu izleyen aşama tarafından yadsınarak, ve böyle devam ederek, er ya da geç kaybolur. Diyalektik yadsıma, (yani, belli bir nesnenin ya da sürecin özünde bulunan nesnel yasalara uyarak ilerleyen gelişmenin aşamalarının bir ardışıklığı), salt yadsınan aşamanın eskimiş bazı özelliklerinin kaybolup gitmesini kapsamaz, bu aşamanın bazı özelliklerinin alıkonması ve daha önce hiç bir zaman var olmamış olan, tümüyle yeni özelliklerin ortaya çıkışını da gösterir. Bu nedenlerden ötürü, gelişmeyle ilgili aşamaların ardışıklığı ilericidir. Hiç bir aşama eksiksiz olarak yinelenmediği halde, daha önceki aşamaların bazı özellikleri —farklı bir biçimde de olsa— daha sonraki aşamalarda, gelişmenin sarmal bir yolda ilerlemesi sonucu, zorunlu olarak yeniden ortaya çıkar. Gelişmenin yukarıda değinilen bütün özelliklerine **yadsımanın yadsınması**

yasası adı verilir.

Sömürgeci boyunduruğu attıktan sonra, bir ülke yeni yaşamını kurmaya başladığı zaman, bu ülkenin halkı, baskının bütün kalıntılarını kuşkusuz temizleyip atmak ve emperyalist yönetimin acı sonuçlarından arınmak ve halka karşı olan bütün uygulamaları ve ulusal gelişmeyi köstekleyen bütün kurumları silip süpürmek zorundadır. Bunlara karşın, sömürge yönetimi altında yapılmış olan binaları, yatırımları ve eğitim kuruluşlarını kuşkusuz korumak, ve eskiden baskı yapanlara hizmet etmiş olan bu yerleri, halkın hizmetine sunmak gerekir. Sömürge yönetimi sırasında bir avuç sömürücünün eline geçmiş bulunan bilimsel bilgiyi korumak, toplamak ve halkın yararına kullanmak gerekir. Ama, bunun dışında, bağımsız gelişme işine girişen bir halk, kendi ülkelerinin toplumsal, kamusal, ekonomik ve kültürel alanlarında, tümüyle yeni, daha önce görülmemiş olan bir yaşamı yaratmak zorundadırlar. O yüzden, yadsımanın yadsınması yasasını kapsayan her üç özellik de bu durum içinde bulunabilir.

4. KARŞITLARIN BİRLİĞİ VE ÇATIŞMASI YASASI

Bir şeyin hareketine, gelişmesine neden olan nedir? Bu şey neden değişir?

Örneğin, neden şu ceviz yere doğru düşüyor? Kırılan ve üzerine düşen bir başka dalla, dalından koparılmıştır. Dal, bayırdan aşağı birdenbire yuvarlanan bir kaya ile kırılmıştır. Taş, birdenbire patlayan bir fırtınanın başlattığı toprak kaymasıyla yerinden oynatılmıştır. Bu dizi istenildiği kadar uzatılabilir. Bu türden gözlemler, bir cismin ister hareket halinde olsun ister durağanlık halinde olsun, bir başka cisim tarafından belirlendiğini, bu ikinci cismin de hareketinin ya da durağanlığının bir üçüncü cisim tarafından belirlendiğini, onun

da bir başkası tarafından belirlendiğini, ve bunun son-
suza dek böyle uzandığını yazan, 17. yüzyılın en ünlü
materyalist filozoflarından biri olan Baruch (Benedic-
tus) Spinoza tarafından formüle edilen düşünceyi filo-
zofların aklına sokmuştur.

Her nesnenin harekete başlaması ve hareketini dur-
durmasının ancak bir başka nesnenin etkisi altında ola-
bileceği yolundaki önerme, karşıt özelliklerin, nitelikle-
rin ve eğilimlerin, örneğin, hareketin ve durağanlığın,
aynı nesnede ve aynı zamanda bileşemeyeceği yolundaki
önermeyle yakından bağıntılıdır. Hareket halindeki bir
nesne, aynı anda durağan halde olamaz. Eğer bu nesne
duruyorsa, açıktır ki, bu cisim hareket etmemektedir.

Bu iki önerme, hareketin, gelişmenin nedenlerinin
biricik akıllı açıklaması olmak gerekir. 17. ve 18. yüz-
yılın bellibaşlı hemen hemen bütün filozofları ve bilim
adamlarının ulaştıkları vargı böyleydi.

Gerçekten de, farklı nesneleri "herbiri kendi başı-
na, biri öbürünün yanında ve biri öbüründen sonra" in-
celeyerek bunların nasıl örgenlendiklerini kavramaya
çalıştığımız zaman, Engels'in de gözlemlediği gibi, biz
"bunlardaki herhangi bir çelişki ile karşılaşmayız. Bur-
da kısmen ortak, kısmen farklı ve hatta birbirleriyle çe-
lişik, ama bu takdirde, farklı nesnelere dağıtılmış ve bu
nedenle de içinde çelişki içermeyen belli özgülükler bu-
luruz".*

Bilim adamları, nesnelerin yapısı, nitelikleri ve ken-
dilerine özgü özelliklerinin içine baktıkları zaman, kuş-
kusuz, her şeyden önce tek tek şeylerin içersinden çok,
şeylerin arasındaki çelişkileri bulurlar. Ne var ki, bir
cisimde süregelen bir süreci ve onunla dış dünya ara-
sındaki bağıntıları incelemeye başladıkları zaman, tü-
müyle farklı bir durumla karşı karşıya kalırlar.

* Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 212.

Örneğin canlı bir organizmayı, içinde nelerin olup bittiğine daha yakından dikkat göstererek inceledikçe, bilim adamları, onun sürekli olarak çevresinden tözler özümlemekte olduğu, aynı zamanda da çevresine tözler salgıladığını görürler. Üstelik, bu yüzseksen derece karşıt süreçler, öylesine yakın bir biçimde birbirlerine bağlanmışlardır ki, canlı bir organizmayı, aynı anda salgılamasını durdurmak için, dışardan belli tözleri özümlemesini önlemek yeter, oysa bu organizma, çevresine belli tözler boşaltamaz hale gelir gelmez, oradan aldığı tözleri özümlemesi bir anda durur.

İnorganik doğada da benzer bir durum gözlemlenebilir. Farklı kimyasal elementlerin atomlarının birbirlerinin yanyana bulundukları biçiminde alındıkları ve, insanlar bir elementin atomlarının başka elementlerin atomlarına dönüşebileceklerini kavramadıkları sürece, karşıt fiziksel ve kimyasal özellikler farklı elementler arasında dağılmış olarak görünüyordu, oysa atomun kendi içerisinde karşıtların bulunduğunu kimse düşünmüyordu. Atomların dönüşmesini ele almak durumunda olan radyoaktivite üzerindeki araştırmaların başlangıcından beri, durum değişti. Atomun hemen hemen bütün kütlelerinin, içinde yoğunlaştığı atom çekirdeğinin, pozitif yük taşıyan parçacıklardan, yani protonlardan oluştuğu görüldü. Bildiğimiz gibi benzer yüklerle yüklenmiş nesneler birbirlerini ittikleri halde, protonlar çeşitli yönlerle doğru uçuşmazlar, çekirdek içerisinde, protonların birbirlerini çekmelerini sağlayan, yüzseksen derece karşıt kuvvetler (çekirdek kuvvetleri adı verilir) bu protonları birarada tutar. Bu karşıtlar, yani proton çekimi ve itimi, öylesine candan içiçe bağlanmışlardır ki, biri, öteki olmadan var olamaz. Atomların dönüşmesine neden olan, atom çekirdeğinin yapısında bulunan tam da bu çelişkidir.

Herkes mıknatıslı bir demir çubuğun ikiye bölündüğünde, ayrı kutuplar olmayacağını bilir. Her parça bir kuzey, bir de güney kutbuna sahip olacaktır. Bu parçaları gene ikiye böldüğümüzde sonuç aynı olacaktır. Eğer isterse, insan, mıknatısı kuzey kutbundan yoksun bırakabilir elbet. Bunun için çubuğun mıknatıslılığını gidermesi gerekir. Ama bu yapıldığında, güney kutbu da kuzey kutbu ile birlikte kaybolacaktır.

Bir cismin iç işleyişini ve onu çevreleyen ortamlarla olan bağıntılarını görmezlikten gelmemiz kaydıyla, bu cismin ya duruyor ya da hareket içinde görüneceğini biraz önce belirtmiştik. Ama bütün bunları da hesaba kattığımız zaman, duran her cismin hareket halinde olduğunu ve her hareket eden cismin de durduğunu; durmanın ve hareketin bir ve aynı cisimde aynı anda ve birbirlerinden ayrılmaz bir biçimde bulunduklarını görürüz.

Doğa, toplum ve düşünce konularındaki bilgimizi genelleştiren buraya kadar ele aldığımız diyalektiğin iki yasası, bütün hareketin birbirlerinden ayrılamaz karşıtların, yani nicel ve nitel değişmelerin; sürekli değişmeler ve süreklilikteki kesintilerin; yadsınan aşamanın özelliklerinin kaybolması ve özelliklerinin alıkonmasının; yeniden olmanın ve benzersizliğinin; durağanlığın ve değişmenin bir birliği olduğunu gösterir. Bütün şeylerin ve olayların kendiyle çelişen niteliği bilinince, her şeyi hareket ettiren ve değiştiren nedenlerin neler olduğunu bulmak daha kolaylaşır.

Örneğin, bizim yaşam dediğimiz özel hareket biçimine neden olan nedir?

Bir organizma, iki karşıt süreç, yani özümleme (yani besinin beden tözüne dönüşmesi) ve beden tözünün dağılması ve dağılan ürünlerin boşaltımını içeren metabolizma devam ettiği sürece, yaşayabilir ancak. Metabo-

lizma durduğu zaman, yaşam da son bulur. Herhangi bir bitki ya da hayvanda metabolizma, Engels'in de yazdığı gibi, "dışardan karşı karşıya kaldığı bir sürecin sonucu olarak gerçekleşmez. ... Tersine, yaşam, beslenme ve boşaltma yoluyla gerçekleşen madde alışverişi, kendi kendine yürütülen bir süreçtir...","* yani canlı bir cismin **özünde varolan** bir süreçtir.

Organizmanın yaşına, yerine getirdiği işe, bulunduğu koşullara ve bir sürü öteki etmenlere bağlı olarak, ya yapıcı metabolizma (özümleme) ya da yıkıcı metabolizma (boşaltma) egemen durumda olabilir. Bu iki tür metabolizmanın birbirine çok yakın bir yeğinlik düzeyinde (ki bu ancak bir süre için olabilir) bile, ikisi arasındaki denge tam bir denge değildir, yaklaşık ve göreceli bir dengedir, aralarındaki karşıtlık kaybolmaz, ancak azalır.

Demek oluyor ki, yaşam, organizmada herhangi bir dış nedenden gelmeyen bir harekettir. Organizmayı harekete geçiren neden, içseldir. Bu hareketin kaynağı, özünde bulunan karşıtların etkileşimidir, yani, özümleme ve boşalmadır. Bu karşıtların arasında kısmî de olsa, yaklaşık da olsa, denge ancak sınırlı bir uzay ve zaman içerisinde olanaklıdır. Bunlar birbirlerini yokedecek biçimde tam bir denge içinde hiç bir zaman olamazlar. Genel olarak yaşam (ve böylece de onun kaynağı — karşıtların çatışması) var olduğu sürece, bunlar birbirlerine her zaman karşı dururlar. Demek oluyor ki, yaşam kendinde-harekettir.

Şimdi de, üretim araçlarının özel mülkiyet halinde bulunduğu ve sınıfların, sömürülenlerle sömürenler olarak bölündüğü' bir topluma gözatalım. Sömürülenler bulunmadığı zaman, sömürenler için varolmak olanağı yoktur, çünkü bu durumda kimleri sömüreceklerdir?

* Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 161.

Ve sömürenlerin bulunmadığı yerde sömürülenler de bulunamaz. Özel mülkiyetin egemen olduğu her yerde, bu sınıflar arasındaki savaşım, toplumun, aşağı aşamalardan daha yukarı aşamalara, yani kölelikten feodalizme, feodalizmden kapitalizme, ve kapitalizmden de sosyalizme ilerlemesinin başlıca kaynağıdır. Toplum, bazı dış güçler tarafından hareket içine sokulmamıştır. Tam tersine, toplumun gelişmesini sağlayan güç, yani sınıf savaşımı, toplumun kendi yapısında bulunmaktadır. Bu nedenle, insanlık tarihi, toplumun kendi içinde bulunan karşıtların çatışmasının neden olduğu kendinde-hareket tir. Bu karşıtların kuvvetleri şöyle-böyle bir denge içinde olsa bile, hiç bir zaman tam bir dengeleniş içine giremezler.

Şu ya da bu hareket biçimini ilerletebilecek ya da tavsatabilecek olan dış etkilerin rolünü görmezlikten gelmek yanlış olacaktır. Ama, bütün hareketler kaynaklarını iç çelişkilerden alırlar, öyle ki, yeni çelişkilerin ortaya çıkışı, yeni bir hareket biçiminin doğmasına yolaçar, bu çelişkilerin kaybolmasıyla da, yerini başka çelişkilerin yolaçtığı bir başka hareket biçimine bırakır.

Demek ki, her maddî ya da tinsel olay ya da süreç, onun özünde var olan ve birbirlerinden ayrılmaz durumdaki karşıtların bir birliğidir. Herhangi bir nesnenin hareketinin kaynağı, o nesnenin özünde var olan karşıtların etkileşiminde ("çatışmasında") yatar. Öyleyse hareket, kendinde-hareket tir. Karşıtlar ancak kısmî görelili dengeye erişebilirler, bu da yalnızca bir süre içindir; hiç bir zaman tam bir denge haline gelemezler. Bunların arasındaki eşitsizlik, çelişki, hareketin kendisi kadar yokedilmez olarak, her zaman değişen derecelerde bulunmaktadır. Birlik, karşıtların eşit etkisi, geçicidir ve görelidir, oysa bunların çatışması, öncesiz ve sonrasızdır ve mutlaktır. Materyalist diyalektiğin **karşıtların bir-**

liği ve çatışması yasasını oluşturan ilkeleri bunlardır. Bu yasanın diyalektik açıdan önemini Lenin şöyle yazmıştır: “Kısaca, diyalektik, karşıtların birliği öğretisi olarak tanımlanabilir. Diyalektiğın özü budur. ...”*

Gerçekten de, hem nicelikten niteliğe geçiş yasasına, hem de yadsımanın yadsınması yasasına, bütün gelişmelerin kaynağını açığa çıkaran karşıtların birliği ve çatışması yasasının özel örnekleri olarak bakılabilir.

Şu aşağıdakiler, kapitalist baskıya karşı, emekçi halkın savaşıını açısından bu yasanın önemini açıklayan bir örnektir. Kapitalist sistemin savunucuları, iç çelişkilerin çatışmasının, yani sınıf savaşımının, toplumun gelişmesinin kaynağı olmadığı, tersine, gelişmenin önünde bir engel olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, grevler, gösteriler vb. fabrikaları durdurur ve böylelikle üretimin ve toplumun gelişmesini büyük ölçüde tavsatır. Ancak işverenler ile işçiler arasındaki sınıf barışı ve işbirliği ile teknolojinin ilerleyebildiğini ve üretimin hızla geliştiğini söylerler. Ama aslında, işçi sınıfının iyi örgütlendiği bütün kapitalist ülkelerde, işçi sınıfının ekonomik savaşımı, kapitalistleri, ücretleri yükseltmek, çalışma saatlerini kısaltmak ve şu ya da bu biçimde koşulları iyileştirmek zorunda bırakır. Kapitalistler, böylece, fabrikasını, teknolojisini ve üretim örgütlemesini iyileştirmek zorundadır. Ama hepsinden de önemlisi, halk hareketi ne denli yaygın, ne denli canlı olursa, kapitalist baskıyı ortadan kaldıracak ve üretimi ve toplumun tüm yaşamını, kapitalizmin erişemeyeceği yeni bir gelişme aşamasına yükseltecek olan devrim, o denli çabuk gerçekleşir.

* V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 38, s. 223.

1. KATEGORİ NEDİR?

Yerin bir uydusu vardır, Ay. Güneş sisteminde bazı başka gezegenlerin de uyduları vardır, ve gene aynı biçimde Güneşin dışında, öteki yıldızların çevresinde dönen gezegenlerin de uyduları vardır. Örneğin Satürn, en büyüğü Titan olan dokuz uyduya sahiptir. Satürn'ün bir uydusu olan Titan, genel olarak çeşitli yıldızlar çevresinde dönen gezegenlerin uydularından biridir. Buna karşılık uydular, genel olarak kozmik cisimlerin yalnızca bir bölümünü oluşturan katı kozmik nesneler içerisindedirler. Böylece, en dar kavramdan, yukarda değinilen kavramların giderek daha kapsamlı olanlarına geçtikçe, bir sonraki kavramın bir öncekinden daha geniş ol-

duğu bir kavramlar dizisi elde ederiz, şöyle ki;

TİTAN,
SATÜRN'ÜN BİR UYDUSU,
GÜNEŞ SİSTEMİNDEKİ BİR GEZEĞENİN BİR UYDUSU,
BİR GEZEĞENİN BİR UYDUSU,
KATI BİR KOZMİK NESNE,
BİR KOZMİK NESNE,
MADDİ BİR NESNE,
MADDE.

Şimdi bir başka kavramı, “buğday”ı ele alalım. Buğday bir tahıldır, ve bütün tahıllar, tek tohum yaprağına sahip kapalı-tohumlu bitkilerdendirler ve iki tohum yapraklı bitkilerle birlikte kapalı-tohumlu bitkiler sınıfındadırlar. Kapalı-tohumlu bitkiler sınıfı, çıplak-tohumlu bitkilerle birlikte tohumlu bitkilerdendir. Bunlar da (tohumusuz bitkilerin de dahil olduğu) bitkilere mensuptur. Bu durumda da, özünden daha genele doğru sıralanan bir kavramlar dizisi ile karşı karşıyayız, şöyle ki,

BUĞDAY,
BİR TAHIL,
TEK TOHUM YAPRAĞINA SAHİP KAPALI-TOHUMLU BİR BİTKİ,
KAPALI-TOHUMLU BİR BİTKİ,
BİR ORGANİZMA,
ÖZ-DÜZENLEYİCİ BİR SİSTEM,
MADDİ BİR NESNE,
MADDE.

Bütün maddî nesne kavramları (örneğin, meşe, bal arısı, çift kanatlı uçak) benzer diziler içerisinde birbirleri ile bağlantılanır ve diziler de birbirleriyle bağlantılanırlar.

Buğday, tahıllardan biri olduğuna göre, tahılın bütün sıfatları, buğdayın onu, bütün öteki tahıllardan ayıran özel sıfatlarını da temsil etmesi yanında, “buğday” kavramı içerisinde vardır. “Tahıl” kavramı, tek tohum yapraklı kapalı-tohumlu bitkilerin bütün sıfatlarını içe-

rir, ayrıca da tahıllar geri kalan öteki bitkilerden ayırdeden sıfatları içerir.

Öteki kavramlar için de aynı şey geçerlidir, daha genel kavramların anlamları daha sınırlı bir kavram içinde saklıdır, belli bir alt sınıfın dahil bulunduğu sınıfı öteki alt sınıflardan ayırdeden sıfatlar da, daha sınırlı olan bu kavram içinde saklı bulunmaktadır. Bu nedenle bir organizmanın sıfatları (yarım milyondan fazla türünün bilindiği) bütün bitkilerde ve (bir milyondan fazla türünün bilindiği) bütün hayvanlarda saklı bulunmaktadır. Ancak, “madde” kavramı, maddî nesne kavramları arasında özel bir yer tutar. En kapsamlı ve en esas kavram olarak, canlı ya da cansız, doğal ya da insan yapısı maddî nesnelerin milyonlarca farklı çeşidinde ifadesini bulur.

Madde, çok geniş bir çokluktaki daha dar kavramları kucaklayan biricik esas kavram değildir. Felsefe, şu esas kavramlarla ilgilenir: madde ve zihin, hareket ve durağanlık, genel ve özel, töz ve görüngü, neden ve etki, zorunluluk ve raslantı, olabilirlik ve gerçeklik, içerik ve biçim, yapı ve işlev, ve ötekiler. Bu esas kavramlara **kategoriler** adı verilir.

Her kategori, çok büyük bir sayıda daha dar kavramları kucaklar ve bunun yanında bütün kategoriler de, insan düşüncesinin kumandasında, bütün kavramları kucaklamak üzere biraraya gelirler. Ve bir kategorinin içeriği, onun kapsamına giren bütün kavramlar içinde bulunduğuna göre, gerçekliğin anlaşılması, büyük ölçüde her kategorinin neyi ifade etmeyi üstlenmesine bağlıdır.

Kategoriler ile öteki kavramlar arasındaki farklılık eski çağlarda da belirtilmiş, ve filozoflar o zamandan bu yana farklı kategori öğretileri ileri sürerek, bu konuda fikir yürütmüşlerdir.

Kant'ın, kategorileri değerlendirmesine bir gözatalım. Kant, kategori, daha dar kavramlar çokluğunu birleştirdiğine göre, bilginin biraraya gelmesine, bir düzene sokulmasına ve bir senteze ulaşmasına yardım ettiği; bu nedenle de kategorilerin, anlamada çok büyük önemi olduğu üzerinde durmuştur. Onun izlediği düşünce zinciri şöyledir. Oksitlenmeyen bir metali ilk kez bulduklarında, insanlar, "altın" kavramını oluşturdular. Dünyanın çevresinde ilk yolculuk "küresel dünya" kavramını ortaya çıkardı. Kuzey Buz Denizine ilk kez ulaşan denizciler, yüzen büyük buz dağlarını gördüler. Böylece "buz dağı" fikri doğdu. Bütün günlük kavramlar, maddî şeylerin duyu-algılamalarının sonuçlarıdır, yani deneyimden çıkarılmışlardır. Bu nedenle de maddî dünyanın görüngülerinin bilgisini temsil ederler.

Öte yandan, kategoriler, farklı bir sentez biçimini temsil ederler. Bilinmeyen bir şey karşısında hemen onda neyin raslansal, neyin zorunlu olduğunu görmeye çalışır ve nedenini aramaya başlarız vb.. Şeylerle olan bütün temaslar, bütün deneyimler, zorunlu olarak bu düşünceleri içerir. Belli bir görüngünün nedenini bilmeden önce bile, hem raslantı hem de zorunluluk sıfatlarının olduğu kadar, bir nedeninin de olduğundan kuşumuz yoktur. Demek oluyor ki, Kant'a göre, maddî şeyle temas gelmeden önce, yani deneyimden önce, zorunluluk ve raslantı fikrine, neden ve etki fikrine, bir sözcükle bütün kategorilerin fikrine sahibiz. Kant'ın görüşüne göre, kategoriler, deneyimden çıkarılmazlar, ondan öncedir, aslında onlarsız insan deneyiminin olanaksız bulunduğu bir şeydir.

Kant, kategorilerin —günlük kavramlarından ayrı olarak—, zihnin özünde var olduklarına ve deneyimden önce geldiklerine göre, bunların maddî dünya konusunda bilgi içermedikleri; nesnel gerçeklikte kategorilere

karşılık düşen bir şeyin bulunmadığını savunuyordu. Bütün kategoriler —zorunluluk ve raslantı, neden ve etki, vb. vb.— salt düşünce içinde kavranırlar. Bu durumda, bizim, bellibaşlı kavramlarımızın, yani kategorilerin maddî dünyaya hiç bağımlı olmadıkları, düşüncenin maddeden bağımsız olduğu ortaya çıkar. Bu idealist görüş açısından hareket ederek Kant, kategorilerin hiç doğmadıkları, insanın ortaya çıkışından beri insan bilincinde var olduklarını savunmuştur. Kategorilerin ne sayıları, ne de özü hiç bir zaman değişmemiştir. Bugün ne kadar kategori varsa, binlerce yıl önce de o kadardı, ve biz onları o zamanlar nasıl anlıyor idiysek, şimdi de öyle anlıyoruz. Kant, daha da ileri giderek, zorunluluk, raslantının karşıtı olduğuna göre, burdan, bunların, karşılıklı olarak birbirlerini dışladıkları sonucu çıkacağı, çünkü bunların bileştirilmesi ile zihnin kendisi ile çelişkiye düşeceği, bunun da mantıksal olarak olanaksız olduğunu öne sürdü.

Modern idealistlerin şu ya da bu yolda hâlâ kullanmakta oldukları kategorilerin bu yorumunu inceleyelim. Maddî şeylerle olan günlük ilişkilerimizde kavramlara, yani bir makaraya, bir makineye, bir elektrik düğmesine, elektrik akımına, bir televizyon düzeneğine, sanayie, fiyata, verimliliğe, oksijene, bir tohumu, sinir sistemine ve daha pek çok şeye başvurmak zorunda kalırız. Bunlardan hiç birini deneyimden çıkarmış değiliz, öğretmenlerden ya da kitaplardan öğrenmişizdir. Üstelik, deneyime dayanan yeni bir kavram getirebilecek olan bulgucular ve araştırmacılar dışında hiç kimse, daha önce bilinmeyen bir kavramı, deneyimden çıkarabileceğini öne süremez. Bütün kavramlarımızı öteki insanlardan alırız. Bundan, bu kavramların deneyimden çıkmadıkları, zihnin özünde varolduğu ve deneyimden önce geldiği sonucu mu çıkar? Kuşkusuz hayır. Siz ve ben, deneyimden

kavramlar çıkarmamış olsak bile, taze kazanılmış deneyimler elde ederek, bunları genişleterek, arındırarak ve geliştirerek, çok uzun zaman önceleri, başkaları bu kavramları çıkarmışlar, daha sonraları da daha başkaları bunu yapmıştır.

Demek oluyor ki, bizim günlük yaşamda başvurduğumuz kavramların, bizim kendimizin çıkardığımız kavramlar olmadıkları olgusu, bunların hiç de başka birileri tarafından çıkarılmamış olduğu anlamına gelmez. Eğer insanlar hazır kavramları kullanıyorlarsa, bu, onların, deneyimsel olmayan kökten geldiklerini, yani deneyimden elde edilmediklerini kanıtlamaz.

Diyalektik materyalizm, bütün kategorilerin deneyimsel kökten geldikleri konusunda yüklü kanıtlara sahiptir. Eğer bütün kategoriler, insanın varolduğundan beri insan düşüncesinde bulunuyor olsalardı, bizim, bunları, ilkel kabilelerin düşünce süreçlerinde de bulmamız gerekirdi. Ama aslında bu böyle değildir, ünlü Rus gezgini, insanbilimci ve etnoğrafı N. N. Mikluko-Maklay (1848-1888), Yeni Gine’de bazı kategorileri, örneğin, nedenselliği bilen Papua’lıların öteki kategorileri bilmediklerini ortaya koymuştur. Mallarını trampa ederken, saymayı bilmediklerinden ötürü, değiştirilecek her malı birbirlerinin yamacına koyuyorlardı. Yalnızca böylesine bir nicelikten habersiz değildiler, sayı kavramına da sahip değildiler. “Saymak için” diye yazmıştı Engels, “sayılabilecek nesnelerin varlığı yetmez, sözkonusu nesnelerin sayılarının dışında, bütün özelliklerini dışlama yetisi de gereklidir — bu yeti, deneyim üzerine kurulu, uzun bir tarihsel evrimin ürünüdür.”* Bilimsel araştırmalar, pek çok ilkel kabilenin, nicelik ya da madde kategorileri bilgisi bir yana, sayı deneyiminden ve madde kavramından

* Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 96-97.

da yoksun olduklarını tanıtlamıştır.

İkincisi, eğer kategoriler zihnin özünde var isler, yani deneyimden önce geliyorlarsa, bunların, küçük bir çocuğun zihin yapısında da var olmaları gerekirdi. İki yaşında bir çocuk, bu haliyle, çeşitli kavramlara sahip bulunduğu halde, sayı ve nicelik kavramlarına sahip değildir. Bu olgular, kategorilerin, öteki bütün kavramlar gibi, bir aşamadan bir başka aşamaya ilerlerken bazıların ötekilerden daha erken ortaya çıktığı ve böylece de sayılarının değişmez olmadığı, insan deneyimlerinden geliştiklerini kesin bir biçimde göstermektedir. Kuşkusuz, bir kategori, daha dar bir kavramdan, daha uzun bir sürede doğar. Üstelik bu süreç, bugün hâlâ gerçekleşmesini sürdürmektedir. Örneğin yapı ve işlev kategorileri, Kant'tan sonra ortaya çıkmıştır. Bizden sonra gelecek olanlar, kuşkusuz, kazanılacak deneyimlere dayalı yeni kategoriler geliştireceklerdir.

Neden ve etkinin, zorunluluk ve raslantının, niceliğin ve niteliğin maddî dünyada olmayıp, deneyimden önce zihinde onların salt kavramlarına sahip bulunduğu yolundaki idealist bakış açısını çürüterek, diyalektik materyalizm, bütün kategorilerin ve kavramların, "deneyimden kazanılmış bütün fikirlerin, gerçekliğin ... yansımaları"* olduklarını göstermiştir. Nihaî kavramlar yalnızca yansıtmakta oldukları nesnel gerçekliğin özelliklerinin bazılarına değil de bütün şeylere ve olaylara ait oldukları durumlarda farklıdır. Demek oluyor ki, bu anahtar kavramların bilgi yönünden önemleri çok büyüktür. Lenin bunlar için şunları yazmıştır: "İnsan, bir ulusal görüngüler ağı ile karşı karşıyadır ... kategoriler, ayırdetme aşamaları, yani dünyayı bilgilenme aşamalarıdır, dünyayı bilgilenmede ve kavramada yar-

* Aynı yer, s. 522.

dımcı olan, bu ağ içindeki düğüm noktasıdır.”*

Kategorilerin gerek içerik yönünden, gerek sayısal yönden değişmez olduklarını, iç ilişkilere sahip bulunmadıklarını, ve karşıt kategorilerin birarada bulunmayacağı yolundaki metafizik savları çürüterek, diyalektik materyalizm, kategorilerin geliştiklerini, karşıtların bir birliğini temsil ettiklerini, ve dış dünyanın farklı özelliklerini ve yönlerini ve dış dünyada süregiden farklı süreçleri yansıttıklarına göre, bütün kategorilerin birbirleri ile ilişki içinde olduklarını göstermiştir. “... Eğer her şey **gelişirse**” diye yazıyordu Lenin “bu, düşüncenin en genel **kavramları** ve **kategorileri** için de geçerli değil midir? Eğer değilse, bu demektir ki, düşünme, varlıkla ilişki içinde değildir. Eğer öyle ise, bu demektir ki, bilgilenmenin, nesnel önem taşıyan bir diyalektiği vardır.”** Burda biz diyalektik materyalizmin yalnızca bazı kategorileri ile, yani neden ve etki, ve zorunluluk ve raslantı ile ilgilenmekle yetineceğiz.

2. NEDEN VE ETKİ

18. yüzyılda, pek çok bilim adamı, cisimlerin yanma yeteneğinin özel bir tözden, “filojiston”dan geldiğine inanıyorlardı. Cisimde filojiston ne denli fazla olursa, cisim yanmaya o denli hazırды, ve bütün filojistonunu dışarı atmış olan bir cisim yanamazdı. Filojiston, her zaman ateşin nedeni idi, ateş de her zaman filojistonun etkisi idi. Bu görüş açısından, filojiston, ateşin etkisi olamazdı, ve ne de ateş, filojistonun nedeni olabilirdi. Başka bir çağdaş görüş de, ısıya, ağırlığı olmayan bir tözün “ısı maddesi”nin (“**caloric**”) neden olduğuydu. Bu görüşe göre, soğuk bir cisim, ona dokunmakta olan sı-

* V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 38, s. 83.

** Aynı yapıt, s. 526.

cak bir cisimden ona geçen ısı maddesi yüzünden sıcak hale gelir. Kimya ders kitapları, 19. yüzyılın yarısına dek kimyasal elementler arasında ısı maddesine sahip olanların listesini veriyordu. Isı maddesi, ısıнын **değışmeyen** nedeni olarak kabul edilmişti, ve ısı da ısı maddesinin **değışmeyen** etkisi olarak kabul edilirdi. İşin tersi, yani ısı olayının ısı maddesinin nedeni, ısı maddesinin de ısıнын etkisi olmasının olanaksız olduğu apaçık görünüyordu. Bu sırada bilinen bütün elektrik olayları, bir cisimden öteki cisme akarak elektrik akımı üreten görülmez elektrikselsel akışkanın etkisine bağlanıyordu. O zamanlar bu elektrikselsel akışkanın, elektriğinin **değışmeyen** nedeni, ve elektriğinin de elektrik akışkanının **değışmeyen** etkisi olduğuna inanılıyordu. Bu tür bir ısı, elektrik ve öteki olaylar anlayışını, bir kez A, B'nin nedeni olunca, bir daha B'nin etkisi olmasının olanaksız olduğu fikrinin doğmasına yolaçtı. Neden ve etkinin arasındaki bağıntının böyle bir anlayışını, (neden ve etki gibi) karşıtların bir ve aynı nesnede birarada bulunamayacağı yolunda, diyalektik lmeyen, metafizik görüşün kotarılmasıyla sonuçlandı.

Neden ve etki kategorilerinin metafizik anlayışını, dünyanın, niha'i şeylerin bir topluluğu değil de, süreçlerin, ilişkilerin ve bağıntıların bir toplamı olduğunu gösteren bilgideki ilerlemelerle altüst edilmiştir.

Bugün herkes bilmektedir ki, bir hidroelektrik santralinde su akışının hareketi, santralin ürettiği elektrik akımının nedeni. Ve bir makine kolu vrildiğinde elektrik akımı, onun mekanik hareketinin nedeni. Bu birinci durumda elektrik akımı mekanik hareketin etkisidir; ikinci durumda ise elektrik akımı mekanik hareketin nedeni. Dizel lokomotiflerinde, ısı, lokomotifin hareket ettirici dingilinin mekanik hareketinin nedeni. ve aynı anda da lokomotifin bölümlerinin mekanik

hareketleri, bunların sürtünmeleri, bunların herhangi bir yangını önlemek için özel soğutma düzeneklerinin kullanılmasını gerekli kılacak kadar ısınmalarına neden olur. Bir başka deyişle, ısı, mekanik hareketin aynı anda hem nedeni, hem de etkisidir. Eğer, nedensellik zinciri içindeki halkaları, süreçler olarak alırsak, A sürecinin B sürecini etkilerken, onda bir değişmeye neden olduğunu, buna karşılık B sürecinin de A sürecini etkilerken onda gene bir değişmeye neden olduğunu, öyle ki zincirin şöyle göründüğünü görürüz:

$$A \Leftrightarrow B$$

Bunun sonucu olarak, her süreç, bir öteki süreç üzerinde etkide bulunurken, kendisi de etkide bulunduğu süreç tarafından etkilenir, ki bu da, doğada ve toplumda varolan bütün bağıntıların **etkileştikleri**, ve karşıtların (neden ve etkinin) bir ve aynı şeyde ya da olayda içerildiği anlamına gelir.

Bir olayın nedenini koyarken, bilim adamı, zorunlu olarak olayın kendi nedeni üzerine nasıl bir karşı-etkide bulunduğunu, etkileşimin hangi yönünün ağır bastığını ve bunun hangi ölçüde böyle olduğunu, ve buna yolaçan nedenlerin neler olduğunu bulması gerekir.

Etkinin meydana çıkmasına yolaçan neden üzerindeki etkinliğin, organik doğada özel bir önemi vardır. Bir organizmanın denetleyen bölümü, çevresinde olan bir değişme konusunda (örneğin, besin değerinde olabilecek bir şeylerin ortaya çıkmasıyla) denetimi altında bulunan bölüm tarafından haberdar edildiği zaman, denetlenen bölüme, özgün bir yolda yanıt vermesini (örneğin o şeyi yakalamaya çalışması) "emreder". Sonuç ya başarılı ya da başarısız olabilir. Bu şey, yenilebilir olabilir ya da tiksindirici olabilir. Denetlenen bölüm, bir anda denetleyen bölümü, bir sonra hangi emri yayınlata-

yacağından haberdar eder. Birinci durumda emir, o şeyi sınaması ve kullanmasıdır; ikinci durumda olabildiğince çabuk geri çekilmesidir. "Geri itilim" olarak tanımlanan bu süreç, modern teknolojiye, özellikle de sibernetik düzeneklerde geniş ölçüde uygulanmaktadır. Geri itilim sistemi, ister doğal olsun, ister insan yapısı olsun, eğer etki (yani dış bir nesnenin sistem üzerinde etkide bulunmasına sistemin verdiği yanıt) kendi nedeninin nedeni olmasaydı (yani eğer sistemin yanıtı, bu yanıtı doğuran dış nesnede değişikliğe neden olmasaydı), olanaksız olacaktı.

Şimdi yıllar boyu, kötü sömürge yönetimi altında hem ekonomik olarak, hem de siyasal olarak geri bırakılan gelişmekte olan bir ülkeyi ele alalım. Emek etkinliğini, içinde bulunduğu düşük düzeyinden yükseltmek için böyle bir ulus, besbelli ki önce kültürel düzeyini ve yaşam standartlarını yükseltmek zorundadır. Bilisiz ve yeterince beslenmeyen bir işçi, kuşkusuz çok verimli olamaz. Çünkü, yeterince açıktır ki, daha yüksek kültürel düzey ve yaşam standardı, her şeyden önce daha yüksek bir emek verimliliğine bağlıdır, ya da başka bir biçimde söylersek, daha yüksek kültür düzeyi ve yaşam standardı, daha yüksek verimliliğin etkisidir. Emek verimliliğinin artması, yaşam ve kültürel standartların hem nedeni, hem de etkisidir, tıpkı yaşam ve kültürel standartların daha yüksek emek verimliliğinin hem nedeni hem de etkisi olması gibi. Ulusal gönenci gerçekleştirme çabasında, insana, neden ve etki kategorilerinin diyalektik bir anlayışı kılavuzluk etmelidir.

3. ZORUNLULUK VE RASLANTI

Raslantı, genel olarak olabilecek olan ya da olamayacak olan, ya da herhangi bir yolda olabilecek olan an-

lamında alınır. Öte yandan zorunluluk, olması gereken ve olmaması olanaksız olan olarak anlaşılır.

Bizi çevreleyen dünyada, zorunluluk ile raslantı arasındaki iç bağıntı nedir?

Bu sorunun yanıtlarından biri şu olabilir: Zorunlu olarak olması gereken ve olmayabilecek olan hiç bir şey yoktur. Her şey, her olay, ne denli inanılmaz olursa olsun, olabilir, ve şu ya da bu yolda olabilir. Bu görüş açısından, olanaksız olan bir şey yoktur. Zorunluluk olarak bir şey yoktur. Dünyadaki her şey raslantının sonucudur.

16. yüzyılın ünlü Fransız yazarı François Rabelais, bu görüşü, bir devle, anasının kulağından dünyaya gelmiş Gargantua ile ilgili kitabında vermiştir. Böyle bir şeyin olabileceğine, okurlarının inanmayacaklarını önceden hesaplayan Rabelais, böylesine garip bir doğuşun gerçeğe yakın bir şey taşımamasına karşın, gene de tanrı için olanaksız olan bir şeyin olamadığını kimsenin tartışamayacağını söylüyor. Ve eğer tanrı istemiş olsaydı, bütün kadınlar o andan sonra çocuklarını kulaklarından doğuracaklardı.

Zorunluluğu görmezlikten gelip, her şeyin olabilirliğine inananlar (bunlara **belirlenmezciler** denir), üzerinde oturmakta olduğu taşın, her ne kadar sessiz ise de, şu anda pekâlâ bir türkü tutturmaya olabileceğini; her ne kadar, köpek, dört ayaklı bir hayvan ise de, köpeğin, yirmi ayağı olan bir eniğinin olmasının pek olabilir olduğu; bugüne kadar iki kere iki dört ettiği halde, bir gecede iki kere ikinin bir olmasının oldukça olabilir olduğunu kabul etmek durumundadırlar. ...

Belirlenmezcilerin, zorunluluğu ve doğa yasalarını yalnızca sözde reddedip, pratikte ise her ikisini de kabul etmeleri yolundaki yalın olgu, bunların öğretilerinin ne denli yavan olduğunu göstermeye yeter. Tanrı açısın-

dan zorunluluğun olmadığını, onun için her şeyin olanaklı olduğunu yineleyip duran “kilise papazları” bile, her adımda belirlenmezciliklerinden ayrı düşmektedirler. Geçmişin önemli tanrıbilimcilerinden olan ve bugünlerde de katolik kilisesinin başta gelen yetkilisi olarak görülen Thomas Aquinas, gerçekliğin pek çok alanının karşısında, tanrının kendi “kudreti”nin de güçsüz kaldığı zorunluluğa boyuneğdiğini kabul etmek zorunda kalmıştı. Örneğin, tanrı, geçmişi ortadan kaldıramaz ya da bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açiya eşit olduğu olgusunu değiştiremez ya da doğru olmayanı doğruya dönüştüremez vb. vb..

Belirlenmezciliğe karşı çıkanlar, başkalarıyla birlikte, mekanikçi belirlenimcilerin yandaşlarıdır. İnan, diye ileri sürerler, doğa yasalarının her türlü çiğnenişine, her türlü mucizeye elverir. Öte yandan bilim, her şeyin, doğanın yasasına boyuneğdiğini ve aman bilmez zorunluluk tarafından yönetildiğini göstermektedir. Hiç bir şey gerçeklikte olduğundan başka bir yolda olamaz. Bir olayın kesin yasaya karşıt olarak olabileceğini —olmasına gerek olmayan bir olay, raslansal bir olay— varsayınca, bu, nedensiz bir olay olur, yani bir mucize olur. Oysa mucizeler olmamaktadır, olamazlar da. Bu düşünce zincirini izleyen, daha önce değinilmiş bulunan materyalist filozof Spinoza, doğada **hiç bir şeyin raslansal olarak olmadığı**, ve **her şeyin önceden belirlendiği** vargısına ulaşmıştır.

Bu görüş açısı, yalıtılmış cisimlerin çizdikleri yörüngeleri kesin bir biçimde belirleyen ve, bilim adamlarının, uzayda hareket eden bir cismin, zaman içerisinde hangi noktada bulunduğunu çarpıcı bir şaşmazlıkla önceden saptamalarını olanaklı kılan, klasik mekaniğin yasalarında doğrulamasını bulmuştur.

Ne var ki, bilim, tek tek cisimlerin yörüngelerinden

daha karmaşık şeylerle yüzyüze geldiğinde, mekanikçi belirlenimciliğin temelini çökertti.

Şu örneğe dönelim. Meta üreticileri toplumunda, diye yazıyordu Marx, fiyat, "bir metanın değerinin büyüklüğünün ifadesidir".*

Bu bir yasadır. Ama bu yasa, her alıcının verdiği fiyatı önceden belirlemez. Her işteki alışverişte pazarlık fiyatı, ya maliyetten düşük ya da yüksektir. Bir başka örnek verirse, bir sınıfın ideolojisi, belli bir üretim ilişkileri içinde bu sınıfın tutmuş olduğu yerle belirlenir. Feodal dönemlerde, soylular, köleliği, doğanın yapısındaki bir şey olarak görüyorlardı. Ancak, bu yasa bir sınıfın tek tek her üyesinin savunduğu görüşleri önceden belirlemez. Aleksandır Radiçev, Aralıkçılar ve Aleksandır Herzen, bunların hepsi de soylu idiler, ama aynı zamanda da köleliğe karşı idiler.

Bitkiler ve hayvanlar dünyasında, hiç bir bitki ya da hayvanın sonsuza dek yaşamadığını görüyoruz — bu doğa yasasıdır. Farklı türler için en yüksek yaşam süresini belirleyen yasalar da vardır. Meşe, binlerce yıla ulaşan bir yaşa kadar yaşayabilir, ama tek bir meşe sürgününe pek çok şey olabilir. Yaşamının ikinci ya da yirminci ya da ikibininci gününde yokolabilir. Örneğin, evinizin karşısında büyümekte olan şu ağacın tam olarak ölüm gününü ve saatini saptayan bir yasa yoktur. Bu, bütün hayvanlar için ve bütün bitkiler için de geçerlidir.

Her olayın önüne geçilmez bir biçimde belirlendiği ve kaçınılmaz olduğunu kabul ederek, yazgıcılığa varmış oluruz. Lermontov'un **Zamanımızın Bir Kahramanı**'ndaki Vuliç, tabancayı şakağına dayadığında, şunları söylerken aynı yolda düşünüyordu: "Eğer şu anda ölmek yaz-

* Karl Marx, **Kapital**, Birinci Cilt, s. 124.

gımda varsa, ateş etsem de etmesem de bu olacaktır; ama yazgımda bugün yaşamak varsa, tetiği çeksem de çekmesem de canlı kalacağım!" Yazgıcılık, günlük deneyimin öylesine açık-seçik karşısındadır ki, mekanikçi belirlenimcilerin en ateşli yandaşları bile bunu kabul etmişlerdir.

Her şeyin değiştirilemez bir biçimde önceden belirlenmiş olduğunu kabul ettikten sonra, bir yazgıcı olmaktan nasıl sakınılabileceği, bunların hiç birinin açıklayamadıkları bir şeydi, çünkü yazgıcılık zorunlu olarak mekanikçi belirlenimciliğin bir sonucudur.

Doğal seçmenin çok önemli biyolojik yasası, ötekilerden daha az uyarlanan her yaratığın kısırlığa ve erken ölüme mahkûm olduğunu, ya da iyi uyarlanmış her yaratığın uzun süre yaşayacağı ve birçok toruna sahip olacağı anlamına hiç de gelmez. Daha az uyarlanmış bir birey, kendi türünün olabilecek en son sınırına kadar pekâlâ yaşayabilir, ya da doğarken ölebilir vb. vb.. Yasa bir bireyin karşı karşıya geleceği herhangi bir özel raslantıyı yükümlenmez.

İnorganik doğada bu daha da böyledir. Termodinamiğin yukarıda belirtilen ikinci yasasına göre, kapalı bir sistem, hareketin daha az düzgün biçimlerine doğru ilerleme eğilimi gösterir. 19. yüzyılın son çeyreğinde, böyle bir sistemde, **her** değişme için yasanın geçerli olmadığı, sistemin çeşitli bölümlerinin daha büyük düzensizliğe de, daha büyük düzenliliğe de, doğru ilerlediği ortaya konmuştur. Ama artan düzensizlik artan düzenlilikten çok daha olasıdır. Yasanın asıl amacı, kapalı bir sistemin gelişme eğiliminde olduğu genel doğrultuyu koymuş olmasıdır.

Bir başka örnek alalım, durağan haldeki bir sıvı içine konan eriyebilir bir töz bütün sıvı içinde yayılır. Su dolu bir leğenin sol çeperine bir potasyum permanganat

tanesi koyacak olursak, molekülleri su içinde dağılmaya başlar. Bir süre sonra çözeltinin yoğunluğu leğenin her tarafında tekdüze olacaktır. Permanganatın her molekülü, su molekülleri tarafından itıştırılmıştır. Eğer itişler yeterince çok ise, permanganat moleküllerini daha az yoğunluktaki yere doğru (sağa doğru) iten itişlerin sayısı, daha büyük yoğunluktaki yere doğru (sola doğru) yönelen itiş sayısına kabaca eşit olacaktır, çünkü su molekülleri düzensiz hareketin değişmez koşulları içindedirler, böylece de her yöne hareket eden moleküllerin sayısı (eğer yeterli büyüklükte ise) yaklaşık olarak aynıdır. Ama eğer her permanganat molekülü, solda aldığı itiş sayısı kadar sağda da alırsa, ki bu da ancak soldan sağa hareket eden permanganat moleküllerinin sağdan sola gidenlerden çok fazla olduğu zaman olabildiğine göre, o zaman eriyebilir tözlerin tekdüze dağılımı yasasına ne denir?

Zihinsel olarak leğendeki suyu kesitlere ayıralım. Her kesimin sınırları içinde permanganat molekülleri aşağıyukarı düzgün bir biçimde dağılmış olacaklardır. Ama sol tarafa daha yakın bir kesim, daha çok sayıda permanganat molekülleri içerecektir. Her molekül, hem sağa, hem de sola farklı bir olasılık oranıyla hareket ederler, ama her iki bitişik kesimde, soldaki sağdakinden her zaman daha çok permanganat molekülü içerdiğine göre, soldan sağa, sağdan sola geçenlerden daha çok permanganat molekülü geçer. Bu bitişik kesimlerdeki permanganat moleküllerinin yoğunluğu eşit olana dek, ya da daha doğrusu, yaklaşık olarak eşit olana dek sürecektir, çünkü, mutlak tekdüzelikte bir çözelti elde edebilmek için her iki türden molekül sayısının sonsuz olması gerek. Bununla birlikte, leğenin içerdiği moleküller sonlu olmasına karşın, gene de bu sayı çok büyüktür.* Böylesine deneylerde, yasanın büyük bir şaş-

mazlıkla geçerliğinin nedeni budur, sapmalar yalnızca çok yüksek duyarlıktaki ölçüm aletlerinin yardımıyla bulunabilir.

Belirlenimsizliğin ve mekanikçi belirlenimciliğin, kanıtlanmadan yoksun olduğunu gören bazı filozoflar, olayların hem zorunlu hem de raslansal olduklarını, küçük olayların raslantıya, büyüklerin ise zorunluluğa dayandıklarını söyleyerek, “orta yolu” seçmektedirler. Raslansal olaylar —zorunluluktan doğmadıklarına göre— yasalara bağlı değildirler ve bu bakış açısından mucizelerden başka bir şey değildirler. Zorunlu olaylara gelince, bunlar değiştirilemez bir biçimde önceden belirlenmiş bir şey olarak kabul edilmişlerdir. Öyle ki bizim yapacağımız tek şey, yazgıcı olup her şeyden elimizi ayağımızı çekerek, ahmakça yazgının darbesinin inmesini beklemektir. Bu “orta yolcu” tutum, gördüğümüz gibi, yukarda değinilen her iki görüşün kusurlarını bileştirmekte ve, bunun yanında da bazı olayları mucizeler olarak sınıflandırmaya ve ötekilerini de kaçınılmaz yazgıya bağlamayı isteyene bırakmaktadır.

Besbelli ki, biz, ne bütün olayların raslansal olarak olduğunu, ne de bütün olayların kaçınılmaz olduğunu, ve ne de bütün olayların raslansal ve zorunlu diye bö-lündüklerini kabul edebiliriz. Bu öğretilerin yandaşları, her olayın ya mutlak olarak zorunlu ya da mutlak olarak raslansal olduğunu ve hiç bir olayın zorunluluk ve raslantının bir bileşimi olmadığını savunurlar. Ama aslında ise, her olay bu karşıtların bir birliğidir. Bu nasıl olmaktadır?

Yukarda aktarmış olduğumuz örnekler, kürede olan

* Bir bardak suda o denli çok molekül vardır ki, bunların hepsini işaretlemek olanağı olsaydı da, bu su, okyanusa aktarılsaydı ve bu işaretli moleküllerin bütün okyanuslara ve denizlere yayılması için yeterince beklenilmiş olunsaydı, herhangi bir okyanustan ya da denizden bir bardak su alındığında, her bardakta yüz kadar işaretlenmiş molekül bulmakta güçlük çekilmezdi.

her olayın birbirlerinden temelden farklı belli bir yasa ile düzenlendiğini göstermektedir. Peki yinelenme ne oluyor? Ve eğer yinelenme yok ise, o zaman yasaya ne oluyor? Yüzbinlerce metayı kapsayan yüzlerce yıllık fiyat oluşumuna bakalım. Düzenli fiyat oluşmasının alışık olunmadık koşullarla önlendiği olağanüstü durumlar dışında, bir metanın fiyatının, genel olarak maliyeti ile belirlendiğini göreceğiz. Bu, öteki ekonomik yasalar için de geçerlidir. Bunların herbiri, Engels'in de belirtmiş olduğu gibi yalnızca bir eğilim olarak, bir ortalama olarak geçerlidir. Bu aynı ölçüde doğa için de geçerlidir. Böylece, en uygunların yaşamını sürdürme eğilimi, yüzbinlerce bitki ve hayvan içinde yinelenir.

Gerek doğada, gerek toplumda, hiç bir şeyin özdeş olarak aynı biçim içinde yinelenmeyişi, diyalektiğin yasalarını tartışmamız sırasında belirtilmişti. Gene de —mutlak olmayan ama yaklaşık olan— bazı bağıntıların yinelenmesi zorunlu olarak gerçekleşir. Zorunluluğun kendini açıklaması, tam da böyledir.

Yalıtılmış bir model için, sonsuz çoklukta olasılıklar bulunması ve bu olasılıklardan bir tanesinin gerçekleşmesi olgusunu kanıt getiren belirlenimsizciler, olaylar, yasadaki ne ölçüde olursa olsun saptığına göre, yani yasaya karşı çıktığına göre, bunun, yasanın olmadığından başka bir şey demek olmadığını ve her şeyin olabileceğini söylerler. Eğer yalıtılmış olaylar, gerçekten de hiç bir sınır tanımaksızın sapabiliyorlarsa, buna karşı çıkmak zordur. Ama asıl sorun, yalıtılmış bir olayda yasa, bir sürü olasılığa elverdiği halde, olabilecek ile olmayacak arasında bir çizgi koyarak, bunlar için bir sınır da koymasıdır.

Çarpma ile bir molekülden bir başkasına verilen enerji, sonsuz sayıda değişiklik gösterebilir. Ama yasa bunun daha ötesine gidemeyecek bir sınır koyar. Bir

Aynı,
yerin
çevresinde
dönmesi

NEDEN

ETKİ

Denizin
gelgiti

Elektronların
hareketi

ÖZ

GÖRÜNGÜ

Elektrik ışığı,
motorun devri,
ısıtma aletleri

Sosyalizmin
tek bir ülkede
zaferinin
olabilirliği

OLABİLİRLİK

GERÇEKLEŞME

SSCB'nde 1917'de
sosyalist devrimin
başarısı
ve sosyalizmin
kurulması

Proletarya-emekçi
sınıf
hükümetinin
diktatörlüğü

İÇERİK

BİÇİM

Paris Komünü,
emekçi halk
temsilcileri
sovyetleri,
halk demokrasisi

Yağmur, dolu
ve karın
yağması

ZORUNLULUK

OLASILIK

Belli bir alanda
ekinlerin
yokedilmeleri

TEKİL

OKSİJEN

ÖZEL

TÖZ

GENEL

MADDE
(TÖZ VE ALAN)

Materyalist Diyalektiğin Kategorileri

molekül kendi enerjisinden fazlasını veremez. Tek tek olaylar yasadan belli sınırlar içinde sapabilir, ama hiç bir olay yasa ile çelişmez. Bu olanaksızdır.

Genel sonucu bir yasa olan çok büyük sayıdaki olay-

ların herbiri, yasadan şu ya da bu yönde, ya da şu ya da bu ölçüde bir sapma meydana getirir ve bu anlamda da bir raslantıdır — ama raslantı ise hiç bir zaman nedensiz değildir. Burda yasa başarısızlık göstermez, tersine gözlemlenir: raslantı, zorunluluğun, içinde ifadesini bulduğu biçimdir. İçerisindeki sapmaların, olabileceği olanı belirlerken bir yasa işliyorsa, bu ancak raslantı aracılığıyla olur. Yasa salt kendini yalnızca karşıtlarının terimleri içerisinde, yani yasadan sapmalar içerisinde ifade ettiğinden ötürü onu bulmak zordur, çünkü getirdiği evrensel, zorunlu, yinelenen ilişki, kendini ancak, değişken özellikleriyle yalıtık, henüz belli olmayan nedenlere bağlı olaylar içinde açığa vurur.

Kimi zaman şu nedenleme ile karşı karşıya geliriz: bir nesneler yığını açısından (rneğin bir çözeltideki moleküller ya da kozmik ışınlardaki mikro-parçacıklar) zorunluluk, gerçekten de kendini raslantı içerisinde ortaya koyar ve yasalar, tek bir moleküle ya da parçacığa bütün olabilecekleri belirlemeksizin, bir tüm olarak işlerlik içindedir. Ne var ki, klasik mekaniğin yasaları altında bulunan tek bir nesne durumunda, salt zorunluluk, raslantıya yer bırakmayarak, ağır basar. Bu durumda, yasalar her tek nesne açısından mutlak olarak kesindir. Bununla birlikte Yer, Mars ve öteki gezegenler, tamıtamına klasik mekaniğin yasalarıyla belirlenen aynı hareketleri milyonlarca yıl boyunca kesenkes yinelemiyorlar mı? Ama, ancak öyle pek duyarlı olmayan araçlarla yapılan ölçümlerle bunun böyle olduğu düşünülebilir. Çok daha yetkinleşmiş araçları kullanarak 20. yüzyıl bilim adamları, Yerin kendi eksenini çevresindeki her devrinin bir öncekinden farklı olduğunu ortaya koymuşlardır. Yerin, Güneş çevresindeki hareketleri de birbirleriyle özdeş değildir.

Ayrıntıları ile incelendiğinde, herhangi bir ayrı nes-

nenin çizdiği yörüngenin, herbirinin olağan yolundan bir sapma olduğu, son derece küçük milyonlarca kesimden oluştuğu görülür. Yalnızca bunların toplamı yasa ile uyur. Bu tek tek her nesne için doğrudur. Bunların herbiri, daha derin bir düzeyde bulunan, içindeki pek çok ögenin toplamıdır. Bir başka deyişle, tek tek her nesne, daha derin bir düzeyde, bir nesneler yığına varır, ve bu nesnenin bağlı bulunduğu yasa, nesneyi oluşturan pek çok sayıdaki ögelerde olagelen düzensizliklerin toplamıdır. Lenin şöyle yazmıştır: "... toplumsal bilim, genel olarak (genel olarak bilim gibi) tek tek durumları değil **kitlesel** görüngüleri ele alır."* Böylece, eğer tek tek nesneler ile yığınsal nesneler arasındaki ayrım görelî ise, tam yasalar ile belli bir genel eğilimin formüle edilişi arasındaki ayrım da görelîdir. Lenin'in de koyduğu gibi "... yasa, her yasa, dar, tamamlanmamış, yaklaşıktır".**

Soruna diyalektik bir yaklaşım, bilim için olduğu kadar, teknoloji için de temel önem taşımaktadır. Her şeyden önce, elektrik mühendisleri bunun çok iyi farkındadırlar, çünkü zorunluluk ve raslantının diyalektik bir anlayışı olmaksızın, elektronikte hiç bir şey başarılamaz. Elektrik mühendisliği alanının dışındaki öteki bütün alanlarda da, eski mekanikçi görüş, yalnızca basit ve kaba mekanizmaların taslakları için işe yarar. Oldukça bağımsız, pek çok sayıdaki birimlerden oluşan ve herhangi bir yüksek duyarlıktaki bir torna tezgâhından binlerce kez daha şaşmazlık isteyen bir makineyi yapma yolundaki çabada, her şeyin yasalarla kesin bir uyuşma içinde olmasını beklemek boşunadır, çünkü bütün sistemin başarısızlığı için, çok küçük bir ögesinin çalışmayışı yetecektir. Bir mekanizma ne denli duyarlı ve karma-

* V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 21, s. 244.

** V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 38, s. 151.

şık olursa, ona güven, o denli az olur. Böylece, 1962 yılında Venüse atılan 18 milyon dolarlık ABD roketi, salt bilgisayar programında tirenin unutulmuş olması yüzünden, uçuş halinde patlamak durumunda kalmıştı. Son zamanlarda geliştirilen düzenekler, öylesine çizilmiştir ki, öğeleri yanlış çalışsa ya da bozulsa, gene de bütün öğelerin toplam davranışı bir tüm olarak sistemin doğru çalışmasını güvenceye almıştır. Daha yüksek karmaşıklıkta ve duyarlıktaki sistemler, zorunluluk ile raslantı arasındaki karşılıklı ilişkinin yalnızca belli bir diyalektik kavrayışı ile daha güvenli hale getirilebilir.

20. yüzyılda geliştirilen kuantum mekanik, genetik ve sibernetik, bu yaklaşımı destekleyen öylesine güçlü tanıtlar getirmiştir ki, bugün önde gelen bilim adamları, zorunluluk ve raslantıya ilişkin diyalektik görüşü paylaşıyor olmuşlardır.

Bitirirsek, kategoriler, bütün öteki kavramlar gibi, deneyimden elde edilmişlerdir ve gerçek dünyanın belli özelliklerinin zihinsel yansımalarıdır. Taze deneyimler ve bilgiler elde edildikçe, kategorilerin içeriği değişmekte ve daha da arındırılmaktadır. Kategori, ancak karşıtların bir birliği olarak kavranıldığı zaman, dış dünyayı doğru olarak yansıtır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

PRATİK, BİLGİNİN KÖKÜ VE ÖLÇÜTÜ

1. DÜNYA BİLİNEBİLİNİR Mİ?

Şimdi, bu kitabın daha başında belirtilmiş olan felsefenin temel sorununun öteki yönüne bakmak yerinde olur: Bilinç, maddî dünyayı doğru bir biçimde yansıtma yeteneğinde midir? İnsan, doğanın ve toplumun gelişmesini yöneten yasaları, dış nesnelerin temel özelliklerini ve ilişkilerini bulma yeteneğinde midir? Eğer bu yetenekte ise, o zaman, onun bilgisi, tamamlanmış, ayrıntılarına kadar ulaşılmış ve son biçimini almış mıdır, yoksa daha kısmî bir halde midir? Bu sorulara yanıt getiren kavramlar ve öğretilerin hepsinin toplamı **bilgi teorisini** ya da **epistemoloji** oluşturur (Yunancada **episteme** bilgi, ve **logos**, teori; değerlendirme).

Hepimiz geniş bir şeyler çeşidini tanımaktayız ve hiç kimsenin, geçerliği konusunda kuşkuya kapılmaya-
cağı bilgiye sahibiz. Bir elektriğin nasıl devreye sokula-
cağını, bir konserve kutusunun nasıl lehimleneceğini, bir
makinenin nasıl harekete geçirildiğini ya da bir rehber-
de nasıl telefon numarasına bakılacağını biliriz. Günlük
deneyimlerle sınanan bu bilgi birikimi, bilgimizin doğ-
ruluğu ve güvensizliği konusundaki her türlü kuşku ola-
sılığına son vermiş görünmektedir. Ne var ki, ilk bakış-
ta kesenkes hiç bir kuşkuya yer vermiyor görünen şe-
yin, çoğu kez doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Dene-
yimine güvenerek, insanlar, Yerin düz ve durağan oldu-
ğunu kabul ediyorlar ve Güneşin gökyüzünde aşağı ve
yukarı doğru hareket ettiğine inanıyorlardı. Atomların,
evreni oluşturan nihaî, bölünmez parçacıklar olduğu yo-
lundaki anlayış, bilimde 19. yüzyılın sonuna dek varlığı-
nı korudu. Ama bugün, her okul çocuğu bilmektedir ki,
Yer, bir küreye çok yakın bir biçimde ve Güneşin etra-
fında dönmektedir, ve atomlar bölünebilir olmakla kal-
mazlar, elementer parçacıklardan oluşan atom çekirdeği
de bölünebilmektedir. Böylesine olgular, bildiklerimizin
gerçekten doğru ve kuşkuya yer bırakmayan şeyler ol-
duğu konusunda bizi şaşkınlığa düşürüyor. Günlük ya-
şamda olduğu kadar bilimde de birkaç kez görüldüğü
gibi, bir sabah uyanınca her şeyin yanlış olduğunu gör-
düğümüzü varsayalım. Yanılgılara karşı güvence altına
alınmış, güvenilir bir bilgilenme yöntemi var mıdır? Bu
tür kuşklar, eski çağların filozoflarının kafalarında
uyanmıştır. Eski Yunan materyalist filozoflarından De-
mokritos (MÖ 460-370 dolaylarında) ve Epiküros (MÖ
341-270) dünyanın bilinebildiği ve bilgimizin şeylere ve
olaylara ilişkin bize doğru bir fikir verdiği konusunda
hiç bir kuşku duymadıkları halde, yukarda değinilmiş
bulunulan Cratylus, şeylerin, bilinmelerine zaman kal-

mayacak kadar çabuk değişmelerinden ötürü, dünyanın bilinemezliğini ne sürmüştü.

Böylece, felsefe tarihinde, dünyanın bilinmesi olanağının hem yanında hem de karşısında savlar buluyoruz. Bu nedenle, bu, yalıtılmış olguların bir sıralaması sorunu değil, daha çok bilgilenme tözünün bir tahlili ve bunun bellibaşlı özelliklerinin ve nesnel yasalarının araştırılması sorunudur.

Farklı felsefî okullar, dünyanın bililenebilirliği sorununa değişik yaklaşımlar uygularlar ve farklı mler sunarlar. Diyalektik materyalizmin bilgiteorisini daha kapsamlı olarak anlamak için, diyalektik materyalizm hiçten çıkmayıp, kusurları ve zayıf noktaları, bilimin, teknolojinin, insan faaliyetinin öteki biçimlerinin atılımları sayesinde, tarihin gelişimi içinde açığa çıkarılmış olan teorik bilgi (**epistemologicl**) ğretilerin eleştirel bir kavrayışının sonucu olduğuna göre, onun öncülerinin teorik bilgi kavramları konusunda en azından genel bir fikre sahip olmak gerekir. Diyalektik materyalizm, aynı zamanda, doğaya ilişkin vargılarda, daha önceki felsefî sistemlerin geliştirmiş oldukları ilkeler ve bilgi ölçütlerinde değerli olan ne varsa hepsini zmlemiştir.

2. BİLİNEMEZCİ BİLGİTEORİSİ

Evreni bilmenin olanaksızlığını ileri süren öğretiye **bilinemezcilik (agnosticism)** adı verilir (Yunanca **agnostos**, bilinmeyen, bilinemeyen demektir). Bütün bilginin kaynağının duyu-algıları olduklarını kabul eden bilinemezciiler kabaca şöyle fikir yürütürler: duyu-algılarımız, gerçeklik ile tutarlılık içinde oldukları sürece, bilgimiz doğrudur; ama bunlar, kendi başlarına, duyu-algılarının dışında, nesnelere hiç benzemedikleri sürece, bu bilgiler

yanlıştır. Ama bu nesneye ilişkin algımızı, nesnenin kendisi ile karşılaştırabilir miyiz? İngiliz filozofu David Hume (1711-1776) bu konuda şunları söylemek zorunda kalmıştı: "Zihin, ona algılardan başka hiç bir şey sunmuş değildir, ve algıların nesnelerle bağıntısının herhangi bir deneyimine ulaşabilme olanağı yoktur."*

O halde açıktır ki, algılarımızı karşılaştırabilecek bir şeye sahip bulunmamaktayız, bunların bize söylediklerinin gerçeklikle tutarlılık içinde olup olmadığını doğrulayan bir araca sahip bulunmamaktayız. O yüzden de bunların, nesnelerin doğru yansımaları mı oldukları, yoksa bir yapıntı mı olduğunu söyleyemeyiz. Ola ki, bizim algıladığımız gibi niteliklerle donanmış dış nesneler vardır. Ama bu türden bir şeyin gerçekten varolmaması da oldukça olasıdır. Bilinemezci görüşte, bu, insanların çözemeyecekleri bir sorundur.

Anımsayabileceğiniz gibi, Hume'un önceli, öznel-idealist George Berkeley de duyumları insan bilgisinin tek kaynağı olarak kabul etmişti. Ama o, bütün dış nesnelerin yalnızca duyum bileşimleri olduğunu savunurken, aynı zamanda da, varlığı, duyumlardan bağımsız olan bir tanrının varlığını da kabul ediyordu. Bu noktada Berkeley tutarsızlık içerisindeydi ve duyumların kaynağının (tanrı) duyumlardan bağımsız olarak varolduğunu öne sürdüğü için, kendi kendisi ile çelişiyordu. Hume, duyumların, bilginin tek kaynakları olduğu fikrini daha tutarlı bir biçimde izlemesiyle ve —kendisi de kuşkusuz bir idealist olduğu halde— tanrının varlığını kabul etmemekle Berkeley'den ayrılır. Hume'un bilinemez-ciliğinin bu yönü, ucu tanrıbilime karşı yöneltildiği için, önce bazı bilim adamlarına çekici geldi. Ne var ki, bunların daha açık görüşlü olanları, bilinemezciliğin bilimle

* David Hume, *Essays and Treatises on Several Subjects*, "An Enquiry Concerning Human Understanding", Vol. II, Dublin 1779, s. 163.

çatıştığını çabucak gördüler, çünkü bilimin başta gelen amacı, gerçekliği bilmektir, ve tutarlı bilinemezcilik tam da nesnel dünyanın bilinme olasılığının bir yadsınmasıdır.

Günlük deneyimler —ister bireysel olsun, ister genel—, duyumların, gerçekten de dış dünya konusundaki bilgimizin kaynağı olduklarını bize söyler. Günlük yaşamda ya da deneysel bilimden öğrendiklerimizin pek çoğu, doğrudan duyu-algılarına dayanır. Hem materyalistler, hem de bilinemezçiler bu nokta üzerinde görüşbirliği içindedirler. Bunlar bilgilenmede duyumların rolü ve duyumların kaynağı sorununa geldiklerinde ayrılmaya başlarlar. Materyalistler, duyumların, beynin, çevreden aldığı bilgileri ilettiğini ve işlediğini söylerler. Bilinemezçiler, maddî dünyanın varlığını ve böylece de bilgilenme olanağını reddederler. Ama hepsi bu kadar değil. Bütün bilgiyi duyu-algısına indirdikleri için, bilinemezçiler, duyumsal imgelere ve duyumlara indirgenemeyen belli fikirlerin ve kavramların insan bilincinde ve özellikle de bilimsel bilgi sisteminde nasıl doğduğunu açıklayamamaktadırlar.

Bağımsız bir akım olarak bilinemezcilik, deneysel doğa bilimlerinin ve matematiğin hızlı atılımlar kaydettiği bir zamanda ortaya çıkmıştır, yani kökeni yakın zamanlara dayanmaktadır. Özellikle matematiksel analizin ve yüksek cebirin, vb. yüksek gelişme gösterdiği bir dönemle çakışmaktadır. Matematiğin bu dalları, sonsuzluk, fonksiyon, sifıra yaklaşan küçüklük, n -uzay vektörü vb. gibi duyumlardan kurulamayacak olan ve duyumlara indirgenemeyecek olan kavramlar kullanmaktadır. Bununla birlikte bu kavramlar, pratik olduğu kadar, teorik olarak da önem taşıyan kesinlikle konmuş bilimsel gerçeklerdir. Bu olgu, modern bilimde pek çok temel kavramın kökenini ve önemini açıklamak yeteneğinden yok-

sun olan bilinemezciğin eksiklerini aydınlığa kavuştur-
maktadır.

3. USÇULUK VE BİLGİLENME

Bilgi teorisinin gelişmesi, felsefî usçuluğun (**ratio-
nalisme**, Latince **ratio**, us demektir) dikkat çekici bir bi-
çimde etkisi altında kalmıştır. Duyu-algılarına ikincil bir
rol yükleyen usçular, bilgilenmenin son amacının, yani
nesnelerin bağlı bulundukları yasaların ve temel özellik-
lerinin ve bağıntılarının bulunmasına ancak us ile, yal-
nızca mantıksal uslamlama temeli üzerinde erişilebile-
ceğini savunuyorlardı. Ama her konuşmanın bir başı,
bir başlangıç noktası olması gerekir.

Böyle bir başlangıç noktasının evrene ilişkin ya da
onun tek tek bölümlerine ilişkin bazı temel öncüller,
“aksiyomlar” ya da “ilkeler” ile sağlanması gerekir. Ama
bunlar nerden çıkarlar? Bizim bütün geçerli bilgiyi gi-
derek ilkelerden çıkarmamızı sağlayan yasalar ve man-
tık kuralları nerden çıkarlar? Dinsel usçuluğun yandaş-
ları ilâhî kudretin bunları kendi iradesine göre filozof-
lara ve bilim adamlarına tebliğ ettiğine inanıyorlardı.
Öte yandan tanrıtanımaz usçular, ilkelerin, aksiyomla-
rın ve yasaların, sürekli olarak zihinlerini eğiterek, açık,
belirgin ve tartışma götürmez nitelikte olması gereken
gerekli bütün ilk yargıları sezgi yoluyla algılama yetisi-
ne ulaşan düşünürler tarafından bulunabileceklerini söy-
lüyorlardı. İnsan usu, en yüksek otoritedir, ve bir kez
kavramlarda ve kendi yapısındaki teorilerde herhangi
bir karşıtlık bulmayınca, bunların geçerliğinin bundan
daha iyi bir kanıtı olamaz. Bu uslamlama çizgisi, mate-
matiğin, özellikle de geometrinin etkisini şaşmaz bir bi-
çimde açığa çıkarmaktadır. Fransız filozofu, usçuluğun
kurucularından biri Descartes’in (1596-1650) analitik

geometrinin babası olması hiç de bir raslantı değildir.

Bilindiği gibi Öklid geometrisi, bilimsel malzemenin mantıksal düzenlenişinin modeli olarak ele alınmaktaydı. Birçok düşünürün Öklid geometrisinde özellikle övülmeye değer olarak gördükleri şey, adım adım, mantığın kurallarına uyum içinde ve doğru sergileme ile birbiri ardından teoremlerin çıkarıldığı sınırlı sayıda aksiyo m niteliğindeki, yani kendiliğinden açık olduğu kabul edilen doğruların postulatlar haline getirilmesiyle başlaması idi. Bilginin kusursuz bir biçimde mantıksal olması gerektiğini her şeyin üstünde tutan usçular, aksiyo mcu yöntemi kendileri için bir ülkü haline getirdiler.

Ama, ilâhî vahyi bir yana bırakırsak, aksiyo mları nereden alırız? Eğer duyu-algıları bilginin güvenilir bir kaynağı olursa, sezgimiz gerçek dünyanın ayrı ve açık bilgisini niçin ortaya koyma yetisinde olsun, ve aksiyo mların doğrudan sonuçları ile maddî nesneler arasındaki ilişkiden nasıl emin olabiliriz? Usçuluk bu sorulara yanıt getiremedi. Üç matematikçi, Loboçevski, Riemann ve Bolyai, birbirlerinden bağımsız olarak, Öklid'in "paraleller aksiyo munun" (Öklid geometrisinin beşinci aksiyo mu) kendiliğinde-açık olmadığını ve yerine başka aksiyo m konabileceğini gösterdikleri zaman, 19. yüzyılda, usçuluk, bilimden sarsıcı bir darbe aldı. Bu yoldan ilerleyerek, ayrı ve aynı zamanda da mantıksal olarak tutarlı öklidci olmayan geometri geliştirilmiş oldu. Son zamanlarda, özellikle de rölativite teorisinin bulunmasından ve uzay uçuşlarını da olanaklı kılanlar da dahil olmak üzere pek çok deneyden sonra, Öklid geometrisine göre öklidci-olmayan geometrinin, dış dünyanın çok daha açık ve doğru fikrini sunduğu gösterilmiştir. Demek oluyor ki, bilimsel, herşeyden çok da matematiksel bilginin bazı olgularını açıklamamanın yolunu bulan usçuluk öğretisi, bir yandan bilimsel yasaları ile bilgilen-

me eylemi arasındaki ilişkiyi, öte yandan da maddî görüngüleri kavrayamamıştır.

4. KLASİK İDEALİZMDE BİLGİ TEORİSİ

Gördüğümüz gibi, ne bilinemezci, ne de usçular uygun bir bilgi teorisi getirebilmişlerdir. Ya duyu-algıların ya da usun önemini abartarak ve bunları birbirlerinin karşılıklarına koyarak, duyusal algının ve usun, her ikisinin de bilgilenme eylemi içinde bileşmiş olduklarını gözden geçiriyorlardı. Örneğin, ölçüm aletinin göstergesi üzerinde ibrenin salınımını izleyen (yani görme yoluyla algılayan) bir fizikçi, elektromagnetik alandaki değişmelerle bunların aralarında uygunluk sağlar. Böylece o, bir süreçte, mantıksal çıkarımla, görsel algıyı bileştirmiş olur. Ama, zihni, gerçeklikten ayrı tutan ve bilgilenme sürecinin mantıksal yönü ile duyumsal yönü arasına bir çizgi çekenler, bilgilenme eyleminin gerçek ve karmaşık niteliğini çarpıtarak, onu aşırı basitleştirmiş olurlar.

Alman klasik idealizminin kurucusu Kant, bilgi teorisini, çağdaş doğa biliminin ve matematiğin sonuçları ile aynı sıraya getirerek, bilinemezcilik ile usçuluk arasındaki çatışmanın üstesinden gelmeye çalışmıştır. Doğa bilimleri, kuşkusuz, gözleme ve deneye dayanır. Ama, böylece elde edilmiş bilgi, şeylerin değişen ve olası dış yönlerini kapsar. Bildiğimiz haliyle şeylerin, ya da Kant'ın diliyle "görüngüler" in ardında, nesnel olarak varolan maddî şeyler, ya da "kendinde-şeyler" gizlenmiştir. Kendinde-şeyler, görüngüleri yaratır. Ama kendinde-şey ile görüngü arasında bir uçurum vardır. Biz görüngüyü duyumsal deneyimle algıladığımız halde kendinde-şey, yalnız zihin tarafından anlaşılabilir. Zihnin kendisi de **önsel** kategorileri, yani deneyimden çıkmamış olan ka-

tegorileri kalıplara sokar. Zorunluluğu, nedenselliği vb. içeren oniki kategori vardır. Bunlar, bilimsel yasaların formüle edilişlerinde esas rolü oynarlar. Böylece, Kant'a göre, duyu-algıları bize kendinde-şeylerin bilgilerini vermez ve bunların varlığını nasıl bileceğimiz sorusuna açık kapı bırakır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Kant, zaman ve uzayı da bilgilenmenin **önsel** biçimleri olarak anlamıştır. Bu, bir sisteme, duyumsal deneyimden elde edilen görgücül bilgiyi sokmaya yarar. Ne var ki, Kant, kategorilerin ve öteki **önsel** biçimlerin duyu malzemelerine genel olarak nasıl ve niçin uygulanabildiklerini ve ilke olarak bilinemeyen kendinde-şeylere ilişkin duyum malzemelerin sağladığı bilginin ne olduğunu açıklayamamaktadır.

Kant'ın felsefesi kendi kendisiyle çelişmektedir. Bir yandan, doğa bilimine bir ödün vererek, Kant, nesnel kendinde-şeylerin varlığını kabul etmiş ve bunları, duyumların kaynağı olarak almıştır. Öte yandan da, usçuluğun ilkelerini tutarlı bir biçimde izleme çabasıyla, duyumların ve duyu-algılarının, nesnel dünyanın yeterince doğru bir yansımasını verdiklerini reddediyor ve bilgilenmenin **önsel** biçimlerine belirleyici bir rol yüklüyordu. Kantçı biligibilimdeki bu çelişkiyi belirten Alman filozofu Jacobi, kendinde-şey olmaksızın Kant'ın felsefesinin kapısının açılmadığını, ama kendinde-şeyle bu felsefenin içerisinde kalmanın da, aynı ölçüde olanaksız olduğunu yazmıştı.

Ünlü Alman filozofu ve diyalektik yöntemin temsilcisi, kantçı felsefenin çelişkilerini ortadan kaldırmaya ve bu felsefeyi daha tutarlı hale getirmeye çalışan Hegel, sonunda, kendinde-şeyi, Alman klasik idealizminin bilgi teorisinden, süreçteki doğal-bilimsel materyalizmin öğelerini atarak, yakasını kurtarmıştır. Hegel'e göre, insan bilgisi, iç çelişkilerle yönetilerek sürekli olarak geliş-

mektedir. Dünya bilgilenilebilirdir, ama düşünce, varlığın gizliliklerine ne denli derinlemesine girerse, bilgilenme süreci aracılığıyla Mutlak Fikrin, gerçek dünyada kendi nesnel yasalarını ortaya çıkardığı, o denli açık-seçik hale gelmektedir. Dünyayı bilmenin, onun tinsel, fikirsel özünü bilmek olduğu yolunda işi tersyüz etmektedir. Hegel, insan bilgisinin etkin ve diyalektik nitelikteki öğretisine büyük bir katkıda bulunmasına karşın, onun bilgi teorisi, baştanbaşa idealist nitelikte idi ve bu nedenle de deneysel doğa bilimi tarafından onay görmedi. Ayrıca, Hegel, çağdaş fizik ve matematik ile her zaman aynı düzeyde değildi, ve onun, doğanın gelişmesini yöneten yasalar konusundaki vargıları, 19. yüzyılın en büyük bilim adamları tarafından ileri sürülen kavramlarla sık sık ayrı düşüyordu.

İdealist filozoflar teorik ve deneysel doğa bilimlerinin gereksinimleriyle ve sonuçlarıyla uygun düşen bir bilgi teorisi geliştirmede başarısız kaldılar. Bu, pek çoğu seçkin düşünürler olan materyalist filozoflar tarafından yapıldı. Bilim ve kültür üzerine önemli bir yaygınlığının ve etkisinin bulunması yanında, marksızın-öncesi materyalizm de, bilgilenme süreci kavramı karşısında bazı kusurlardan kurtulmuş değildi.

5. METAFİZİK MATERYALİZMDE BİLGİ TEORİSİ

17., 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başında doğa bilimi, araştırmalarını mekanikçi yöntemlerle sürdürüyordu. Metafizik materyalistlerin geliştirmiş oldukları bilgi teorisi başlıca özelliklerini işte bu yönetime borçluydu.

Bu teorinin üzerine oturduğu canalcı ilke, insanın dış dünya konusunda aşağıyukarı doğru bir fikir oluşturma ve dış dünya konusunda bilgilenme yetisinde olması idi. Bilginin temeli, sözümona, insan ile gerçeklik

arasındaki iletişim araçları, duyu-algıları idi. Duyu-algıları, dış dünyayı ayna gibi yansıtan imgeler, "kopyalar"dır. Duyu-algılarının bilme süreci yönündeki önemi konusunda bu görüş, her normal insanın doğal olarak paylaştığı salt bir anlam taşıyan sağduyu tutumu değildi, genel olarak çağdaş doğa bilimin işaret nişanı idi de. Özenel-idealistlerin ve bilinemezçilerin özel bir öfkeyle saldırdıkları, bu duyu-algıları anlayışydı.

Metafizik materyalizmin bilgi teorisindeki zayıf nokta, pasif tasarımı, yani onları değiştirme yolunda herhangi bir girişim yapmadan nesnelerin gözlemlenmesini, aşırı ölçüde vurgulamasıydı. Marksizm-öncesi materyalizmin tasarımsal niteliği, bilim adamlarının rolünün her şeyden önce doğayı gözlemlemek olduğu, onu değişikliğe uğratmak olmadığı yolunda doğa bilimindeki yaygın ilkenin genelleştirilmesinden geliyordu. Bu ilke, deneysel bilimin, olguları toplayıp bunları sistemleştirdiği ve sınıflandırdığı, tarihinin oldukça ilk aşamalarına uygun düşüyordu. Kuşkusuz, 17-19. yüzyıl boyunca, incelenen şeyler üzerinde aktif bir etkide bulunmayı içeren deneysel yöntemler, yetkinleşmesini ve gelişmesini sürdürdü. Ama, metafizik materyalizmin temsilcileri, gene de bunların önemini tümüyle kavrayamadılar. Pasif tasarımlama ve bilgilenmenin aktif rolünün küçümsemesi, metafizik materyalistlerin, düşüncenin nesnel yasalarını tahlil etmenin önemini küçümsemiş olmaları olgusundan da geliyordu. Ve bu, diye kaydediyordu Marx, materyalizmin daha önceki biçimlerinin en zayıf noktalarıydı. Metafizik materyalistler, bilgilenmeyi doğaya ve topluma aktif bir biçimde müdahale etmekten çok, bunların pasif bir gözlemlenmeleri olarak alıyorlardı. Ama, olgu şu ki, gerçek bilimsel bilgi, ancak dünyanın yeniden yapılması süreci içinde elde edilebilir.

Bizim kavramlarımız ve duyumlarımızın, maddî şey-

lerin ve olayların imgeleri olduklarını kabul etmiş oldukları halde, metafizik materyalistler, düşüncenin gelişmesini temellendiren ilkeleri açıklamayı başaramadılar. Bilginin temel yöntemlerini ve biçimlerini durağan ve değişmez olarak kabul ettikleri için, onun niçin ve nasıl değişiklikler geçirdiğini söyleyemediler. Toplumun ve bilimin gelişmesiyle ortaya çıkan pek çok sorunun yanıtını getirememeye yeteneksizliğine ve öğretilerinin zedelenebilirliğine yolaçan da işte buydu. Bundan ötürü, insanın bilgilenme faaliyetinin incelenmesine ilişkin sorunlara temelden farklı bir yaklaşım getirmek zorunlu hale gelmişti. Bu gereksinmeyi diyalektik materyalizmin geliştirdiği bilgi teorisi karşıladı.

6. BİLGİLENİŞ SÜRECİ

Yüzyıllar boyu insanlar, Yerin doğal uydusu Aya özel bir dikkat göstererek, göksel cisimlerin nasıl olduklarını ve hareketlerini yöneten şeyin ne olduğunu merak ettiler. Teleskobun bulunuşundan ve insanlar gök fotoğrafçılığını, radarı vb. kullanarak, karmaşık gökbilimsel araçlardan yararlanmaya başladıktan sonra, Ay konusunda çok şey öğrendiler. Bütün bu bilgiler, çeşitli gözlemlerin sonucuydu. Böyle olduğu halde, daha yakın zamanlara kadar gökbilimciler ve gökfizikçiler, Ayın nasıl doğduğu, görünmeyen yüzünün neye benzediği, Ay yüzeyinin sert mi yoksa gevrek mi olduğu, Ay kraterleri ve "denizlerinin" kökeninin ne olduğu sorularına uygun bir yanıt veremiyorlardı. Bu sorulara yanıtlar bulacak insanlar, doğanın birçok gizliliklerini çözebilecek ve güneş sisteminin tarihi konusunda daha açık bir fikir oluşturacaklardı. Bilim adamları farklı olguları, şöyle böyle akla-yakın olarak açıklayan birçok varsayımlar ileri sürmüşlerdir. Her temel nokta üzerine birkaç varsayım ile-

ri sürülmüştü, ve uzun süre bunlardan hangisinin doğru olduğu konusunda bir karara varılamadı. 19. yüzyıl Fransız filozofu Auguste Comte, örneğin, Ayın ters yüzünün insan için hep bir gizem olarak kalacağını kesin bir biçimde öne sürdü. Ne var ki, Ayın öte yanının resimlerini çeken yapay uydular kadar, Ay taşından örnekler getiren Ay robotları ve astronotları tarafından Ay yüzey şekillerinin araştırılması da yukardaki sorulara doğru yanıtlar sağlanmasını olanaklı kıldı.

Bununla ilgili olarak aşağıdaki temel noktaları belirtmemiz gerek. Birincisi, ister duyumlar aracıyla olsun, ister aletler aracıyla olsun, bir nesneyi bilmek için gözlemin esas olduğudur. İkincisi, insanların, bir şeyin temel özelliklerini ve onu yöneten yasaları ancak incelemekte olan görüngü ile dinamik olarak karşılıklı etkide bulunarak bilgilenebileceğidir.

Dış görüngüleri, bunların dirimsel işlevleri içine karışmadan, incelenen süreç ile karşılıklı etkileşime girmeden gözlemlemek, pasif tasarıma girişmek demektir. Bundan, ancak şeyler ve olaylara ilişkin bazı bilgiler çıkarabiliriz, ama bunların daha derin ilişkileri, temel nitelikleri ve bağıntıları konusunda hiç bir şey öğrenemeyiz. Bir ağacı tasarımıyarak, yapraklarının biçimini ve rengini, tacının biçimini, kabuğunun özel niteliklerini vb. tanımlayabiliriz. Ama bu ağacın yaşını, gövde kesitindeki görülebilen halkaların sayısıyla belirlemek için, onu kesip-biçmek zorundayız. Bitkinin hücrelerinin nasıl kurulmuş olduğunu ya da bunlar içinde biyokimyasal tepkilemelerin nasıl geliştiğini ortaya koymak için mikroskop ve kimyasal belirteçler kullanmak zorundayız. Onu karanlıkta tutarak ya da karbondioksiti olmayan bir havada tutarak ya da genel olarak toprakta bulunan şu ya da bu besinden yapay olarak yoksun bırakılmış bir toprağa dikerek vb., ağaç ya da onun bölüm-

leri için yapay bir ortam yaratmak zorundayız. Ağacın kerestesinin kimyasal bileşimini ya da sertlik derecesini ya da esnekliğini bulabilmek için, ağacı daha da karmaşık işlemlerden geçirmek zorunda kalırız; gövdenin çeşitli bölümlerine, köklerine, dallarına ve yapraklarına, birçok kez kimyasal maddeler uygulayarak bükülmesini, kırılmasını saptarız. Nesne ile olan bu aktif karşılıklı etkileşim, deneyleme olarak tanımlanır. Deneyle, pasif tasarımıyla ile öğrenemeyeceğimiz şeyleri öğreniriz.

Böylelikle şu vargılara ulaşırız: Bilgilenme eylemi, 1° **bilgilenme nesnesini**; 2° deneyleme ya da araçlar, aletler vb. yardımıyla **nesne üzerinde insanın** uyguladığı **etkiyi**; ve 3° deneyleme sırasında bulunan nesnenin nitelikleri ve ayırıcı özelliklerinin bir yansıması olarak **bilgiyi** kapsar.

Şimdi artık diyalektik materyalizmin bilgi teorisi ile ondan önceki felsefî sistemlerin bilgi teorileri arasındaki canalcı farklılığı tanımlayabiliriz.

Bu sistemler ne olurlarsa olsunlar —ister materyalist, ister idealist olsunlar— hepsi de bilgilenme eylemini, sözkonusu nesnenin ve bilginin ikiye bölünmüş, ya da iki yanlı ilişkisi olarak tanımlamışlardır. Deneyimleme, yani insanın bilgilenen nesneler üzerindeki aktif etkisi, görmezlikten gelinmiştir. Hem materyalist, hem de idealist filozofların dünyanın bilgilenilmesine ilişkin olarak getirdikleri çözümlerin doğrulanması konusunda etkin bir yöntem bulmayı başaramayışlarının nedeni de budur. Bir başka deyişle, daha önceki felsefî sistemler, almış oldukları felsefî konumlarını doğrulayabilecek bir ölçütten yoksundular.

Diyalektik materyalizm, bilgi teorisine, ağırlığı, bilginin **maddî temeline** ve **nesnel ölçütüne** kaydırarak, tümüyle farklı bir bakış açısından yaklaşır. Bilinemezçiler ve kantçılardan farklı olarak, diyalektik materyalistler,

dünyanın bilgilenebilir olduğunu ileri sürdüler. Duyumların, tasarımların ve kavramların yansıtmış oldukları kendinde-şeylerle ne denli tutarlılık içinde oldukları konusunda uslamlama yapmaktan çok, diyalektik materyalizm, duyumların, tasarımların ve kavramların nasıl ortaya çıktıkları ve bunların içinde bulunan bilginin çevresini etkilemekte ve davranışlarını saptamakta ve bu çevreyi kendi gereksinimlerine göre biçimlendirmekte, insanı nasıl yetenekli kılacağını bulmaya yönelir. Engels şöyle yazıyordu: "Eğer biz, doğal bir olay hakkındaki anlayışımızın doğruluğunu, bu olayı biz kendimiz yaratarak ... ve hele onu kendi amaçlarımıza hizmet ettirerek tanımlayabiliyorsak, Kant'ın kavranmaz 'kendinde-şey'inin işi biter.'"* Yumuşak iniş ve insansız ay roketlerinin yetkinleştirilmesi, hareketli ay laboratuvarının uzun gezintileri, Aya, insanlı başarılı uçuşlar, bunların hepsi bizim Ayın yüzeyinin yapısı konusundaki bilgimizi gerçeklediler. Bira mayası geninin 1970'te yapay olarak sentezinin başarılmaması, bizim genlerin fizyolojik-kimyasal yapısı konusunda, yani kalıtımın biyolojik biçimleri konusunda bilgimizi kanıtladı.

Böylece, diyalektik materyalist bilgi teorisinin ana konumu şudur: Dış dünyanın bilinmesi, insanın aletler, araçlar ve öteki düzenekler yardımıyla yürüttüğü deneylemeden kaynaklanır. Bu deneyler içindeki şeylerin en temel özellikleri konusundaki bilgimiz, belli maddî nesneleri yeniden üretmemize ya da üretmemize ya da istenilen belli değişimlerin gerçekleşmesine yardımcı oluyorsa, o zaman bu bilgi geçerli bir bilgi olarak görülür.

Sözkonusu deneylemeye **pratik** adı verilir (Yunanca **praxis**, yapma, eylem demektir). Şimdi de pratiğin

* K. Marx ve F. Engels, *Din Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 227; Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 25.

niteliklerini ve yapısını, ve bilgilenmede oynadığı rolü ele alalım.

7. BİLGİNİN TEMELİ VE ÖLÇÜTÜ

Pratik, pek çok anlama gelen bir sözcüktür. Üniversite öğrencileri için pratik sahibi olmak, seçmiş oldukları mesleklerinin gelecekteki çalışma koşullarında da pratik eğitim (örneğin, öğretme eğitimi) almaları demektir. Bir doktor için geniş pratik sahibi olmak demek, hastalar tarafından aranır olmaktır. Pratiğin felsefî kavramı ise, kendine özgü bir anlam taşır.

İnsan, doğa, toplum ve düşünceye ilişkin olarak pek çok görüngüyle yüzyüze gelir. Modern toplumun karmaşık koşulları içinde davranışlarını belirleyebilmek ve eylemde bulunabilmek için, örneğin toplumun gelişmesini yöneten yasaları bilmek zorundadır. Besbelli ki, doğal nesnelerin tersine, toplumsal oluşumlar, sınıf savaşmaları, kültürün gelişmesi, aletler ve araçlar yardımıyla incelenemez. Bu, biraz önce bilginin temeli ve ölçütü olarak tanımlamış olduğumuz pratiğin daha karışık bilgilenme eylemleriyle karşı karşıya gelir gelmez, başarısız kaldığı anlamına gelmez mi ola?

/Vargılara hemen atlamayalım. Aslında, iş ve pratik genel olarak toplumsal görüngülerdir. Bunları yerine getirmek için insanlar, birtakım kendi kendine örgütlenme biçimleri koyarak, bilgi alışverişine girerek, bunları biriktirerek, başkalarına aktararak ve deneyimlerini genişleterek birbirleriyle ilişkiye girmek zorundadırlar. Bu nedenle biz pratiği, ya da, daha geniş olarak toplumsal ve üretim pratiğini, insanın nesneleri üzerindeki amaçlı etkisinden doğan, ve bu eylemi ve onun gelişmesi için koşulları biçimlendirme süreç ve eylemlerinin toplamı olarak anlayacağız. Bu anlamda karşıt sınıflara ayrılmış

toplumda sınıf savaşımı, toplumsal ve üretim pratiğinin canalcı bir ögesidir, çünkü bu, üretici güçlerin gelişmesinden ve üretim ilişkilerinden doğar, ve bunun gelişmesi ve sonuçları, toplumsal üretimin ilerlemesi için belirleyici niteliktedir. Sınıf savaşımı sırasında, yalnızca çeşitli siyasal öğretiler ortaya sürülmekle kalmaz, aynı zamanda da bunların nasıl da her ayrı sınıfın çıkarlarını tam bir güvenle ifade ettiklerini, açık amaçlarının, toplumun gelişme gereksinimiyle ne ölçüde tutarlılık içinde olduklarını, ve ileri sürdükleri savaşım biçim ve yöntemlerinin etkinlik derecesinin ne olduğunu görürüz.

Şimdi, insanın tüm eylemini, birbirleriyle yakın ilişki içinde bulunan iki tür eyleme ayırabiliriz — nesnel ve öznel. Nesnel eylem, insanın bütün toplumsal ve üretim pratiğini kapsar, çünkü bu eylem, insanın öznel eğilimlerinden ve iradesinden bağımsız olan yasaların temeli üzerinde gerçekleştirilir. Örneğin suyu bir demir balyozu ile dövmek ya da suya toprakta delik açmak için yapılmış olan bir türbin matkabı ile çivi çakmak olanaksızdır. Özel mülkiyete dayanan bir toplumda, sınıf savaşımını ortadan kaldırmanın olanağı yoktur. Üretken emek faaliyeti içinde doğa ile etkileşim içindeki insan, her şeyden önce uğraşmak zorunda olduğu şeylerin ve araçlarının nesnel özelliklerine dayanır. Kuşkusuz, insan, bir amaca bilinçli olarak yönelir ve eylemlerinin bilincindedir, ama esas ve belirleyici rol, nesnel koşulların ve bu eylemlerin, insan iradesinden ve bilincinden bağımsız olarak bağlı bulundukları yasaların elindedir. Diyalektik materyalizmin kurucularında, başlangıçta öznel, yani bilgilenmeye ilişkin eylem, nesnel, yani pratik eylemle birbirlerine sarılmıştır. Ancak gelişmesinin oldukça sonraki bir aşamasında, sonuncudan çözülüp ayrılır. Bir vahşinin düşünce biçimi, bir çocuğun düşünce biçimi ile karşılaştırıldığında, düşünce alışkanlık-

larının, gözlemlleme ve maddî nesnelerle uğraşının sonucunda kurduğu benzerlik ve farklılık yeteneğinin en basit türde olduğu kolayca görülür. Ama, bilgilenmenin en anlaşılması güç bütün sorunlarının kesin olarak çözülmesi için pratiğe başvurmanın yeterli olacağını düşünmemek gerekir. Bilimde ya da günlük yaşamda, ortaya çıkabilecek her soruya kesin ve değişmez yanıtlar elde etmek isteği, bilgiye metafizik yaklaşımın bir özelliğidir. Bu yanıtlardan bazıları, bize tartışmaya yer bırakmaz görünmektedir ve sağlam sağduyu olarak günlük yaşamın sınırlı alanı içerisinde izlemeye gerçekten de değerlidirler. "Ancak" diye belirtiyor Engels, "Kendi dört duvarının zavallı alanında kapanıp kaldığı sürece, ne denli saygıdeğer olursa olsun, geniş araştırma dünyasına atılmayı göze aldığı andan başlayarak, sağduyu, büsbütün şaşılacak serüvenlerle karşılaşır."*

Bilgimizin, içinde değişikliğe uğradığı gerçek yol, pratiğin biçimlerine bağlıdır. Pratik ne zaman kalıcı halde ise, on yıllar boyu, hatta yüz yıllar boyu yinelenme eğiliminde olan belli eylemler, ondan elde edilen bilgi de aynı şekilde kalıcı ve değişmez olarak ortaya çıkarlar. Ama pratik eylemde herhangi bir ciddî değişme olur olmaz, ona bağlı olan bilgi de onlarla birlikte çabucak değişmeye başlar. Genel olarak söylenecek olursa, pratik son derece çeşitlidir, içinde bir kesinsizlik ögesi vardır, öylesine geniş bir nitelikler, özellikler ve bireysel çizgiler değişiklikleri taşır ki, bunları bir anda ve tümüyle bilmek bizim için fiilen olanaksızdır. Pratiğin bu kesinsizliği, değişebilirliği ve hareketliliği, bilgide cananlığı bir etmendir. Lenin, pratik, öylesine belirsizdir ki, bilgimizin hiç bir zaman yerinde durmasına elvermez di-yordu. Peki bu durumda bilginin ölçütü olabilir mi? Biz

* Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 72.

biliyoruz ki, dış nesnelerin değişebilirliği ve hareketliliği konusundaki savı en son sınırına götürerek, kimi filozoflar, şeylerin değişmesinin onların üzerinde yargıda bulunmak ve tanımlayabilmekten daha çabuk olduğundan ötürü dünyayı bilebilmenin olanaksız olduğu sonucuna vardılar. Ne var ki, bilme konusundaki idealist görüşleri, içerisinde pek çok kez yinelenen eylemlerin yüzlerce kez aşağıyukarı aynı sonuçları doğurduğunu pratikten daha iyi hiç bir şey çürütemez.

Örneğin, yüzlerce yapay Yer uydusunun, Yerin saptanmış olan yörüngelerinde hareket ediyor olması, belli bir noktaya insansız ay araçlarının inişi olgusu, ister üretim eyleminde olsun, ister bilimsel deneyde olsun, pratiğin, maddî şeylerin kaba, yinelenen özelliklerini ve niteliklerini bulmada ve bunlardan doğru bilgi elde etmekte hizmet eden en iyi şey olduğunu birçok kez tanıtmıştır.

Böylece şu aşağıdaki üç vargıyı çıkarabiliriz: 1° pratik, bilmenin nesnel temelidir ve aynı zamanda da şu ya da bu şeyin bilgisinin kapsamının ve doğruluğunun ne ölçüde olduğunu gösteren bir ölçüttür; 2° pratik, bilginin donup kalmasını önleyecek kadar hareketli, belirsiz ve değişebilir, ve bilginin ilerlemesinde baş etkindir; 3° pratik, doğru bilgiyi yanlış olandan, materyalist yaklaşımı idealist yaklaşımdan ayıracak kadar, ve materyalist bilgi teorisinin doğruluğunu tanıtlayacak kadar belirgindir.

8. BİLGİ VE GERÇEK

Bilme, içinde düşüncenin öznel süreçlerinin ve işlemlerinin, eylemin nesnel deneyleri ve biçimleri ile yakın bir biçimde birbirlerine bağlandığı bir süreçtir. Bu sürecin ürünü olan bilgi, bu içiçe ilişkililmiş yönlerin

damgasını taşır. Bu yüzden, bilгимizde neyin nesnel etken, neyin öznel etken olduğunu bilmek çok önemlidir. Bilim tarihine yönümüzü çevirdiğimizde, örneğin güneş sistemini ve özel olarak da Ayı kapsayan kozmik cisimlere ilişkin bilğimizin gelişmesini belirleyebiliriz. Ta eski çağlardan beri korunmakta olan gelişmemiş bilğinin, yakından incelendiğinde, farklı iki bölümden oluştuğu görülür. Bunun bir kısmı, insanın duyu organlarına (örneğin göze), gözlemcinin ustalığına, çabasına, zihnini bir noktaya yoğunlaştırma gücüne, vb. bağlıdır. Bunun bir kısmı da —bu ikinci bölümüdür— ne tek tek kişilere, ne de genel olarak insanlığa bağlıdır. Ayın farklı günlerinde, Ayın kimi zaman bir disk gibi gözükmesi, kimi zaman bir hilâl gibi gözükmesi, kısmen gözlemcinin konumuna, kısmen de Ay ve Güneşin nesnel konumuna bağlıdır. Ama Ayın biçimi ve Yer çevresindeki dönme hızı, ya da Ayda bulunan kayaların kimyasal bileşimi hiç bir biçimde gözlemcinin konumuna bağlı değildir.

Gözlemelemler araçları geliştikçe, optik teleskopların yerini radyo teleskopları, radarlar, lazer ışınları ve uzay laboratuvarları aldıkça, bizim Ay konusundaki bilğimiz de giderek daha karmaşık hale gelmekte ve daha çeşitlilik kazanmaktadır. Aynı zamanda, ne bireylere, ne de genel olarak insanlığa bağlı olmayan ama nesnel etkenler tarafından belirlenen bilgi bölümü, bizim Ay konusundaki bilğimizin büyük bir payını oluşturur.

Ama yüzde-yüz nesnel etkenlere dayanacak olan bir bilgi düzeyine ulaşmış olduğumuz ya da olacağımız bir aşamada, bu bilğinin artık insana bağlı hiç bir şey içermediğini öne sürebilir miyiz?

Modern bilimin elinin altında bulunan birikmiş bilğinin niteliği, yalnızca araştırılan nesneye bağlı değildir, aynı zamanda araştırıncıyı ve nesneyi karşılıklı etkileşim içine sokabilen çeşitli araçlara da bağlıdır. Her ne

kadar bilgi elde etmenin bütün bu tür araçları nesnel olarak varsa da, bunlar, insan tarafından yaratılmışlardır ve böylelikle de, bir ölçüde, öznel etkene bağlı olmaları gerekir. Üstelik, bilgilenme eyleminden, insan beynini, sinir sistemini, gözlemcinin ustalığını, yeteneğini, duyularının keskinliğini vb. vb. dışlayamayız. Bu nedenle, bilginin insana bağlı olmayan bölümü her ne kadar artma eğilimi gösteriyorsa da, öznel öge, az ya da çok ölçüde yerinde duruyor. Bilimin amacı, bilginin, nesnelerin temel özelliklerini, niteliklerini ve bağıntılarını yansıtan ve tek tek insana ve genel olarak insanlığa bağlı olmayan bölümünün hacmini sürekli olarak artırmaktır. Lenin, bilginin bu bölümünü **nesnel gerçek** olarak tanımlamıştır.

Yukardaki örnekten, nesnel gerçeğin bellibaşlı özelliklerinden birini görmek çok kolaydı. Değişmeyi, gelişmeyi ve artmayı sürdüren, nesnel gerçeğin bu bölümüdür. Gökbilimine fazlasıyla dikkat gösteren eski filozoflar, çok eskilerden derlenen ay takvimlerinde de görülebileceği gibi, gezegenler konusunda oldukça iyi bilgi sahibi olmuşlardı, parlak Ay yuvarlağı üzerinde bulunan karanlık bölgeler, dolunayın dönemlerini hesaplama ve Güneşin tutulmasının önceden tahmini bu takvimlerde kaydedilmiştir. Bütün bunlar nesnel gerçeğin açık-seçik öğeleridir. Ne var ki, bunların kütleleri, Ayın mitolojik çok büyük kütlelerinin yanında son derece küçük kalıyordu. Üç-buçuk yüzyıl önce teleskobun bulunmasından beri, Yerin doğal uydusuna ilişkin nesnel bilgilerin hacmi durmadan büyümüştür.

Diyebiliriz ki, bilgi tarihindeki her bir aşamada nesnel gerçek, öznel öğeleri giderek daha çok ayıklayıp atarak, bir basamak daha yükseğe tırmanmıştır. Nesnel gerçeğin gelişmesindeki bu aşamalar **görelî gerçek**, (ya da nesnel gerçeğin görelî biçimi) olarak bilinir.

Demek oluyor ki, gelişmesini sürdüren ve giderek daha karmaşık hale gelen pratik eylemin etkisinde kalan nesnel gerçek de sürekli olarak gelişmektedir ve kesin, tamamlanmış ve değişmez halde olamaz. Tam tersine, gerçeğin gelişmesinin her ardışık aşamasının daha tamamlanmış ve bir öncekinden daha kapsamlı olduğu, nesneye ilişkin görelî gerçeklerin bir ardışıklığı olarak ortaya çıkar. Lenin, bu süreci, **bilginin diyalektiği** olarak tanımlamıştır. Görüngülerin ve kendinde-şeylerin bir uçurumla bölündüğünü savunan Kant ve izleyicilerinin tersine, diyalektik materyalist bilgi teorisi, bilgilenmeye, şeyler konusunda nesnel bilgileri, bunların özelliklerini ve karşılıklı iç bağıntılarını içeren görelî gerçeklere ulaşan iç çelişkilerle bağıntılanmış eylemlerin bir ardışıklığı olarak bakar.

Böyle bir süreç, nesnelerin tamamlanmış, tam kapsamlı bilgisini verebilir mi? Maddî dünyanın ve hatta onun tek bir parçasının pratik olarak sonu gelmez sayıda özelliklere, bağıntılara ve ilişkilere sahip olduğunu anımsayacak olursak, incelemekte olduğumuz şeyin her yönünü kucaklayan tam ve nihaî bilgisine ulaşmanın olanaksızlığı apaçık ortaya çıkar. Çevremizdeki şeyler, gelişmelerini ve değişimlerini sürdürdüklerine ve böylece de yeni özellikler, yani bağıntılar edindiklerine göre, bu daha da gerçektir. Karşılıklı etkileşim içindeki milyarlarca hücreden oluşan canlı organizma, yüzlerce kuruluşu, milyonlarca işçiyi, çeşitli malları üretmek için kullanılan yüzbinlerce makine ve aleti kapsayan ekonomik sistem öylesine karmaşıktır ki, bunlar konusunda her şeyi bilmek olanaksızdır.

Demek oluyor ki, tam, nihaî bilgi, mutlak gerçek olarak da tanımlanan bilgi, yalnızca oldukça çok az öğesi ve ilişkisi bulunan çok basit nesneler açısından gerçekleştirilebilir. Bu tür nesneleri, örneğin, matematikte

buluyoruz, ama orda bile, herhangi bir şeyi nihaî gerçek olarak tanımlayabilmek için büyük ölçüde soyutlamaya ve sınırlamalara gerek vardır.

Ama, nihaî gerçeğe erişilemez olduğunu söylersek, böylelikle onun nesnelliğini yadsımış olmuyor muyuz? Bu, dünyanın bilgilenebilirliğini yadsıyan bilinemezci-lerin haklı oldukları anlamına gelmez mi? Böylesine var-sayımların kanıt bulmaları pek kolay değildir. Eğer bil-gilenmeye diyalektik olarak, bir sonu olması gereken bir şey değil de, dış dünyaya ilişkin bilginimizin durma-dan genişlemesi olarak yaklaşacak olursak, dünyanın, bizim, onu, ilk ve son kez tanıyabileceğimiz anlamında değil de, daha çok elimiz altındaki görelî bilgileri, pra-tik eylemin yardımıyla onları gerçekleyerek ve arındıra-rak birikmelerini ve genişlemelerini sürdürebileceğimiz anlamda, bilinebilir olduğu yolunda karara varmak zo-runda kalırız.

Böylece, mutlak gerçek ve görelî gerçek, bu durum-larıyla nesnel gerçeğin iki biçimidir, mutlak gerçeğin kendisi de, birbirlerinin yerini alan görelî gerçeklerin sonu gelmez bir ardışıklığının sonucu olarak görülebilir.

Bu, bizim diyalektik materyalist bilgi teorisine iliş-kin kısa sergilememizi sona erdirmektedir. Duyumsal ve ussal bilginin metafizik karşıtlığına üstün gelen diyalek-tik materyalizm, dünyanın bilgilenebilirliği sorununu ye-ni bir biçimde koydu, ve üstelik yeni bir biçimde çözü-me ulaştırdı. Bilgi, ilk kez, dünyanın bilinebilirliğinin te-meli ve ölçütü olarak, toplumsal ve üretim pratiğinin te-rimleri içinde tartışıldı. Bilgilenme eyleminin süreci içinde duyu-algılarının ve mantıksal düşüncenin oluş-turduğu ilişkilerin yeni bir anlayışını olanaklı kıldı. Bi-limsel bilginin modern biçimleri ve yöntemleriyle ilgili bir dizi karmaşık soruna yeni bir ışık getirdi.

ONUNCU BÖLÜM

GERÇEĞE GİDEN DİYALEKTİK YOL

1. DUYUMLARIN KÖKENİ

Diyalektik materyalist bilgi teorisinin ilkeleriyle tanışmış olduk. Şimdi de bilmenin nasıl geliştiğini, içinden geçtiği aşamaları, bunların nasıl ilişkilendiği ve gerçek dünyaya ilişkin bilgimizde oynadıkları rolü inceleyeceğiz.

“... Birdenbire ... çabuk ve gözleri kör eden kara bir şimşegi çok açık bir biçimde gördüm” diyor, Kuprin’in kahramanlarından biri. “Hâlâ bu olayın nedenini anlayamıyorum. Bu, şimşegin dinmeyen oyununun zorladığı bir görme yanılgısı mıydı, yoksa bu, bulutların bir raslansal tertibi miydi, yoksa şu pis şeytan kasvetinin bir özelliği miydi?”

O kadar olağandışı olmasa da, benzer olaylar herkesin başına gelir. Bizim görsel, işitsel, dokunsal ve öteki benzer izlenimlerimiz genel olarak kendimizi uyarlamamıza elverişli, ama çoğu kez onlara güvenmeyiz, çünkü bu tür izlenimler zaman zaman aldatıcı olabilirler. Çoğu zaman bir kimse için soğuk olan hava, bir başkası için sıcak olur. Bir insana kusursuz pürüzsüzlükte gelen bir yüzey, bir başkası için pürüzlü görünebilir. Bu türden olgulara, duyu organlarımızın güvenilemez oldukları ve bunlardan doğan duyumların, şeylerin özelliklerini yansıtmaktan uzak oldukları, bunların, gerçek dünyanın varlığının kanıtı olarak kullanılamayacağının tanıtı olarak sık sık başvurulurdu.

Peki duyum nedir? Duyu organlarına nasıl bağımlıdır, ve onu meydana getiren şey nedir? Duyumdan söz ederken, bu terimin iki anlamını birbirinden ayırmalıyız. Birincisi, duyum, duyu organları ve çevrenin ve sinir sisteminin bir bölümünden bir başka bölümüne bilgi iletmenin maddî sürecinin etkileşimi anlamına gelir. İkincisi, bu terim, yukarda değinilen sürecin sonucunu, yani zaten bilincin bir olgusu olan beyinde doğan imgeyi tanımlamak üzere kullanılır.

Örneğin, aldığı bütün dış bilgilerin hemen hemen %90'ını sağlayan, insanın görsel algılarını ele alalım.

Bir nesne üzerine düşen ışık, kısmen soğurulur ve kısmen de yansıtılır ve göze bundan sonra gelir. Işık, farklı boylardaki elektromagnetik dalgalardan oluşur, ve bu dalgaların hangilerinin yansıtıldığı, ve hangilerinin nesne tarafından soğurulduğu, nesne yüzeyinin fizyolojik-kimyasal yapısına bağlıdır. Demek oluyor ki, salt yansıtılan dalgaların niteliği de nesnenin yapısı konusundaki bilinemeyen bilgileri önceden içermektedir. Gözün aldığı ışık ışınlarının ilk değişmesi, gözün saydam örtüsünden geçerken, kırılmaya uğradıkları zaman ol-

maktadır. Sonra bu ışınlar, göz merceği tarafından ağ tabaka üzerine odaklaştırılırlar. Orda, geometrik mercek yasalarına uygun olarak, nesnenin imgesi oluşur. Geometrik imge, bir fotoğraf makinesinin arka duvarındaki donuk cam levhası üzerinde görebileceğimiz şeye benzer. 19. yüzyılın sonlarında geliştirilen kimyasal bir işlem, ağ tabaka üzerinde oluşan görsel imgeyi saptamayı olanaklı kıldı, öyle ki şimdi biz, imgenin, nesneden, bir çok yönden farklı olduğunu biliyoruz. Birincisi, imge düzlemdir (iki boyutludur), oysa bütün maddî nesneler üç-boyutludurlar. İkincisi, nesneden çok daha küçüktür ve simetrik olarak ters çekilmiştir. Üçüncüsü, ağ tabaka üzerinde oluşan imge, ancak nesnenin yeterli büyüklükteki ayrıntılarını gösterir. Bu, nesnenin nasıl ışıklandırıldığına bağlı olduğu kadar, onun büyüklüğüne ve onunla gözün arasındaki uzaklığa da bağlıdır.

Ağ tabaka üzerindeki imgenin, nesnenin fiziksel niteliğine, göze ve ışığa bağlı doğal bir yansıma olduğunu söyleyebiliriz. Bu, görüş duyumunu nasıl harekete geçirmektedir? Ağ tabakaya ulaşan ışık dalgaları, aslında gözün aldığı bilgiyi şifrelemeye yarayan, hücrelerdeki karmaşık kimyasal ve biyokimyasal tepkimeleri başlatır. Dışardan gelen her işaret belli bir biyo-elektrik dürtü meydana getirir. Bunlar, beyindeki özel bir bölgenin hücrelerine, yani optik merkezine ulaştıklarında, orda yeni bir dönüşüm gerçekleşir. Bu, görsel algıları başlatan şifrenin çözülmesidir.

Demek ki, görsel algıların meydana getirildiği süreç, maddî bir nitelik taşımaktadır. Işık dalgaları ve insanın optik sistemi gibi maddî sistemlerin etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Bazı enerji türlerinin başka bazı enerji türlerine çevrildiği geniş ardışık dönüşümleri içeren oldukça karmaşık bir süreçtir bu. Ne var ki, bütün bu tür dönüşümlerde, ilke, her dış uyarma türüne

belirli ve ayrı görsel imgelerin eşlik etmekte olduğunu gözlemlenmesidir. Ama hepsi bu kadarla da bitmez. Örneğin, biraz önce değinilmiş olan, ağ tabaka üzerinde oluşan bütün imgelerin, tersine çevrilmiş oldukları olgusunu anımsayalım. Bununla birlikte, herkes deneyiminden bilmektedir ki, şeyleri başaşağı görmemekteyiz. Beynin yalnızca imgeleri algılamakla kalmayıp, algılama sürecine aktif olarak karıştığı ortaya çıkıyor. Beyindeki optik merkez, toplumsal pratikten çıkarılan bilgi temeli üzerinde, insanın bireysel ve toplumsal deneyimi ile tutarlılık içinde, imgeleri düzenlemektedir. Böylece, bilgi, duyular temeli üzerinde ortaya çıkarken, bu duyular, daha önce kazanılmış bulunan ve pratikte doğrulanan bilginin etkisi altında biçimlenirler. Bu, şu deneyle doğrulanır. Bütün görülebilir nesneleri tersine çeviren bir mekanizmayı bir kimse çalıştırır. Karanlık bir odada, siyah bir perdenin yamacına, bu kimsenin, fitili aşağıda olacak biçimde ters gördüğü bir mum, görünmez bir destekle yerleştirilir. Ama mum yakıldığında hemen normal bir konumda imiş gibi algılanır. Niçin? Bir alevin ucunun her zaman yukarıyı gösterdiğini deneyimlerimizle bilmekteyiz, bu yüzden, beyin, otomatik olarak deney aygıtının “yanlışını” düzeltmektedir.

Böylece görüyoruz ki, görsel algılar, bilincin bir olgusu olarak, basit olmaktan uzaktırlar. Bunlar, dış dünya ile bağıntı içinde olmak zorundadırlar, ama yalnızca dış dünyayı ayna gibi yansıtmazlar. Bir yandan, duyular olmaksızın edemeyiz, çünkü bunların yardımıyla çevremizde bulunan nesnelerin duyumsal imgelerini alırız. Öte yandan da, duyular sık sık yanılsamalar, yanlış tasarımlar, ve deneyim ve deneyle kısmen ya da tümüyle çatışan imgeler yarattıkları için de, onlara bütünüyle güvenemeyiz. Bu çelişkinin nasıl üstesinden geliyoruz? Duyu-algılarına ne ölçüde güvenilebilir ve bilgi-

lenmede oynadıkları rol nedir?

Bu sorular yanıtlanmadan önce, duyumların ne ölçüde dış nesneye ve algılayan özneye bağlı olduklarını daha kusursuz biçimde bulmamız gerekiyor.

İnsandaki ve hayvandaki görme organları, kuşkusuz, oldukça farklıdır. Bu, hem görsel duyumlar, hem de bunların ortaya çıkardıkları imgeler için böyledir. Normal günışığı altında modern insan, birkaç yüz temel rengi ve tonu birbirinden ayırdedebilir. Ama aynı koşullarda, bazı hayvanlar, örneğin köpekler, yalnızca siyah-beyaz nesneleri, bunları grinin tonları içinde ayırdederek, algırlar. Arılar kırmızı rengi algılamazlar. Bunlar yalnızca, sarı, mavi ve menekşe renklerini ve aynı zamanda da morötesi ışınları algırlar. Sonuç olarak, öteki koşullar aynı kalmak kaydıyla, bir ve aynı nesne, farklı optik sistemlerce, bu sistemlerde farklı duyumlar yaratarak, farklı bir biçimde algılanırlar.

Gül arıya, yılanı ve insana aynı mı görünür?

Görme organları, tıpkı öteki duyum organları gibi, biyolojik evrim sırasında ortaya çıkmışlar ve gelişmişlerdir. Bunlar canlı organizmanın çevreye uymalarına yardım etmiş ve yaşama savaşımında önemli etkenler olmuşlardır. Yer küresinde yaşayan çeşitli organizmalarla-

rı etkileyen yaşam koşulları, büyük ölçüde değiştiğine göre, duyu organları da çok çeşitlidir. Aktif yaşamı açık günışığında olan arının “morötesini” görmesi, onun biyolojik olarak yararlı maksimum bilgiyi almasını sağlamıştır. Gece yaşayan bir hayvan olan çingiraklı yılan için bu türden bir görüş işe yaramaz. Bu nedenle bunlar, evrimleri sırasında özel bir tür “ısı” görüşü geliştirmişlerdir. Yılanlar, tam gözlerinin altındaki küçük çentiklere yerleşmiş bulunan, kızılötesi ışınları algılayabilecek yetenekte birkaç bin tane sinir hücresine sahiptirler. Bu, onların, tam bir karanlıkta, vücut sıcaklıkları, dışardaki sıcaklığın en az birkaç derece üstünde olan sıcakkanlı hayvanları avlamalarını olanaklı kılmaktadır.

O halde, duyumlama, nesnenin niteliğine ve algılama koşullarına olduğu kadar, duyu organlarına da dayanmaktadır. Duyumlama, onu meydana getiren nesnelerin bir imgesidir. Aynı zamanda da, algılama, yalnızca şeye ve hangi koşullar altında olduğuna bağlı olmakla kalmayıp, algılayıcıya da bağlı olan öznel bir imgedir.

Bilen beyin ve ona bilgi sağlayan duyu organı, yalnızca nesnelerin dış etkileri değildirler. Bilme öznesinin ve nesnesinin aktif etkileşimini kabul etmek, diyalektik materyalist bilgi teorisinin temel taşıdır. Duyu organlarının, içinde yaşadığımız dış dünyanın gerekli imgelerini oluşturmayı olanaklı kılarak birbiri ardından tamlayıp düzelttiği, bu iç ilişkilerdir.

Eylemi, hemen hemen bütünüyle, bireysel alışkanlıkların gelişmesine pek az yer bırakan kalıtımla belirlenen hayvanların tersine, insanlar, yüzlerce bin yıllar boyunca son derece geniş bir uyarılma yeteneği geliştirmişlerdir.

Toplum dışında bilgilenme eylemini de kapsayan insana özgü eylemlerin gelişmesinin olanaksız olduğu görülmektedir. Küçük bir çocuk, çeşitli renkleri ve nesne-

lerin geometrik imgelerini algılar, ama uzaklık, büyüklük vb. fikrini ancak büyüklerinin yardımıyla uzaydaki aktif hareket süreci içinde geliştirir.

Renkleri, biçimleri ve uzaklığı ayırdetme yeteneği, sürdürülen faaliyete ilişkin kişisel deneyimin bir sonucu olarak oluşur. Ancak, duyumların niteliği bir tek bireysel deneyime dayanmaz, bir tüm olarak kültüre, toplumun gelişme düzeyine, ve bireyin içinde bulunduğu toplumsal sisteme de bağlıdır.

Nitekim, modern insanlar ile tarihsel olarak geri kalmış bazı insanların, şeylerin uzaysal algılamalarını karşılaştırmak, sonuncuların, doğrusal görüş derinliği algısından yoksun olduklarını göstermektedir. Bu olgu, herhangi bir ulusal ya da ırksal özelliğe bağlı değildir, geniş ölçüde toplumsal üretimin düzeyine ve yaşam ve kültürel düzeylerine bağlıdır.

Özetleyelim. Duyumlar, 1° maddî nesnelerin özelliklerine ve kendilerine özgü niteliklerine; 2° duyu organları üzerinde etkide bulundukları koşullara; 3° beyni de kapsayan algılama sisteminin örgenlenme koşullarına; 4° daha önceki bireysel deneyim ve bilgiye; 5° toplumun kültürel düzeyine; 6° algılama sırasında gerçekleştirilen pratik eylemin niteliğine bağlıdır. Şu halde, duyumlar, algılanan nesnelerin niteliklerine ve özelliklerine sahip olmanın yanında, bir sürü öteki etkenlerin izlerini de taşıyan imgelerdir.

Öyleyse, duyumlar, gerçek nesnelere özgü bağıntıları aşağıyukarı "arı bir biçimde" yansıtan ve saptayan bilgi biçimine nasıl geçerler?

2. BİLMEDE DİLİN ÖNEMİ

İki insan, aynı nesneye baktığı ya da dokunduğu ya da aynı ezgiyi işittikleri zaman belli duyumsal imgeler

oluştururlar. Üretimde, toplumsal yaşamda ve ev yaşamında işbirliği yapmak için, insanlar, görmüş oldukları ya da işitmiş oldukları şeyleri birbirlerine haber vermek, izlenimlerini paylaşmak ve çeşitli bilgileri derlemek ve iletmek zorundadırlar.

Duyumlar ve onlara dayanan görsel imgeler, çevre konusunda belli miktarda bilgi içerirler. Ama, duyumları bir kafadan “çıkartıp” bir başkasının kafasının içine sokarak, başkalarına geçiremeyiz.

Öyleyse, bilgi, insan toplumunda nasıl iletilmektedir? İnsanların, bilgi toparlayıcı araç olarak sahip bulundukları nedir? Bu, dildir. Dil, bilgiyi iletme ve biriktirme aracıdır.

Duyu organları, maddî şeyleri algılamamızı olanaklı kılar. Teleskop kullanarak çok uzaklardaki göksel cisimlere bakabiliriz. Bir osilograf ya da bir fotoğraf levhası yardımıyla, bir elemanter parçacığın yapmış olduğu iz görülebilir. Ama biz düşünceyi göremeyiz ve ona dokunamayız. Her şeyden önce düşünce, biçim olarak fikirseldir. İnsan düşüncesi, yalnızca toplumsal ilerlemenin sonucu değildir. Düşüncenin uçsuz-bucaksız zenginliğine, bilim ve kültürün hazinelerine sahip olmak, insanlığın daha sonraki ilerlemesinin bir önkoşulu ve bireyin bütün yönleriyle gelişmesinin temelidir. “**Dil**”, diye yazıyorlardı Marx ve Engels, “düşüncenin doğrudan gerçeklik kazanmasıdır”.* Onlar nitelik olarak fiziksel olan düşüncenin, insanlar tarafından algılanabilir olması sayesinde, dilde tek maddî ifadesini bulduğunu belirtmişlerdi. Tam da dilin, düşüncenin maddî taşıyıcısı olması yüzündendir ki, aynı zamanda hem iletişim aracı, hem de gerçekliği bilmenin aracı olarak, iki yanlı bir rol oynamaktadır.

* Karl Marx and Friedrich Engels, *The German Ideology*, s. 491.

Dil, kendi başına bir işaret sistemidir. Çevremizde bulunanları düşünün, sıradan ev eşyalarına bakın, sokakta ve işiniz başındayken gördüklerinize bakın, peki ne göreceksiniz? Dünyanın işaretlerle ve işaret sistemleriyle dolu olduğunu göreceksiniz.

Demiryolu kavşağındaki çizgili korkuluk, yalnızca siyah-beyaza boyanmış bir direk değildir — durmanızı söyleyen bir işarettir. Bir evlilik yüzüğü ya da bir beyaz gömlek, sırasıyla yalnızca bir maden parçası ya da bir giyim eşyası değildir, evlenmiş olmanın ya da sağlık mesleğinde bulunmanın işaretleridir. Şeyler, sanayide ya da evde yalnızca yararlı bir işlev görevi yapmayıp, bilgi iletişimi de yapıyorlarsa, bunlar işaretlerdir. Bilgi iletme yeteneğinde olan duyumlanabilir her maddî nesne, bir işarettir. Bu anlamda işaretler, bazan öteki nesnelerin yerini alan şeyler olarak tanımlanır. İnsan tarafından yaratılmış olanların dışındaki şeyler de, işaret olabilir. Tarih-öncesi bir sürüngenin bir kireçtaşı kütlesi üzerinde bırakmış olduğu iz ya da uzaktaki bir ormandan yükselen duman, doğal işaretler denen şeylerin örnekleridir. Birincisi, soyu tükenmiş bir hayvanın kanıtıdır, ikincisi de açık hava ateşinin ya da bir orman yangınının kanıtıdır. Doğal işaret, iki ya da daha fazla maddî nesnenin, örneğin tarih-öncesi hayvan ile kalker kayasının etkileşimlerinin sonucudur. Bunların, insan toplumundaki iletişimde ve bilgi üretilmesinde yararlanmak için elverişli hale getirilmesinde bir dizi dezavantajları vardır. Bunları kusursuz olarak iletme, biriktirmek ya da yeniden üretmek çoğu kez olanaksızdır (biraz önce değinilmiş olan duman ya da kayayı karşılaştırınız). Bunun yanında, bunların iletmiş oldukları bilgi tek bir olaydır. Doğal işaretlerin yardımıyla bir hayvan sınıfını tanımlamak, bu tür işaretlerin binlercesini, belki de bir milyonunu kapsayacaktır. Böyle bile olsa, hayvanın bırakmış

olduğu izler, pek çok niteliği, özelliği, davranışı vb. vb. hesaptışı bırakma durumunda olduğu için, tanımlama eksik olacaktır. İşaret ile onun temsil ettiği şey arasındaki bir benzerliğe dayanan doğal işaret ile insan yapısı işaret, örneğin bir portre, resim, harita ya da bir makinenin ya da bir binanın planı arasında, belli benzerlikler vardır. Bu işaretler, farklı maddî nesnelerin doğrudan etkileşimlerinin sonucundan çıkmazlar. Bunlar, insanlar tarafından aletler yardımıyla yapılırlar. Bunlar, oldukça görenekselleştirilmişlerdir. Bir portrede oldukça farkedilebilir ölçüdedir, bir mimarî planda ya da makine çiziminde, bu, çok üst düzeye çıkar. Ama ne'denli görenekselleştirilmiş olursa olsun, tanımlanan şeyin işaretleri ile (yani bir torna tezgâhının çizimi ya da bir harita), temsil edilen nesne arasında belli bir benzerlik vardır. Yerin çevresini pek çok kez dolaşmış olan Sovyet kozmonotları, kara parçalarının hatları ile bunların haritalar üzerindeki gösterilişlerinin birbirlerine benzediklerini doğrulamışlardır. Ne var ki, bir portreden bir haritaya ve bundan da teknik bir çizime geçtiğimizde, görenekselliğin ölçüsü artmaktadır. Bu, onun, tek tek nesnelerden çok, bütünlüklerin göstermesini olanaklı kılar. Bu, işaretlerin önemli bir niteliğini ortaya koyar, yani bir işaret ne denli görenekselleştirilmiş ise, o denli genelleşir ve böylece de temsil edebileceği nesne sayısını o denli artırır. Ancak, bir türden işaretin genelleştirme yetisi sınırlıdır, çünkü, en azından bir ölçüde, temsil edilen nesneye, geometrik biçimler içinde ya da renk olarak ya da maddî biçim içinde ya da bir başka biçimde, benzemesi gerekir.

İnsan dilinin ayırıcı özelliklerinden biri, bütün öteki işaret sistemlerinin sınırlılıklarının hiç birine sahip olmamasıdır. Bu anlamda, özel bir işaret sistemidir. Dilin temel öğeleri sözcüklerdir. Bunlar seslerden ya da

bu seslerin bileşimlerinden oluşurlar ve bağımsız dil birimleridirler. Yazma sisteminin ortaya çıkışıyla birlikte, insanlar, sözcükleri resimli işaretlerin yardımıyla temsil etmeyi öğrendiler. Ama, ses biçimi, her zaman, bütün mevcut dillerde esas öge olmuştur.

Dile ilişkin işaretler ya da sözcükler, maddî görüngülerdir. Bunlar duyu organlarımız (kulaklar) üzerinde etkide bulunurlar ve bizde, işitsel duyumlar meydana getirirler. Ancak, öteki doğal görüngülerden farklı olarak, ister doğal olsun ister insan yapısı olsun, sözcükler, kendi başlarına bir değer taşımazlar, yalnızca bilgi üretmenin, iletmenin ve toplamanın araçları olarak bir değerleri vardır. Sözcükler, tümüyle görenekseldirler ve hiç bir koşul altında, maddî şeylerin ya da olayların imgeleleri olarak kabul edilemezler, çünkü ne bunların herhangi bir niteliğini yansıtırlar, ne de bunların birbirleriyle olan herhangi bir bağıntısını yansıtırlar.

Ama bu, dilin, ne de olsa gerçekliğin bir yansıması olan bilgiyi ifade etmeye ve iletmeye hizmet ettiği yolundaki savla çelişmiyor mu? Hiç de değil. Bu fikirlerde en ufak bir çelişki yoktur.

Dilin ve sözcüklerin, gerçekliği yansıtmada (bu gerçekliği kendi başlarına yansıtmamakla birlikte) nasıl rol oynadığını anlamak için, sözcüklerin ne olduklarını daha yakından ele almamız gerekir. Herhangi bir dilin sözcüklerinin göreneksel olduklarını biliyoruz. Özel maddî görüngüler olarak sözcüklerin özellikleri, hiç bir zaman adlandırdıkları görüngülerle ilişkilenmemişlerdir. Özdeş nesneler ya da nesne grupları işte bu yüzden farklı dillerde farklı sözcüklerle gösterilmişlerdir. Bir sözcükle temsil edilen, şeylerin, olayların, durumların, zihinsel deneyimlerin, toplumsal görüngülerin vb. bütünlüğü, o sözcüğün anlamını oluşturur. Bu anlam, olduğu gibi sözcüğün yapısında bulunmaz, pratikte, insanın ilişkilerinde

nasıl kullanıldığına bağlı olarak ona yüklenmiştir. Dil, toplumla birlikte geliştikçe, sözcükler, giderek, genel olarak eski anlamıyla içiçe olan yeni anlamlar kazanır, ya da tümüyle farklı kavramları ifade eden (örneğin, **dişli**, dişli olan, **dişli**, söz geçiren, **dişli**, makinede kenarları çentikli bir parça) anlamlara gelebilirler, öyle ki tek bir sözcüğün tam anlamını söylemek, her zaman olanaklı değildir.

Öteki işaretlerden farklı olarak insan üretisi, sözcükler, salt imge olmayıp, göreneksel işaretler (simgeler) olmalarından ötürü, nesneler arasındaki genel nitelikleri ve bağıntıları ifade etmede sınırsız bir olanağa sahiptir.

Her sözcük —örneğin, **bina**, **elektron**, **devrim**, **ilerleme**— tek tek şeylerden çok, şeylerin az ya da çok toplamını belirtir. Sözcüklerin bu ayırıcı özelliğini vurgulayan Lenin, “her sözcük ... **evrenselleştirir**”^{*} diye yazmıştır.

Doğal işaretler (izlenimler ya da izler), nesnelerin bireysel, tekil niteliklerini ifade eder, ve bu yüzden genel özelliklerini ve bağıntıları ifade etmeye elverişli değildirler. İnsan yapısı işaretler (haritalar, biçimler vb.) görenekseldirler ve bu yüzden koşula bağlı olmayan genellemeler için elverişlidir. Dilin sözcükleri, tümüyle görenekseldir, genelleme yetenekleri sonsuzdur, ama herhangi bir nesneye ilişkin bilgi, bunlarla ifade edilebilir. Bu, işaret sistemlerinin gelişme diyalektiğini gösterir.

Şimdi de sonlu sayıdaki sözcüklerin, bilgi parçalarını saptayan sonsuz sayıdaki dilsel ifadeleri nasıl oluşturduğuna bakmamız gerekiyor. Dil, yalnızca sözcüklerden oluşmaz. Her dil, özel kuralları, yani grameri de içe-

^{*} V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 38, s. 274.

rir. Bu kurallar, insanlara, işaretlerin bileştirilmesinde, yani sözcüklerin tümceler içinde toplanmasında yardımcı olurlar. Her sözcük dizisi, bir tümce değildir. Şöyle ki, "Yer, Güneş çevre döner", bir tümce değildir ve hiç bir bilgi taşımaz. Öte yandan "Yer, Güneş çevresinde döner", gökbilimsel bir olguyu ileten bir tümcedir. İnsanlar çoğu kez, eğitimden ve konuşma iletişiminden kazandıkları alışkanlıklarla, gramer kurallarının bilincinde olmadan, bunları otomatik olarak kullanırlar.

Bileştirme yetisi, insan dilini hayvan seslerinden ayıran şeydir. Hayvanlar da çok basit bilgileri iletebilmek için sesleri kullanır. Bu yetenek çok yönüyle kalıtsaldır. Bazı kuşlar, kunduzlar ve çeşitli memeliler gibi toplu halde yaşayan hayvanlarda bile, ses yoluyla etkileşim yetisi, haberleşme biçimine bağlı değildir. Tek başına yetiştirilen bir kuluçka makinesi pilici, tavuğun kuluçkaya yatmasıyla çıkan bir piliçten, tavukların çıkardıkları seslere daha az tepkide bulunmaz. Bazı hayvanlar, örneğin yunus balıkları, kuşkularını ifade etmek, yardım çağırmak, yiyeceğin varlığını belirtmek, düşmanına meydan okumak, saldırı düzenlemek vb. vb. için birkaç düzine ses işaretleri kullanırlar. Bazı araştırmacılar, yunus balığı dili ile bile konuşurlar.

Bununla birlikte, ne yunus balıklarının ne de öteki hayvanların, sözünü ettiğimiz insan dili anlamında bir dilleri vardır. Bu, özellikle birbirlerinden farklı hale gelmiş ses işaretlerini sonsuz sayıdaki tümceler içinde biraraya getirebilecek olan bileştirebilme yeteneğinin bulunmayışından açık-seçik olarak anlaşılır. Hayvanlar tarafından alınabilen ve birbirlerine geçirebildikleri bütün bilgilerin, oldukça sınırlı bir ses çeşidinin ötesine gide-meyişlerinin nedeni budur. Bu nedenle hayvanlar, bizim, insan düşüncesi diye deyimlendirdiğimiz anlık biçimini geliştiremezler.

Dilin, bilgi ve düşüncenin ilerlemesindeki önemini vurgulayan Lenin, şunları yazmıştır: "Duyular, gerçekliği gösterirler, düşünce ve sözcük — evrensel."*

Dil, evrensel iki anlamda ifade eder. Birinci olarak, sözcükler ve tümceler tek tek nesneleri, özellikleri ve bağıntıları göstermezler, bunların bütünlüklerini gösterirler. İkinci olarak da, dil evrenselidir. Duyumlardan farklı olarak, sözcükler ve tümceler, bir insandan bir başkasına, anlamları ve ifade ettikleri şey çarpıtılmadan aktarılabilirler. Her ne kadar bilginin tek tek ya da öznel noktaları kısmen kaybolursa da, genel ve temel olan her şey, ve onsuz toplum yaşamının ve ortak çabanın olanaksız olacağı şeyler, alıkonulur.

3. SOYUTLAMA VE KAVRAM OLUŞUMU

Duyumlardan sözlü düşünmeye geçtiğimiz süreç, soyutlama olarak tanımlanır, ve bunun sonuçları da soyutlamalar ya da kavramlar olarak tanımlanır. Günlük yaşamda, "soyutlama", çoğu kez, sisli, bulanık, anlaşılmaz, yaşamdan kopuk bir şeyi anlatmak için kullanılır. Bunun da bazı nedenleri vardır. Pratik eylemlerden kopuk bazı soyut kavramlar, gerçekten de belirsizdirler ve günlük yaşamda çok az kullanılırlar. Ama bilgi teorisi, her şeyden önce insanın o olmaksızın doğanın gizliliklerini hiç bir biçimde anlayamayacağı, toplumsal ilerlemenin gerçek nedenlerini açığa çıkaramayacağı ya da bilimsel yasaları formüle edemeyeceği, kapsamlı bilimsel soyutlamalara ilgi duyar.

O halde bilimsel soyutlamalar nelerdir? Bunlar nereden çıkmışlardır? Ve derin ve doğru olan soyutlamayı, yüzeysel ve yanlış soyutlamadan ayırdeden nedir? Çoğu

* V. İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 38, s. 274.

insan, soyutlamaların, yalnızca, duyumlarda yansıyan şeylerin ve olayların ortak niteliklerinin yalıtılmalarının bir sonucu olarak doğduklarını düşünürler. Bu görüş açısından, önemsiz ya da birbirine benzemeyen özellikler görmezlikten gelinirken, bütünlük içinde ortak olan özellikler seçilip ayrılır ve soyutlama içinde saptanır. Soyutlama süreci, gerçekten de, benzemeyenleri ayıklayıp atmak, genel olanları seçip almak anlamına gelir, ama hepsi hiç de bu kadar değildir.

Örneğin, modern fizikte başrolü oynayan özel rölativite teorisi için temel olan “dört-boyutlu uzay” bilimsel soyutlamasını alın.

Biz biliyoruz ki, gerçek maddî uzay üç-boyutludur, ve duyu organlarımız hiç bir koşul altında, dört-boyutlu uzayda olan görüngüleri bulmamıza elvermez. Ama, üç-boyutlu uzay kavramına olduğu kadar, tek-boyutlu ve iki-boyutlu uzay kavramlarına da sık sık başvurduğumuz olur.

Bu kavramların, gerçek cisimlerin belli özelliklerinin ve niteliklerinin yalıtımlarından çıkan soyutlamalar olduklarını görmek zor değildir. Bir küre kavramı (ki üç-boyutludur), örneğin, büyüklükleri, renkleri ve çeşitli küresel cisimlerin yapı malzemelerini gözardı edip, ortak özellikleri olarak bir tek geometrik biçimlerini yalıtıp aldığımızda oluşur. Doğrusal, ya da tek-boyutluluk kavramı da, cisimlerin büyüklüğünü, geometrik biçimini vb. görmezlikten gelerek, biricik özellik olarak aralarındaki uzaklığı yalıtığımız bir soyutlamadır. “İki-boyutlu uzay” kavramı da bir soyutlamadır. Düzlem geometrisindeki biçimlerin (örneğin daire, elips, yamuk ve üçgen) yalnızca iki boyutları vardır.

Bu soyutlamalar, az ya da çok, duyumlarla bağıntılıdır — nesnel şeylerin ya da olayların duyumsal imgeleri. Bir küreyi, bir dört kenarlı binanın konumunu,

A ve B noktaları arasındaki bir çizgiyi vb. imgeleyebiliriz, ama dört-boyutlu bir küpü ya da küreyi görmek ya da onlara dokunmak ya da dört-boyutlu uzayda olan bir olayı imgelemek bizim yapamayacağımız bir şeydir. Bütün bunlardan ötürü, dört-boyutlu geometri yalnızca varolmakla kalmaz, “dört-boyutlu uzay” soyutlaması yardımıyla maddî olayları tanımlayan bir fiziksel teori de bulunmaktadır. Bundan, kavramlarımız içinde, soyutlamalar içinde, duyumlarda doğrudan bulunmayan ve yalnızca, duyumda saptanmış olan nesnel dünyanın bazı niteliklerini boşlayarak ya da seçip alarak elde edilmeyen bir şeylerin olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu durumda, doğru soyutlama nasıl işler?

Bilgi, gerçekliğin yansıtıcı bir aynası değildir. Bilinci, düşünceyi ikincil olarak alan diyalektik materyalizm, bilginin bir kez ortaya çıkınca, belli özgün özelliklerle belirlenmiş bulunan kendi yasalarını izlediğini öne sürer. Bunlardan biri, zihnin, duyu-algılarının öğelerini birbirlerine bağlama, düzenleme ve birleştirmesini duyumsal imgeler içerisindeki bağlantılaşmaları ya da düzenlenişleriyle aynı yolda yapmadığıdır. Ayrıca ilişkileri ve bağıntıları yalıtılmayı öğrendikçe, insan, yeni ilişkiler ve bağıntılar yaratarak ve bularak ve bunları çoğu kez en hayalci yollarda biraraya getirerek bu yeteneği geliştirmiştir. Yarı-insan, yarı-at, dev vb. biçimindeki canavarların vb. mitolojide ve halk masallarında ortaya çıkışı böyle olmuştur. Dört-boyutlu uzay, bilimsel imgelenimin yavrusudur. Bu soyutlamaya, gerçekliğin niteliklerinin görmezlikten gelinmesiyle değil, tam tersine, eski “iki” ve “üç-boyutlu uzay” soyutlamalarının büyüülmesi ve tasarlanmasıyla ulaşılmıştır.

Bundan, soyutlama sürecinin karmaşık, diyalektik ve çelişkili olduğu sonucu çıkar. Karşılaştırmının, genel olanın yalıtılmasının ve özel olanın boşlanmasıyla bir-

likte, imgelemim, gerçek ilişkilerin ve temel öğelerinin yeniden düzenlenmesini de kapsar. Belirtmek gerekir ki, bu yalnızca, “sonsuzluk”, “dört-boyutlu uzay”, vb. gibi karmaşık soyutlamalar yönünden olmaz, “daire” ya da “kırmızı renk” gibi oldukça basit ve bilinen kavramlar yönünden de olur. Hepimiz okulda, bir dairenin, bir düzlem üzerinde merkez adı verilen belli bir noktaya eşit uzaklıktaki noktaların oluşturduğu kapalı bir eğri düzlem olduğunu öğreniriz. Daireyi çevreleyen eğri çizginin uzunluğuna çevre denir. “Daire” ve “çevre” soyutlamaları, tekerlek, yuvarlak bir düğme, dolunayın görülebilen yuvarlağı vb. vb. gibi bilinen şeylerin geometrik özelliklerinin genelleşmesinden kaynaklanırlar. Modern traşlama makinelerinin yardımıyla, çapları milimetrenin binde-birinden fazla değişmeyen, giderek daha şaşmaz diskler yapılabilmektedir. Bu nedenle, tam anlamıyla söyleyecek olursak, hiç bir ağaç, taş ya da madenî disk, bir dairenin geometrik tanımına gerçek anlamda uymaz, ve bizim pratikte bütün yapabileceğimiz, şaşmazlık ölçütlerini sürekli olarak geliştirmektir. Ama eğer doğanın önümüze çıkardığı engeli, pratikte aşamıyorsak, pratikte başlamış olan süreci, soyutlamaların oluşmasında başlangıç denilen ve temel olan şeyin ötesinde sondurarak, günlük yaşamda bunun bilincinde olmamamıza karşın, imgelemde bunun üstesinden gelebiliriz. Bir kırıncı biberi, olgun bir domatesi, kanı, birbirleriyle karıştırarak kırmızı kavramını oluşturabiliriz. Gerçek anlamda kırmızı olan gerçek nesne yoktur — bunlar hep bu rengin belli tonlarıdır. “Kırmızı” kavramı, benzer renkteki milyonlarca nesneye, milyonlarca ad kullanma yerine, tek bir ad takmamızı olanaklı kılan genel bir şeyi yalıtılmaktadır.

Artık soyutlamanın bellibaşlı aşamalarını birbirlerinden ayırdedebiliriz. Birincisi, bir şeyler demetini, süreç-

leri, görüngüleri, durumları vb. yalıtılmayı kapsayan ilk bütünlüğün oluşması. İkincisi, biri benzerliği ortaya koymak ve öteki de farklılığı ortaya koymak olan iki işlemi kapsayan, ilk bütünlüğün öğelerinin eşlenmesi ve karşılaştırılması. Bu aşamanın amacı, belli bir ilk bütünlüğün öğelere özgü belli ortak özelliklerini, ilişkilerini ve bağıntılarını yalıtılmaktır. Üçüncü aşama, anlatılma ve genelleme aşamasıdır. Bu aşama, bir önceki aşamada seçilen ortak nitelikleri, ilişkileri ya da bağıntıları adlandırmadan oluşmuştur. Belli bir nitelik, deyim yerindeyse dilsel biçim içinde, sözlü biçimi ile harcanmaktadır. Bu noktadan sonra işaretlerle, bunun gerekli kıldığı bütün sonuçlarla işlem görürüz. Sözcük ya da sözcük bileşimi, kavramın yorumcusu haline gelir. Dördüncü aşama, içeriğin başlangıcı ya da daha sonraki belirlenimidir. Kuşkusuz, son üç aşama, zaman yönünden çok seyrek olarak birbirlerinden ayrılırlar ve genel olarak, birbirleriyle içiçe geçerek, etkileşimde bulunarak ve birbirlerinin yerini alarak, aynı anda işlerler.

Bir soyutlamanın ya da kavramın içeriğinden, belli bir kavramın tanımlanması olarak görülebilecek olan nitelikler toplamı anlaşılır. Örneğin daire tanımını anımsayalım. Bütün öğelerinin toplamı, kavramın anlamını oluşturduğu halde, öğelerin kendileri onun anlamını ya da daha açık söylemek gerekirse, onun ilk anlamını oluşturur.

Soyutlama süreci içinde, bilginin duyumsal biçiminden, soyut düşünceye, sözlü düşünmeye geçeriz. Bu geçiş, her zaman, algılanabilirlik kaybıyla bağıntılıdır. Kimi zaman, kavramların algılanabilir oldukları ve algılanamaz oldukları, ve klasik bilimle karşılaştırıldığında, modern bilimin en önemli ayırıcı özelliklerinden birinin, algılanabilir kavramlardan algılanamaz kavramlara değişme olduğu söylenir. Ama, gerçekte, bütün kavramlar

algılanamaz türdedirler. Şöyle ki, bunlardan bazıları daha sıradan oldukları ve algılanabilir duyumsal tasarımlarla daha basit bir bağa sahip, ve bazıları da kendi aralarında ve duyum imgelerinde uzun bir dizi ara soyutlamalarla birlikte daha az sıradandırılar. Tanıdık birinin imgesini kolayca zihnimizde canlandırabiliriz, ama, ne erkek ne kadın, ne yaşlı ne genç, ne Avrupalı ne Afrikalı olmayan bir insanın imgesini kavrayamayız. İnsan olarak insan, dört-boyutlu uzaydan ya da matematiksel sonsuzluktan daha fazla algılanamayan bir soyutlamadır. Kuşkusuz, “insan” kavramı, duyulabilir maddî görüngülere, “dört-boyutlu uzay” kavramından daha yakındır. Bu, sonuncusunun niçin daha zor anlaşılabilirdiğini açıklamaktadır. Kavranabilirliğin yitirilmesi, hiç de, soyut kavramların, gerçekliğin yansıması olmaktan çıktığı anlamına gelmez. Kuşkusuz, bunlar, onun, duyum ve tasarım gibi, duyumsal imgeleri değildir. Ama, bundan, onların hiç de imge olmadıkları sonucu çıkmaz. Kavramların varolduğu ve işaretlerle ifade edildikleri olgusu, idealistler tarafından, fikirlerimizin, işaretlerin kendileri kadar göreneksel ve simgesel olduklarını öne süren bir neden olarak yinelenerek kullanıldı. Ama sözlü düşünmenin diyalektiği, göreneksel işaretleri, yani içinde gerçekliğin yansıdığı en yüksek biçimi böyle temsil eden sözcükleri kapsar.

Lenin, kavramlarımızın, gerçekliğin kopyaları, imgeleri olduğunu söylüyordu. Bunun kanıtı, kavramların—en soyut olanlarının bile—yardımıyla tanıyabildiğimiz, etkileşimde bulunduğumuz ve duyulur şeyleri yeniden yaptığımız şeydir.

Şimdi, bilimsel soyutlamalarla, bilimsel olmayan soyutlamalar arasındaki farklılık konusunda bir soruyu daha yanıtlamamız gerekiyor. Bununla birlikte, soyutlama süreci içinde insanlar, kendi kuruntularının

ardından giderek, ilişkileri yeniden birleştirerek, bazı öğeleri ve bağıntıları atarak, ve başka öğeler ve bağıntılar ortaya çıkararak, tanrı, deniz kızı, kişisel ahlâksızlık vb. gibi kavramlar da yaratmışlardır. Bu noktada, daha önce tartışılmış bulunan gerçeğin ölçütünü, yani pratiği anımsamamız yerinde olur. Soyutlamalar, zihnin öteki ürünlerinden yalıtılmış, onlarla ilişkisiz halde varolmazlar. Birbiriyle özel olarak bağıntısı olan bir dizi kavram, bir şeyin ya da bir olayın daha kapsamlı bir tanımını veren, daha somut, daha doğru ve daha tam bir başka kavram, yeni bir bilgi oluşturabilir. Eğer bu kavramların doğrudan ya da dolaylı kullanımı, ifade ettikleri özellikleri ve bağıntıları gözlemlememizi olanaklı kılıyorsa, bunların gözlemlenen şeyi doğru olarak yansıttıklarını söyleyebiliriz.

Eğer bu tür kavramlar temeli üzerinde, bunlar tarafından öngörülen eylemleri yerine getirerek, amaca ulaşıyorsak, soyutlamalarımız, pratiğin sınamasını desteklediğine ve doğru ve yeterli olduklarına güvenebiliriz.

Pratiğin ölçütü, gene bilincimize ilişkin önemini, bu kez soyutlamalarımızın ne denli kapsamlı ve elverişli olduklarını, ne denli nesnel ve bilimsel olduklarını bir değerlendirme aracı olarak ortaya çıkarıyor. Bu nedenle, Lenin, genel olarak bilgilenme sürecinin kısa bir formülünü verirken, onun yaşayan algıdan, soyut düşünceye ve burdan da toplam bilgilenme eyleminin başlangıcı ve sonucu olan pratiğe doğru geliştiğini belirtmiştir. Ama, soyutlamalardan pratiğe geçiş kolay değildir. En önemlisi model kurmak ve teorik düşünce olan, bir dizi ara adımları kapsar.

4. BİLGİLENMEYE İLİŞKİN EYLEMDE MODEL

Bilgilenmenin nihaî amacı, maddî ve tinsel gereksinimlerinin karşılanmasında iletici olan bazı eylemleri

yürütmesinde insana olanak veren bilgiyi üretmektir. Bu, esas olarak modellerin kullanılmasını gerektirir. Bilimde olduğu kadar, günlük yaşamda da geniş ölçüde kullanılan birçok öteki terimler gibi “model” de, birçok anlamı olan bir sözcüktür. Yeni bir torna tezgâhı modelinden, yeni bir giysi modelinden, bir ressam modelinden vb. sözedilebilir. Bu terim, bilgi teorisinde özel bir anlam kazanır. Tatalım ki iki nesne, A ve B nesnesi var. Eğer: 1° A, bazı yönlerden B’den daha basit, daha kullanışlı ya da incelenmesi daha kolay ise; 2° A’nın belli özellikleri, nitelikleri ya da belirleyici çizgileri, B’nin incelenmekte olan niteliklerinin, özelliklerinin ya da davranışlarının bir yansıması ise; 3° bütün öteki yönlerden A, B’den ayrı ise (bu ayrılıklar, maddî ayrılıklar, biçim ayrılıkları, büyüklük ayrılıkları, vb. olabilir); 4° A’nın incelenmesiyle elde edilen bilgi, bazı uyumlamalarla, B’nin kendine özgü özelliklerinden birini ya da ötekini açıklamak, davranışlarını, vb. hesaplamak için ona da uygulanabiliyorsa, A nesnesi B nesnesinin modelidir.

Eğer A, B açısından bu koşulları karşılıyorsa, B’nin bir modelidir, ve böylece biz, B’nin yerine aynı sonucu almak üzere A’yı kullanabiliriz. Peki niçin nesnenin kendisini kullanmak yerine, onun yerini alabilecek bir şey kullanalım? Bundaki amaç, çoğu kez ya çeşitli nedenlerle onu kullanamayışımız, ya da bir model ile gerekli sonuçları daha çabuk ve daha ucuz olarak elde ettiğimizdir. Büyük hidroelektrik santrallerin ya da büyük kuruluş birimlerinin geliştirilmesinde, önce, onların, basitleştirilmiş küçük-ölçekli modelleri yapılır. Küçük bir yapay göl kıyısında, asıl kuruluşun bütün temel özelliklerini belirten, gerçek büyüklüğünün yüzde-biri ya da binde-biri boyutlarında küçültülmüş elektrik santralleri kurulur. Bir modelle deney yapılarak, yanlışları ayıklayıp atmak ve çizimde düzeltmeler yapmak, çok az bir masraf-

la olanaklı hale gelir.

Ama bütün modeller nesnelerin basit kopyaları değildir. $x^2 + y^2 = z^2$ cebirsel formülü, bir anlamda, geometrik bir çemberin modeli olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz gene bir model olarak görülebilecek olan karatahtadaki bir biçim, daha açık bir temsil etme niteliğine sahiptir, ama, temsili nitelikte olmayan formül, bazı yönlerde daha iyidir. Matematiksel hesaplamalar, özellikle de cebirsel nitelikte olanlar, pergel ve cetvel ölçümleri ile olabileceğinden daha tamdır. Bunun yanında, pek çok karmaşık süreçler, genellikle görsel olarak temsil edilemezler. Milyonlarca ve hatta milyarlarca karşılıklı etkileşim içindeki öğeleriyle biyolojik ve toplumsal sistemlerin durumları böyledir. Sosyalist ekonomiyi planlı ve bilimsel olarak yönetebilmek için, bilmek zorunda olduğumuz ulus ölçüsündeki bütün sanayi kuruluşlarının, iletişimin, ulaşımın, hammadde ve işlenmiş malların taşınmasının karşılıklı ilişkilerinin görsel bir temsilini pek yapamayız. Ne var ki, bunların hepsi bir matematik denklemler sistemiyle kullanışlı bir biçimde temsil edilebilir. Bu denklemler ekonomik sistemin modelleri olacaklardır. Belli değişkenler yerine somut rakamlar koyarak, öteki değişkenleri çok doğru olarak hesaplayabiliriz. Karmaşık matematiksel modeller bilgisayarlarla kullanılabilir hale getirilir.

Şu halde, makine maketleri gibi şeylerin basitleştirilmiş kopyaları olan fiziksel modeller, ya da matematiksel denklemler, göreneksel hale getirilen diyagramlar vb. gibi işaret modeller olabilir. Bu uçlar arasında, değişen oranlarda fiziksel ve simgesel özellikleri bileştiren, örneğin sınıflarda kullanılan dünya küresi gibi başka tip modeller de görüyoruz.

Ancak, işaret modelleri ile işaret sistemlerini, örneğin dili, birbirlerinden ayırmak gerekir. Sözcükler,

nesnelerin imgeleri değildirler, onların anlamadırlar. Ama, (işaret modelleri de dahil) bütün modeller, bir anlamda, incelenen görüngülerin örnekleridirler.

Soyutlama ile model-kurma arasındaki bağıntılar nelerdir? Soyutlamalar ve modeller nasıl ilişkilenmiştirler? Tanımından da anlaşıldığı gibi, modeller, nesnelerin bütün özelliklerini değil, yalnızca araştırmada esas olan özellikleri kopya ederler. Besbelli ki, bir modeli kurabilmek ya da seçebilmek için sözkonusu nesnenin ya da sürecin bazı nitelikleri ve bağıntıları konusunda bilgi sahibi olmak gerekir. Özel kavramlar içinde ifade edilen bu bilgi, bu nedenle, bir model kurmadan önce gelir. Modelin başarısı, pratik ve bilimsel yararlılığı, onun temelini oluşturan soyutlamaların ne denli doğru bir biçimde ayrıntılı olarak ele alınmış olmasına ve incelenmekte olan görüngülerin yansıttıkları özelliklerinin ne denli temel nitelikte olmalarına bağlıdır. Model yapıldıktan ve laboratuvarda ya da pratikte kullanıldıktan sonra, bilgideki boşluğu doldurmaya ve belli görüngülerin yapısının ve davranışlarının o güne kadar bilinmeyen özellikleri yansıtan yeni soyutlamaları ortaya koymaya yardım eder.

Soyutlama ve model-kurma süreçleri birbirleriyle bağıntılıdır. Bir modelin içindeki bir soyutlamanın nesnelleşmesi, onun gerçeklikleşmesi ya da maddeleşmesi olarak tanımlanır. Ay araştırma aracı **Lunokhod-1** atılmadan önce, bilim adamları, ayın yüzeysel yapısı ve yüzeyinin fizyolojik-kimyasal yapısı konusunda elde edilebilecek bütün bilgileri topladılar. Bu verileri işleyerek, otomatik laboratuvarın çeşitli modellerini kurdular ve ay koşullarına oldukça benzer koşullarda bunları sınadılar. Araştırma aracının çizimi düzeltilip geliştirildikten sonra, gerçek araştırma aracı yapıldı ve Aya atıldı.

Böylece model-kurma, çeşitli aşamalardan geçmek-

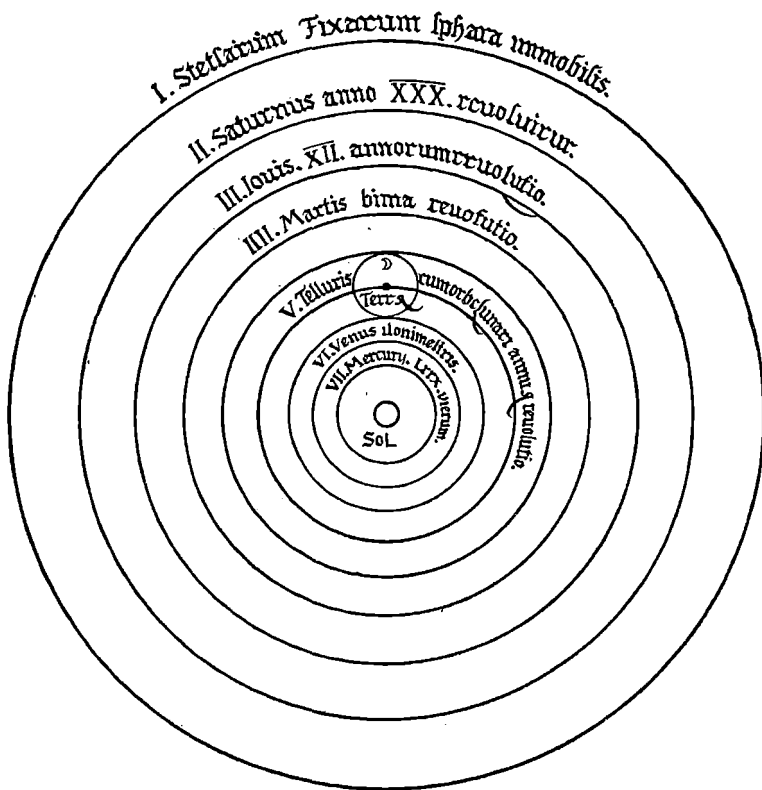
tedir. Birinci aşamada, nesnenin bilinen en temel özelliklerini yalıtarak, bellibaşlı soyutlamalar ortaya çıkarılır. Aynı zamanda da hemen ardından gelecek olan incelemenin amacı formüle edilir. İkinci aşamada modelin çizimi yapılır ve model kurulur. Üçüncü aşamada, model deneyleri yapılır. Dördüncü aşamada, deneysel veriler, sözkonusu nesneye uygulanır. Ancak, önemli olmasına karşın, modelleme, kendi başına araştırılan sonucu vermez. Hem model kurmak, hem de deneysel verileri nesneye uygulamak için bilimsel teoriye gereksinmemiz vardır. Marx ve Engels'in yaratmış oldukları bilimsel komünizmin devrimci öğretisi, Darwin'in biyolojik evrim konusundaki öğretisi, klasik mekanik ve kuantum mekaniği, hepsi de bilimsel teorilerdir. Teori, gözlemlene ve soyutlamanın bütünlenmesi, model kurma ve deneyleme, bilgilenmenin en yüce biçimidir. Teori olmaksızın, bilgilenmenin bu önemli aşamaları sınırlıdır ve kısırdır. Diyalektik materyalizmin kurucularının teorik düşünceye böylesine büyük önem vermelerine yolaçan da buydu.

5. BİLGİNİN TEORİK DÜZEYİ

1543'te, Nicolaus Copernicus, Yerin, çevresinde öteki gezegenlerin ve Güneşin dolandığı evrenin merkezi olmadığını ileri süren, göksel cisimlerin dönmeleri konusunda yeni bir teori yayınladı. Copernicus teorisi, kilise tarafından desteklenen eski Yunan filozofu ve gökbilimcisi Ptolemy'nin yer-merkezli sistemi ile çatışıyordu. Copernicus teorisi yalnızca kilisenin ve Ptolemy'nin saygınlığını yerlebir etmekte kalmıyor, apaçık olan şeyle de çelişir görünüyordu. Her gözlemci, Yerin hareket etmezken, Güneşin doğuda doğarak ve batıda batarak gökyüzünde düzenli bir yay çizdiğini görebilir. Geceleyin, Ayın ve gezegenlerin, kendi değişik yörüngelerinde gök-

yüzünde hareket ettikleri görülebilir. Bu şeyler, kesin söylemek gerekirse, bilimsel bir teori olmayan ama gözlemlenen şeyin bir açıklaması olan Ptolemy'nin öğretisinde yansiyordu. Göksel cisimlerin çizmiş oldukları gözlemlenebilen yörüngeler, oldukça karmaşık oldukları kadar, yer merkezli sistemin kendisi de bazı şaşırtıcı görüngüleri gene de açıklamayı başaramayan son derece karışık yapıları zorunlu kılmıştır.

Ama Copernicus teorisi, dış görünüşe göre, gözlem-

Kopernikçi Evren Şeması

lenebilir olgularla çelişmekteydi ve bilimsel düşüncede ve genel olarak insan kültüründe önemli bir değişme yaratmıştı. Gözlem altında tutulan görüngüleri yalın ve doğru bir biçimde açıklıyordu, yeni görüngüleri önceden görmeyi, ve modern gökbilimsel araştırmanın temelini koymayı olanaklı kılmıştı.

Bilimsel araştırmanın niteliğinin açıklaması, önceden saptanması ve tanımı, deneyleme ve gözlemleme, her bilimsel teorinin başta gelen üç işlevidir.

Bu, Marx'ın ekonomik teorisi tarafından parlak bir biçimde betimlenmiştir. Marx'ın **Kapital**'inde dayandığı pek çok olgu, öteki araştırmacılar tarafından açıklanmıştı. Burjuva düşünürleri, sınıf bilincinden, ekonomik ve siyasal eşitsizlikten, sömürüden, emekçi halkın yoksullaşmasından vb. vb. habersiz değillerdi. Gene de bunları tutarlı bir açıdan açıklamak, bunlardan tarihin gelecekte izleyeceği yolu önceden görmek ve devrimci çabanın asıl yönünü belirlemek yeteneğinden yoksundular. Marx tarafından formüle edilen kapitalist toplumun gelişme yasalarına dayanan Marx'ın ekonomik teorisi, elaltındaki olguları açıklayabildi ve, ayrıca da daha sonra dünya devrimci hareketinin bütün süreci tarafından doğrulanan kapitalist toplumdan yeni komünist topluma geçişin bellibaşlı aşamalarını ve nesnel yasalarını doğru bir biçimde önceden görebildi.

Peki öyleyse, bir teorinin bellibaşlı işlevlerini yerine getirmesini olanaklı kılan nedir? Niçin bunlar salt gözlemleme temeli üzerinde, insanların dolaysız pratik eylemleri temeli üzerinde, yerine getirilemezler?

Biz, salt görüşlerin bir toplamı değil de, birbirleriyle ilişki içinde bulunan yasaların özel olarak örgenlenmiş sistemine teori diyoruz. Bildiğimiz gibi, bilimsel yasalar, incelenmekte olan görüngülerin bağlı bulundukları nesnel yasaların yansımalarıdır. Bu görüngüler, bir

teorinin çoğu kez kalıcı denilen bölümünü kapsar. Belli bir bağımsız alanda egemen olan, temel, kalıcı, yinelenen ve zorunlu ilişkileri yansıtan, ve mantıksal olarak birbirleriyle bağıntı içindeki bilimsel yasalar, bir teori oluştururlar. Böylece Kepler yasaları, gezegen hareketinin bir teorisidir, çünkü bu yasalar gezegenlerin yapısında bulunan kalıcı, zorunlu ilişkileri ifade ederler. Marx'ın, **Kapital**'de açıkladığı ekonomik öğretisi de, içerdiği yasalar, zorunlu ekonomik ilişkileri yansıttıklarına ve diyalektik mantığın ilkelerine göre birbirleriyle bağımlı olduklarına göre, sözcüğün kesin anlamıyla, bir teoridir.

Bir teorinin temel, birincil yasalarına çoğu kez ilke ya da postulat dendiği halde, matematiksel terimler içinde ifade edilen teorilerde bunlara aksiyom adı verilir. Bu birincil yasalar, belli teori içinde mantıksal olarak tanıtlanmazlar, ama bütün öteki yasalar, mantıksal olarak bunlardan çıkarılırlar, bu nedenle de tanıtlanmış kabul edilirler. Ama bundan, bir teorinin ilkelerinin ve postulatlarının gösterilmez oldukları sonucu çıkmaz. Bilimde hiç bir şey güvenle kabul edilmez. Bir teori içinde, mantıksal sergilenmesi yapılmadan kabul edilen yasalar, bir başkası içinde, daha genel bir teori içinde sergilenebilir. İlkönce bir gezegen hareketi teorisinin postulatları olarak ortaya çıkan Kepler yasaları, daha sonraları sergilendiler, yani Newton'un gök mekaniğinin daha genel ilkelerinden çıkarıldılar.

Her teorinin birincil yasaları, eğer bunlar daha genel ilkelerden çıkarılmamışlarsa, ya doğrulukları doğrudan pratikten ya da deneyden doğduğu için, ya da bu yasaların nihaî sonuçları deney ve gözlemle tutarlılık içinde oldukları için kabul edilirler. Bir teorinin değerlendirilmesinde bu sonuncusu belirleyici niteliktedir.

Herhangi bir bilimin yasalarının her zaman gözlemin sonuçlarının genelleştirilmeleriyle elde edildiği dü-

şünülmemelidir. Eğer böyle olmuş olsaydı, yeni yasaları bulmak oldukça kolay olurdu. Yetişmiş her uzman bunu yapabılırdı. Gerçek yaratıcı işi böylesine güçleştiren şey, yeni bir yasanın ya da ilkenin formüle edilmesinin çoğu zaman yaratıcılık, hayalgücü ve hatta gözlemlenmekte olan görüngüden bir uzaklaşmayı gerektirmesidir.

Son zamanlardaki pek çok bilimsel teoriler, laboratuvarlarda değil, bilim adamının çalışma odasında, masa başında formüle edilmişlerdir, çünkü yeni ilkelere geliştirilmesi, karmaşık soyutlamalar ve soyut teorik düşünce istemektedir. Böylece, değişik yararlı niteliklere sahip metaların, bunların yapımında harcanan toplumsal olarak gerekli emeğin miktarları eşit olmak kaydıyla, birbirleriyle değişebilirliklerini söyleyen değer yasası, pazarın, tek tek alışverişlerin basit gözlemlmelerinden bulunamazdı. Her şeyden önce, metaların değişimi, fiyatı ortalama maliyetin altında ya da üstünde tutan arzın ve talebin ve öteki etmenlerin etkisi altındadır. Marx, kapitalist toplumda egemen olan düzensiz meta—para ilişkilerinin üstüne çıkabilmek ve değer yasasını formüle edebilmek için, örneğin soyut emek, toplumsal olarak gerekli emek miktarı vb. gibi bir dizi soyut kavramlar geliştirdi. İlk bakışta apaçık olgularla çelişiyor gibi görünen bu yasa, kapitalizmin geleceğini önceden belirleyen temellerini sağlayan, artı-değer, kapitalist kâr, sermayenin ilkel birikimi yasaları vb. vb. gibi, kapitalist ekonomi politiğin bir dizi öteki yasalarını formüle etmeyi ve çıkarmayı olanaklı kılmıştır.

Bilimsel bir teori, bu nedenle, nesnel görüngülerin açıklanmasını ve önceden saptanılmasını olanaklı kılar, çünkü teori, tek tek olayların ya da maddî dünyanın parçalarının bir tanımı değil, bir yasalar sistemidir. Onun için yasalar çift işlev yerine getirirler. Bir yandan, bir

bilimin en temel bölümünde var olan nesnel, kalıcı ilişkilerin en kapsamlı yansımalarıdır; öte yandan ise, başka yasaların ve nihaî adı verilen sonuçların, yani tek tek olaylar ve görüngülere ilişkin bilgileri içeren ifadelerin çıkarılması için esas olan mantıksal biçimler olarak ortaya çıkarlar. Yasa, incelenen nesnelerin temel niteliklerinin, esas özelliklerinin ve davranışlarının yoğunlaşmış bir yansıması olarak, yüksek bir genelleme düzeyine sahiptir. Bilgilenmedeki özel rolünü de sağlayan budur:

İnsanın amaçlı her türden eylemi, eğer bilimsel teoriye sağlam bir biçimde dayanıyorsa kesin olarak başarılıdır. Bu, toplumun komünist dönüşümü için özel bir önem taşımaktadır. İşte bundan ötürüdür ki, Sovyet Komünist Partisi, bilimsel komünizmin, teorisinin gelişmesine böylesine büyük bir önem vermektedir.

Teorinin ayırıcı özelliklerinden ve bilimsel bilgilenmede oynadığı rolün öneminden hareket ederek, şimdi soyutlamanın rolünü yeni bir ışık altında gözden geçirebiliriz.

Her bilimsel teorinin yasaları, her zaman soyutlama ile formüle edilir. Duyumsal tasarımlara ve imgelere değil de, daha genel ve soyut kavramlara başvurdıkları için, duyumsal şeylerin kanıtlarını genel olarak içermezler. Bu, her bilim adamının önüne soyut yasaların gözlemleme terimleri içinde yorumlama sorununu koyar. Bir başka deyişle, yasalar ve bunların sonuçları duyumlanabilir şeylere ve olaylara uygulanabilir olmaları ve deney ve gözlemle gerçekleştirilebilir olmaları gerektiğine göre, bunların, deyim yerindeyse, soyutlama dilinden, duyumlarımızı ve kavramlarımızı tanımlamada kullandığımız duyumsal imgelerin diline çevrilmeleri gerekir. Bu, kavram ve duyum arasındaki bağıntı sorunlarının, farklı söz düzeylerinde gelişen düşünce sorunlarının, ve teorik eylemlerle politik eylem arasındaki etkileşim sorun-

larının odak noktasıdır.

Bilginin başlıca kaynağı ve gerçeğin ölçütü olarak pratiğe ağırlık vermenin, marksist bilgi teorisinin temel olduğunu pek çok kez belirtmiş bulunuyoruz. Ancak, düşünce ile pratik, insan eylemi arasındaki bağıntıya ilişkin genel felsefî sorun, bilimsel bilgilenme açısından özel bir biçime bürünür. Aslında, bu, teori ile deney arasındaki, bilgilenmenin teorik ve görgücül düzeyleri arasındaki ilişkidir, çünkü, bilimsel teori, gerçekliği bilmenin en yüksek biçimi olduğu halde, bilimsel deney, teorinin gelişmesi ve yetkinleşmesiyle çözülmez bir bağ içinde, toplumsal pratiğin ve üretim pratiğinin temel bir parçasıdır.

6. BİLMENİN GÖRGÜCÜL DÜZEYİ

Bilmenin başta gelen bir aracı olarak deneyin yaygın bir biçimde kullanılması, modern doğa bilimin ayırdedici temel işaretidir.

Geçmişin bilim adamları ve filozofları, her gün her deneyimden, sağduyu ve gözlemden esinlenerek, doğanın çok farklı yönlerine değinen birçok değerli olguları biriktirmişler, sınıflandırmışlar ve bize aktarmışlardır. Bunlar tarafından öne sürülen tahmin ve varsayımlar, örneğin atomlara ilişkin varsayım, derinlikleri ve keskin kavrayışları yönünden, bugün bile bizi şaşırtmaya devam ediyor. Ama ne var ki, deneysel araştırma anlayışı, hem eski çağ bilimine, hem de orta çağ bilimine tümüyle yabancıydı. Bu, bir yandan üretici güçlerin oldukça düşük düzeyi ve büyüme hızı yüzünden, öte yandan da felsefî idealizmin yaygın bir biçimde egemen olması (özellikle orta çağ Avrupası'na) ve kiliseye fazlasıyla bağlılık yüzündendir.

Teknolojinin hızlı gelişmesiyle birlikte kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışı, bilimsel araştırmada ye-

ni eğilime güçlü bir iti verdi ve bunun maddî koşullarını ve öncellerini sağladı. Doğaya pasif, tasarımsal olarak yaklaşmaktan, onun gizliliklerine aktif olarak katılmaya dönüşü belirleyen deneysel bilime doğru değişme, her şeyden önce, bilimin sanayiyle, denizcilik ve silah üretimiyle yakın ilişki içinde olan dallarında gerçekleşti.

Okyanusları yıldızlara bakarak geçmek, buharlı makineler ve demiryolları yapmak, ve yapay nesneler üretmek için, insan, doğayı, İncilin gördüğü gibi değil, kendi gözleriyle görmek zorunda kaldı. Bunu yapabilmek için de, dünyaya bakışının esas felsefî temellerinde devrim yapmak, deneyi küçümseyen ve gerçeğin doğrudan kanıtını bilimsel tanıtlardan çok, kilisenin dogmalarında gören idealizmi altetmek zorundaydı. Modern bilime, yalnızca matematikçilerin ve öteki bilim adamlarının değil, Francis Bacon'ı izleyerek, doğanın bilgilenmesinde gözlem ve deneyin belirleyici etkenler olduklarını belirten materyalist filozofların da öncülük etmelerinin nedeni budur.

Felsefî materyalizmin temel ilkesi, genel olarak, insan zihninden bağımsız olarak varolan nesnel dünyanın tanınmasını kucaklar. Bundan çıkan doğrudan sonuç, bilgilenmenin bu dünyanın niteliklerinin ve nesnel yasalarının araştırılmasında yoğunlaştırılması gerektiği istemidir. Materyalistler, her zaman doğrudan dumsal verileri ortaya koyarak, gözlemin, maddeyi bilmenin başta gelen yöntemi olduğunu savundular. Ancak, bildiğimiz gibi, karmaşık görüngüleri yalnız gözlemle açıklamak her zaman olanaklı değildir.

Araştırılmakta olan nesnelerin temel niteliklerinin ve bu nesnelerin uydukları yasaların bilinmesi, özel düzeneklerin yardımıyla o nesneleri çevreleyen ortamı değiştirerek, bunları alışılmadık, çoğu kez yapay koşullar

altına yerleştirerek, çoğu zaman daha kolay hale getirilir.

Deneyssel doğa bilim, 17. yuzyılda doğdu. Üç yuzyıl içinde, bilimin daha önceki aşağıyukarı ikibin yılda başardıklarından daha çok şey başardı. Başarı, her şeyden önce yoğun deneylemeden kaynaklanıyordu. Klasik deneyssel bilim adamlarının başlıca amaçları, pasif gözlemciden gizli kalan özellikleri ve yasaları bilmek ve incelemektir. Bunların çabaları, kendinde-şey ile bilgi arasında aşılmaz bir uçurum vardır diyen kantçı tezin pratik bir reddedilişiydi. Kant, araştırmacının, nesneye herhangi bir değişiklik getirmeksizin işlemde bulunmasını istiyordu, böylece nesne, arı, bozulmamış durumuyla, araştırmacının müdahalesiyle çarpıtılmamış olarak bilinelebilecekti.

Ama bu, deney fikrinin kendisiyle bir çelişki değil midir? İçlerinde yüksek gerilimli elektrik geçirdiğimiz, son derece büyük basınç altında tuttuğumuz, bunları basınçsız bir boşluk içine koyup, sıcaklıklarını hemen mutlak sıfıra getirdiğimiz için, şeylerin ve süreçlerin doğal bütünlüklerini ve niteliklerini tahrip etmiş oluyor muyuz? Kuşkusuz bu korku tümüyle de yersiz değildir. Ama bizim doğal duyarlılık sınırlarımızı genişleten araçlar kullanıp, karmaşık aygıtlara başvurduklarında, deneyssel bilim adamları, her zaman araştırmacının nesne üzerindeki etkisini azaltmaya çalışmışlardır.

Tarihsel olarak bu, deneyssel bilimin öznel etkenin rolünü hesaba katarak karmaşık deneyleri hemen yapamıyor olması olgusundan geliyordu. Bir başka nedenle, doğa bilimdeki deneyssel yöntemlerin, toplumsal yaşamdan tam bir yalıtılmışlık içinde geliştirilmiş olmalarıydı. Üçüncüsü, bilim adamlarının çoğunluğunun paylaştıkları felsefi görüş ağıyla belirlenmekteydi.

Araştırma, dünyanın bilgilenmesini —tıpkı Marx-öncesi metafizik materyalizm gibi— yalnızca onun açıklaması olarak gören kendiliğinden bilimsel materyalizm çizgisinde yürütülüyordu. Bu yaklaşım, diyalektik materyalizmin, bilgi teorisinin kalbi olarak gördüğü insanın, etkin, dönüştürücü, pratik faaliyetini görmezlikten gelmektedir.

Bilme öznesi ile ele alınacak nesne arasındaki etkileşim ve bunların dünyanın teorik görünümünde yansıyacak olan karşılıklı bağımlılıkları ve birbirlerini etkilemeleri istemi, Marx tarafından **Feuerbach Üzerine Tezler**'de formüle edilmiştir ve daha sonra da son zamanların doğa biliminde, teknoloji ve toplumsal bilimlerdeki deneysel pratik içinde gerçekleştirilmiştir. Kuantum mekaniğinin de sergilediği gibi, mikro-nesnelerin hareketlerinin niteliği öyledir ki, bunları araştırmada kullandığımız aletler, bazı niteliklerini elle tutulur biçimde etkilemektedir. Bu nedenle, kuantum mekanikte, araçların ve deney koşullarının hesaba katılarak, deney nesnesinin koşullarının açıklanmaları gerekir.

Öznel-idealist görüş, bu nesnenin, özne olmaksızın varolmayacağını kanıtlar, özne de bu bağıntı içinde belirleyici rol oynar. Ama gerçek açısından ise, maddenin hareketinin her düzeyi, deneysel ve teorik araştırmanın özgün yöntemlerini gerektiren kendi nesnel yasalarına uyar. Elemanter parçacıkların, olası, istatistiksel hareketi, nesnel olarak belirsizlikle ortaya çıkar. Deney yapanlar, bunu her zaman akılda tutmak zorundadırlar. Mikro-nesnenin bazı nitelikleri üzerinde etkide bulundukları gibi, öteki özellikleri üzerinde değişimler de yaratırlar, öyle ki sürecin kapsamlı bir görünümü ancak deney aygıtı ile araştırılmakta olan mikro-nesnenin karşılıklı etkileşimleri hesaba katılarak elde edilebilir.

Bu, öznel bir kapristen çok, doğanın nesnel yasalarına derin bir anlayışı gösterir.

Modern teknolojiye, nesneyi onun üzerine etkide bulunan ve bunların işleyişini bilgileyen özne ile birlikte inceleme gereği, çok karmaşık makinelerin, otomatik sistemlerin, yüksek hızlı elektronik bilgisayarların; uzay laboratuvarlarının karmaşık denetim sistemlerinin vb. gelişmesiyle yakından bağıntılıdır. Örneğin Sovyet uzay uçuşlarıyla ilgili deneyleri ele alın. Deneylerin amacı, salt uzay gemisinin parametrelerini ve kozmonotların üzerinde ağırlıksızlığın vb. etkilerini incelemek değildi. Esas amaç, bu ve birçok başka parametrelerin ve niteliklerin, karşılıklı etkileşimleri ve karşılıklı ilişkilerinin ışığı altında araştırılmasıydı.

Nesnenin, özne ile etkileşimi içinde bilgilenildiği yeni tip deneyler, toplumbilimsel düzeyde de yoğun bir biçimde yürütüldü. Böylelikle, komünizmi kurma süreci içinde, üretimin ve yönetimin, eğitimin ve yetiştirmenin, hizmet ve kent planlamasının çeşitli örgütlenme biçimleri ile bilgilenildiği ve kavranıldığı her adımda, çok farklı toplumsal deneylerle karşı karşıya geliyoruz. Herbir durumda bilgilenici durumdaki birey, çeşitli deneysel etkenlere etkide bulunurken aynı zamanda da bunların etkisi altında kaldığı için hem özne; hem de nesne olarak görünür.

Demek oluyor ki, bilimsel deney, doğadaki ve toplumdaki nesnelerin ve süreçlerin daha çok bilgisini elde etmeye yönelmiş özel bir tür bilme eylemidir. Denetim altında tutulan koşullarda, özel aygıtlar, araçlar ve düzenekler yardımıyla gerçekleştirilir. Bir deneyin karışılması gereken en temel gereksinimler şunlardır: 1° aygıtlar, belli aletler sınıfı içinde ölçüm ve gözlem doğruluğunu, olabilecek en yüksek düzeyde sağlayacak durumda olmalıdır; 2° deney yinelenenilmelidir (bu çok

önemlidir, çünkü güvenilir sonuçlar elde edebilmek en çok raslansal olayların ve karışıklıkların etkilerini arındıracak istatistiksel işlemlere olanak sağlayacak bir deneysel veriler yığını gerektirir); 3° deney önceden ortaya konmuş bir yöntemler demeti ile uyum içinde ve deneyin her aşamasında denetimi sağlayabilecek biçimde yürütülmelidir.

Yukarda değinilen koşulları karşılayan ve yalnızca maddî nesneleri değil, aynı zamanda maddî kolaylıkları ve koşulları da ifade eden bütün deneyler, çoğu kez maddî deneyler diye adlandırılırlar. Bunların yanında kurgusal deneyler de modern bilimde önemli rol oynarlar. Kurgusal deney, maddî deneyden, nesnelerinin ve aygıtlarının salt deneycinin imgesinde varolmasıyla ayrılır. Kurgusal bir deney, maddî deneyin karşılamak durumunda olduğu bütün koşulları yerine getiren maddî deneyin bir tür modelidir, aralarındaki tek fark da kurgusal deneyin bazı nedenlerden ötürü, pratikte teknik olarak gerçekleştirilemeyeşidir.

Amaçlarına göre, deneyler **bulgu**, **doğrulama** ve **gerçekleme** üç genel başlığı altında kategorilere ayrılırlar.

Yeni bir şeyi bulmaya çalışan deneyler, Edison'un akkor lambasının teli için uygun bir madde bulma deneyleri ile örneklenir. Asıl maddenin bulunmasından önce aşağıyukarı altıbin deney yapılmıştı. Bu tür araştırma, kimi zaman başarısız olanları ayıklayıp atarak bir sürü değişik çeşitleri denemeyi yineleyen değişik yolları deneme yöntemi olarak tanımlanır. Ama bilim adamları, genel olarak, bu tür deneyleri raslansal olarak değil de, çeşitli yolları denemeyi en aza indirebilecekleri bir teori ya da varsayım temeli üzerinde yürütmeyi yeğlerler. Bu tür deneylerle elde edilen verilerin genelleşmesinin bir sonucu olarak konan yasalara gör-

güsel yasalar denir.

Bir şeyin **doğrulanmasına** yönelmiş ikinci tür deneyler, bir varsayımı doğrulama amacıyla yapılır. Deneyle olumlanan bir varsayım, geçerli bilimsel bir teori haline geldiği halde, deneyle çürütülen bir varsayım atılır ve yerine bir başkası konur. Bu tür sınamalar, bir dizi varsayım içerisinde bir tanesini seçmek için özel bir önem taşırlar. Bunun bir örneği, yeni kimyasal elementlerin deneysel olarak bulunmasıyla ilgili olarak vardır. Rus bilim adamı D. İ. Mendelyev (1834-1907), elementlerin özelliklerinin pek çoğunda periyodik bir değişme gösterdiklerini (periyodik yasayı) bularak, kendi zamanında henüz bulunmamış olan bazı kimyasal elementleri teorik olarak tanımlamıştı. Onun öngörüsü daha sonraki araştırmalarla doğrulandı.

Son olarak, bir şeyi **gerçekleştirmeye** çalışan üçüncü tür deneyler, daha sonra incelenecek ya da pratiğe uygulanacak olan yeni nesnelerin üretilmesi için yapılır. Birkaç yıl önce, öğretim üyesi Flerov'un başında bulunduğu bir grup Sovyet bilim adamı, Sovyet fizikçisi İ. V. Kurçatov'un onuruna **Kurçatovyum** adını verdikleri, uranyumdan daha ağır olan bir element birleşimi yaptılar. Bu element yalnızca laboratuvar koşullarında bulunmakta ve çok çabuk dağılmaktadır. Ne var ki, uranyumdan daha ağır öteki elementlerin yapılması kadar, bunun üretimi de, tözlerin yapısının daha derinlemesine incelenmesini kolaylaştıran, önemli bir deneysel başarıdır.

Şu halde, deneyler, yeni yasaların, varsayımların ya da teorilerin temellerinin atılmasına hizmet edebilirler ya da bunların doğrulanmasına hizmet ederler. Ama deneyler, çoğunlukla her iki görevi de aynı anda yapar. Bu nedenden ötürü, bizim sınıflandırmamız yal-

nızca deneme niteliğindedir ve mutlak ve nihaî olarak görülmemelidir.

Deneyin bilgilenmedeki önemini gözönünde tutan Lenin, deneyin toplumsal ve üretim pratiğinin bir çeşidi, bir parçası olduğunu vurgulamıştı. “Deney” diyor-du, “zaten pratiktir”. Deneyimlemenin ve işin yapıları karşılaştırıldığında, aralarındaki benzerliği kurmak kolaydır. Her ikisinde de pratik eylemin bir nesnesi, ve bu eylemin gerçekleştirildiği aletler ve araçlar, ve en-sonu insan vardır. Aralarındaki fark şu ki, işin esas amacı maddî değerler, nesneler ve çeşitli gereksinimler karşılamak için koşullar üretmektir, oysa, üretim süreci içerisinde kazanılan ve biriken bilgi, önemli olmak-la birlikte, ikincil bir rol oynar. Deneyin asıl amacı, öte yandan yeni bilgi üretmektir. Böyle de olsa, bilimsel deneyimleme ile üretim faaliyetleri arasında temel bir farklılık yoktur.

Biraz önce söylenenler, bilginin iki düzeyi —teorik ve görgücul düzeyleri— arasında yakın ilişkiyi göstermektedir. Daha yüksek teorik bilgi, bilimsel ilkelere, postulatlarla ve yasalarda somutlaşmıştır. Görgücul bilgi, doğrudan gözlemden ve deneysel tanıtlardan kaynaklanır.

Bilginin her iki düzeyi de birbirlerini bütünlerler, ve dış dünyanın nesnel gerçeğin gereklerini karşılayan bir görünümü ancak bu yakın birlik içinde yaratılabilir. Lenin’in “yaşayan algıdan soyut düşünceye, ve bundan da pratiğe” formülü, bilgilenme sürecinin diyalektik niteliğini, onun sarmal bir biçimde geliştiğini göstererek, kapsamlı bir biçimde gözönüne sermektedir. Yaşayan algılardan, bilimsel deneylerden ortaya çıkan görgücul bilgi, zihni, genel teorik vargılar çıkarmaya yönelterek, taze sorunları önümüze koyar. Teorik bir araştırmadan çıkarılan bilimsel bir varsayım, gelişmesi

inde incelenmekte olan nesnelerin yeni özelliklerinin bulunabileceği deneysel doğrulamayı gerekli kılar. Sarmalın her halkası, taze, yakın gerçekler ortaya çıkararak kalmaz, aynı zamanda daha ileriye gitmek için nkoşullar da sağlar. Aynı zamanda, deneysel araştırmanın yeni biçimlerinin ve tiplerinin görünmesi teorik ve görgüöl bilginin farklı çeşitlerinin özellikleriyle ilgili karmaşık teorik bilgi sorunları ne koyar. Felsefi ve bilimsel sorunların karşılıklı bir ilişkisi, Lenin'in elli yıl önce uyardığı, bilim adamlarıyla filozofların verimli bir işbirliğinin temelini sağlar.

Diyalektik materyalizmin bilgi teorisinin bellibaşlı sorunlarının ve ilkelerinin araştırılması, onu, bütün öteki felsefi sistemlerden ayıran temel farklılıklarını ortaya çıkarıp, modern bilimin sonuçları ve yöntemleriyle olan kusursuz bağdaşımını sergilemekle kalmaz, aynı zamanda bu teorisinin incelenmesinin marksizmleninizmi konusunda ustalaşmanın başta gelen bir koşulu olduğunu da tanıtlar.

TARİHSEL MATERYALİZM

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL MATERYALİZM BİLİMİ

1. TARİHSEL MATERYALİZM NEDİR?

İnsanlık birçok binyıldan bu yana vardır. Doğanın, başlangıçtan beri varolan güçleriyle, yokluk, açlık, baskı, silip süpüren bulaşıcı hastalıklarla savaşım ve kanlı savaşlarla dolu, uzun ve çetin bir yoldan geçerek gelmiştir. Tahtlar çökmüş, güçlü krallıklar devrilmiştir. Uygarlıklar gelmiş ve gitmiştir. Bunlardan bazıları olduğu gibi kaybolmuş, bazıları da tarihe silinmez damgalar kazımışlardır. Ünlü komutanlar, kudretli krallar, kahraman halk önderleri, ünlerini gelecek kuşaklara iletmişlerdir. Ama bunların yanında adı-sanı bilinmeyen milyonlar da vardı. Bunlar, orduları güçlü, kralları kudretli kılانlardı, karışıklıklar sırasında kanları akan-

lardı. Bunların tarihte oynadıkları rol neydi? Tarihe vücut veren olayların karmakarışık labirentinde, bize ne yol gösterebilir?

Bütün görünüşüyle yıkılamaz denen düzenler halk devrimleriyle çok kez yıkılmışlardır. Nedir bu devrimler? Tarihin düzgün yürüyüşünü bozan belâlı kazalar mıdır? Yoksa, olayların gelecekte izleyeceği yolu belirleyen, daha önceki tarihin zorlayıcı bir sonucu mudur? Güçlü kuvvetlere karşı halkı başkaldırmaya iten nedir? Gerçek tarihsel olgularla uygunluk içinde, bu şeyleri açıklayabilecek teori nerededir?

İçinde bulunduğumuz çağ, başarılı halk devrimlerinin gerçekleştiği bir çağ, halkların kendi yollarını kendilerinin seçtiği bir çağdır. Sosyalist ülkelerin sağladıkları başarılarını, birçok Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinin sömürge boyunduruğundan kurtulmalarını, bilim ve teknolojiye hızlı ilerlemeyi, dünyanın her yerinde yığınların, tarihin yapılmasına etkin olarak katılmalarını, hangi bilimsel teori açıklamaktadır? Hangi bilimsel teori, bir sözcükle, içinde yaşadığımız dönemin asıl özünü açıklamaktadır?

Kuşkusuz, hem bugünün, hem de geçmişin tarihi çeşitli yollarda açıklanabilir. Ya da açıklanmadan bırakılır, ve teorik sorunlar görmezlikten gelinerek, gününü gün edip sürüklenip gidilebilir. Ne var ki, böyle yaşamak, giderek daha da zorlaşıyor, çünkü, her kişinin yaşamı, kendi isteklerine bakılmaksızın, dünya tarihinin genel gidişiyle daha yakın bağlantı içine giriyor. Bu böyle olduğuna göre, herkesin dünyadaki yerini ve bir kişinin eylemleri ile modern dünyada gelişmekte olan süreçler arasındaki ilişkiyi açık-seçik bilmesi gerekir.

Toplumu açıklamaya çalışan teoriler, hiç bir zaman eksik olmamıştır. Bunların çoğu çoktan unutulmuştur. Başka teoriler, oldukça yakın bir zamanda gün-

yüzüne çıkmışlardır ve bunların ne kadar kalacaklarını ancak zaman gösterecektir.

Marksist-leninist toplum bilimi, tarihsel materyalizm, 125 yıl önce kurulmuş olmasına karşın, canlılığını hiç yitirmemiş olan ve sürekli olarak destek kazanan biricik toplumsal teoridir.

Niçin bu böyledir? Bu, tarihsel materyalizm, toplumsal tarihin öne koyduğu bütün sorunlara yanıt getirdiği ve milyonların umutlarını gerçekleştirdiği için böyledir. Bu, tarihsel materyalizm, donmuş bir dogmalar yığını olmayıp, tarihsel deneyimden çıkarılan genel vargılarla gelişebilen ve kendini yenileyebilen, yaşayan, canlı bir teori olduğu için böyledir.

Tarihsel materyalizm yalnızca geçmiş ve bugünü açıklamakla kalmaz, geleceği görmemizi ve tarihin süreci içine etkin olarak katılmamızı da olanaklı kılar.

2. TARİHSEL MATERİYALİZMİN KONUSU

Tarihsel materyalizm ne tür bir bilimdir? Konusu nedir, toplumu öğrenmek için neyi arar? Felsefe ile toplumsal bilimler arasında nasıl bağ kurar? Tarihin bütün yasalarını açıklamış mıdır? Tarihin anlamı ve insanın yazgısı konusunda ne söylemektedir?

Önce tarihsel materyalizmin asıl konusunun ne olduğunu görelim. Toplum, yalnızca doğal olan pek çok bilim tarafından incelenmektedir, çünkü, toplumun çok farklı yönleri vardır. Bütün toplumsal bilimler, bir konuyu, yani toplumun yaşamını incelerler, ama herbiri toplumu ayrı bir açıdan görürler, örneğin, ekonomi açısından, nüfus açısından, tarih açısından vb. vb.. Bir toplumsal bilimin konusu, böylece, toplum yaşamını araştırma amacıyla, birbirleriyle bağıntı içinde bulunan görüngülerin yumaklanmış birliğinden yalıtılmış bir yüzü olmaktadır. Tarihsel materyalizmi öteki toplumsal bi-

limlerden ayıran nedir?

Ekonomik tarih, ekonomik istatistik, sanayi ekonomisi, arzın ve dağılımın ekonomisi, malî teori ve malî tarih vb. gibi bilimlerle karşılaştırıldığında, toplumun ekonomik yaşamının en genel özelliklerini açıklığa kavuşturduğu için, ekonomi politik daha genel bir bilimdir.

Uygarlık tarihi de, örneğin, demografiden, nüfus biliminden daha genel bir toplumsal bilimdir. Bu bilim, tek tek ulusların tarihsel gelişmelerinin belli özelliklerini açıklamaya çalışır. Tarihçiler böylece bir ulusun genel tarihsel gidişinin en somut ve özgün belirtilerini incelerler. Bu gidiş, tarihsel olaylar bağıntılandırıldığında, toplumun gelişme yasalarına uyduğu günışığına çıkar. Peki bu yasaları nasıl bulabiliriz?

Diyalektik materyalizmin ilkeleri, doğaya olduğu kadar topluma da dayanır. Ama en yüksek derecesine kadar genelleştirilen bilgiyi, yani doğanın, toplumun ve düşüncenin en genel yasalarını ele aldığına göre, diyalektik materyalizm, toplumu değerlendirirken doğadan ayrı olarak onu özel olarak ele almaz.

Tarihsel materyalizm, varlığın evrensel yasalarından ayrı olarak, toplumsal gelişmenin özgün yasaları ile ilgilenen felsefî bir bilimdir. Tarihsel materyalizmin yasaları doğada işlemezler, yalnızca toplumda işlerler. Ve toplum da, insanlardan ayrılamaz olduğuna göre, toplumsal yasalar kendilerini yalnızca insan eylemi ile ortaya koyarlar.

Felsefî bir bilim olarak tarihsel materyalizm, toplumsal gelişmenin genel yönleriyle, eğilimleriyle ve yasalarıyla ilgilenir. Toplumsal varlık ile toplumsal bilinç arasındaki, tarihin nesnesi ile öznesi arasındaki ilişkiyi hiç bir zaman gözden kaçırmaz. Tarihsel materyalizmde, nesnel ile öznel arasında, ortamla insan arasında,

koşullarla niyetler arasındaki karşılıklı ilişki, yani toplumsal varlık ile toplumsal bilinç arasındaki karşılıklı ilişki hesaba katılarak, her sorun incelenir ve açıklanır.

Şimdi, tarihsel materyalizmin neyi incelediğini ve niçin öteki toplumsal bilimlerden ayrıldığını daha özgün bir biçimde koyabiliriz.

Birincisi, tarihsel materyalizm, herhangi bir insan toplumunun gelişmesini yöneten genel nesnel yasaları inceler. Dünya tarihinin bu genel yasaları, insanlığın gelişme evrelerinin farklı tarihsel dönemlerinde farklı olarak işledikleri için, tarihsel materyalizm, dünya tarihinin en genel evrelerini, toplumsal-ekonomik oluşumları ve bunların çıkışlarının ve kayboluşlarının nesnel nedenlerini inceler.

İkincisi, tarihsel materyalizm, her zaman toplumsal varlıkla toplumsal bilinç arasındaki ilişkiyi ele alır. Bu, onun, tarihin yasalarını, bu yasalara hükmeden bazı gizemli güçlerin insanlar üzerindeki sonuçları olarak değil de, insanların eylemleriyle, çoğu kez tarihin genel gidişi ile ortak bir yanı olmayan ama onunla organik bağı bulunan amaçlarına ulaşmak için verdikleri savaşım ile ortaya çıkan tarihsel yasaların sonuçları olarak açıklamasını olanaklı kılar. Bir sözcükle, tarihsel yasalar, öğrenciye, tarihin gerçek itici güçleri ve etkenleri olarak görünürler, yani ona yığınlar biçimi altında ve özgün tarihsel kişiler olarak görünürler.

Felsefî bir bilim olarak, eski felsefî bilimlerin kendilerini öyle görmeyi alışkanlık haline getirdikleri gibi, tarihsel materyalizmin, her bilmeceyi, tarihteki her dönemeci açıklama yetisinde mutlak bir teori olma savı yoktur. Her olgu ve tarihteki her dönemeç, kapsamlı bir bilimsel açıklama gerektirir, oysa her olgunun felsefî açıklaması, incelenmesinde doğru bir yaklaşım yapılmasını, onun genel tarihsel yasalarla ve eğilimlerle kar-

şılaştırılmasını, ve gene onun tarihsel ilerlemenin ölçülerine vurulmasını kapsar. Tarihsel materyalizm, çok farklı toplumsal görüngüleri incelemede ve değerlendirmede böyle bir yöntem sağlar.

Ama tarihsel materyalizm, toplumsal görüngüleri inceleme yönteminden daha fazla bir şeydir. Kendi malı bir teorisi vardır, yani tarihsel eğilimlerin daha genel olanlarını açıklayan kendine özgü teorik bir temele sahiptir.

Tarihsel materyalizm, tarihin, toplumsal örgenlenmenin aşağı biçimlerinden daha yüksek biçimlerine doğru ilerlediğini ve daha yüksek biçimlere değişmenin kaçınılmaz olduğunu, çünkü eski biçimlerin zamanını tamamladıkları ve daha ileriye gidişin yolunda engel haline geldiklerini bulmuştur. Kendini tarihsel tanıta, insanlığın uzun deneyimine dayandıran tarihsel materyalizm, özgür emeğe dayanan sömürsüz ve baskısız bir toplumun bir düş ya da hayal olmadığını, onun yapısında varolan gelişmenin bir sonucu olduğunu, böyle bir topluma, yani komünist topluma geçişin, tıpkı geçmişte, toplumların daha yüksek biçimlere geçişleri gibi kaçınılmaz olduğunu kanıtlamıştır. Bu canalıcı vargı, tarihsel kanıtlar, ekonomik tahliller ve sınıf savaşımının deneyimi ile desteklenmektedir.

Devrimci işçi sınıfı hareketinin sağladığı başarılar, ilerici tarihsel eğilimin, gidişi nasıl ileriye doğru zorladığını pratikte sergilemektedir.

Rusya'daki Ekim Devrimi ve öteki ülkelerdeki sosyalist devrimler, bu eğilime dünya ölçüsünde boyutlar getirmiş ve dünya halklarına, geleceklerinin nerede olduğunu göstermiştir.

Tarihsel materyalizm, sosyalizmi ve komünizmi kurmanın bütün sorunlarını ele almaz. Bu tür sorunlar **bilimsel komünizmin** alanına girer. Felsefî bir bilim ola-

rak tarihsel materyalizm, tarihsel ve ekonomik doğrulamaya ek olarak, komünizme kaçınılmaz değişmenin en genel, felsefî doğrulamayı da getiren ve toplumun kapitalizmden komünizme devrimci geçiş yolunu gösteren, bilimsel komünizmin yöntemidir. Bu nedenle, tarihsel materyalizm, bilimsel komünizm teorisinden ayrılamaz.

Tarihsel materyalizm ve komünizm uğruna savaşımın teorisi ve pratiği arasındaki organik bağıntı, işçi sınıfının gereksinim ve amaçlarının teorik yansıması olan **tarihsel materyalizm yandaşlığının** ifadesidir.

Marksizmin burjuva eleştirmenleri, marksist filozoflar tarafından açıkça belirtilmiş olan tarihsel materyalizm ile işçi sınıfının çıkarları ve komünist fikirler arasındaki ilişkinin, marksist-leninist toplumsal bilimin sözümona sınıfsal sınırlılığını göstermekte olduğunu kanıtlamaya çalışırlar. Bunlar gerçek bir bilimsel teori yaratabilmek için sınıfların üstüne çıkmak gerektiğini ileri sürerler, çünkü, onlara göre bilime sınıfsal bir yaklaşım, ön yargıyla, dar düşünceyle sonuçlanır.

Gerçekten öyle midir? Sınıflı bir toplumda yaşayan bir kimse, sınıf çıkarlarının üzerine çıkabilir mi? Sınıflı toplumda, kimse sınıfların üzerinde değildir. Hem toplumda yaşamak, hem de ondan bağımsız olmanın olanağı yoktur. Herhangi bir birey, kendini bu anlamda bağımsızmış gibi düşünebilir, gerçeklikte ise, modern toplumda sınıf çıkarından bağımsız olunamaz. Bu tür özgürlük fikri bir burjuva yanılsamasıdır, başka bir şey değil.

Her filozof, sanatçı ya da yazar, ister istesin ister istemesin, yapıtlarında her zaman belli bir sınıfın çıkarlarını savunur ve ifade eder. Bu anlamda herkes, ister bir yana mensup olsun ister olmasın, bir yanın görüş açısını paylaşır. Bu demek değildir ki, bir sınıfın çıkarları yalnızca kendi üyelerince desteklenebilir. Bir ideo-

logun yandaşlığı, bağlı bulunduğu sınıftan çok, savunduğu sınıfa bağlıdır.

Marx, Louis Blanc'ı, Ledru-Rollin'i ve Proudhon'u Fransız küçük-burjuvazisinin temsilcileri olarak nitelendirdiği zaman, bu onlara göre, kendilerini "Paris dük-kâncıları" diye çağırınakla bir olduğu için çok öfkelenmişlerdi. Daha sonra Marx, adlarını kastetmediğini, çünkü bunun konu dışı olduğunu açıkladı. Onun söylemek istediği, çıkarlarını nesnel olarak yansıttıkları ve savundukları kimseleri fiilen temsil ediyor olmalarıydı.

Son olarak, akıldan çıkarmamak gerekir ki, kafa emeği ile kol emeği arasında aşılmaz bir uçurumun bulunduğu sömürücü bir toplumda, kısmetlerine kol emeği düşen sınıflar (işçiler ve köylüler), bir kural olarak, kendi aralarından ideologlar çıkaramazlar. Pek çok durumda bunların ideologları, bir eğitim almak için zamanı ve parası olan ve aynı zamanda da tarihin ne yöne doğru hareket ettiğini bilme yeteneğinde olan, böylece de kendi sınıflarından kopup, ilerici toplumsal sınıfların yanına geçen, öteki sınıfların üyeleridir. Örneğin Rusya'da 19. yüzyılın Devrimci Demokratları, devrimci köylülüğün ideologları idiler. Ama bunlardan hiç biri köylü değildi. Herzen doğuştan bir soylu idi, Çernişevski, Belinski ve Dobrolyubov orta sınıftandılar. İşçi sınıfının ideologları Marx ve Engels'in kendileri de işçi değildiler, ama bu, onları, işçi sınıfı adına tutarlı bir biçimde yazmaktan ve amaçlarını ve yöntemlerini bilimsel bir yolda ortaya koydukları işçi sınıfı savaşımını yüreklendirmekten alıkoymadı.

Demek ki, her düşünür, belli bir sınıfın sözcüsüdür. Bu, onu darkafalı yapar mı? Yanıt basit bir evet ya da hayır olamaz, çünkü bu tümüyle sınıfa bağlıdır. Bir sınıf olarak burjuvazi, tarihin ilerlemesiyle, uzun zamandan beri çatışmak zorunda kalmıştı. Bugün bu sınıfın

çıkarları yalnızca öteki sınıfların çıkarlarıyla değil, geniş ölçüde toplumun gelişmesiyle çatışıyor. Bu nedenle, kendi sınıfının çıkarlarına bağlı modern bir burjuva ideologu, toplumun gelişmesinin çarpıtılmış bir görünümünü vermekten kendini alıkoyamaz, ama toplumun gerçek bilimsel bir teorisini de yaratamaz.

İşçi sınıfı ideologları için durum tamamen farklıdır, çünkü işçi sınıfının çıkarları, burjuvazinin çıkarlarının tersine, tarihsel eğilimi yansıtır. İşçi sınıfı tutarlı devrimci sınıftır. Toplumsal ilerlemede payı vardır, onun için toplumsal tarihi çarpıtmaya gereksinme duymaz. Üstelik, yalnızca işçi sınıfı görüşü açısından, toplumsal ilerlemenin temsilcisi, toplumsal gelişmenin gerçek bilimsel bir teorisini yaratabilirdi. Böyle bir teorinin, işçi sınıfının ideologları Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından geliştirilmesi hiç de bir raslantı değildi.

Görülüyor ki, marksist-leninist felsefede yandaşlık, sınırlı olmak demek değildir, bilimsel olarak nesnellik demektir.

Tarihsel materyalizm, gerçek insan tarihinin teorik bir genellemesidir, öteki toplumsal bilimlerden tarafından sağlanan tanıtıların bir genellemesidir. Tarihsel materyalizmin, toplumu, sürekli gelişmesi içinde ele alarak, toplum yaşamını araştırmada kullandığı diyalektik materyalizm, tarihsel materyalizmin kendisinin de taze tarihsel deneyimden ve toplumsal bilimlerin bulgularından genel vargılar çıkardıkça, gelişmesini sürdürdüğünü gösterir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHİN MATERİYALİST ANLAYIŞI

1. TARİHSEL MATERİYALİZMİN DOĞUŞU — TOPLUM GÖRÜŞÜNDE BİR DEVRİM

İnsanlar uzun süre önce toplumun gelişmesini yöneten gücün ne olduğunu, kendi kendilerine sormuşlardı. Din ve kilise, onlara, sefil günahkârlar olarak yüzlerini tanrıya çevirip onun lütfunu ve bağışlayıcılığını dilemelerini söylüyordu. Kadir tanrı, onların yazgılarını kendi ellerinde tutuyordu. Kilise, “insan niyet eder Tanrı da verir” diye öğretiyordu. “Uysal ol, sabırlı ol, ve ilahî kudrete sığın.”

Bazı düşünürler kilisenin otoritesine karşı başkaldırdılar ve usun yoluna başvurdular. Bunlar insanın ussal yaratıcı faaliyetinde tarihsel sürecin ana kaynağını buldular.

Bu kitabın başlarında, filozofların, felsefenin temel sorununa —yani maddenin mi yoksa bilincin mi birincil olduğu sorununa— verdikleri yanıtı bağı olarak, genel olarak dünyaya açıklamada ve tinin ve doğanın ilişkisini aydınlığa kavuşturmada iki kampa —materyalistler ve idealistler— bölündüklerine değinildiğini anımsayacaksınız. Ama Marx-öncesi filozoflar, toplumu ele almak durumu ile karşı karşıya gelir gelmez, hepsi de, materyalistler de idealistler de, aynı biçimde, idealist bir tutum takındılar. Bu tutumun Hegel tarafından da paylaşılmış olması, şaşırtıcı değildi, çünkü toplumun, mutlak tinin gelişmesinde bir aşama olduğunu kabul eden Hegel, bir nesnel-idealistti. Ama o zaman, idealist tutum, materyalizmin tarihinin esas bölümünü oluşturan filozoflar tarafından da paylaşılıyordu.

Fransız devrimci burjuvazisinin ideologları, 18. yüzyılın büyük materyalistleri Diderot, Holbach, Helvetius ve ötekiler, toplum gelişmesinin özünü kavrama uğraşlarında, insanların düşüncelerinin her çağda, kendileri de tümüyle insanların kendi iradelerine bağımlı olan ege-men toplumsal koşullar tarafından belirlendiğini öne sürüyorlardı.

Marx'tan önceki son büyük materyalist filozof olan ve idealizmi ve dini tutkulu bir biçimde eleştiren Feuerbach, aynı zamanda da dinin, toplumsal tarihin temeli olduğunu, dinin biçimlerinin bir çağın çehresini belirlediğini savunuyordu. Feuerbach'ın görüşüne göre, eğer toplum kötü ise, bunun nedeni dininin kötü olmasıydı. Toplumu iyi yapabilmek için, kötü dinin (örneğin hıristiyanlığın) yerine iyi bir din koymak gerekirdi. Bu amacı gerçekleştirmek için Feuerbach, böyle bir din üzerine kurulmuş bir toplumun kusursuz bir toplum olacağı inancıyla, yeni bir "kusursuz aşk dini" buldu.

Toplumun, tinin bir sonucu olduğu, ya da insanla-

rın tinsel (dinsel, siyasal, hukuksal, vb.) faaliyetinin bir sonucu olduğu fikri, Marx-öncesi felsefî, toplumbilimsel ve tarihsel yazında bölünmez bir ağırlık kazanmıştı. Bu görüş açısı bir gelenek haline geldi. Bütün kurgu alanını kapladı ve yaygın bir biçimde kesin gözüyle bakıldı.

Gerçekten de bu fikri kuşkuyla karşılamakla kalmayıp bilimsel olarak savunulmazlığını da kanıtlamak için, insanın çok yürekli olması gerekiyordu. Bunu yapmak için bilimsel bir deha ile üstün bir kişisel yürekliliğin bileştirilmesi gerekiyordu. Karl Marx, bunların her ikisine de sahipti. Tarihte ilk kez o, insanın düşünceye, bilime, felsefeye, politikaya, dine vb. vb. dalabilmesinden önce, yemesi, içmesi, bir barınağa sahip olması vb. vb. gerektiğini gösterdi. Bir başka deyişle, insan önce maddî gereksinimlerini karşılamak zorunda idi. Şimdi, marksizmin doğuşundan uzun yıllar sonra, apaçık olarak kabul edilen bu fikir, toplum konusundaki görüşlerde, yeni bir görüşün, materyalist tarih anlayışının doğumunu simgeleyen bir devrim yarattı. Görünüşte çok basit olmasına karşın, Marx'ın fikri çok kapsamlı içermeler taşıyordu. Eğer, düşünebilmesi için insan, maddî gereksinimlerini karşılamak zorunda ise, her şeyden önce bu demektir ki, tarihin temelinde, insanın maddî gereksinimlerini karşılamakta kullanılan bütün şeylerin üretimi, yani besin, giyim, ev vb. vb. üretimi yatar. Bu nedenle **maddî malların üretimi, tarihin temelidir.**

Burdan çıkan öteki vargı da şudur: Eğer tarih maddî malların üretimi temeli üzerine dayanıyorsa, o zaman tarihte belirleyici rol, maddî malların üreticilerinin, yani emekçi halkın ellerindedir.

Toplum konusundaki fikirlerde Marx'ın getirdiği değişmenin önemi, Marx'tan önceki toplumbilimcilerin, genellikle bir yan konu olarak, tarih açısından temel olmayan bir konu olarak ele aldıkları ekonomik koşulları

görmezlikten gelerek, insan faaliyetinin olsa olsa yalnızca ideolojik güdülerini inceledikleri olgusunu gözönüne getirecek olursak, daha açık-seçik hale gelecektir. Marx'tan önce, bütün düşünürler, yığınlara hiç bir önem vermeden, tarihi tümüyle tek tek kişilerin yaptıklarına indirgemişlerdi. Onlara göre tarih, halk tarafından değil, yığınların üzerine tırmanan kahramanlar tarafından yapılmıştı.

Marx ve Engels tarafından formüle edilen materyalist tarih anlayışı, tarihi yapanların ve toplumun eli altındaki bütün maddî ve tinsel değerleri üretenlerin halk olduğunu gösterdi. Lenin şunları bu nedenle yazdı: "Materyalist tarih anlayışının bulunması, ya da daha doğrusu, materyalizmin uyumlu bir biçimde, toplumsal görünüşler alanına kadar genişletilmesi ve bu alanda sürdürülmesi, daha önceki tarih teorilerinde bulunan iki ana kusuru giderdi."* Marx, önce, tarihin, fikirler üzerine değil, maddî üretim üzerine temellendiğini; ve ikinci olarak da, tarihin, tek tek kahramanlar ve askerî liderler tarafından değil de, yığınlar tarafından, her şeyden önce emekçi halk tarafından yapıldığını kanıtladı.

İnsan toplumu, çok değişik ilişkiler ve bağıntılar karmaşasını kapsayan oldukça karmaşık bir görüngüdür. İnsanlar çalışır ya da başkalarını sömürür, severler, acı çekerler, düşmanlarıyla kavga ederler ve ölürler, tanıya yakarırılar ya da onu lânetlerler, ve bütün bunları yaparlarken de birbirleriyle çok çeşitli ilişkiler kurarlar.

Ama tarih, bireysel eylemlerle sınırlı değildir. Grup ve yığın eylemini de kapsar. Sınıflar ve uluslar birbirleriyle, şiddetle, ölümüne savaşırılar; halklar kendilerini baskı altında tutanlara karşı ayaklanırlar; yokediciler sa-

* V. İ. Lenin, Marx-Engels-Marksizm, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 26.

vaşlar ve korkunç salgın hastalıklar bütün ülkeleri yerlebir eder.

Bu dolaşık olgular ve olaylar labirenti son derece şaşırtıcıydı. Binlerce yıl boyunca, insanlığın yazgısı konusuna çok keskin bir ilgi duymuş olan ünlü düşünürler, tarihi —bu olaylar ve olgular karmaşasını— neyin yönettiğini kavramayı başaramamışlardı. Bu, tanrı mıydı? İyi ile kötünün çatışması mıydı? Bir kahramanın ya da bir imparatorun iradesi miydi? Yoksa bunların dışında toplumsal gelişmeyi belirleyen bazı yasalar mı vardı? Toplum konusundaki görüşler üzerinde egemenlik kurmuş olan idealizm, bu sorulara bilimsel bir yanıt getirmeyi başaramadı.

Materyalist tarih anlayışı böyle bir yanıtı getirmeyi başarabildi. Zihinsel faaliyete göre maddî üretimin birincil olduğu vargısı, bütün karmaşık toplumsal ilişkiler içerisinde —aile ilişkileri, dinsel ilişkiler, sınıf ilişkileri, ulusal, siyasal, hukuksal ilişkiler ve ötekileri— maddî üretimde bulunan insanların oluşturdukları ya da bunlarla doğrudan bağlantılı olan, birincil ve kesin olanların üstünlüğünü ileri sürmek kendi başına yetiyordu.

Geçmişin düşünürleri, kendilerini olayların ve olguların karmaşasından kurtaramıyorlardı, çünkü ellerinde, temel olanı temel olmayandan, birincil şeyleri ikincil şeylerden ayırdetmelerine yardımcı olacak bir ölçüt bulunmuyordu. Marx, böyle bir ölçütü bulan ilk kimseydi. Üretim süreci içerisinde, insanlar arasında doğan ilişkileri, yani **üretim ilişkilerini**, toplum yaşamı için temel ve canalcı ilişkiler olarak seçip ayıran Marx, ortak bilimsel **yinelenme ölçütünü**, toplumsal gelişmenin yasalarının ayırdedilemeyeceği toplumsal görüngülere uygulayabilmişti.

Bilindiği gibi, hiç bir iki ülke aynı değildir. Her ülke, farklı bir ekonomik düzeye ve yerli sanayilere, farklı

tarihe, dile, ulusal kültüre, farklı geleneklere, siyasal kuruluşlara vb. vb. sahiptir. Ama bu demek midir ki, farklı ülkelerin ortak hiç bir şeyleri yoktur? Hayır, o demek değildir. Üretim ilişkileri kavramını formüle eden ve bunları, herbirini kendi koşullarında, farklı ülkelerde inceleyen Marx, aynı gelişme aşamasında (örneğin kapitalist aşamada) bütün ülkelerde ortak olanı bulabilmiş ve bütün bu tür ülkelerde egemen olan durumu oldukça genel bir biçim altında ifade eden "toplumsal-ekonomik biçimleniş" kavramını geliştirebilmiştir.

Kapital'in birinci basımının önsözünde, Alman okurlara seslenirken, Marx, çoğu yanıyla İngiltere'deki kapitalizmin gelişmesi üzerine eğilen **Kapital**'i okurlarken Almanya'ya hiç değinmediğini söyleyecek olurlarsa yanlışmış olacaklarını, çünkü daha gelişkin bir ülkenin, daha az gelişmiş bir ülkenin yakın geleceğinin görünümünü sunmuş olduğunu yazmıştır.

2. NESNEL BİR SÜREÇ OLARAK TARİH

Materyalist bir tarih anlayışını gözönünde bulundurarak ve yinelenmenin ölçütünü topluma uygulayarak, Marx ve Engels, toplumsal gelişmenin yasalarını bulabilmişler, ve insan tarihini, ne bireylerin kendi gönlünce sürdürdükleri eylemin sonucu olarak, ne de ilahî eylemin sonucu olarak değil, tıpkı doğa gibi, insanların niyetlerinden bağımsız olarak gelişen nesnel bir doğal sürecin sonucu olarak yorumlayabilmişlerdir.

Marx ve Engels, toplumun, sınıf çelişkileri ve sınıf savaşımı yoluyla aşağı biçimlerden daha üst biçimlere doğru, sınıfsız komünist topluma doğru ilerlediğini; ve komünizmin bir hayal olmayıp, toplumsal gelişmenin zorunlu bir ürünü olduğunu kesin bir biçimde kanıtlamışlardır. Marksizmin kurucuları, komünizmin niçin kaçınılmaz olduğunu göstermekle kalmamışlar, kapitalizmi

yıkacak ve komünist toplumu kuracak gücü de işçi sınıfında bulmuşlardır. Bu, toplumun gelişmesini yöneten nesnel yasaların işlerliğiyle kanıtlandı.

Bazı burjuva filozofları, toplumsal yasalar gibi bir şeyin genel olarak varolmadığını göstermeye kalkışmışlardır. Bu amaçla hareket ederek, toplumda, doğadan farklı olarak, şimdiye dek hiç bir şeyin yinelenmediğini ya da yinelenmeyeceğini, çünkü her tarihsel oluşun tek olduğu ve bir benzeri bulunmadığı yolunda bir teori ile ri sürdüler.

Gerçekten de hiç bir tarihsel olay iki kez olmaz. Her toplumsal görüngü, tek tek özelliklerin bir toplamı olarak, benzersizdir. 18. yüzyıl Fransız burjuva devrimi ile 17. yüzyıl İngiliz burjuva devrimini karşılaştıralım. Fransız devrimi, Bastille'in patlaması, Fransız kralının ve kraliçesinin giyotine gitmesiyle, Robespierre, Danton ve Marat ile, sıradan halkın Paris sokaklarını doldurmasıyla, Marseillaise ve **Cormognole**'un söylenmesiyle biraradadır.

İngiliz burjuva devrimi, kralın boynunun vurulmasını, Cromwell'in kırk yıllık diktatörlüğünü, ve bütün bunların sonunda, "başarılı burjuva devrimi"ni, burjuvazi ile soyluluğun uzlaşmasını, ve krallığın yeniden kurulmasını kapsar.

İki olay, görünüşte oldukça birbirlerine benzemektedir. Ülkeler ayrıdır, ve gene farklı gelenekleri ve alışkanlıklarıyla halkları ayrıdır. Ama bu iki olayda en temel olan şey nedir? O sıralarda Paris'te ve Londra'da söyledikleri şarkılar mıdır? Büyük bir olasılıkla değil. İki ülkenin krallarının da kafalarını kaybediş yöntemi midir? Pek de değil. Öyleyse bu iki olayın başlıca anlamı nedir?

İngiliz burjuva devrimi, her şeyden önce, eski feodal düzenin yıkılmasını ve yeni bir düzenin, kapitalist

düzenin kurulmasını başlatmıştır. Burjuvazinin ve soy-luluğun uzlaşması yüzünden, bu devrim, amaçlarını tu-tarlı bir biçimde gerçekleştirememiş olmasına karşın, gene de kapitalizmin yolunu açmıştır.

Fransız burjuva devriminin başlıca amacı, eski feo-dal düzeni yıkmak, yeni, kapitalist ilişkileri kurmaktır. Demek oluyor ki, bu iki olayda ortak bir şeyler var, yi-nelenen özelliklere sahipler. Üstelik, bu özellikler, her iki olayda da temel nitelikte idi, oysa yinelenmemiş olan özellikler ise tarihin gidişi içinde temel olmayan nitelik-te idiler. Bu iki olayın ortak etkeni "burjuva devrimi" kavramı içinde yansımıştı.

Şu halde, tarihsel olaylar, yinelenmenin bir birliği-ni ve benzersizliğini sunarlar. Genellikle, bunların yine-lenenleri en temel özellikleri oldukları halde, benzersiz ve özel olan ve yinelenmeyenler, temel olmayan, önem-siz özellikleridir. Ama eğer, toplumsal görüngülerde bir düzenlilik varsa, bu demektir ki, toplum ve genel olarak tarih, nesnel yasalara uyar.

Toplumun yetişkin bir üyesi, toplum içinde tümü-yü le oluşmuş toplumsal ilişkiler, üretim ilişkileri, bir dev-let yapısı, vb. bulur. Kendi eylemiyle koşulları bir ölçü-de etkileyebilmekle birlikte, bu koşulları kendisi seçe-mez. Toplumda işleyen yasalar, doğa yasaları kadar nes-nel ve bireyin iradesinden bağımsızdır.

Ancak, doğa yasaları ile tarihin yasaları arasında bazı ayrılıklar vardır. Bu ayrılığın en başta geleni, do-ğa yasalarının yalnızca insan iradesinden bağımsız ola-rak işlemekle kalmayıp, insanlardan tümüyle bağımsız olmalarıdır. Bunlar için insan kudreti mevcut değildir. Bunların, insanların bulunmadıkları zamanlarda etkin-likleri ne idiyse, şimdi de öyledir. Kuşkusuz, doğal yasa-ları öğrenerek insanlar, çoğu kez bunların etkilerini hız-landırılabir ya da topluma yararlı bir yöne doğru yön-

lendirebilirler.

Türlerin oluşumu yasalarını bilen insanlar, yararlı bitki ve hayvanların yeni soylarını ve türlerini oldukça kısa bir sürede üreterek, yapay seçme yoluyla oluşumu hızlandırmayı öğrendiler. Ama türlerin oluşumu yasaları, kendi başlarına, insandan bağımsız olarak işlerler. Doğal seçme, insanın daha gelişmesinden önce, canlı yaratıklar ortaya çıkalıdan beri işlemekteydi. Ayrıca, insan da, biyolojik bir tür olarak, doğal seçmenin bir ürünüdür. Demek oluyor ki, doğa yasalarının işleyişi, insanın katılmasına biraz da olsa, gereksinim duymuyor.

Toplumsal gelişme yasalarında durum büsbütün farklıdır. Her ne kadar insan iradesinden ve insan zihninden bağımsız olarak işlemekteyseler de, bunlar, her zaman insanlar aracılığıyla, insan eylemi aracılığıyla gerçekleşirler. Tarih, insan tarafından yapılır, ama insan, her kuşağın yaşam sürecine egemen olan nesnel koşullara uygunluk içinde tarihi yapmak zorundadır, kendi kurntusunun peşinde sürüklenerek değil. Şu halde, insan eylemi, tarihin yasalarının işlerliği için zorunlu koşullardan biridir. Aslında bu temel koşuldur.

Bir burjuva filozofu ve marksizmin ilk eleştirmenlerinden biri olan Rudolf Stammeler, marksizmin “tutar-sızlığını” kanıtlamaya çalışırken, eğer doğa yasaları altında bir Güneş tutulması olacaksa, o zaman hiç kimse-nin tutulmayı hızlandırmak için bir parti kurmayı hiç aklına getirmemesi gerektiğini söylüyordu. Eğer bir kim-se, proleter devrimin, tarihin yasalarının kaçınılmaz bir sonucu olduğunu görüyorsa, o zaman “devrimi hızlandırmak için bir partiyi” örgütlemek niye? Güneş tutulması insanların katılması olmadan olduğuna göre, devrim de, eğer kaçınılmaz ise, insanların müdahalesi olmadan olacaktır.

Gerçekten de Güneş tutulması, insanların müdaha-

lesi olmadan olur. Bu doğrudur. Ama insan eylemi, bir tutulmaya yolaçan koşullar içerisinde bulunmaz. Bu nedenle, "Güneş tutulmasını hızlandırmak için bir parti" kurmak düşüncesi, Plehanov'un da çok haklı olarak belirttiği gibi, olsa olsa tımarhaneden doğabilir.

Ama devrim, oldukça farklı bir şeydir. İnsanlar tarafından gerçekleştirilir, insan olmaksızın devrim olmaz. İnsanların eylemi, devrimi olanaklı kılan bütün öteki koşullar içinde esas koşuldur. Ve bu böyle olduğuna göre, devrim, insanlara, onların örgütlenmelerine ve siyasal kavrayışlarına ve, ister devrim gerçekleşsin ister gerçekleşmesin, ister yakın olsun ister uzak, onların halklar uğruna savaşmadaki istekliliklerine bağlıdır. İşte bundan ötürü, yığınları, bir devrimi gerçekleştirmeye amaçlı ve yöntemli olarak hazırlayacak olan bir partinin yaratılması zorunludur ve yerindedir.

Şu halde, toplumsal gelişme yasaları, kendilerini, insanların eylemi içinde açığa vururlar. Gene de, tarihe şöyle bir bakış bile, eylemleri geliştikçe, insanların genellikle bu yasalardan kaynaklanmayan amaçlar ardında koşmuş olduklarını bize göstermektedir. Toplumsal gelişme yasaları ancak 19. yüzyılın ortalarında Marx ve Engels tarafından bulunmuşlardır ve insanlar bu yasalarla daha da sonra tanışmaya başlamışlardır, üstelik de her ülkede değil. O zamanlar insanlara yol gösteren neydi? Ne de olsa, hayvan değildiler, düşünce yetisiyle bezenmiş ussal varlıklardır. Bilinçli olarak belli amaçlar peşinde koşarlar ve bu yönde, araçları bilinçli olarak seçerler. Ama bu, insanların bireysel amaçlarını tarihin ana doğrultusuyla uyumladıkları demek değildir. Bu, onların tarihi niçin insan uğraşlarının düzensiz karmaşası olarak anlamış olduklarını açıklar. Kimi yerlerde karşıt uğraşlar çatışmış ve birbirlerini yoketmiştir, başka yerlerde aynı doğrultudaki uğraşlar birleşmiş, kimi yerler-

de de daha karmaşık kuvvet bileşimleri doğmuştur. Ve bütün bu tarihsel eğilim tıpkı genel olarak gerekliliğin, raslansal olaylar yığını baştanbaşa baskı altına alması gibi, bu raslansal oluşlar düzensizliğini baştanbaşa baskı altına alır.

Ama, bu, tarihin kendiliğinden geliştiğini, insanların, tarihi bilinçsiz olarak yaptıkları anlamına gelir, ve bu da tarihin, insanların müdahalesi olmaksızın, onlardan ayrı olarak yapıldığı yolunda yanlış bir izlenim yarattı. Bu koşullar altında insan çabası, geniş ölçüde tüketildi. Başka şeyler yanında bu, geçmişte, tarihin son derece yavaş yürüdüğünü açıklar.

Marksizmin doğuşu ve tarihin gelişmesini yöneten yasaların bulunmasıyla birlikte, toplum gelişmesinin niteliği de değişiyor. İlk kez olarak, halkın en geniş kesimleri, tarihin yapılmasında bilinçli olarak yer alabiliyor. Proleter devrimin bir sonucu olarak, bu olasılık bir gerçeklik haline geliyor. Yeni koşullar altında, boşa harcanan insan çabası, bireysel eğilimlerin başıbozuk çatışmasının yerini, insanların, yeni, komünist toplumun kurulmasına yönelmiş tek bir ortak iradesinin almasıyla, en aza indirgeniyor. Bu tek bir irade, yığınları örgütleyen ve onların isteklerini tek bir amaca yönelten komünist partisinde ifade edilir. Bu, toplumsal gelişmeyi, daha önce olduğundan daha hızlı olarak ilerletir.

3. TARİHSEL ZORUNLULUK VE İNSAN EYLEMİ

Şu sorular akla gelebilir: eğer toplumsal gelişme, nesnel ama insanların eylemi aracılığıyla gerçekleşen yasalar tarafından yönetiliyorsa, insanların tarihte oynadığı rol nedir? Onlar nesnel zorunluluğun köleleri değil midirler? İnsan özgür olabilir mi? Burada söylenmek istenen ne siyasal özgürlüktür, ne de yurttaşlık hakları denilen şeydir, insan ile tarihin nesnel yasaları arasın-

daki ilişki terimleri içindeki özgürlüktür. Bu sorun üzerinde, geçmişin ünlü düşünürleri kafa yormuşlardı.

Bunların çoğu, insan iradesinin tarihi yapma yeteneğinde olduğuna inanıyordu. Ama biz görmüştük ki, bu görüş, tarih, nesnel yasalara göre ilerlediğine göre, geçersizdir. Başkaları da, insanların, tarihsel zorunluluğun kölesi olarak, onun karşısında güçsüz kaldığını savundular. Ama hiç bir şeyin insanlara bağlı olmadığı doğru mudur? Toplumun bütün zenginliğini üreten, insanlar değil miydi? Sarsılmaz olduklarına inanılan düzenleri silip süpüren devrimler sahneleyen, insanlar değil miydi? Meraklı insan düşüncesi bu tür sorulara yanıtlar aramayı sürdürdü. Büyük Hollandalı materyalist filozof Spinoza, zorunluluk ile özgürlük arasındaki ilişkinin doğru kavranışına ilk yaklaşan olmuştu, Hegel ise, **özgürlüğün zorunluluk olarak anlaşıldığını** söylediğinde, bunun derin tanımını yaratmıştı. Özgürlüğü bilgi alanı içinde sınırlandıran bu tanım, Hegel için doyurucu olabilir, ama materyalist tarih anlayışına sahip olan biri için olmaz.

Bilim tarihinde ilk kez olarak marksizm, bu soruna Hegel'in görüş açısından temelden farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Biz, bilgi yönünden özgürlük sorunuyla ilgilenmekle kalmıyor, her şeyden önce, insan faaliyetinin özgürlüğü, insanın pratik özgürlüğü sorunuyla ilgileniyoruz. Zorunluluğu özgür olmak olarak anlamak yeter mi? Eğer insan, bazı nedenlerden ötürü, karşı koyabileceği, istenmeyen bir olayın olma eğilimi taşıdığını biliyor da gene bir şey yapmıyor ve salt onun bilgisiy-le yetiniyorsa, böyle bir bilgi pek bir değer taşıyacak mıdır, bu koşullar altında bu insan, özgür kabul edilebilir mi?

Kapitalizm koşullarında, bütün işçilerin, kapitalizmin doğuş, gelişme ve çöküş yasalarını bildiklerini ve kapitalizmin yerine sosyalizmin geçeceğini kavradıkla-

rını varsayalım. Bu, kapitalizme son vermeye yetecek midir? Hiç de değil. Zorunluluğun anlaşılması, kuşkusuz, insanları gerçekten özgür yapmayı gerektirir. Bu:u anlamayı başaramadığı sürece, zorunluluk kör, insan da onun kölesidir. Ama bunu anladıktan sonra bile, insan özgür olamaz. Zorunluluk bilgisi, gerçek özgürlüğün ilk koşulundan başka bir şey değildir. İkinci koşul, bilgiyi eyleme, zorunluluğu pratik faaliyete çevirmektir.

İşçiler, kapitalizmin yıkılmasının ve komünizmin kurulmasının tarihsel zorunluluğunu anladıkları ve bu bilgi doğrultusunda eyleme geçtikleri zaman, kapitalizm kaçınılmaz olarak yıkılacak ve yerini komünist topluma bırakacaktır. Bu nedenle, özgürlüğün marksist tanımı şöyledir: "... özgürlük, kendimiz ve dış doğa üzerindeki egemenliğe, doğal zorunluluğun bilgisi üzerindeki bir egemenliğe dayanır..."*

Gördüğümüz gibi, Hegel'in fikri reddedilmiyor, daha kapsamlı olarak yeniden biçimlendiriliyor. Engels'in yaptığı, özgürlüğün marksist tanımını inceleyelim. Bu tanımda "egemenlik", hiç bir zaman insanın dış dünya üzerindeki keyfî gücü anlamında alınmamalıdır. Aslında bunun anlamı, eğer zorunluluk anlaşılmıyorsa, insan onun kölesi, ama bir kez anlaşılmaya başlanınca insan onun efendisidir, demektir.

Tarihin şafağında, insan, doğanın denetimi altındaydı ve onun kölesiydi. İnsan, doğanın yasalarının bilgisini kazanıp güçlü üretici güçler kurdukça, doğanın zorunluluğunun pençesinden, giderek daha çok kendini kurtarmaya başladı. İnsanı bir birey olarak düşünmüyoruz, toplumun bir üyesi olarak düşünüyoruz. İnsanın hem tarih açısından, hem de doğal zorunluluk açısından özgürlüğü, içinde yaşadığı toplumun niteliğine bağ-

* Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, s. 203.

lıdır. Sömürü üzerine kurulmuş, haksızlık üzerine örgenlenmiş bir toplum, kendi üyelerini, tarihsel zorunluluğun köleleri haline getirir, ve aynı zamanda da onların doğanın yeniden düzenlenmesinde yeterince çaba ayırmalarını önler. Akılcı bir biçimde örgenlenmiş ve planlı bir yolda ilerleyen modern sosyalist toplumda, durum tümüyle farklıdır. Sosyalizm koşullarında, tarihsel zorunluluk anlaşılmıştır ve tarihin yasaları pratiğe uygulanmaktadır.

Demek oluyor ki, insan özgürlüğü sorunu toplumsal bir sorundur. İnsanlar ancak, sömürücü sınıfların ortadan kaldırıldığı ve üretici güçlerin, bir avuç kapitalist yerine toplumun tümünü zenginleştirmeye hizmet ettiği, ve doğayı kazanmak ve üzerinde egemenliği artırmak için kullanıldığı bir toplumda özgürlüğün bütün nimetlerinden yararlanabilir. Lenin, bu nedenle, kapitalizmden sosyalizme geçişi, zorunluluk dünyasından özgürlük dünyasına bir sıçrama olarak tanımlamıştır.

Özgürlük, nesnel zorunluluğun ortadan kaldırılması demek değildir. Nesnel zorunluluk, hiç bir zaman kaybolmaz. İnsan, nesnel zorunluluğu anlayınca, bu zorunluluk onda **dışsal** olmaktan çıkar. İnançlarının **yaradılıştan** içeriği haline gelir. Bunun böyle olmasıyla insan, özgürce, yani inançlarına uygun olarak hareket edebilir. Aynı zamanda da, tarihsel zorunluluğun bir aracı haline gelir. Zorla çalıştırılmak üzere Sibirya'ya yaya götürülen, ayakları zincirli bir devrimci, tarihsel zorunluluk açısından özgürdü, oysa ona muhafızlık eden silahlı jandarmalar, tarihsel zorunluluğun köleleriydiler.

Demek oluyor ki, insan, nesnel zorunluluğun bilgisini kazandığında ve yaptıklarının tam bilincinde olarak davranmayı öğrendiğinde gerçekten özgür hale gelmektedir. İnsanların pratik eylemi sorunu, tarihin yapılmasına bilinçli, etkin ve özgürce katılmaları sorunu,

soyut, teorik bir sorun değildir. Bu, pratik bir sorundur. Sosyalizmi ve komünizmi kurmakta olan bir toplumda, her kişinin eyleminin, bütün halkın çabasına yaratıcı olarak katılmasının özel bir anlamı vardır. Yeni toplum ancak, toplumun bütün üyelerinin özgürce katılmasıyla kurulabilir. Bu nedenle, toplumun her üyesine tarihin yasaları konusunda bilgi verilmesinin ve bu yasalara göre davranmasının çok büyük önemi vardır.

Bu önemli sorunun bir başka yanı, tarihin, tarihsel zorunluluk tarafından kabul ettirilen olayların bir ve olabilecek tek gidişini, insanların gerçekleştirdikleri yazgısal bir süreç olarak görülmemesi gerektiğidir. Tarihsel zorunluluk kendini farklı yollarda ortaya koyar ve ille bir anda da değil.

Tarih, yasalar tarafından yönetilir, ama yolları yazgısal olarak belirlenmiş değildir. Bunların seçimi, toplumsal güçlerin savaşımı içerisinde, tarihsel gelişmenin olabilecek hangi değişkenin belirleneceğinin bir sonucu olarak, kararlaştırılır. Ve, kuşkusuz, tepki, geçici olarak başarı kazanabilir, ve ilerici güçler geçici olarak yenilgiye uğratılabilir. Ama sonunda, ilerici güçler üstünlüğü ele alır. İkinci Dünya Savaşından sonra Halk Macaristanı'nda olan buydu. Bu somut durumda, tarihsel zorunluluk, karşı konulmaz nihaî gücünü ortaya koydu.

4. TOPLUMUN MADDİ KOŞULLARI

Her ulusun tarihi, belirli bir yerde, belirli koşullar altında gelişir. Bu doğal koşullar (coğrafi çevre diye de anılır), değişir. Bir halkın oturduğu bölge, dağlar ve ormanlarla kaplı olabilir ya da bir çöl ya da tundra olabilir ya da verimli bir yer olabilir. Soğuk kuzey bölgesinde ya da sıcak güney bölgesinde olabilir. Ve kuşkusuz, ülkenin, ticaret yollarına ve uygarlık merkezlerine

yakın oluşunun canalcı önemi vardır. Verimli bir toprağın, ılıman bir iklimin, bol maden kaynaklarının ve tarihsel ilerlemesine ticaret ve kültür alışverişi ile katkıda bulunabilecek komşularının bulunması, bir ülkeye avantajlar sağlar; oysa bunların bulunmaması, o ülkeyi dezavantajlı bir konuma sokar.

Elverişli doğal koşullar, toplumun ilerlemesini çabuklaştırdığı halde, elverişsiz koşullar bu ilerlemeyi geciktirebilir. Toplum yaşamında, doğal koşulların oynadığı rol konusunda somut bir fikre sahip olmak için, bu koşulları iki gruba ayırmak gerekir, şöyle ki, **geçim nesnelerinin doğal kaynakları ve üretim araçlarının doğal kaynakları**. Yabanıl yenilebilir bitkilerin, av kaynaklarının, balığın vb. bulunması ya da bulunmaması birinci olarak belirtilen gruba, madenlerin, doğal ulaşım olanaklarının, doğal enerji kaynaklarının vb. bulunup bulunmaması da ikinci gruba aittir. İlkçağlarda, maddî üretimin çok ilkel olduğu zamanlarda, doğal geçim nesneleri son derece önemliydi, ve doğal üretim araçlarının, toplumun gelişmesinde hiç bir rolü yoktu, ne de olabilir. Modern çağlarda, kuşkusuz, bu sonuncular, toplum yaşamında belirleyici bir rol oynarlar.

Ne var ki, coğrafi çevrenin toplum üzerindeki etkisi, doğal geçim ve üretim araçlarına indirgenemez. Öteki insanlarla bağlantı kurmayı engelleyen iklim koşulları, geçit vermez arazide ya da yalıtılmış bir konumda bulunmak da büyük önem taşır. Coğrafi yerleşim, düşman saldırılarından ulusal sınırların korunmasını kolaylaştırır ya da zorlaştırır. Uzun bir süre, doğal ticaret yolları, özel önemde bir rol oynamışlardır. Büyük kent ve kasabalar, genellikle ulaşım elverişli nehir kıyılarında kurulmuştu. Elverişli deniz yolları da dirimsel bir önem taşıyordu. Çeşitli ülkelere kestirmeden ulaşımıyla, sahil kesimlerinde elzanaatının ve ticaretin,

daha sonraları da manüfaktürün gelişmesini hızlandırmışlardır. Avrupa'yı Afrika ve Asya ile birbirine bağlayan deniz yolları esas olarak Akdeniz üzerinde olduğu zamanlar, İtalyan deniz limanlarının hızlı ekonomik büyümelerini çabuklaştırmıştır. Daha sonraları ise deniz yolları, Kuzey Avrupa'ya kaydığı ve İngiliz kanalından geçmeye başladığı zamanda ise, Hollanda, Danimarka ve İngiltere'nin ekonomik büyümelerini çabuklaştırmıştır.

Kimi insanların inanmış oldukları gibi, bu, coğrafî çevrenin tarihsel gelişmeyi belirlediği anlamına mı gelir?

Hayır, salt coğrafî çevrenin milyonlarca yıl değişmez olarak kaldığı halde, toplumsal değişimlerin çok daha kısa dönemlerde olması nedeniyle de olsa, coğrafî çevre, toplumun gelişmesini belirleyemez. Fransa'daki doğal koşullar, örneğin, binlerce yıl boyunca farkedilemez ölçüde değiştiği halde, Fransız toplumu çok önemli değişimler geçirmiştir. Olaylarla öylesine zengin bulunan bütün Fransız tarihi, coğrafî çevrenin hemen hemen hiç değişmediği bir dönemle çakışmaktadır.

İnsan toplumunun şafağında, üretici güçlerin çok çelimsiz olduğu zamanlarda, doğanın kör güçleri konusunda ne bir bilgisi olan, ne de bunlara karşı korunacak herhangi bir aracı olan, ve doğanın kölesi durumundaki insan üzerinde, doğa, egemenliğini kurmuş bulunuyordu. Besbelli ki, bu koşullarda coğrafî çevrenin insan toplumunun gelişmesi üzerindeki etkisi daha sonralara göre çok daha fazlaydı. Toplum geliştikçe, üretici güçler büyüdükçe ve bilgi arttıkça, insan, giderek kendi köleliğinden kurtulup serbestliğe kavuştu. Şu halde, bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, coğrafî çevrenin rolü de sürekli olarak azalmaktadır. Ayrıca da, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerden elde edilen sonuçları

kullanarak, insan, giderek daha artan bir ölçüde, doğayı etkileme yeteneğini kazanmıştır. Bazı ülkelerdeki özel mülkiyet ve kapitalist üretim koşullarında, insanın doğa üzerindeki etkisi çoğu kez çevreye onarılmaz zararlar getirmekte ve çok ağır tehlikeler taşımaktadır. Doğa, kendi başına, kendi kendine düzenleme yeteneğinde çok iyi dengelenmiş bir sistemdir, ve doğal kaynakların tahribatı onu altüst etmekte ve bu kendi kendine düzenleme yeteneğini azaltmaktadır.

Bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin başarısı ne olursa olsun, doğal çevrenin toplum üzerindeki etkisi, her zaman artı nicelikte olacaktır, çünkü ne denli gelişmiş olursa olsun, toplum her zaman toplum yaşamını etkileyen ve etkilemeye devam edecek olan belirli bu doğal koşullar demeti içinde, özgül bir coğrafî çevre içinde var olacaktır.

Planlı sosyalist ekonomi koşulları altında, ve ortak mülkiyete dayanan sosyalist sistemde, doğal kaynakların iyi düzenlenmiş, yöntemli kullanımı, çevrenin korunması yönünden büyük olanaklar getirmektedir. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde, doğal kaynakların sakınılması ve çevre korunmasıyla ilgili özel yasalar ve kuruluşlar vardır.

Böyle de olsa, bugünkü üretimin büyüme hızı içinde ve kentleşmenin artışıyla, tek tek ülkeler ya da hatta ülkeler grubu, doğada yapılan onarılmaz zararı önlemek konusunda pek az bir şey yapabilirler. Bütün ülkeleri ya da en azından sanayileşmiş bütün ülkeleri kapsayan koruma önlemleri konusunda uluslararası bir sisteme ivedi bir gereksinim vardır.

Toplumun varlığında ve gelişmesinde **nüfusun** çokluğu ve yoğunluğu, bir başka belirtici etkidir. Tarihin, onun birincil koşulu olan insanlar tarafından yapılmasından ötürü, bu apaçıktır.

Nüfusun büyüklüğü, büyüme hızı, yoğunluğu ve öteki özellikleri, toplumun gelişmesi için temeldir. Nüfusun asgarî bir sayısı olmaksızın, toplum, işlev yapamaz. Ancak, nüfusa ilişkin çeşitli özellikler, toplum gelişmesini daha iyi ya da daha kötü yönden etkilemesine karşın, nüfus büyümesi, yoğunluk ve nüfusun bileşimi, toplum gelişmesini belirleyen şeyler değildirler. Örneğin toplumsal-ekonomik oluşumların ardılığı, nüfus büyümesi ile açıklanamaz.

Bugün, dünya nüfusunun görülmemiş bir hızda artışının görüldüğü, ve 2.000 yılında 5.000 milyonu aşacağı beklendiği bir sırada, burjuva toplumbilimcileri ve iktisatçıları, nüfusun geometrik olarak, geçim nesnelerinin ise aritmetik olarak arttığı yolundaki teoriye pek önem verir görünüyorlar. Onlar böylece nüfusun büyümesini, kıtlık, savaş vb. gibi pek çok belâyı getirecek olan öncesiz ve sonrasız kötülüğün kaynağı olarak görüyorlar.

Ancak, aşırı nüfus, doğanın bir yasası değildir. Bu olgu çok fazla nüfus olduğu için çıkmıyor, bunun nedeni, kapitalizm ortamındaki üretim koşullarıdır. Kapitalizm, durmadan bir artı-nüfus yaratır. Ekonomik bunalmalar, sürekli işsizlik, yoksulluk hiç de aşırı nüfusun sonuçları değildir, aslında bunlar aşırı nüfusun nedenleridir. Burjuva aşırı nüfus teorileri yanlıştır, çünkü bu kuramların sahipleri, salt kapitalizm tarafından yaratılan koşulları, mutlak ve ölümsüz olarak görüyorlar.

Gerçekte, emek üretkenliğinin artışı, teknolojik devrimle özellikle hızlandırılmıştır, ve bu, geçmişte akla getirilmeyen bir mal bolluğu sağlamaktadır. Bununla birlikte, bilim ve teknolojinin ilerlemesi, uzun süreden beri çıkarları emekçi sınıfların çıkarları ile, dünya nüfusunun büyük bölümünün çıkarları ile çatışma içinde olan kapitalizm tarafından yaratılan engellerle kar-

şı karşıya bulunmaktadır.

Sömürgeciliğin sömürsünden kendilerini daha yeni kurtarmış bulunan pek çok ülkedeki ekonomik gerilik de, sömürge ülkelerinin doğal zenginliklerini yağmalayan ve böylece de ekonomik gelişmelerini engelleyen kapitalizm yüzündendir. Bazı Asya ve Afrika ülkelerinde nüfusun üretici güçlerden daha hızlı artışı, kapitalizmin beslediği bu ekonomik gerilik yüzündendir. Ama bu hep böyle sürmeyecek. Ekonomilerini geliştirip, doğum oranını ekonomik büyümeye göre uyumladıkça, bağımsız genç uluslar ekonomik bolluğa kavuşacaklardır.

Demek oluyor ki, toplumun niteliği ve onun gelişmesi, bir toplumsal düzenden bir başka düzene değişmesi, coğrafî çevreye de ve nüfus artışına da bağlı değildir, olamaz da. Bunlar ancak, maddî üretim tarzından bağımsız olmaları nedeniyle, toplumsal gelişmeyi hızlandırır ya da yavaşlatırlar.

Tarih, onun belirleyici etkeni olan **maddî üretim** temeli üzerinde gelişir.

TOPLUMUN VARLIĞININ VE GELİŞMESİNİN TEMELİ OLARAK MADDÎ ÜRETİM

1. MADDÎ MALLARIN ÜRETİM TARZI

Yaşamını sürdürebilmesi için insan, kendine, yiyecek, giyecek, barınak vb. vb. sağlamak zorundadır. Bütün bu şeyleri doğada hazır olarak bulamaz. İnsan kendini hayvanlar dünyasından ayırdığından beri, işlemden geçirilmesi gereken doğa ürünlerini giderek daha çok kullanmaya başlamıştır. İnsan, işlenmemiş haldeki eti yiyemez, önce kotarılması gerekir. İlkel insan bile, hayvan postunu sarınabilmek için, önce hayvanı öldürmek, derisini yüzmek ve deriyi kullanışlı hale getirmek zorundaydı.

Demek oluyor ki, yaşamını sürdürmek için, insan, doğada bulunan nesnelerden maddî mallar üretmek zo-

runda kalmıştır. Maddî üretim, her zaman insan varlığının temeli olmuştur, ve bugün de temeli olmaya devam etmektedir. Tarih ilerledikçe, üretim değişmelere uğrar ve biçimini ve araçlarını geliştirir. Tarihin temelini bu oluşturur. İnsanlar, her çağda yiyecek ve giyecek üretmiş, evler yapmıştır vb. vb.. Toplumsal tarihin aşamaları, insanların ne üretmiş oldukları ile değil de, yaşamaları için gerekli olan maddî malları **nasıl**, yani **hangi araçlarla** ürettikleriyle ayırdedilebilir. Bir başka deyişle, tarihsel dönemler, her şeyden önce, üzerine oturdukları maddî üretim tarzlarıyla ayırdedilebilirler.

Demek ki, tarihin temelinde, birbirlerini izleyen **maddî üretim tarzları** yatar:

Her üretim tarzının iki yönü vardır. Bunlardan biri, insanın doğa ile olan ilişkisini, yani onun üzerinde kurduğu egemenliğin derecesini ifade eder. Üretim tarzının bu yönü, toplumun **üretici güçlerini** oluşturur. Üretim güçleri ne denli ilerlerse, insanın doğa üzerindeki denetimi de o denli büyük olur, üretim güçleri ne denli geri ise bu denetim de o denli azdır. Üretim güçlerinin hemen hemen hiç gelişmemiş olduğu ilkel toplumda, doğa, insanı egemenliği altında bulunduruyordu. Çağlar boyu, üretim güçlerinin gelişmesi bu ilişkinin değişmesine yolaçtı. En yeni teknolojiyi elinin altında bulunduran ve bilimsel ve teknolojik ilerleme yolunda ileriye doğru hızla yolalan sosyalist toplumda insan, doğanın kör güçlerini toplumun yararına bağımlı kılarak, onu giderek artan bir ölçüde egemenliği altında tutmaktadır.

Üretim tarzının öteki yönü, **üretim ilişkilerini** kapsar. Bunlar, maddî malların üretim sürecinde ortaya çıkan ve üretici güçlerin gelişme düzeyi ve niteliği tarafından belirlenen, insanlar arasındaki ilişkileri ifade ederler.

Üretim tarzının bu her iki yönü de çözülmez bir birlik oluşturmurlar ve bunlar, insanlar, çeşitli nesnelerin işlenmesinde, yani doğa ile karşılıklı etkileşimleri içerisinde, üretim sürecinde yer alarak başka insanlarla işbirliğine girdikleri için, yani birbirleriyle karşılıklı etkileşimde bulundukları için, birbirlerinden ayrı olarak varolamazlar.

Maddî malların üretimi yanında, maddî üretimin bir başka alanı, insanın kendisinin üretilmesidir. Bu, kendi biçimleri de tarihin gelişmesi içinde değişmeye uğrayan ve toplum daha ileri doğru geliştikçe tarihsel süreç üzerindeki etkisi azalan aile tarafından yerine getirilir.

Kuşkusuz, aileyi maddî üretimin salt bir halkası olarak görmek yanlış olur; törel, hukuksal ve öteki ilişkilerde dirimsel bir rol de oynar. Aile yalnızca insanın fiziksel üretimini yerine getirmez. Yeni kuşağın eğitiminde oldukça yüksek önem taşıyan bir alandır da.

Bütün bunlardan ötürü, insanın yeniden üretimiyle birarada bulunan, ailenin maddî işlevleri, toplum için her zaman temel olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.

Toplumun üretici güçleri, tarihsel sürecin temelleridir.

2. TOPLUMUN ÜRETİCİ GÜÇLERİ

Üretici güçler, insanı ve emek araçlarını, yani emeğin nesnelerini ve araçlarını kapsar. Ama, emeğin nesnelerinin kendileri de, ya insan tarafından sağlanır ya da üretilir, ve araçlar da insanın emek faaliyetinin sonuçlarıdır. Demek ki, üretici güçler canlı insan emeğinden ya da emeğin nesnelerinde ve araçlarında daha önce gerçekleştirilmiş bulunan ve somutlaşan emekten oluşur.

Bütün bu şeyler, ancak üretim sürecinin parçaları iseler, üretici güçler haline gelirler. İşlenmemekte olan maden yatakları, gelecekteki üretici güç haline gelebilmelerine karşın, üretici güç değildirler. Kilit altında tutulan ve depolarda bulunan en son makine aletleri üretici güç değildir; bunlar üretim sürecinin bir parçası haline geldikten sonradır ki, üretici güç haline gelebilirler. Bu, insanlar için de geçerlidir. İş yapmayan sağlam yapılı bir kimse, üretici güç olarak kabul edilemez. İnsanlar ve emek araçları ancak maddî malların üretimi içinde bulundukları zaman üretici güç haline gelirler.

Üretici güçleri, Marx'ın toplumsal öğretisine kendilerine göre birtakım yorumları vererek bazı Batılı düşünürlerin yaptığı gibi, yalnızca teknoloji üretimine indirgemek yanlış olur. Bir başlarına emek araçları, insan olmaksızın, üretken olarak işlem yapamazlar. Bu nedenle, üretici güçlerin, emek araçlarını yaratan ya da onları işleten insanı da içermesi gerekir.

Böylece, toplumun üretici güçleri, birbirlerini bütünleyen iki ögeyi, yani emek aletlerini ve teknik yeteneğe sahip insanları kapsar.

Bir kural olarak, üretici güçler ileriye doğru gelişir. Üretim araçlarının kapasitesi, enerji kaynakları, iletim mekanizmaları, aletler, vb. gibi şeyler sürekli olarak artar. Bunun sonucu olarak, çalışan insan da değişmelerden geçer: üretim deneyimi artar ve yeni uğraşlar ortaya çıkar ve gelişir. Bu yolla, insanın, şeylerin doğal nitelikleri üzerindeki, doğa güçleri üzerindeki denetimi giderek genişler. İnsan, doğada bulunmayan, yeni özellikleri olan yeni nesneler üretir. Demek oluyor ki, üretici güçlerin düzeyi değişmiştir. Ama hepsi bu kadar da değil, bunların nitelikleri de değişir.

Üretici güçlerin niteliği, emeğin niteliği ile genel

olarak çakışır, ve bireysel (özel) ya da kolektif (toplumsal) olabilir. Bu ayırım, insanların emek aletlerini nasıl kullandıklarına, bunun tek başına mı yoksa çabaların paylaşıldığı ve işbirliğinin gerçekleştirildiği bir konumda mı yapıldığına bağlıdır. Emek süreci —ister bireysel olsun, ister toplumsal— insanın seçimine **bağlı değildir**. Emek aletlerinin niteliğiyle, daha da özgün olarak söylersek, üretim sürecinin eti ve kemiği olan üretim araçları ile belirlenir.

Gerçekten de, bazı araçlar (pratik olarak bütün el-zanaatları aletleri) bireysel olarak kullanıldıkları ve kullanılmaları gerektiği halde, bazı araçlar da yalnızca bir işçi grubu tarafından kullanılabilir. Örneğin, bir makine, hammadde, enerji, yarı-mamul ürün vb. vb. gereksindiğinden ötürü, ancak kolektif olarak kullanılabilecek olan bir üretim aracıdır. Bunun yanı sıra, makineyi üretken bir biçimde işletmek için, makineyi kullanacak, binlerce olmasa bile, düzinelerce işçi gerekir. Mülkiyetin bu işlerle hiç bir ilgisi yoktur. Mülkiyet ilişkilerine bakılmaksızın, makineleşmiş üretimdeki emek, kolektif emek, toplumsal emektir. Buharlı makine, üretimi toplumsal bir süreç haline getirerek, salt, sosyalizmin başta gelen maddî önkoşulunu yarattığı için, kapitalist üretimde bir devrim yaratmıştır.

İnsan, üretimde hazır ya da ilkel aletleri kullandığı sürece, faaliyetin çeşitli alanlarında temel bilgiler biriktirmeye başladı. Üretimin ilerlemesi, bilimin doğmasına ve gelişmesine yolaçtı. Böylece, insanların, tarım ve hayvancılık için çok önemli olan yılın mevsimlerini, yıldızların ve gezegenlerin konumundan saptama zorunda kalmaları nedeniyle, gökbilim doğdu. Geometri, toprağın sınırlarının çizilmesi ve yeni toprak açılması gereksinimlerinden çıktı. Coğrafya, kaynağını, açık deniz ulaşımına ve ticaretine borçludur. Engels, üretimin, bilimi,

düzinelerce üniversiteden daha çok hızlandırdığını yazmıştı. Birikmiş olan bilginin gücüne dayanılarak öne sürülen varsayımlar, pratikle sınanır ve, eğer doğrulanıyorsa, bilimsel gerçekler haline gelirler.

Emeğin en ilkel araçlarının yerini makineler aldığı zaman, dış dünyanın bilgisinin bir sistemi olarak bilim, üretimin gelişmesinde çok daha önemli bir rol oynamaya başlar. Bundan daha doğal bir şey olamaz. Makinleşmiş üretim, şeylerin, doğa güçlerinin özellikleri konusunda ve bunların nasıl kullanılabilecekleri konusunda ayrıntılı bilgi gerektirir. Buna karşılık, böyle bir bilgi, araçlara, bunların işleyiş biçimine ve teknoloji üretimine uygulanır ve bunlarda somutlaşır. Bu yolla bilim doğrudan üretken güç haline gelmeye başlar.

19. yüzyılda, pek çok önemli bilimsel bulgu sayesinde, bilim, üretimde, o zamana dek görüldüğünden çok daha büyük bir rol oynamıştır. Ama bugün üretici güçlerin gelişmesindeki bu rol, daha da büyüktür. Bilim ve teknolojiadaki devrimin bir sonucu olarak, uygulamalı bilimler, üretici güçlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Giderek daha çok bilimsel buluşlar yapıldıkça, bu buluşlardan bazıları, maddî üretime doğrudan katkıda bulunuyorlar. Geniş boyutlarda yaratılan bilimsel bilgiler, aşağıyukarı her on yılda bir hacmini iki katına çıkarıyor. Bilim ve teknolojiadaki devrim, üretimin giderek artan bir ölçüde, bilimin teknolojik uygulama alanı haline geldiği, ve bilimin kendisinin de doğrudan bir üretici güç olarak ortaya çıktığı bir durum yaratmıştır.

Oysa kapitalizm koşullarında, bilimin en son sonuçlarını da içine alan üretim, bir tüm olarak, bir avuç kapitalisti zenginleştirmeye hizmet ederken, otomasyonun artışı, işsizliği doğuruyor ve emekçi halk arasında daha çok yoksulluğa neden oluyor, sosyalizm koşulla-

rında ise, bilim ve teknolojinin ilerlemesi, toplumun tümünün, bütün emekçi halkın hizmetine sunuluyor. Sosyalizm koşullarında, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin uygulamada hiç bir sınırlaması yoktur ve serbestçe meyvelerini verebilmektedir: daha çok ve daha iyi nitelikte verim, daha hafif çalışma, daha çok boş zaman vb. vb..

Doğrudan bir üretici güç olarak bilimin rolü, yalnızca, onun, üretimin teknolojik düzeyine, teknolojinin ilerlemesine doğrudan etkisiyle belirlenmez. Bilim, maddî malların üreticilerinin gelişmesine, bunların kendi kültürel düzeylerini ve becerilerini yetkinleştirmelerine, ve üretimin örgütlenmesinin iyileştirilmesine de çok büyük katkılarda bulunur.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi, SSCB'nde bilim ve teknolojiideki devrimi çabuklaştırmak için her türlü gerekli önlemleri almaktadır. SBKP'nin 24. Kongre Kararı şöyle demektedir: "Bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi çabuklaştırmak, toplumsal üretimin etkinliğini yükseltmede belirleyici koşuldur. Temel bilimsel araştırmalar yapılmalıdır, bilim ve teknolojinin başarıları tam olarak kullanılmalıdır, ulusal ekonominin bütün dalları, en yeni ve yüksek üretkenlikte makineler esas alınarak plan gereğince sürekli olarak yeniden donatılmalıdır. ..."

Kongre, teknolojik devrimle sosyalizmin bileştirilmesi görevini, yani maddî üretimin büyümesini sağlamak ve halkın yaşam düzeyini iyileştirmek için, sosyalizmin kapitalizme üstünlüklerinden yararlanma görevini koymuştur.

3. ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Üretim süreci içinde insanların kurduğu her ilişki,

* SBKP'nin 24. Kongresi, Moskova 1971, s. 234.

bir üretim ilişkisi değildir. İnsan ilişkileri karmaşıktır ve çok yanlıdır. Üretim ilişkileri, her şeyden önce maddî değerleri üretmek amacıyla biraraya gelmiş bulunan insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerdir. Bu ilişkiler, maddî bir nitelikte değildirler. Bu demek değildir ki, herhangi bir şeyin maddî olabilmesi gibi, bunlar da maddidir (çünkü bunlar ne ölçülebilirler, ne de tartılabilirler), ama nesneldirler, yani insan zihninden ve iradesinden bağımsızdırlar. Demek oluyor ki, üretim ilişkileri, insanların bilinçlerinden ve niyetlerinden bağımsız olarak biçimlenen ve değişen, ve maddî üretimde bulunan insanların ekonomik ilişkileridir.

Daha özgül terimleriyle, bu ilişkiler nelerdir? Esas olarak, bütün üretim ilişkileri, üretim araçlarına sahip olanlara bağımlıdır. Aslında üretim araçlarının mülkiyet biçimi, herhangi bir toplumda, bütün ekonomik ilişkilerin temelini oluşturur. Mülkiyet bir şey değildir, insanlarla bir şey arasındaki ilişki de değildir. Mülkiyet, son kertede, insanların şeylerle olan ilişkileri, özellikle de üretim araçlarıyla olan ilişkileri aracılığıyla kurulan ekonomik bir ilişkidir.

Üretim ilişkilerinin bir başka temel yönü, maddî üretimde bulunan insanlar arasındaki eylemlerin değiş-tokuşudur. İnsanlar, üretime çeşitli yollardan katılırlar. Çabalarının sonuçlarını "değiş-tokuş ederler". Böylece, üretim araçlarına sahip bulunan kapitalist, üretimin örgütleyicisi olarak işe karışırken, emeklerini satan işçiler ise, doğrudan üreticilerdir.

İnsan çabasının sonuçlarının değiş-tokuşu, kapitalist toplumla sınırlı değildir. Her toplumda bu olur, çünkü kuşkusuz en basit türden olmakla birlikte, ilkel komünal sistemde bile, her zaman bir işbölümü vardır. Sosyalist toplumda da, emeğin sonuçları, iki halk sınıfı arasında (yani işçiler ile çiftçiler arasında), meslekten

işçilerin farklı toplumsal katman ve grupları arasında değiş-tokuş edilmektedir.

Son olarak, üretim ilişkileri, üretimin dağılımıyla tanımlanır. Her sınıf, egemen mülkiyet ilişkileriyle katı bir biçimde belirlenen bir biçimde ve nicelikte ulusal gelirin bir bölümünü alır.

Üretim ilişkilerinin sıralamış olduğumuz bellibaşlı nitelikleri, maddi üretim içinde ayrılmaz bir biçimde bileşmişlerdir. Üretim ilişkilerinin bu üç yönünün birliği, üretim ilişkilerinin kendileri kadar nesneldirler. Bu demektir ki, üretim ilişkileri, bu üç yönün, hiç birinin ayrı olarak önemli nitel değişmeden geçemeyen bir sistemi olarak değişebilir ancak.

Tarihte, bilinen birkaç **üretim ilişkisi tipi** vardır. İlkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve komünist. İnsanlık, üretim ilişkilerinin daha aşağı biçiminden daha yüksek biçimlerine doğru tırmanan bir yol boyunca ilerliyor. Tarihsel gelişmenin doğru bir çizgi boyunca ilerlemeyişinden ötürü, bu yol dolaşık ve zikzaklı olabilir. Bazı durumlarda gericiler, tarihin gidişini tavsatmayı becerebilmişlerdir. Böylece, Fransız burjuva devriminden sonra, yalnızca krallığı değil, feodalizmi de yeniden kurmak yolunda bazı girişimler olmuştur. Bu çaba, Fransa'nın gelişmesini yavaşlatmıştır, ama durdurmaya başaramamıştır. Bu, bize, tarihsel gelişmenin nesnel niteliğini göstermektedir. Bütün engellemelere karşın, toplum, tarihin nesnel yasaları altında nereye gitmesi gerekiyorsa oraya ulaşır. Bu yasalar, ortadan kaldırılamaz. Tarih zaman zaman daha yavaş gelişebilir, ama önünde sonunda ilerler.

Toplumun aşağı biçimlerden daha yukarı biçimlere doğru ilerici gelişmesine **toplumsal ilerleme** adı verilir. Bunun iki tipi olabilir. Birincisi, sömürücülüğün, karıştıklıkların bulunduğu bir toplumdaki ilerleme, gerçek-

ten kaydedilmiş olan atılımlarla oranlanmayacak ölçüde, çok büyük özveriler pahasına başarılan ilerleme. Marx, bu tip tarihsel gelişmeyi, bir benzetmeyle, iksiri, yalnızca kılıçtan geçirilenlerin kafataslarından içen korkunç bir put olarak tanımlamıştır.

İkincisi, sosyalizm koşullarında ilerleme, toplumun bütün sınıflarının ve kesimlerinin içinde payı bulunan tümüyle farklı bir niteliktedir. Sosyalist toplumun gelişmesi planlı bir yolda ilerler. Bir komünist ya da işçi partisi ona önderlik eder ve yönlendirir. Toplumun bağımlı bulunduğu yasaları bilgilenererek, bütün emekçi halkın çabalarını tek bir amaca yönelterek ve toplumsal gelişmenin olabilecek en iyi sonuçlarını sağlayarak, yığınlara önderlik eder.

Üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birliği, maddi üretim tarzını oluşturur. Her tarihsel dönemde belli bir üretim tarzı egemen durumdaydı, ilkel komünal, köleci, feodal ve kapitalist üretim tarzları birbirlerini izlemişti.

Ne var ki, tarihi incelerken, hiç bir zaman bir üretim tarzının tek başına varolmadığı kolayca gözlemlenebilir. Görünüm hep karmaşık nitelikteydi, çünkü yeni bir üretim tarzı biçimlenirken, eski üretim tarzının bazı öğeleri, varlıklarını koruyorlardı.

İçinde bulunduğumuz dönem, dünya ekonomisinde kapitalist üretim tarzının sürekli olarak önüne geçen sosyalist üretim tarzının doğuşunu gördü. Sosyalist dünya ekonomik sistemi çerçevesi içerisindeki sosyalist bütünleşme, sosyalist ülkelerin sürekli ve hızlı ve ekonomik büyümeleri, bütün bunlar, sosyalist dünya sisteminin kapitalizmle sürdürdüğü yarışta, kaçınılmaz zaferi muştulamaktadır.

4. ÜRETİM TARZLARININ BİRBİRLERİNİ İZLEMELERİ YASAYLA YÖNETİLEN BİR SÜREÇTİR

Üretim tarzının ne olduğunu tartıştıktan sonra, bunların nasıl işlediklerine ve niçin birbirlerinin yerini aldıklarına gözlerimizi çevirebiliriz.

Esas olarak, üretim tarzının bağlı bulunduğu belli-başlı üç yasayı saptayabiliriz. Bunlar, üretim tarzının çeşitli yönleri arasındaki **birlik yasası**, **uygunluk yasası** ve **çatışma yasasıdır**. Bu yasalar, maddî üretim tarzlarının işleyişlerini ve gelişmelerini sergilerler. Ve üretim faaliyeti, son tahlilde her öteki toplumsal insan eylemi nin üzerine oturduğu temel olduğuna göre, bu yasalar çok büyük toplumsal önem taşırlar.

Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki birlik yasası, üretim tarzının çeşitli yönleri arasındaki organik bağı ifade eder. Her üretim tarzı, tarihin her döneminde, üretici güçler ile üretim ilişkilerinin karmaşık bir etkileşimini içerir. Üretici güçler maddî üretimin içeriğidir, üretim ilişkileri ise onun ekonomik biçimidir. Üretim tarzı, toplumda bir bütün olarak, içinde, maddî üretimin, her evresinde, ekonomik görüngülerde somutlaştığı ve bunlar olmadan varolamayacağı etkin bir toplumsal-ekonomik sistem olarak vardır ve böyle işlev yapar. Örneğin, kapitalist üretici güçler, sabit ve değişken sermaye olarak, yani üretim araçlarının kapitalistlerin mülkiyetinde kapitalistin satın almış olduğu bir meta olan emek olarak vardır. Kapitalizmin üretici güçleri, ancak, emek-gücü ile emek aletleri (ki bunlar üretim araçlarının başta gelen öğeleridir) arasında karşılıklı ekonomik etkileşim yeraldığı sürece biçimlenir ve işlev yapar. Onun için, toplumda, üretici güçler “arı” biçimleriyle bulunmazlar, ancak ekonomik biçimleri içinde bulunurlar. Bunlar, ancak, ekonomik biçimlerinden, yani üretim ilişkilerinden, daha kolay tahlil edebilmek

için, teorik bir soyutlama olarak, imgelenimde ayrılabilirler.

Üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birliği yasasının sonuçları, ekonomik uygulamada ve gelişmede olduğu kadar, genel olarak toplum yaşamında ve gelişmesinde de büyük önem taşırlar. Eğer üretim tarzı bir bütün olarak bulunuyor ve öyle işliyorsa, o zaman besbelli ki, onun herhangi bir yönündeki ufak bir değişme, bütün üretim tarzını etkileyecektir. Öyleyse, üretim süreci, modern kapitalist işletmelerde ne denli toplumsallaşırsa, kapitalizmin rahminde sosyalist ekonomik sistemin maddî önkoşulları o denli erginleşmiş olur. Gene aynı biçimde, modern kapitalist ekonomide üretim ne denli yoğunlaşır, sermaye ne denli merkezileşirse, üretim araçlarının özel mülkiyetinin yerini ortak mülkiyetin alması yolundaki ekonomik gereksinim kendini o denli açığa vurur. Bu nedenle, bu, bir tüm olarak üretim tarzının yer değiştirmesi sorunudur.

Peki öyleyse üretim tarzının çeşitli yönleri etkileşimde nasıl bulunurlar? Bir yanıt vermek için, üretim tarzının yönleri arasındaki uygunluk yasası ile çelişki yasasına bakmamız gerekiyor.

Üretim ilişkileri ile üretici güçlerin düzeyi ve niteliği arasındaki uygunluk yasası, toplumun ekonomik tarihi ile ilgili birçok olgudan genel vargılar çıkaran Marx tarafından bulunmuştur. Bu yasayı kanıtlamak için Marx, emeğin bölünümü, kooperatif birliklerinin, manü faktür ve makineleşmiş üretimin doğuşları ve gelişmelerinin tarihini inceledi. Araştırmalarının sonuçları, **Kapital**'in birinci cildinde yeralır. Marx'ın konuya ilişkin yargılarının bazıları aşağıdadır.

Avrupa'nın ekonomik gelişme tarihi göstermektedir ki, yığın halinde üretim gereksinimi, içinde usta işçi ile kalfasının, başından sonuna dek, bir metaı tümüyle ken-

dilerinin yaptığı lonca zanaatçılığını ortadan kaldırmıştır. Bu yöntemin güçlü noktası, malın, zanaatçının becerisinin damgasını taşımış olmasıdır. Bu durumda, zanaatçının işi yaratıcıdır, ve toplumsal sıralamada saygıdeğer bir yeri vardır. Ancak, ortaçağa özgü olan ve bugün bile hemen hemen yalnızca kuyumculuk alanında korunan bu zanaatçı loncaları, ticaretin genişlemesinin etkisiyle çökmüştür. Bir zanaatçı, hiç bir biçimde, tamamlanması beceri gerektiren malları, yığinsal olarak üretemez. Bunun yanında, zanaatçının meslek sırlarını kıskançlıkla koruması, üretimin ilerlemesine büyük ölçüde engel olmuştur.

Emeğin bölünümü ve makinelerin kullanılması, ortaçağ zanaatçı loncalarını yıkmıştır. Bunların yerini, önceleri, zanaatçı işinin paylaşıldığı ve ortaklaşa yürütüldüğü kooperatif birlikleri almıştır. Bu basit yenilik bile, emek üretkenliğini ve kârı büyük ölçüde artırmaya yetmişti. Öte yandan zanaatçı işi, yaratıcı niteliğini yitirmişti. Artık bu üretim, zanaatçı sanatının bir ifadesi değildi, ve zanaatçının kendisi de artık bir zanaatçı değildi. Yaratıcı işin yerini, her işçinin bazı basit işlemleri tekrar tekrar yerine getirdiği tekdüze sıkıcı iş almıştı. Bu, Marx'ın "parça insan" (**partial man**) adını verdiği şeyin doğuşuna yolaçtı: işçi, malın yalnızca bir bölümüne katkıda bulunur, ve bütün yaşamı, o haliyle pazara sürülemeyecek olan bu parçaya bağlanmıştır. Böylece, ekonomik baskıların sonucu olarak, sanatı ve onun sırları kişisel gururunun bir kaynağı olan zanaatçı, kooperatif birliklerinde, daha sonra fabrika ile sonuçlanacak olan üretime tümüyle bağımlı duruma gelmeye başladı.

Daha sonra olan nedir? Gene ekonomik baskıların altında, yani mallara karşı giderek artan bir talep ve kâra karşı giderek artan bir susamışlık, kârlı işletmele-

re daha çok yatırım görüşüyle birlikte makine, kooperatif birlikleri içinde kendine yer buldu. Makinelerin yaratıcıları, üretimde teknik iyileştirmeler kadar ekonomik hesaplar da amaçlamışlardı. Bunlar işi daha az zahmetli yapmak, emeğin etkinliğini artırmak ve daha yüksek bir kâr oranı sağlamak için uğraşıyorlardı. Ekonomide ve toplumda nasıl bir etki yaratacağı ise, makine bulucularının ve üretimi örgütleyicilerin kafalarını yormadıkları bir şeydi.

Kooperatif birliklerine girdikten sonra, makine, kooperatif zanaatçıları arasındaki ekonomik ilişkilerin niteliğini, bir anda değişikliğe uğratar. Emek bölünümü ile zaten kısıtlanmış bulunan eski bağımsızlıkları, şimdi iyice kaybolur. Makine, bir kural olarak, tek tek zanaatçıların malı değildir; atelye sahibinin malıdır ve işçileri bir sömürme aracıdır. Artık işçiler, kendi adlarına üretim yapamazlar, çünkü üretim araçları çok pahalılaşmıştır.

Daha sonra atelyede bir makineler sistemi görülmeye başlar ve atelye gerçek bir fabrika halini alır. Atelyede, dün, zanaatçı ve işçi olanlar, bugünün proleterleri haline gelmişlerdir. Bunlar hiç bir üretim aracına sahip değildirler; kendi malları olan biricik metalleri emek güçleridir ve bunu da özel bir işverene kendilerini kiralayarak satarlar. Bunu, kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlamak için yapmak zorundadırlar. Bu işle, yalnızca üretim maliyetini karşılamakla kalmazlar, bunun yanında artı-değer de üretirler. Kapitalistin kâr olarak elkoyduğu da bu artı-değerdir.

Kapitalist üretimin ayrıntılı incelenmesi, Marx'ı, üretimdeki her değişmenin, insanlar emek araçlarını geliştirerek, makinelerin hızlarını artırarak ve enerji kaynaklarının kapasitesini genişleterek, emek araçlarıyla başladığı vargısına ulaştırmıştır. Yeni makineler yeni

beceriler ister, ve bu da emek araçlarını kullanan ve makineleri işleten işçide değişmelere yolaçar. Üretimi makineleştirmenin yanısıra, insanlar bu makineli üretimi, sürekli olarak ayrı işçi ya da makineleşme düzenlemeleriyle ayrı işlemlere bölerek geliştirip iyileştirir.

Teknik iyileştirmeler, daha çok iş bölünümü, yeni becerilerin kazanılması —tek sözcükle üretici güçlerin değişikliğe uğraması— ekonomik değişmeyi, yani üretim ilişkilerinde bir uyarılama yapılmasını gerekli kılar. Bu, bir ekonomik eğilim olarak işlem yapan, üretim ilişkilerinin üretici güçlere uygunluğu yasasıyla ifade edilen ilişkidir. Bu yasa, üretim ilişkilerinin üretici güçler üzerinde, katı, mekanik bir bağımlılığını zorlamaz. Bu nedenle bu yasayı “**zorunlu uygunluk yasası**” olarak tanımlamak doğru olmaz. Uygunluk yasası, modern kapitalist ekonomik sistemde de ekonomik bir eğilim olarak işler. Ama, uygunluk yasalarının istemleri, tekellerin bencil ekonomik amaçlarıyla ters düşer ve tekelci güç altilmediği sürece de bu istemler karşılanamaz.

Bu noktada, kaçınılmaz olarak, maddî üretimi düzenleyen üçüncü yasaya, **üretim tarzının çeşitli yönleri arasındaki çatışma yasasına** geliyoruz. Üretici güçlerle yalnızca eğilim olarak uygunluk içinde olan üretim ilişkileri, genel olarak onlarla çatışma içindedir. Üretim tarzının yapısında bulunan bu çatışma, onu geliştirmenin ta kendisidir.

Bu çatışma nereden çıkmaktadır ve nedir? Nasıl gelişmekte ve nasıl çözülmektedir? Bu sorular Marx’tan önceki toplumbilimciler ve iktisatçılar için bir bilmece olarak duruyordu. Buna şaşmamak da gerek. Çünkü bunları yanıtlayabilmek için, toplumun ekonomik gelişmesinin temelini kavramış olmak ve aynı zamanda da, bir devrimci, yani doğru bir ekonomik tahlili, sınıf güçlerinin birbirlerini karşılıklı olarak etkileyişlerinin ve

toplumsal devrimlerin gelişme eğilimi gösterdikleri yolların tahlilini bileştirmek gerekiyordu.

Üretim tarzının farklı yönleri arasındaki çatışma yasası kendini bellibaşlı üç yolda ortaya koyar. Birincisi, üretim tarzının en hareketli ögesi olarak, üretici güçler, genel olarak daha tutucu olan ve geride kalan üretim ilişkilerine üstün gelirler (bu, dünya tarihinde ana eğilimdir). Üretim ilişkileri, üretici güçlerin geçirdikleri değişmelere uygunluk içinde nesnel olarak değiştikleri için bu açıktır. Bu, bir kez daha, üretim tarzının çeşitli yönleri arasındaki çatışmanın, ekonomik gelişmenin temel özelliği olduğunu gösterir.

İkincisi, belli bir aşamada, üretim araçlarının özel mülkiyeti koşullarında, üretim tarzındaki iç çatışma, üretici güçlerle, üretim ilişkilerinin aralarında uzlaşmaz karşıtlık bulunan toplumsal sınıflarda somutlaşmasıyla, uzlaşmaz karşıtlığa dönüşür. Örneğin, kapitalist ekonomide, proletarya, üretici güçlerin en önemli bölümünü oluşturduğu ve bunların canlı somutlaşması olduğu halde, üretim ilişkileri (her şeyden önce sermaye) kapitalistlerde kişileşmiştir. Bu nedenle üretim tarzındaki çatışma, er ya da geç, ekonomik sistemin olgunlaşmasına bağlı olarak, bu sınıflar arasındaki uzlaşmaz karşıtlık ve çatışma olarak ifade edilmek zorundadır. Ekonomik ve toplumsal alanlarda böyle bir uzlaşmaz karşıtlığın büyümesi, burjuva toplumunda kaçınılmaz olarak toplumsal devrimi doğuracaktır.

Uzlaşmaz karşıtlığa dönüştükçe, sınıf çatışmasında ifadesini bulan üretim tarzındaki çatışma, toplumsal devrimin toplumsal-ekonomik önkoşuludur. Üretim ilişkileri, üretici güçleriyle çatışmaya düşerek, ekonomik ve toplumsal ilerlemede bir engel haline gelir. İlerlemenin biçimini çarpıtır ve büyüme hızını yavaşlatırlar. Bunun apaçık bir örneği, kültür ve sağlık pahası-

na savaş sanayiini hızlandırarak, militarizm yararına maddî üretimin gelişmesini çarpıtan modern tekelci-devlet kapitalizmdir. Ekonominin askerileştirilmesi, kapitalist dünyayı bir başka ekonomik bunalımın uçurumuna doğru itmektedir. Üretimin kapitalist ilişkileri, üretici güçlerin gelişmesini, üretimin büyümesini geciktirerek, engellemektedir. Sosyalist ülkelerdeki ekonomik büyüme oranı ile kapitalist ülkelerdeki ekonomik büyüme oranının karşılaştırılması, sosyalist ekonomik sistemlerin üstünlüklerini çarpıcı bir biçimde sergilemektedir. Sosyalist ülkelerin ekonomik bütünleşmeleri, bu üstünlükleri daha da güçlendirmekte ve bu üstünlüklerin gerçekleşmeleri için elverişli koşullar hazırlamaktadır.

Zamanı geçmiş üretim ilişkileri, toplumsal ve ekonomik ilerlemede bir fren görevi yapmaktadır. Emperyalizm, kendisi ile birlikte, işsizliği, ırk düşmanlığını ve polis şiddetini, yeni sömürgeciliği ve demokratik özgürlüklerin baskı altına alınmasını getirmiştir. Saldırgan savaşlar ve benzeri yollara başvurarak, gözü kapalı, kâr peşinde kovalamaca, —tarihin mahkûm ettiği— kapitalizmin ömrünü uzatma girişimleri, yardım kılığında, gelişmekte olan ülkeleri soymanın sürdürülmesi, hepsi de bugünkü kapitalist üretim ilişkilerinin, tekelci-devlet kapitalizminin ifadeleridir.

Son olarak, üretim tarzındaki çatışma, sanayinin ve toplumun ilerlemesinin bir freni haline geldikten sonra bile, üretim ilişkilerinin, üretimin gene ana gücü olduğu olgusunda kendini gösterir. Şu soru akla gelebilir: Amerika Birleşik Devletleri'nde ve öteki tekelci-devlet kapitalizminin bulunduğu ülkelerde, maddî üretime işlerlik getiren nedir? Gene, gözü kapalı, kâr ardında koşmaktır. Tekelci-devlet kapitalizmi koşullarında büyük kapitalist şirketler, hükümetlerin yardımıyla, ortalama kâr

yerine, yüksek tekelci kârlar toplayabilir.

Gördüğümüz gibi, üretimin modern kapitalist ilişkileri, kendi kendisi ile çelişir hale gelmiş bulunmaktadır. Toplumsal ilerlemenin önünde çok büyük bir engel olduğu halde, —bir bölümünü de kârın oluşturduğu— üretim ilişkileri, kapitalist ekonomik sistemin daha ileriye doğru gelişmesini gene de sağlamaktadır. Bu, uzun zaman önce marksist-leninistlerin ulaştırmış oldukları, kapitalizmin kendi başına çökmeyeceği yolundaki vargılarını destekliyor. Ancak tekelliliğe karşı bütün güçlerin birleşmiş eylemi, tarihin daha ileriye doğru yürümesinde önündeki yolu açacaktır.

5. TOPLUMSAL-EKONOMİK BİÇİMLENİŞ NEDİR?

Maddî üretim yasaları bütün insanlık tarihi boyunca işlerler. Ama dünya tarihi, bir evreler ardışıklığından geçmiştir, şöyle ki, ilkel komünal, köleci, feodal ve kapitalist sistemler, ve şimdi de gelişmenin sosyalist ve komünist evresine girmiş bulunmaktadır. Dünya tarihinin ilerlemesindeki aşamaları simgeleyen bu evrelere, **toplumsal-ekonomik biçimlenişler** adı verilir.

“Toplumsal-ekonomik biçimleniş” kavramı Marx tarafından getirilmiş ve Engels ve Lenin tarafından geniş ölçüde kullanılmıştır. Lenin’in tanımına göre, bir toplumsal-ekonomik biçimleniş, kendi iskeleti ile, kendi eti ve kanı ile, bütün bir toplumsal organizmadır.

Her biçimlenişin iskeleti ya da ekonomik temeli, içinde egemen halde bulunan üretim ilişkilerinden oluşur. Bunlar, belki bir biçimlenişte, onun uzun dönemde toplumsal sistemini, fikirlerini, kurumlarını belirleyerek, ortak olan ekonomik eğilimleri ve sınıf niteliklerini belirlerler.

Bir biçimlenişin eti ya da kanı, onda varolan toplumsal sınıflardan, ve kendi dirimsel çıkarlarını koru-

mak için kurmuş oldukları kurumlardan oluşur. Bunlar, salt kök salmış ve üretim ilişkilerinin egemenliğine yarayan, egemen sınıfın kurumları değildir, aynı zamanda pek çoğunun, üretim tarzının iç çelişkilerinden çıkarıldığı bütün öteki temel toplumsal kurumlardır. Böylece, kapitalizm koşullarında sosyalist fikirler, üretimin toplumsal niteliği ile özel maledinme arasındaki çatışmadan çıkar. Aynı çatışma, işçi sınıfının komünist partisinin doğuşuna da doğrudan neden olur.

Toplumsal-ekonomik biçimlenişin tanımının kilit niteliğindeki önemi de, **ekonomik temeli** ile, yani üretimin egemen ilişkileri ile, **üstyapı** arasındaki, yani egemen fikirler ve kurumlar arasındaki ilişkidir. Biçimlenişler, üretken güçlerine oldukça benzeyebilirler, ama her zaman yalnızca bir biçimlenişin yapısını belirlemekle kalmayıp, daha da önemlisi, birbirlerine işlevsel olarak bağımlı olan temelin özgül niteliği ve üstyapı tarafından da ayırdedilir. Temel, üstyapıyı yaratır, ve üstyapı da temele hizmet eder. Ama bunların işlevsel bağıntısı daha da kapsamlıdır. Bir tek bu bağıntı, toplumsal bir olayın temele mi yoksa üstyapıya mı ait olduğunun görülmesini olanaklı kılar. Örneğin, devleti ele alalım. Ona her zaman üstyapı olarak bakabilir miyiz? Bu, duruma bağlıdır. Sözelimi kilise yönünden onu bir üstyapı olarak adlandırmak pek yerinde olmaz. Devlet yalnızca egemen üretim ilişkileri yönünden bir üstyapıdır.

Üretici güçler açısından devlet, üstyapı olarak görülebilir mi? Hiç bir zaman. Bugün aşağıyukarı benzer düzeyde üretici güçler geliştirmiş ülkeler vardır, ama temelde ve üstyapıda geniş ölçüde birbirlerinden farklıdır. Bu farklılık, bir yandan cançekişen kapitalizm ile, öte yandan ilerlemenin belirleyici gücü haline gelmiş olan sosyalizm arasındaki temel çelişkiyi ifade eder.

Bütün bunlar ekonomik olaylar için de geçerlidir. Bu ekonomik olaylar, yalnızca bunlar tarafından belirlenen ve bunlar için işlerliği olan fikirler ve kurumlarla bağıntılı oldukları durumda temel nitelik taşırlar. Ama üretim ilişkilerini, bunların üretici güçlere göre, oynadıkları ekonomik rolleri açısından temel olarak adlandırabilir miyiz? Bu sorunun yanıtı olumsuzdur, çünkü bu durumda üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmesi açısından temel rol oynamazlar — oynayamazlar da

Toplumda, temele ya da üstyapıya dayandırılacak pek çok işlevi olan sayısız şeyler vardır. Nitekim, din; ailenin, makinelerin ve genel olarak üretici güçlerin, doğal ve teknolojik bilimlerin, ulusun, ve daha başka şeylerin, ne temele, ne de üstyapıya dayandırılmamaları gerekir. Kuşkusuz, temel ve üstyapı bunları büyük ölçüde etkiler ve bunları sık sık kullanır. Ama bu, onların, tüm olarak ne temele ne de üstyapıya dayandırılmaması gereken toplumsal olaylar oldukları temel olgusunu değiştirmez.

Bu nedenle, bu toplumsal olaylar, bütünleşmiş bir toplumsal organizma olarak biçimlenişin parçaları olmalarına karşın, bir biçimleniş, bir başka biçimlenişten ayırdetmeye yaramazlar. Birbirlerinden tümüyle farklı biçimlenişlerde, benzer, hatta özdeş bile olabilirler, ve genel olarak böyledirler de. Demek oluyor ki, özel olarak salt bir biçimlenişe bağlı ve doğrudan üretim tarzından kaynaklanan, temele ya da üstyapıya kesin bir biçimde dayandırılacak olan olaylar, bir biçimlenişin ayırdedici işaretleridir ancak.

6. TOPLUMSAL-EKONOMİK BİÇİMLENİŞLERİN ÖZGÜL YASALARI

Öyleyse, toplumsal organizmanın, toplumsal-ekonomik biçimlenişin ortaya çıkmasını, gelişmesini, olgun-

laşmasını ve ölmesini hazırlayan yasalar nelerdir? Mad-dî üretim yasaları bir biçimlenişin varolduğu sırada iş-lerler. Bunlar, dünya tarihine ilerici genel bir eğilim ve-rerek ve tarihsel gelişmenin çok farklı ve hatta karşıt evrelerini ve toplumsal yapıların tiplerini birbirleriyle birleştirerek, onun sürekliliğini sağlarlar. Ama bunlar, toplumsal-ekonomik biçimlenişler gibi özgül toplumsal organizmaların doğuşunu, gelişmesini ve yıkılışını sağ-larlar mı? Kuşkusuz, hayır. Lenin'in her biçimlenişe el-verişli kan olarak belirtmesi de bir raslantı değildir. Bu kan, onun gelişmesinin boyuneğdiği özgül yasalardır.

Her biçimlenişe özgül olan **ekonomik yasalar**, eko-nomi politığın konusudur. Örneğin, Marx'ın **Kapital**'i, kapitalizmin gelişmesindeki her aşamayı yöneten eko-nomik yasaların ayrıntılı bir sergilemesidir. Bu yasa-ların en başta geleni, artı-değerin ortalama kâr ya da te-kele kârı olarak kapitalistler tarafından ele geçirildiği **artı-değer üretme yasasıdır**. Marx, bu yasanın doğrudan ve dolaylı sonuçlarını, ve öteki ekonomik yasalarla gir-diği etkileşim yolunu saptayarak onun işleyişini kap-samlı bir biçimde incelemiş, ve bu yasanın sonucu ola-rak doğan toplumsal gelişme eğiliminin genel çizgileri-ni saptamıştı. Şu halde, bu yasa, ekonomik güçlerin et-kisi altında toplumsal gelişmenin izlemek zorunda oldu-ğu eğilim içinde ifade edilen geniş bir toplumsal anlama sahiptir. Artı-değer yasası, kapitalist ekonomik sistem-de, proletaryanın konumunu ve rolünü gösteren, ve ger-çekten de proletaryaya (tarihin mahkûm ettiği) kapita-lizmin mezar kazıcılığı ve yeni bir sistemin, sosyalist sistemin kuruculuğu görevini yüklemektedir. Böylece, kapitalizmin başta gelen ekonomik yasası açısından ba-kıldığında, proletaryanın dünya ölçüsündeki tarihsel devrimci rolü daha köklü bir biçimde kanıtlanmaktadır. İşte salt bu yüzdendir ki, Marx, **Kapital**'inin, dünya bur-

juvazisinin kafasına nişanlanmış bir top güllesi olduğunu söylemiştir.

Her özel biçimlenişin ekonomik yasalarının toplumsal önemleri ne denli büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik içerikle doğrudan kuşatılmamış olan özgül **toplumsal yasalar** da bir biçimlenişin yaşamı için temel niteliktedir. Örneğin, tarihsel deneyimi özetleyerek Marx, bütün kapitalizm dönemi boyunca sınıf savaşımının genel eğilimini ortaya koymuştur. Proletarya ile kapitalistler arasındaki sınıf savaşımı, kaçınılmaz olarak proletarya diktatörlüğü ile sonuçlanır. Marx'ın **kapitalizm koşullarında sınıf savaşımı yasası**, kuşkusuz ekonomik geçmişe sahiptir, ne var ki kendisi ekonomik alana dayanmamaktadır. Somut bir oluşuma özgü toplumsal bir yasadır.

Her biçimlenişe özgü ekonomik ve toplumsal yasalar arasındaki etkileşimi ve insanlık tarihinde ortak olan yasaları, her biçimlenişin yazgısı belirler. Tarihe ve kapitalizmin olgunlaşmasına dayanacak bütün toplumsal ve ekonomik güçlerin karmaşık karşılıklı etkileşimlerinin enine boyuna bir incelenmesi, Marx'ın kapitalist toplumsal biçimleniş döneminde dünya tarihinin komünist eğilimine dayanan bilimsel bir temele oturtulmuş vargıya, yani ileriye doğru gittikçe, tarihin cançekişen kapitalizmden komünizme geçmek zorunda olduğu vargısına ulaşmasını olanaklı kılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SINIFLAR VE SINIF İLİŞKİLERİ

1. SINIF NEDİR?

“Sınıf” sözcüğü, silahlanmaya çağrılan bir grup, halkın bir bölümü anlamında, Latince **classis**’den gelmedir. Hikâyeler, Roma toplumunun sınıflara ya da zümrelere yeni bir bölünmesini, Roma’nın efsane kralı Servius Tullius’a (MÖ 578-534) malederler. Bu zamanda, eski Roma’da silah taşıyabilecek bütün özgür yurttaşların kaydedildiği bir ordu ortaya çıkmıştı. Servius Tullius, askerleri, zenginliklerine göre, yani kendi atlarını, zırhlarını sağlama olanaklarına göre, beş sınıfa ya da zümreye ayırmıştı.

Daha sonraları, “sınıf” sözcüğü, insan toplumunun bölünmesiyle ortaya çıkan halkın geniş grupları için

kullanıldı. Ama halkın her geniş grubuna bir sınıf olarak bakılabilir mi? Biz, bu terimi, burjuvazi, işçi sınıfı, köylüler gibi geniş gruplar için kullanagelmekteyiz. Ama modern toplumda, doktorlar da geniş bir grup oluştururlar. Yalnızca Sovyetler Birliği'nde bunların sayısı hemen hemen 70.000'e ulaşmaktadır. Çelik işçileri de büyük bir grup oluştururlar, ama bunlar bir sınıf mıdır?

Toplumu sınıflara bölmüşlüğü ve bunlar arasında bir savaşımın sürüp gitmekte olduğu olgusu çok önceleri gözlemlenmekteydiyse de, pek çok düşünür, "sınıf" kavramını tanımlamada boşa kürek çekip durdu. Öyle ki, Fransa'da Restorasyon döneminde bile, Fransız tarihinin anahtarının sınıf savaşımında olduğunu gören tarihçiler (Thierry, Guizot, Mignet) vardı. Bununla birlikte, sınıfın ne olduğu, insanların neye dayanılarak şu sınıfta mı yoksa başka bir sınıfta mı olduğu sorusu, hâlâ karşılıksız kalmıştı.

Kimi araştırmacılar, sınıf bölünmesinin entelektüel düzeylerdeki farklılıklara dayandığını ileri sürdüler: daha yetenekli ve etkin olanlar, yönetmeye daha yatkın olanlar egemen sınıfları oluşturuyorlar, kalın kafalılar ve vurdumduymazlar da ezilen sınıfları oluşturuyorlardı. Ama, yaşam ve tarih, bunun hiç de öyle olmadığını gösterdi. Egemen sınıflar arasında pek çok bilisiz ahmaklar, kalın kafalı budalaların bulunmasına karşın, ezilen sınıflar da kendi içlerinden, yeteneklerinden kimse- nin kuşku duymadığı kişileri çıkarmıştı.

Kimileri de, sınıf bölünmesini, gelir ve mülkiyet ile açıklamaya çalıştılar. Gerçekten de, herhangi bir toplumun sınıf yapısının incelenmesi, egemen sınıfların ve ezilen sınıfların gelirlerindeki çarpıcı eşitsizliği ortaya çıkarır. Ama sorun, bunun niçin böyle olduğu, bu eşitsizliğin niçin olduğu, egemen sınıfların niçin zengin, ezi-

len sınıfların niçin yoksul olduğudur?

Son olarak da, sınıfların, toplumdaki konumlarıyla birbirlerinden ayrıldıkları söylendi. Bazı sınıflar ayrıcalıklı, bazıları da, bunların tersine ayrıcalıksızdı. Ama gene, bunun niçin böyle olduğu sorusu yanıtsız bırakılmıştı.

Marksist-leninist teorinin büyük katkısı, bu karmaşık sorunu çözmeyi becerebilmiş olmasıdır. Marx ve Engels, sınıf savaşımının tümüyle siyasal olduğunu göstererek, her sınıfın ve bu sınıf içindeki her katmanın konumunun materyalist bir incelemesinin parlak örneklerini verdiler. Marksist-leninist teoride sınıfların en kapsamlı, en derin ve en eksiksiz tanımını Lenin, **Büyük Başlangıç** adlı yapıtında verdi: "Sınıflar, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sisteminde tutmuş oldukları yerle, üretim araçlarıyla olan (çoğu durumda sabit ve yasayla formüle edilmiş) ilişkileriyle, emeğin toplumsal örgütlenmesi içindeki rolleriyle ve dolayısıyla, kullandıkları toplumsal zenginlik payının boyutları ve bunu elde etme biçimleriyle birbirlerinden ayrılan geniş insan gruplarıdır."*

Bu tanımda Lenin, sınıfları birbirinden ayıran belirleyici dört şeye değiniyor, şöyle ki; 1° tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal sistemdeki yerlerine; 2° üretim araçlarıyla olan ilişkilerine; 3° emeğin toplumsal örgütlenmesindeki rollerine, ve 4° elde ettikleri toplumsal zenginlikteki paya ve bu payı elde ediş yöntemlerine.

Lenin'in görüşüne göre, temel gösterge, bir sınıfın üretim araçlarıyla olan ilişkisidir. Bir toplumsal gruba, her türlü ayrıcalığa sahip olan bir sınıf olarak ortaya koyan, üretim araçları sahipliğidir. Üretim araçlarına

* V. İ. Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 472.

yabancılaşma, bir toplumsal gruba, çoğunluğunun yok-sullaşp, haklarından yoksun bırakıldığı ezilen bir sınıfa dönüştürür.

Bir sınıfın nesnel özelliklerini ortaya koyan Lenin'in sınıf tanımı, keyfine göre insanları sınıflar içinde bileştiren ya da, aynı keyfilikle bazı grupları somut sınıfların dışında tutan idealist görüş açısına dayanarak sınıf tanımları yapanların ayakları altından toprağı kaydırmıştır.

İkincisi, Lenin, bütün sınıfların, temel, en tipik özelliklerini ayırdetmiştir, böylece de sınıflı toplumun incelenmesini büyük ölçüde kolaylaştıran bir toplumsal-ekonomik biçimin sınıf yapısına, bir kılavuz ve bir anahtar getirmiştir. Bir başka deyişle, Lenin'in sınıf tanımının, toplumu doğru olarak anlamada büyük teorik önemi vardır.

Üçüncüsü, Lenin, sömürünün bulunduğu bir toplumda, sınıfları "belirli bir toplumsal ekonomi sistem içinde işgal ettikleri farklı yerler yüzünden, bir ötekinin emeğini maledinebilen insan grupları"* olarak tanımlamıştır. Demek oluyor ki, sömürünün bulunduğu bir toplumda egemen sınıf, bir başka grubun emeğine elkoyan bir insan grubudur.

2. TOPLUM NİÇİN SINIFLARA BÖLÜNÜR

Şimdi sınıfın ne olduğunu bildiğimize göre, sınıfların nasıl ortaya çıktıklarına bakmamız gerekiyor. Sınıflar çok önceleri, yazı sisteminin henüz bulunmadığı ya da daha gelişmesinin başlangıcında olduğu bir zamanda ortaya çıkmıştır, bu nedenle de bu zamana ilişkin çok yetersiz kaynaklar var elimizde.

Bununla birlikte, pek çok bilim adamının, dünya-

* V. İ. Lenin, Marx-Engels-Marksizm, s. 472.

nın değişik bölgelerinde, eski insanların yaşamları konusunda sıkıntıyla derledikleri tanıtılar, uzak geçmişteki tarihsel süreçlerin genel çizgilerini saptamada bize yeterince bilgiler toparlamıştır.

Eski yerleşme yerlerinde ve mezar yerlerindeki kazılar ve aletler, kaplar, süs eşyaları, ilkel insanların avladıkları hayvanların kemikleri, ve arkeologların buldukları öteki kalıntılar, çok eski atalarımızın görünümelerini, topluluk yaşamlarını, eylemlerini ve yaşama biçimlerini yeniden incelememize yardımcı olmaktadır.

O zamanlar her ne kadar emek araçları çok ilkel idiyseler de (genellikle taş ya da ağaçtan yapılmışlardı), insanlar, bunların yardımıyla kendilerine yiyecek sağlıyorlardı ve büyük, kuvvetli yabanıl hayvanları başarıyla avlıyorlardı. Bunu nasıl başarabiliyorlardı? İnsanlar, birlikte hayvan avlayarak, yabanıl otlar toplayarak, geniş topluluklar halinde yaşıyorlardı. Karşılıklı yardımlaşma olmaksızın, hiç bir zaman yaşamlarını sürdüremezlerdi, çünkü her köşede yollarını gözleyen yırtıcı hayvanlara karşı çaresiz kalacaklardı.

İlkel toplum, sınıflara bölünmeye, boyunduruğa ve baskıya, sömürüye tanık olmamıştı. İnsanlar geçim nesnelerini ortak çabayla kendileri sağlıyor ve gene bunları ortaklaşa tüketiyorlardı.

Somut araştırmalardan genel vargılar çıkararak, Marx, toplumun sınıflara bölünüşünün genel görünümünü sergilemektedir. İlk sınıf bölünmesi, ilkel komünal düzenin dağılması sırasında oldu.

İlkel komünal sistemin dağılması ve sınıflı toplumun doğuşu, her yerde aynı anda olmayan uzun bir süreçti. Tarihsel kanıtlara göre, sınıflı toplum, eski Mısır'da, Asurlarda ve Babil'de MÖ dördüncü binin sonunda ve üçüncü binin başında; Hindistan ve Çin'de MÖ 3-2. binde; Yunanistan ve Roma'da MÖ birinci binde görül-

meye başlamıştır.

Ekonomik yönden, toplumun sınıflara bölünmesi, zamanla özel mülkiyet haline gelen artı-ürüne dayanıyordu.

İlkel komünal düzen koşullarında üretici güçler —ve aynı biçimde emeğin üretkenliği— son derece düşük bir düzeydeydi. Çok az miktardaki üretim, hemen hemen doğrudan tüketiliyordu.

Bu koşullar altında toplumsal eşitsizlik için bir temel yoktu. Klanlar arasında ya da klan üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar sonucu insanlar tutsak alındığı zaman, bunların ne yapılacağı bir sorun oluyordu. Bunları topluluk içinde tutmak, herkese yetebilecek kadar yiyecek bulunmadığı için, genellikle olanaksızdı. Tutsaklar, onlara ayrılacak kadar araç bulunmadığından ötürü topluluk adına çalıştırılamıyordu da.

Bu nedenlerle savaş tutsakları (insan yemenin yürürlükte olduğu zamanlarda) yeniyor ya da düşmanlıklar sona erdiğinde kendi klanlarına geri dönmelerine izin veriliyor, ya da, koşullar elveriyorsa, klanın üeleriyle eşit ilişkiler içinde alıkonuyordu.

Bu, toplum daha çok üretmediği sürece böyle sürdü. Ama zaman ilerledikçe, aletler geliştirildi ve emek daha etkin hale gelmeye başladı. Sonunda, üretim, insanın kendi varlığını sürdürmesi için ürettiğinden çok daha fazla bir düzeye ulaştı. Toplumsal eşitsizliği getiren, insanlık için önemli toplumsal sonuçlar doğuran artı-ürün, salt gerekli olanın üstünde bir şey olarak görülmeğe başladı.

Artı-ürün, fazla emeği sürdürecekt ve kullanacak araçların elde edilebildiği anlamına geliyordu. Daha önceleri savaş tutsakları öldürüldükleri halde, şimdi bir servet kaynağı olarak değerlendiriliyordu.

Her ne kadar bütün bunlar çok önceleri olduysa

da, benzer olgular, zamanımızda da, somut tarihsel nedenler yüzünden gelişmeleri geciktirilmiş bulunan bazı insanlar arasında hâlâ gözlemlenebilmektedir. Böylece Doğu Afrika'nın Masai göçebe kabilesinin tutsakları, onları alıkoyacak araçların bulunmayışı yüzünden öldürülmeleri yolunda etnolojik bir kanıt bulunmaktadır. Ama bunların komşuları, tarımla uğraşan Wakamba kabilesi ise köle emeğini kullanabiliyordu. Artı-ürün elde ettiklerinden, fazladan emek için alet ve yiyecekleri bulunuyordu. Bu yüzden de Wakamba kabilesi, esirlerini öldürmüyor, onları köleleştiriyordu.

Köle emeğinin tek kaynağı savaş tutsakları değildi. Bunların yanı sıra, borçlarını ödeyemeyen borçlular da köleler sınıfını oluşturunuyordu.

Denebilir ki, niçin klan ya da kabile içinde artı-ürün eşit olarak paylaşılmıyordu? Niçin binlerce yıl boyunca bir kural haline gelmiş bulunan ürünlerin eşit dağılımı yerini toplumsal eşitsizlik almıştır? İşin özü, ürünlerin, elde ediliş yollarına bağlı olarak dağıtılması ve tüketilmesidir. Eskinin avcı ve balıkçı insanları, yiyecekleri, büyük gruplar halinde, kendileri için hazırlıyorlardı. İlkel aletleri, kendi akrabalarının yardımı olmaksızın tek başlarına geçimlerine yetecek kadar elde etmelerine elvermiyordu. Bu halde, toplum gelişiminin ilk aşamalarında toplumsal üretim biçimlenmişti, ve bunun zorunlu bir sonucu da, çıkın (ya da çuvalın, sağlanan avın) grup üyeleri arasında bir anda eşit olarak bölüşüldüğü toplumsal tüketimdi. Bu, her şeyden önce eski insanların ve kabilelerin ekonomik yaşam tarzları tarafından belirleniyordu.

Yiyecekleri depolama kavramı yoktu, çünkü bu iş pek pratik değildi, öldürdükleri hayvanlardan elde ettikleri et çabucak bozuluyordu. Kuşkusuz, eğer satılsaydı, biriktirilebilecek bir para getirebilirdi. Ama bu aş-

mada para daha yoktu. Demek ki, ekonomik koşullar, tutuma elverişli değildi.

Erzak biriktirememelerinin bir başka nedeni de, çok az üretildiği için artan bir şey kalmaması ve saklanacak bir şeyin geriye kalmamasıydı. Bunun dışında, avlanma, şansa bağlıydı. Avcı bugün çok fazla yabanıl hayvan öldürebilir ve bunu başkalarıyla paylaşabilir, yarın eve eli boş dönebilir ve ötekilerin öldürdüklerinden bir pay alabilirdi. Plehanov, paylaşma geleneğinin, avcı kabilenin varlığını onsuz belki de sürdüremeyeceği bir tür karşılıklı güvence olduğunu söylemiştir.

Şu halde, ilkel komünal sistemin davranış, alışkanlık ve geleneklerindeki ortaklaşa kurallar, ortak mülkiyetin egemen oluşundan çıkmıştır.

Ancak, bu ilkel ortaklaşa koşullar içinde bile, daha çok ve daha iyi aletler yapıldıkça, bireysel üretim de giderek yol almaya başladı. İlkel toplumda, silahlar, giyecek, yiyecek, süs eşyaları vb., zaten kişisel mülkiyet haline gelmiş bulunuyordu. Bu eşyalar nitelikleri gereği kişisel tüketime uygun düşüyorlardı. Bir mızrağı, bir oku ya da bir av değneğini yeterince ustalıklarla kullanabilmek için, ilkel avcının kendini bu tek tek eşyaya uyarlaması gerektiği kadar, bu eşyayı da kendine uyarlaması gerekiyordu.

Bireysel aletlerin kullanılmasının artması, toplumsal tüketim ölçütlerine ve alışkanlıklarına karşı usanç yarattı. Alışkanlık sonucu, çıkının, her üyenin avdaki başarıya katkısına bağlı olarak bölüşüldüğü varsayılabilir.

Benzer alışkanlıklar, gelişmesi geciktirilmiş insanlar arasında saptanmıştır. Eğer av, iki insan tarafından öldürülmüş ise, oku kalbine daha yakın saplayan deriyi alır; son darbeyi indiren en iyi parçasını alır, vb..

Bireysel nitelikteki aletlerin ve bireysel üretimin

yayılmasıyla, ilkel komün dağılmaya ve eşitsizlik yerleşmeye başladı. Toplumsal işbölümü geliştikçe, ilkel komün giderek dağıldı ve kabile sistemi yıkıldı.

İlk büyük işbölümü, **sığır yetiştiren** (çoban) **kabilelerin ayrılmasıyla** birlikte oldu. Bu aşamada, sığır yetiştiriciler, yeterince büyük sürüleri olanlar, kendi tüketimlerinin üzerinde bir fazla zaten sağlıyorlardı. İlk önceleri salt raslansal olan ve yalnızca raslansal olarak artan şeylerle yapılan değiş-tokuş, şımdı çoban kabilelerle, tarımla uğraşan kabileler arasında düzenli hale gelmişti. Bunun sonucu olarak, toplumsal servet arttı ve daha çok köle emeği kullanıldı.

İkinci büyük işbölümü, **elzanaatının tarımdan ayrılmasıyla** oldu. Değiş-tokuş böylece topluluk içine girdi. Ekonomik eşitsizlik arttı ve özgür insan ile kölenin yanısıra, zengin ve yoksul arasında bir ayırım başgösterdi.

Özel olarak değiş-tokuş için daha çok ürün üretildikçe, değişim tek tek üreticiler arasında bir uygulama olmaktan çok, yaşamsal bir toplumsal zorunluluk haline geldi.

Daha sonraki büyük işbölümü, zihinsel işin çok küçük bir azınlık tarafından, üretimi ve kamu işlerini tümüyle kendi ellerine geçirdikleri egemen sınıflar tarafından tekelleştirildiği **zihinsel işin, kol işinden ayrılması** idi. Ve ağır bedensel çalışma, geniş çoğunluğun kısmetine düştü.

İnsan toplumunun geniş toplumsal gruplara, hasım sınıflara bölünmesini belirleyen ana nedenler ve koşullar bunlardı. Sınıflar nasıl oluştu?

Sınıflar iki yoldan oluştu. Birincisi, bunlar, klan içinde ilk soyluları oluşturan sömürücü seçkinlerin ortaya çıkmaya başlaması ve klanın yoksullaşan üyelerinin borçlarından ötürü köleleşmesiyle oluşmuştur. İkinci-

cisi, savaş tutsaklarının köleleştirilmesiyle oluşmuştur.

Önce birincisinden başlayalım. Hemen hemen tek-düze olan komünden, sömürücü seçkinler nasıl ortaya çıkmıştı? İlkel insanlar hemen hemen eşit yaşam koşulları içerisindeydiler ve aile ile komün başkanları da eşit toplumsal koşullara sahiptiler.

Komünün çıkarları, toplumun gözetimi altındaki görevliler tarafından yürütülüyordu. Bu görevliler, çıkan anlaşmazlıkları çözümlüyor, su kaynaklarının denetimi ile ve dinsel törenlerle ilgileniyorlardı. Görevliler, daha belirtir halindeki hükümet gücünü kullanıyorlardı, ama geniş ölçüde topluluğun yalnızca birer hizmetlileriydiler.

Üretici güçler geliştikçe ve topluluk daha büyük gruplaşmaların birleştiği topluluklar haline geldikçe, işbölümü daha da ilerledi, ve ortak çıkarları korumak ve anlaşmazlıkları gidermek için özel organlar kuruldu. Bir bütün olarak toplum adına hareket eden bu organlar, tek tek topluluklardan kendini ayırıyordu, ve onlara dostça davranabilseler de, giderek daha bağımsız hale geliyorlardı. Sonunda, topluma ilişkin kamu kuruluşlarının bu bağımsızlığı, toplumun üstünde bir egemenlik biçiminde gelişti. Eskinin hizmetlileri, efendiler haline geldiler. İktidara yükselen bireyler, egemen sınıf halinde kaynaşp, bütünleştiler.

Sınıfların oluşmasının ikinci yolu da şöyle oldu. Üretim geliştikçe, fazla emeğe gereksinim duyuldu. Önce, ne tek tek topluluk ne de daha geniş haldeki toplum bunu sağlayabiliyordu. Fazla emeğin kaynağı savaşta bulundu.

Fatihler, tutsakları alıp artı-ürün üretmede kullanmanın daha uygun olduğunu anladılar. Ancak, zamanla, artı-ürünü kendi denetimleri altında tutan topluluk önderleri, kendi düzenledikleri hukuksal araçlarla, kendi

kabiledaşılarını köleleştirmeye başladılar.

Sınıfların oluştuğu bellibaşlı iki yol budur. Bu iki yolun ortak sonucu, eski çağın özelliği olan, sömürünün ilk biçimi kölelik olmuştur. Köleci toplum üç sınıftan oluşuyordu. Birinci sınıf —köle sahipleri— yönetici soylu seçkinleri ve daha sonra da, zenginlerin geniş bir kesimini kapsıyordu. İkinci sınıf, özgür insanlardan biraraya gelmişti — çiftçiler, sığır yetiştiricileri ve çoğu zaman köle sahiplerine bağımlı olan zanaatçılar. Üçüncü sınıfı, çeşitli kavimlerden gelen ve çeşitli dilleri olan kölelerin birbirlerine benzemeyen kitlesi oluşturuyordu.

Toplumun sömüren ve sömürülen, ezilen ve onların yöneticileri olarak sınıflara bölünmesi böyle olmuştur.

3. SINIF KARŞITLIĞI

İlkel komünal düzenin dağılmasından beri, bütün uzlaşmaz karşıt sınıfların bulunduğu toplumların tarihi, sınıflar arasında savaşımın tarihi olmuştur. Özgür insan ve köle, patrisyen ve pleb, soylu ve serf, kapitalist ve işçi, kısaca, ezen ve ezilen, kimi zaman gizli, kimi zaman açık olarak, ya toplumu devrimci bir yeniden biçimlendirmeye sonuçlanan ya da savaşan sınıfların yıkılmasıyla sonuçlanan, sürekli bir savaşım vererek, ötedenberi birbirlerinin karşısında bulunuyorlardı.

Bu açıdan **toplumsal ilerlemede emekçi sınıfların rolüne** değinmek önemlidir. Toplumsal bilimlerin tarihinde, toplum içindeki farklı sınıfların birbirlerine göre önemleri ya da bunların gerekliliği sorusu bile, sık sık ortaya atılmıştır. Bu sorunun bütün çağlar için tek bir yanıtı yoktur. Toprak soyluluğunun, toplumun yararlı ve kaçınılmaz bir ögesi olduğu bir zaman vardı. Sonra, tarihin önüne geçilemez bir biçimde yaratmış ol-

duğu burjuvazi, toprak soyluluğunun siyasal egemenliğini aldederek ve kendi siyasal ve ekonomik üstünlüğünü kazanarak onun karşısına dikildi. Ne var ki, sınıflar ortaya çıktı çikalı, toplumun, emekçi sınıflarından vazgeçebileceği bir dönem hiç bir zaman olmadı. Bunların adları ve toplumsal konumları değışti, köle, yerini serfe terketti, serf, yerini, herhangi bir bağımlılığı olmamakla birlikte, emek gücünden başka bir şeyi olmayan proletaryaya terketti. Bütün uzlaşmaz karşıt sınıfların oluşumlarının tarihi göstermektedir ki, çalışmayan sınıflar nasıl bir değışmeye uğramış olurlarsa olsunlar, toplum, üreticiler sınıfı olmadan edemez.

Uzlaşmaz karşıt sınıf biçimlenişleri birbirleri ardından geldikçe, sömürünün biçimleri değışti, ama emekçi sınıflar hep ezilenler olarak kaldı. Sömürünün en kaba biçimi köleci düzende uygulanmıştı. Köleye bir çeki hayvanından daha farklı davranılmıyordu. Bütün haklardan yoksun bırakılmıştı, bir ailesi olamıyordu, ve eski Yunanda kölenin bir adı bile olamazdı, yalnızca bir lakabı vardı.

Tarım konusundaki incelemesinde, MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Varro, çok doğal bir biçimde, tarımsal aletlerin üç çeşide ayrıldığını belirtmektedir, şöyle ki, konuşan türden olanlar, yani köleler; anlamsız sesler çıkaranlar, örneğin öküzler; ve arabalar gibi sessiz olanlar.

Feodal toplumun sınıf yapısı, bu toplumun şu özellikleriyle kendini gösterir. Birincisi, feodal ekonomi, doğal, kendine yeterli olmayı amaçlayan ekonomiydi. İkincisi, feodalizm koşullarında sömürü araçları köylüyü toprağa bağlamıştı. Toprağı elinde bulunduran feodal bey, köylülere kendisi için çalışmaları karşılığı olarak bir parça toprağı ayırıyordu. Artı-ürün elde etmek için, toprağında, toprak parçasına, aletlere ve hayvanları

olan köylülere sahip olması gerekiyordu. Arsası, atı, tarlası olmayan köylü, sömürüye elverişli bir nesne değildi. Üçüncüsü, köylü, beye kişisel olarak bağımlı bulunuyordu. Toprağı vardı, ama ancak toprakbeyi için zor altında çalışıyordu. Feodal ekonomik sistem, fazladan ekonomik zora, serfliğe, köylülerin toprakbeyine yasal bağımlılığına, ve köylülerin hiç bir ayrıcalığa sahip olamayışlarına dayanır.

Kapitalizm koşullarında, toplumun sınıf yapısı bir değişikliğe uğradı. Feodal beylerin ve serflerin yerini kapitalistlerle işçiler aldı. Tümünüyle köle sahibine bağımlı olan köle ile, ya da hiç bir ayrıcalığa sahip bulunmayan serf ile karşılaştırıldığında, işçi, yasal olarak özgürdür. Bununla birlikte, kapitaliste olan bağımlılığı aynı ölçüde büyüktür, yalnızca biçimi farklıdır. İşçi, üretim araçlarından yoksun bırakılmıştır. Sahibi bulunduğu tüm şey, emek-gücüdür, ve yaşamını onu satarak sağlayabilir. Kapitalist toplumda emeği satın alan ve kullanan tek kişi, kapitalisttir. Böylece işçi, kendini kapitalistin kölesi olmak üzere satmaktan başka bir şey yapamaz.

Köleler ve köle sahipleri, serfler ve toprak sahipleri, işçiler ve kapitalistler — bunlar **üç uzlaşmaz karşıt sınıf biçimlenişinin başlıca sınıflarıdır**, yani kölelik, feodalizm ve kapitalizm. Ama, bir biçimlenişin sınıf yapısını, salt temel sınıfların, yani üretimin egemen ilişkilerinin esasını ifade eden sınıfların ilişkileri olarak görmek, çok büyük bir basitleştirme olur. Hiç bir zaman “arı” toplumsal-ekonomik biçimleniş var olmamıştır, çünkü her biçimleniş, toplumsal gelişmenin daha önceki aşamalarının bazı öğelerini içerdiği kadar, gelecekteki toplumsal-ekonomik biçimlenişlerin tohumlarını da içerir. İster daha önceki üretim ilişkilerinin izleriyle, ister daha yeni gelişmeye başlayan üretim ilişkile-

rinin izleriyle bağıntılı olan sınıflara, **temel-olmayan** sınıflar denir.

Böylece, köleci toplumda, ilkel komünal sistemden kalan özgür yurttaşların, yani küçük köylü ve zanaatçıların temel-olmayan sınıfları bulunuyordu. Köleci sistem geliştikçe, bu toplumsal gruplar dağıldı ve lumpen-proletarya saflarına katıldılar. Feodalizm koşullarında, loncalarda ve ortaklıklarda örgütlenen zanaatçı ve esnaf toplumsal katmanı bulunuyordu. Ortaçağın sonlarına doğru, bir sonraki toplumsal-ekonomik biçimlenişin esas sınıfları olacak olan burjuvazi ve işçi sınıfı oluşmaya başlamıştı. Kapitalist ülkelerin pek çoğunda, toprakbeyleri ve köylüler, temel-olmayan sınıflar olarak, uzun süre varlıklarını sürdürdüler. Kapitalist toplumun temel-olmayan sınıfları arasında en önde geleni küçük-burjuvazidir. Temel-olmayan sınıflar ve öteki toplumsal gruplar, birbirlerine karşıt esas sınıfların yanında, sınıf savaşımına katılırlar.

Uzlaşmaz karşıt olan sınıfların çıkarlarının nasıl uzlaşmaz olduğuna, sayısız ve hiç durmadan sürüp giden sınıf savaşları, silahlı ayaklanmalar ve tarihte bol bol örnekleri görülen öteki sert çatışmalar tanıktır.

Köleci toplumun temelleri, büyük köle ayaklanmalarıyla sarsıldı. Küçük Asya'da Aristonikus'un önderliğindeki, Roma'da Spartaküs'ün önderliğindeki başkaldırmalar, kurtuluş savaşimleri tarihine, kölelerin yürek-liliklerinin ve özverilerinin başta gelen nirengi noktaları olarak geçmiştir.

Feodalizm düzenindeki pek çok köylü ayaklanmaları da kurtuluş savaşimleri tarihine geçmiştir. 14. yüzyıl Fransa'sında, Jacques Bonhomme —Fransız senyörlerinin köylülere verdikleri küçültücü ad— Güney Fransa'nın feodal beylerini tirtir titreterek Paris'e getirdiği dönemdeki Jacquerie'yi anımsayalım. Gene Engels'in,

Alman tarihinin köşe taşı dediği 1525'teki köylü başkaldırmasını, İvon Bolotnikov, Stepan Razin ve Yemelyan Pugaçev'in önderliklerindeki Rus köylü ayaklanmalarını anımsayabiliriz.

Proletarya hareketleri de, tarihte büyük izler bırakmıştır. 1830'da Lyons'da (Fransa) işçilerin ayaklanmaları, 1840'larda Silezya'da (Almanya) dokuma işçilerinin ayaklanmaları, işçilerin 1848 devrimlerine ve Paris Komününe aktif olarak katılmaları — 19. yüzyılda proletarya savaşımının aşamaları bunlardı. Bu hareketler, proletaryanın, toplum içinde, toplumsal ilerlemeye öncülük edebilecek bağımsız bir güç haline gelmiş bulunduğunu göstermişti.

Sınıf savaşımı, toplumsal yaşamın en temel bütün yönlerini sardıkça, doğal olarak, ekonomik, toplumsal ve entelektüel alanlar gibi bellibaşlı her alanda da gelişir. Çok geniş bir tarihsel malzemeyi inceleyerek, Marx ve Engels, sınıf karşıtlığının bulunduğu bütün toplumalarda, sınıf savaşımının **ekonomik, siyasal ve ideolojik** savaşım biçimlerine bürünerek üç ana doğrultuda geliştiğini göstermişlerdir. Her savaşım, kendi çıkarını korumak ve savunmak için farklı sınıflar tarafından açılır, ama, kuşkusuz bu savunmanın yöntemleri farklıdır.

Ekonomik savaşım içinde, kapitalistler, alabildiğine artırmaya çalıştıkları kârlarını gözetirken, işçiler, insanca çalışma koşulları ve hastalıklar, güçsüzlük ve yaşlılık karşısında toplumsal güvenlik için savaşırlar. Bu savaşım içinde bile işçiler, bir dayanışma duygusu, sınıf çıkarlarının birliğinin gerekliliğini, ve enternasyonalizmin izlerini geliştirirler.

İşçilerin ekonomik savaşımı, kendiliğinden gelişmiş bile olsa, **siyasal savaşım**a dönüşebilir. Bu, devletin, iktidar araçlarıyla birlikte egemen sınıflardan yana sava-

şima katıldığı yerlerde görülür. Yasal yollarla ve zorla-
ma yasalar aracıyla işçilerle uğraşarak, polis baskısını
artırarak ve sanayide ya da öğrenciler arasındaki karı-
şıklığı ve “anarşiyi” bastırmak için düzenli birlikler
göndererek, sömürücülerin devleti, savaşım içine şidde-
ti, ve kural olarak silahlı şiddeti getirir. Bunun üzerine
devrimci proletarya, savaşımını, sömürücü iktidarın si-
yasal işleyişine karşı, yani burjuva devletine karşı doğ-
rultmak zorunda kalır. Siyasal savaşım doğrultusunda-
ki ilk adım siyasal grevlerdir. Örneğin 1901’de, Rusya’-
da Obuhov savunmasını anımsayalım. İşçilerin ekono-
mik eylemlerinin siyasal savaşıma dönüşmesinin bu tür
önlemleri zamanımızda seyrek görülen şeyler değildir.

Ne var ki, siyasal savaşım, uğrunda savaşılan gen-
el çizgiye ve amaçlara bağlı olarak farklı türlerde ola-
bilir. İşçi hareketlerindeki politika **reformcu** (ya da Le-
nin’in deyimlendirdiği gibi sendikalist) ya da **devrimci**
türden olabilir. Reformcu politika, toplumu kapitaliz-
min ötesine götürmeyi amaçlamaz. Mülkiyetin temeline
dokunmaz, ama mevcut toplum düzeni içerisinde işçile-
rin yaşam koşullarını iyileştirme savaşımıyla kendini
sınırlamıştır. Bunun tersine, devrimci politika, prole-
tarya savaşımı yoluyla tam da bu sistemi alaşağı etme-
ye yönelmiştir. İşte bunun içindir ki, yalnızca devrimci
politika, proletaryanın ve onun öncülük ettiği yığınla-
rın siyasal olgunluğunu geliştirir. İşçi hareketi, reform-
cu bir politikaya kendi başına ya da sendikaların kıla-
vuzluğu ile ulaştığı halde, devrimci bir politikaya, işçi
sınıfı partisi tarafından getirilmesi gerekir. Ancak böy-
le bir parti, proletaryayı ve onun müttefiklerini, üretim
araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılmasının ve
iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesinin, gün-
lük siyasal savaşımın ivedi amaçları olduğunu anlaya-
cak ölçüde siyasal kavrayışını geliştirebilir.

İşçi hareketini, bilinçli ve iyi örgütlenmiş devrimci savaşım düzeyine yükseltme çabaları, sosyal-demokrat partilerin sağ kanatları ile komünist partileri içindeki marksizm-leninizmin temel fikirlerini değiştirmek isteyen oportünist ve revizyonistler tarafından konmuş olan engellerle karşılaşır. Küçük-burjuvazi ve milliyetçi devrimciler (işçi hareketi içerisinde solcular), yalnızca devrimci sözler alanında iyidirler, ama tutarlı bir devrimci politika sözkonusu olduğunda işe yaramazlar. Serüvençi havalarına uygun olarak, eninde-sonunda yığınlarla ilişkilerini koparırlar ya da devrimci savaşımın yerine provokasyona uygun hareketler koyarlar ya da proleter enternasyonalizmine karşı olan milliyetçiliğe kayarlar. Bu nedenle, işçilerin siyasal savaşımına yol gösterirken marksist-leninist partiler iki cephede savaşmak zorundadırlar, hem sağ-kanat oportünizmine, hem de sol “devrimciliğe” karşı.

Bugün, uluslararası işçi hareketinin uğraşmak zorunda olduğu baş tehlike, en kötü ifadesini Çin Komünist Partisi liderliğinin izlemekte olduğu politikada bulunan “sol” sapmadır. Çin ırkçılığına bolca bulandırılmış milliyetçiliğe sarılarak ÇKP liderliği, marksizm-leninizmden iyice kopmuş, yerine, kaba, anarşist ve milliyetçi ilkeleri, politika yönlendirmelerini, trotskizme yaklaşan strateji ve taktikleri koymuştur. Dünya komünist hareketinde bir bölünmeye ve dünya sosyalist sisteminin birliğini bozmaya çabalıyorlar.*

Proletaryanın siyasal savaşımını irdeleyişimiz, bizi doğal olarak **ideolojik** sorunlara getirmektedir. Sınıf savaşımının siyasal biçimleriyle ideolojik biçimlerinin birbirleriyle yakın bağları vardır. İdeologları aracılığıyla

* Sol Yayınları, yayınevi olarak, bu tür tartışmaların dışında kalmaya özel bir özen göstermekle birlikte, bu paragrafı, metnin tümüne bağlı kelmak düşüncesiyle muhafaza ediyoruz. —Sol Yayınları.

sınıflar, kendi politikalarını, yani amaç ve hedeflerini haklı gösterirler. Her politika, önünde-sonunda, maddi çıkarlardan kaynaklanır, ama onun teorik doğrulanması (sınıf amaçlarının, hedeflerinin, strateji ve taktiklerinin doğrulanması) ideolojiye bırakılır. İdeoloji bir tür siyasal pusuladır. Aldatıcı fikirler, boş hedefler, tabansız "tabanlar", asılsız kuruntular, boş umutlar içerebilir. Bütün bu tür şeyler, tarihin mahkûm ettiği sınıfların ideolojilerinin özellikleridir ve tarihsel sahneyi terk etmektedirler.

Hayal peşinde koşmayan tek bir ideoloji vardır. Bu, işçi sınıfının bilimsel marksist-leninist ideolojisi. Bu ideoloji en yüksek düzeydeki bilimsel nesnelliği, en yüksek noktaya varmış proleter devrimciliği ile birleştirmektedir. Gücünün ve sürekli olarak artan saygınlığının kaynağı budur.

Bilimsel sosyalist ideolojinin karşısına, kapitalizmden kaynaklanan burjuva ideolojisi çıkar. Burjuva ideolojisinin bazı öğeleri, sosyalizm koşullarında bile, özellikle de ilk aşamalarında, bilincin, varlığın gerisinde kalması, böylece de eskinin bazı izlerinin, ekonomide, günlük yaşamda ve toplumsal ilişkilerde yapışıp kalması olgusu yüzünden, ve aynı zamanda kapitalist dünyadan sıyan yabancı görüşlerin etkisiyle, varlıklarını korurlar.

Bu nedenlerden ötürü, ideolojik savaşım, kapitalizm koşullarında olduğu gibi, sosyalizm koşullarında da sürer. Bu savaşım uzlaşmaz niteliktedir, çünkü karşıt çıkarların desteklediği karşıt ideolojileri içerir. Ama, kapitalizm koşullarındaki ideolojik savaşımın ilerlediği yol ile sosyalizm koşullarında sürdürülen savaşımın yolu arasında çok büyük bir farklılık vardır. Kapitalizm koşullarında işleyen bir yasa altında, sınıf savaşımının her üç biçimi de nesnel olarak gelişme eğilimi gösterir.

Karşıt iki toplumsal sistem arasındaki ideolojik savaşım üzerinde bu yasanın etkisi çok güçlüdür. Bu yasa, kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde de işler. Ama, sosyalizmin tam yerleştiği koşullarda, sınıf savaşımının ağırlık noktası, uluslararası alana kayar ve sosyalist ülkelerin içinde bu yasanın etkisi kalmaz. Bununla birlikte, sınıf savaşımı, maddî çıkarların karşıtlığından ortaya çıkar. Gelişmiş bir sosyalist ülkede, işçilerin, çiftçilerin ve aydınların temel çıkarlarının bir birliği gerçekleştirilir. Bunun sonucu olarak da bunların siyasal hedeflerinin ve ideolojik görüşlerinin birliği gerçekleştirilir.

Her uzlaşmaz karşıt biçimlenişte, sınıf savaşımı —ister ekonomik, ister siyasal, isterse de ideolojik olsun— toplumsal ilerlemenin itici gücüdür. Siyasal savaşımın önemi, işçi sınıfı ile, tarihin en devrimci sınıfı ile birleşmesinden sonra, büyük ölçüde artar. Devrimci hareket içerisinde, toplumun çıkarlarının temsilcisi olarak yer alır. Bu, işçi sınıfını, kapitalizm tarafından sömürülen bütün emekçi halkın önüne koyar.

4. SINIFLARIN TARİHSEL YAZGILARI

Rusya'daki Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, ve gene 2. Dünya Savaşından sonra bazı ülkelerde gerçekleşen sosyalist devrimler, proletaryanın kendi ülkülerini gerçekleştirme ve egemen sınıf haline gelme yeteneğinde olduğunu çarpıcı bir biçimde kanıtlamıştır.

Burjuva egemenliğinin alaşağı edilmesi, yalnızca işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilebilir, çünkü, içinde bulunduğu ekonomik koşullar, gerekli fırsatı ve yeterli gücü vererek, onu, burjuvaziyi alaşağı etmek için hazırlar. Kapitalist toplum, köylülüğü ve öteki küçük-burjuva katmanları parçalar ve dağıtır, oysa proleteriyayı güçlendirir ve örgütler. Proletarya, büyük üretimdeki eko-

nomik rolünün onu burjuvazi tarafından **sömürülen** ve baskı altında tutulan bütün emekçi sınıfların önderliğini yapabilecek niteliklere ulaştırdığı tek sınıftır.

Burjuvazi, ancak, proletarya egemen sınıf haline geldiğinde, burjuvazinin kaçınılmaz direnişini kırabilecek ve tüm emekçi halkı, sosyalizmi kurma yolunda örgütleyebilecek güce eriştiğinde, alaşağı edilebilir. Marx'ı, sınıf savaşımının zorunlu olarak **proletarya diktatörlüğü** ile sonuçlanacağı üzerinde direndiren de işte buydu.

Marx, Engels ve Lenin, sınıfları, "sermaye ile emek arasında bir uyum" sağlanarak, eşit hale getirme yolunda öne sürülen türlü türlü planları, her zaman alayla karşılamışlardı. Bu hayalleri boşa çıkaran Marx, **sınıfları eşitlemenin** mantıksal olarak olanaksız olduğunu, ama proletarya hareketinin gerçek özü olan **sınıfların ortadan kaldırılmasının** tarihsel olarak zorunlu olduğunu yazmıştır.*

"Sınıfların ortadan kaldırılması" ne demektir? Sınıflar nasıl ortadan kaldırılabilirler? Binlerce yıl boyunca bunlar sürmemiş midir?

Lenin, sınıfların ortadan kaldırılmasını, sınıf ayrılıklarının yokedilmesiyle birleştirmiştir. Şunları yazmıştır: "Sınıfların ortadan kaldırılması, bir tüm olarak topluma ait olan **üretim araçları** yönünden **bütün** yurttaşların **eşit** bir düzeyde tutulması demektir. Bütün yurttaşlara, kamu mülkiyetindeki üretim araçlarında, kamu mülkiyetindeki toprakta, kamu mülkiyetindeki fabrikalarda ve öteki yerlerde eşit çalışma fırsatının verilmesi demektir."**

Sınıfların ortadan kaldırılması, sosyalist bir devrimi izleyen bütün bir tarihsel dönemi kapsayan olduk-

* Bkz: 1868-1870 Birinci Enternasyonal Genel Konseyi, Moskova 1966, s. 311.

** V. İ. Lenin, Collected Works, Vol, 20, s. 146.

ça uzun bir süreçtir. Bu süreç, sınıfların ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan bir dizi aşamalardan geçer. Sınıfların ortadan kaldırılmasının yolunu açan sosyalist devrim, sömürücülerin hükümetini alaşağı eder. Ama bu zorunlu olmakla birlikte, Lenin'e göre, daha, sınıfların ortadan kaldırılmasına ilişkin en zor görev değildir.

Süreçteki ikinci önemli aşama, kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemidir. Lenin'e göre bu dönemde iki önemli sorun çözülür. Birincisi, özel mülkiyet ortadan kaldırılarak, kapitalist sınıfa son verilir. İkincisi, köylülere ve zanaatçılara dayanan bireysel küçük ekonomi, büyük ölçekli toplumsal ekonomi içinde yeniden örgütlenir. Sosyalist işbirliği temeli üzerinde, işçilerle köylüler arasındaki temel sınıf farklılıkları giderilir.

Komünist toplumun ilk evresinde, sosyalizmde, arta kalan sınıf farklılıklarının üstesinden gelmek için çok büyük çaba harcanır. Bunun nasıl geliştiği, Sovyet sosyalist toplumunun sınıf yapısının geçirdiği son değişmelerde açıkça görülür. 1939'da, ücretli ve aylıklı işçi ve aileleri %52,5, kolektif çiftçiler %44,9, bireysel çiftçiler ve zanaatçılar %2,6 idi. Yirmi yıl sonra, 1959'da ücretli ve aylıklı işçiler %68,3, kolektif çiftçiler %31,4 ve bireysel köylü ve zanaatçılar %0,3 oldu. 1970'te ücretli ve aylıklı işçiler aşağı yukarı %78,5 ve kolektif çiftçiler de aşağı yukarı %21,5 idi.

Gelecekte, komünizmin maddî ve teknik temeli kurulduktan ve fiziksel çalışma ile zihinsel çalışma arasındaki temel ayrımlar giderildikçe, işçi sınıfı ile çiftçiler ve aydınlar arasındaki sınırlar kaybolacaktır. Hepsi de, içinde herkesin toplumsal eşitlikten ve üretim araçlarıyla eşit ilişkilerden tam olarak yararlanacakları ve eşit çalışma koşullarının ve eşit dağılımın olacağı ve kamu işlerini yürütmede herkesin eşit fırsatlarla yer alacağı sınıfsız komünist toplumun üyeleri olacaklardır.

1. DEVLET VE TOPLUMUN SINIFLARA BÖLÜNMESİ

Burjuva ideologları her zaman devleti, kamu düzenini sürdürmekten ve bütün sınıfların ve toplumsal grupların çıkarlarını aynı ölçüde korumaktan sorumlu bir organ olarak tanımlarlar.

Bu görüş açısı, modern burjuva toplumbilimsel yazında da yaygındır. Modern kapitalist devleti, kapitalistlerin, fabrika, büro ve meslek işçilerinin, çiftçilerin, öğrencilerin vb. vb. haklarını korumada eşit uygulamalar yapan bir organ olarak göstermeye çalışan küçük-burjuva katmanları ideologları tarafından sık sık bu görüş ifade edilmektedir. Bunlar, modern burjuva devlet tarafından yürürlüğe konulan yasaların hem kapita-

listler tarafından hem işçiler tarafından, hem zenginler tarafından hem de yoksullar tarafından eşit ölçüde kabul edilebilir olduklarını öne sürerler. Bu devlet, sözde, yoksul ile zengin arasında, patronlar ile işçiler arasında bir ayırım yapmaz. Bunu, "toplumsal uyum", "genel gönenç" ve benzeri şeyler sağlayan "gönenç devleti" olarak tanımlarlar. Gönençliliğin savunucuları, teorilerini örneklerle süslemeye çalışırlar.

Diyelim ki, derler, bir fabrikanın işçileri greve gitti. Sendika daha yüksek ücret, daha iyi çalışma koşulları ve öteki iyileştirmeler konusunda akla-yakın istemler öne sürmektedir. Ama bu istemler karşılığında, patron kârı zarar görecektir. Bundan ötürü grev komitesi ile patronlar arasındaki görüşmeler çıkınaza girdi. Hiç bir taraf, birbirlerini suçlayarak ve birbirlerini kötüleyerek ödün vermeyecektir.

Ayrıca diyelim ki, anlaşmazlığın ateşi içinde yönetici temsilcilerden biri kendini kaybetti ve masasından bir tabanca çıkarıp işçilere ateş etmeye başladı.

Ne olacaktır? Besbelli ki, der "gönenç devleti" teorikleri, fabrikaya polis çağrılacaktır. İşçilere ateş eden kapitalist tutuklanacak ve mahkemeye verilecektir. Mahkeme, onu, ülkenin yasalarında insan öldürme ya da silahlı saldırının karşılığı ne ise ona göre cezalandıracaktır.

Bu açıklamayı, genel olarak benzer olayların olduğu bir ülkeler ve adresler listesi izler. Okurlar, olguların doğru olduğuna ve açıklamanın her sözcüğünün gerçek olduğuna kesin olarak inanmaları yolunda denetim yapmaya çağrılır. Burda anlatılmak istenen, eğer devlet yalnızca patronların çıkarlarını korumuş olsaydı, işçileri öldürmesinden ötürü patronları cezalandırmaması, buna önem vermemesi gerektiğidir. Ama bu olgular, burjuva devletin hem patronları, hem de işçileri ko-

ruduğunu ve sınıf barışını ve sınıf uyumunu sağladığını kanıtlar. “Gönenç devleti” savunucuları böyle söylerler.

Devletin nasıl geliştiğini gösteren olgulara biraz tanışıklık, bu kanıtlarının tuz-buz olması için yetecektir.

Birincisi, devletin her zaman var olmadığını belirtmeliyiz. İlkel komünal aşamada devlet yoktu. Somut tarihsel koşullar yüzünden gelişmesi geciktirilmiş ve sınıflara bölünmemiş insanlar arasında devlet yoktu. Bundan, devletin, toplumun sınıflara bölünmesiyle, yani sömürenlerle sömürülenlerin ortaya çıkışıyla görülmeye başladığı sonucu çıkar.

İlkel toplumda, insanlar, geleneklerin, alışkanlıkların, saygınlığın, karşılıklı saygının ve yaşlıların otoritelerinin egemen olduğu klanlar halinde yaşıyorlardı. Zamanla otorite, daha o sıralar, uzlaşmaz karşıt biçimlenişlerde olduğu gibi bağımlılık ve baskı altında bulunmayan kadınların eline geçti. Ancak, ilkel komünal düzen altında, silahlı güçler, hapisaneler ve öteki zorlayıcı organları gibi baskı mekanizmasıyla donanmış yöneticilerin, toplumun geri kalanı üzerinde kendilerine bir yer seçtikleri özel bir düzen, hiç bir zaman görmüyoruz. Tek sözcükle, ilkel komünal düzende, gerçek anlamıyla devlet bulunmuyordu.

Bununla birlikte, ne devletin yokluğu toplumsal gi-dişe zarar veriyordu ve ne de kamu düzenini ya da toplumsal sistemi altüst eden çatışmalar ortaya çıkıyordu. İlkel komünal düzen herhangi bir karmaşa ile karşı karşıya gelmiyordu. Devletin bulunmamasına karşın, insanlar arasında güçlü bir topluluk bağı vardı ve toplum normal olarak işliyordu. Göreneklerin gücü ve yaşlıların saygınlığı, toplumun herhangi bir özel baskı mekanizması olmadan ilerlemesi için oldukça yeterliydi.

İlkel komünal sistem koşullarında, bütün insanlar eşitti, kimsenin bir ayrıcalığı yoktu ve yaşlılar gördük-

leri hizmet karşılığı olarak herhangi bir ücret almıyorlardı. Aldıkları karşılık genel bir saygı ve itaat oluyordu. İlkel toplum, sınıf çatışmasını bilmiyordu ve bu nedenle de baskı organına gereksinme duymuyordu.

Tarih, devletin, yalnızca toplumun sınıflara bölünmesi ile, yani toplumun, birinin sistemli olarak ötekini emeğine elkoyabildiği ya da bir başka deyişle, ötekini sömürdüğü insanlar grubuna bölünmesi ile doğduğunu göstermektedir.

Bir devletin ana ve belirleyici özelliği hep egemen sınıfın diktatörlüğü halinde olan kamusal ya da siyasal otoritedir. Diktatörlük ise, kuvvete dayanan, yani kendi eylemlerinin hukukî temelini yaratan bir hükümet biçimidir.

Bundan sonra, orduyu, mahkemeleri, hapisaneleri, polisi, haberalma ve karşı-haberalma örgütlerini kapsayan siyasal iktidarın aletleri ya da organları gelir. Bunları denetim altında bulunduran hükümetin kendisi de siyasal iktidarın bir organıdır.

İktidarın kendisi gibi, araçları da, kuşku götürmez bir biçimde bir sınıf niteliği taşır. Örneğin burjuva ordusunu alın. Öyle ki, halktan toparlanan bir ordu (ki böyle olmak zorundadır, paralı askerlerden oluşan düzenli ordunun zamanı geçmiştir), halkın üstünde ve halkın karşısında tutulabilmekte ve siyasal haklarından yoksun hale getirilmiş, halktan yalıtılmış ve halka karşı fikirlerle yetiştirilmiş askerler, gerek duyulduğunda, halka ateş etmek zorunda bırakılmaktadır.

İktidar organlarının egemen sınıfların isteklerini yerine getirebilmesi için, hükümet aygıtı içindeki görevlerini kavrayan iyi eğitilmiş subayların olması gerekir. Hükümetin yüksek mevkileri, özellikle egemen sınıfların üyeleriyle doldurulur. Aygıtını koruyabilmek için, devlet, halkın sırtına her türden vergiler yükler.

Burjuva devletlerinde vergilendirme doğal olarak kapitalistlerin çıkarlarına uydurulmuştur. Emekçi halk, bu vergilerin esas ağırlığını yüklenmek zorundadır.

Ensonu, devletin bir başka özelliği, halkın kabile ve klan bölünmesinin yerini alan, toprak birimleri üzerinde bölünmesidir. Ama, ne toprak, ne de nüfus, birbirlerinden ayrı olarak devletin özellikleri değildir. Devlet ölümsüz olmadığına göre, bu besbellidir. Tarihin belli bir noktasında doğmuştur, ve kaçınılmaz olarak da sönüp gidecektir. Öte yandan nüfus ve toprak, devletin doğmasından önce de vardı ve devletin sönüp gitmesinden sonra da var olacaktır. Ancak bütün özellikler birarada alındığında, toplumsal bir biçimlenişin devlet olup olmadığını söylememiz olanaklı hale gelir.

Böylece, devlet, bazı sınıfların öteki sınıfları denetimi altında tutmak gereksinimi duymasından ötürü ortaya çıkmış olmaktadır. Bu, sınıfların çatışmasından doğmuştur ve ekonomik yönden egemen olan sınıfın kullandığı devletin yardımı ile siyasal olarak da egemen hale geldiği ve böylece ezilen sınıfları baskı altında tutmak ve sömürmek için daha çok araç elde ettiği bir alettir. Toplum ilk kez sınıflara bölündüğünde, egemen sınıfın ayrıcalıklarını korumak için özel bir mekanizmaya gerek duyuldu. Emekçi halkı baskı altına almada böyle bir mekanizma ilk kez **kölecî devlette** görüldü.

Kölecî devlet, köle sahiplerine, köleleri sömürme gücü veriyordu. Bu dönemde, toplumun ve devletin sağladığı ulaşım çok zayıftı, ve dağlar, nehirler ve denizler, ilişkiler, önünde büyük engellerdi. Bu yüzden devlet, çoğu kez dar coğrafî sınırlar içinde oluşuyordu. Devlet mekanizması oldukça ilkeldi, ama köleleri kölelik içinde tutmak ve sömürücü toplumsal sistemin temellerini korumak için yeterliydi.

Devlet, ötedenberi, bir sınıfın başka bir sınıfı baskı altında tutma organı olmuştur. Böylece, eski köleci devlet, köleleri boyunduruk altında tutmaya hizmet eden bir köle sahipleri devletiydi; feodal devlet, serfleri ve ortaçağ köylüsünü baskı altında tutmak amacını taşıyan bir soylular devletiydi; modern burjuva devleti ise, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin bir aracıdır. Bu düzen, toplumun sömürenler ve sömürülenler olarak uzlaşmaz karşıt sınıflara bölünmesinden beri bütün tarih boyunca açık-seçik bir biçimde izlenebilir.

Toplumun üzerinde ve karşıt sınıflardan oldukça bağımsız devletler yok muydu? Genel kuralın dışında kalan örnekler yok muydu?

Böyle bir kural dışı kalmanın örneğini, soyluluğu ve burjuvaziyi birbirleri karşısında dengeleyen 17-18. yüzyılın mutlakiyetçi krallıkları vermektedir. Bir başka örnek de, proletaryayı burjuvazinin, burjuvaziyi de proletaryanın karşısına geçiren birinci ve özellikle de ikinci Fransız İmparatorluğu koşullarındaki bonapartçılıktır. Ama, belirtmek gerekir ki, böyle bir durum, birbirleriyle savaşıyor sınıfların, devleti her iki sınıftan da bir ölçüde bağımsız kılan ve bütün görünüşüyle bunların arasında arabulucu gibi davranmasını sağlayan bir dengeye ulaştıkları özel tarihsel dönemlerde ortaya çıkar.

Ne var ki böyle bir durum ancak kısa bir süre için egemendir. Sınıf güçlerinin saflaşmaları daha belirgin hale geldikçe ve bir sınıfın öteki sınıf üzerinde kazandığı başarıları o sınıfın toplumun başını çekmesiyle sonuçlandıkça, devlet mekanizması da seçimini yapmak zorunda kalır. Daha doğru bir ifadeyle, devlet mekanizması seçim yapmaz, kendi egemenliğini kurmuş olan sınıf tarafından seçilir. Örneğin, 17-18. yüzyıl Fransız mutlak krallığı, kimi zaman birine, kimi zaman öteki-

ne ödünler vererek, burjuvazi ile soyluluk arasında uzun süre manevra yaptı durdu. Ama, sonunda, başarıya ulaşan burjuvazi, devlet mekanizmasını kendi ellerine aldı. Engels şöyle yazmıştır: "... Devlet, bir sınıfın başka bir sınıf tarafından baskı altında tutulmasında, ve aslında demokratik cumhuriyette krallıktan hiç de geri kalmayan bir ölçüde kullanılan bir makineden başka bir şey değildir; ve olsa olsa proletaryanın sınıf üstünlüğü uğruna başarılı savaşımının ardından, yeni, özgür toplumsal koşullar içerisinde yetişen bir kuşağın, onu bütün hurdasıyla çöplüğe atabileceği zaman gelinceye kadar, başarıya ulaşmış proletaryanın, tıpkı Komün gibi, en kötü yanlarını olabildiğince bir anda keşip atmaktan kaçınamayacağı kötü bir mirastır."*

2. DEVLETİN TARİHSEL BİÇİMLERİ

Tarihten öğreniyoruz ki devlet, birçok biçime bürünmüştür. Kölelik döneminde bile, zamanlarının en ileri ülkeleri olan eski Yunan ve Roma'da, farklı biçimlerde devletlerle karşılaşırız. Bu dönemde, **monarşi**, **cumhuriyet**, **aristokrasi** ve **demokrasi** görülmüştür. Monarşi tek bir kişinin yönetimidir. Cumhuriyette, iktidarın bütün organları yurttaşlar tarafından seçilir. Aristokrasi, küçük bir ayrıcalıklı sınıfın hükümetidir. Demokrasi, halk iktidarıdır (Yunancada **demos** — halk, **kratos** — güç). Çağdaş politikacılar devletin bu biçimleri arasında açık-seçik bir ayırım yapmışlardır. Bunlardan birinin ya da ötekinin savunucuları, aralarında gergin bir siyasal savaşıma girmişlerdir. Ne var ki, bunlar ister monarşi, ister cumhuriyet, ister aristokrasi, ister demokrasi olsun, hepsi de köle sahipliğinin devletiydi.

* Marx, Engels, **Seçme Yapıtlar**, c. 2, s. 226.

Köleci toplumun tarihine baktığımızda, görüyoruz ki, bütün farklı hükümet biçimlerine karşın, monarşi ile cumhuriyetin ortak paydası, kölelerin, kamu hak ve görevlerinden yararlanan yurttaşlar olarak kabul edilmemesiydi ve, üstelik de kölelerin insandan aşağı bir şey olarak görülmesiydi. Devlet ve onun yasaları, bütün haklardan yararlanan yurttaşlar olarak bir tek kendilerinin kabul edildiği köle sahipleri içindi.

Köleci cumhuriyetler farklı çizgilerde örgütlenmişti. Bazı cumhuriyetler aristokrat cumhuriyetlerdi, bazıları demokratik cumhuriyetlerdi. Aristokraside yalnızca çok az sayıdaki ayrıcalıklı köle sahipleri, siyasal yaşamda yer alıyordu. Öte yandan, demokraside ise, bütün yurttaşlar (yani kölelerden başka herkes) siyasal yaşamda yer alıyordu. Bu olgular temel nitelik taşır, çünkü yalnızca bunları akılda tutarak devletin ne olduğunu anlayabiliriz.

Köleci sistemin yerini, devletin tarihinde gene büyük önem taşıyan feodalizm aldı. Feodalizmde devlet, yeni bir sınıfa, soyluluğa hizmet etmeye başladı. O zaman en geniş sınıf olan köylüler toprağa bağlıydılar. Yalnızca beyler ve beyefendiler belli haklardan yararlanıyorlardı, ama köylülerin hiç bir hakları yoktu. Köylülerin konumu kölelerden pek az farklıydı. Gene de, serfin, içinde ailesiyle birlikte oturacağı bir kulübesi, zamanının bir kısmında işlemesine izin verilen bir parça toprağı vardı.

Ortaçağlarda serflik egemendi. Ama o zaman bile devlet, çeşitli biçimler almıştı ve hem monarşiler, hem de bir önceki döneme göre sayıca daha az olmakla birlikte cumhuriyetler görülebiliyordu. Ancak, toprağa ve serflere sahip bulunan beyler, hangi biçimde olursa olsun, devleti denetimleri altında tutuyorlardı. Açıktır ki, çoğunluğun küçük bir azınlık tarafından yönetildiği hem

kölecî düzen, hem de feodal düzen baskı olmadan edemiyordu.

Kölelikte olduğu kadar feodalizmde de, ezilen sınıflar, kendilerini sömürenlere karşı sık sık başkaldırdılar. Ortaçağ Almanyası'nda, birçok köylü ayaklanması, sonunda, toprakbeylerine karşı gerçek bir iç savaşa dönüştü.

Bununla birlikte, hem köleler, hem de serfler, devlet mekanizması tarafından ezildiler, çünkü her ikisinin de tarihsel bir geleceği yoktu ve bu nedenle de kendi denetimleri altında bir toplumsal düzen kurma gücünden yoksundular. Ünlü Leyden papirüsü, eski Mısır'da başarılı bir köle ayaklanmasını anlatmaktadır. Ama sonu ne olmuştu? Köleler, kısmen, köle sahiplerinin zenginliklerini ele geçirerek ve bu kez de onları köleleştirerek, kendileri köle sahibi olmuşlardı. Böylece kölecî toplumun temeli önceden neyse, öyle kalmıştı.

Yönetimlerini sürdürmek ve korumak için, toprakbeyleri, büyük halk yığınını boyunduruk altında tutacak bir mekanizmaya sahip olmak zorundaydılar. Feodal devlet, monarşi olduğu zaman, bir tek kişi tarafından yönetiliyordu; cumhuriyet olduğunda ise, soyluluğun seçilmiş olan temsilcileri tarafından yönetiliyordu. Bu durum, devletin özünü değiştirmiyordu.

Devletin gelişmesinde bir sonraki önemli aşama, kapitalizm aşaması olmuştu. Bu aşama, ortaçağların sonlarına doğru, Amerika'nın bulunmasından sonra, dünya ticaretinin genişlemesi, kıymetli maden çıkarılmasının artması, altın ve gümüşün, değerlin aracı haline gelmesi, ve paranın devrinin çok büyük servetlerin oluşmasına yardımcı olmasıyla doğmuştur.

Toplum yeniden örgütlenmişti. Toplumun beyler ve serflere bölünmesi son bulmuştu. Herkes için aynı olan yasalar konmuştu. Bu yasalar herkese eşit ölçüde

uygulanıyor ve mülkiyeti, mülkiyeti olmayanlara karşı koruyordu.

Gene de, değişmeye karşın, devlet, ancak sözde özgür olan işçiler ve yoksul köylüleri boyunduruk altında tutmada kapitalistlerin bir mekanizması olmaya devam etmiştir. Kapitalist devlet, genel oyu yürürlüğe koyarken burjuva ideologları, devletin, halkı ifade ettiğini öne sürerek, onun sınıflarla herhangi bir ilgisi bulunmadığını yüksek perdeden yadsıyorlardı. Bütün bu tür öğretiler salt kapitalist devletin özünü sahte bir biçimde gizliyordu.

Biçimi ne olursa olsun, değil mi ki bir burjuva devlettir, değil mi ki toprağın, fabrikaların ve özel sermayenin özel mülkiyetini korur ve ücret köleliğini savunur, yığınları baskı altında tutmada, egemen sınıfların bir aleti olma niteliğini koruyor demektir. İşçi sınıfı, bu devlet mekanizması karşısında nasıl davranması gerektiği konusunda açık bir fikre sahiptir. Onu burjuvaziden koparıp almak, onu parçalamak ve yerine, işçi sınıfına ve onun müttefiklerine hizmet edecek yeni bir mekanizma koymak zorundadır.

Böylece, devletin çağlar boyunca gelişmesi konusundaki somut olguları incelememiz, bazı önemli vargılar çıkarmamızı olanaklı kılmaktadır. Birincisi, devletin, sınıfların belirmesiyle ortaya çıktığını görmüş bulunuyoruz. İkincisi, devlet, her zaman egemen sınıfın isteklerini ve çıkarlarını ifade etmiştir. Bir sınıfın bir başka sınıfı baskı altında tutması için bir mekanizmadır. Ensonu, devletin her biçimi —ve bunların sayısı oldukça da fazladır— her şeyden önce sınıf içeriği ile değerlendirilmelidir. Hangi sınıfın egemenliğini sürdürmek için devleti kullandığını ve devletin hangi sınıfları baskı altına aldığını bulmamız gerekir.

3. BURJUVA DEVLETİ

Şimdi, bu bölümün başında aktarılan örnekten nasıl bir anlam çıkarabiliriz? Grevcilerle patronlar arasında görüşmeler sırasında çıkan olay açıkça göstermektedir ki, bu durumda, biz, burjuva devletinin işçilerden yana tutum aldığı bir durumu ele alıyoruz. Sonunda cezalandırılan kimdi? Bir kapitalist, egemen sınıfın bir üyesi. Bu, devletin, sınıfların üzerinde olabileceğini, onları uzlaştıracabileceğini, sınıf çatışmalarını yumuşatabileceğini kanıtlamaz mı?

Bu durumdaki olgu, burjuvazinin ideologlarının ve onların eteğine yapışmış bulunan sosyal-demokrat liderlerinin tek bir kapitalist örneğini aktarmış olmalarıdır. Ama, yapılacak şey, burjuva devletinin gerçek özünü ortaya çıkarmak, tüm topluma mı, yoksa salt burjuvaziye mi hizmet ettiğini görmektir. Örneğin, işçilerin patronlarla görüşmeye girmediklerini kabul edelim. Grev komitesi, fabrikanın artık işçilerin olduğunu ilân etti ve patronlara, artık istenmedikleri söylendi. O zaman ne olacaktır?

Polis duruma zorla müdahale edecektir. Polisin gücü yetmezse askerî birlikler de gönderilecektir. Burjuva hükümeti, özel mülkiyet ilkelerinin sarsılmaz olduğunu işçilere gösterme yolunda elinden geleni yapacaktır. Pratikte, devlet bir tüm olarak kapitalist sınıfın çıkarlarını savunacaktır.

Burjuva devleti, kapitalist sınıfa mensup olduğu sürece, tek tek kapitalistlerin çıkarlarını savunur. Ama tek bir patron, bir tüm olarak kapitalist sınıfa zararlı olacak bir eylemde bulunacak olursa, bu kişi kurban edilebilmektedir.

Bu durumda, tek bir patronun, bir bütün olarak kapitalist sınıfa zarar verebileceği eylemlerde bulundu-

ğu bir durumla karşı karşıyayız. Şu aşağıdaki olabilirliği de düşünmek olanaklı. Patronun, grev komitesinden birine ateş etmesi ve öldürmesi, işçiler arasında bir öfke fırtınasına, kendiliğinden bir ayaklanmaya yolaçabilirdi. Böylesine kendiliğinden bir patlama, komşu fabrikalara da sıçrayabilirdi. Karışıklığı bastırmak için, polis ve askerî birlikler gönderilecekti, ve doğal olarak, işçiler ve polis arasındaki çatışma sırasında mallar tahrip edileceği ve pek çok fabrika hareketsiz kalacağı için kapitalistler bundan zarar göreceklerdir.

Ensonu, halkla olan kanlı bir çatışma, burjuva devletin "halkçı" niteliğine olan güveni sarsacağı, ideologlarının öne sürdüğü gibi, kapitalist sistemin "insan yaradılışına" en uygun düşen sistem olduğu yolundaki inancı sarsacağı için, kapitalistler, büyük manevî zararı da yüklenmek zorunda olacaklardı. Bu nedenle, bir tüm olarak kapitalist sınıf ve onun devleti, tek tek patronları ve kapitalistleri, eğer bir tüm olarak sınıfın günahını ödüyorsa, kurban edebilir ve çoğu kez eder de.

Günlük deneyimimiz, burjuva devlete, sınıf egemenliğinin bir aracı olarak bir sınıfın bir başkasına karşı kullandığı bir baskı mekanizması gözüyle bakan marksist öğretinin doğruluğunu kanıtlamaktadır.

4. PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ BİÇİMLERİ VE GELİŞMESİ

Marx, sınıf savaşımının kaçınılmaz olarak **proletarya diktatörlüğü** ile sonuçlanacağı yolundaki fikrini, sınıf ve sınıf savaşımı öğretisine yaptığı başlıca katkılardan biri olduğunu kabul etmiştir.

Proletarya diktatörlüğü fikri, Marx ve Engels tarafından ilk kez 1848'de "egemen bir sınıf halinde örgüt-

lenen proletarya”^{*} diye belirtilen **Komünist Manifesto**’da öne sürülmüştür. Bir terim olarak proletarya diktatörlüğü, ilk kez Marx tarafından J. Weydemeyer’e yazdığı 5 Mart 1852 tarihli mektupta kullanılmıştır.^{**}

Proletarya diktatörlüğünün tarihsel zorunluluğu fikrini ifade ettikleri zaman, Marx ve Engels, proletarya diktatörlüğünün nasıl bir biçime bürünebileceği ve eski devlet mekanizmasının ne olacağına ilişkin sorulara, tarih henüz bir yanıt getirmediği için, daha karşılık verememişlerdi. Fransa’da, Almanya’da ve Avusturya-Macaristan’daki 1848 devrimleri, proletaryanın, eski, burjuva devlet mekanizmasını pek kullanamayacağını açık-seçik hale getirmişti. Üstelik, yığınların sömürülmesi ve baskı altında tutulması için uyarlanmış eski devlet, karşı-devrimci güçlerin elinde güçlü bir silahtı. Bu nedenle, Avrupa’daki 1848 devrim deneyimini genelleştirirken, Marx ve Engels, eski burjuva devlet mekanizmasının proletarya devriminin gelişmesi içinde parçalanıp atılması ve yerine bir proletarya diktatörlüğü devletinin konulması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Gene de, proletarya diktatörlüğünün somut biçiminin ne olacağı açık değildi. Bu sorunun yanıtı, proletarya diktatörlüğünün ilk devlet biçimi olan Paris Komünü tarafından verildi.

Proletarya diktatörlüğünün bir başka biçimi, sovyetler, 1905-1907 devrimci savaşları sırasında Rusya’da ortaya çıkmış ve 1917’de zafere ulaşmıştır.

Daha sonraları, dünya tarihi, bir başka proletarya diktatörlüğü biçimi yaratmıştır — 2. Dünya Savaşı sonunda bazı ülkelerde zafere ulaşan **halk demokrasileri**.

^{*} Bkz: Dirk J. Struik, “Komünist Manifesto”nun Doğuşu, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 136-137. —Ed.

^{**} Bkz: Marx, Engels, Seçme Yapıtlar, 1, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 637. —Ed.

Kuşkusuz, kapitalist ülkelerdeki yığınlar, proletarya devriminin zaferi için savaştıkça, ilerde kuracakları proletarya diktatörlüğünün daha pek çok biçimlerini yaratacaklardır.

Proletarya diktatörlüğünün tarihsel zorunluluğunu sergilerken, Marx, onsuz işçi sınıfının iktidarı elinde tutamayacağını, burjuva karşı-devrimini bastıramayacağını, ekonomiyi yeniden örgütleyemeyeceğini ve halkın psikolojisini değiştiremeyeceğini, ya da komünist biçimlenişe geçemeyeceğini vurgulamıştır.

Gotha Programının Eleştirisi'nde Marx, kapitalizmle sosyalizm arasında atlanamayacak bir **geçiş dönemi-nin** (komünizmin ilk aşamasının) bulunduğunu göstermiştir.* Bu dönemin amacı, sosyalist devrimi yaygınlaştırmak ve tamamlamak, tümüyle farklı bir ekonomik sistem kurmak, sömürücü sınıflardan arındırılarak, toplumun toplumsal yapısını değiştirmek, yeni bir aydınlar gücü yetiştirmek, ve komünist ideolojinin üstünlüğünü sağlamaktır. Komünizme geçiş dönemi sırasında toplumun siyasal örgütlenmesi, kaçınılmaz olarak proletarya diktatörlüğü olmak zorundadır.

Proletarya diktatörlüğünün kaçınılmaz niteliğine ilişkin marksist-leninist öğretinin doğruluğunu tarih nasıl tanıtlamıştır? Rahatlıkla denilebilir ki, bu öğretinin doğruluğu yalnızca Rusya'daki 1917 Büyük Ekim Devrimiyle kesin bir biçimde doğrulanmakla kalmamış, 20. yüzyılın bütün öteki sosyalist devrimlerinin deneyimleri tarafından da doğrulanmıştır. Kapitalizmden komünizme giden biricik yol, bir geçiş döneminden, bir proletarya diktatörlüğü döneminden geçer.

Sosyalist devrimin bir silahı olarak proletarya diktatörlüğünün görevleri pek çoktur. Bu görevler, işçi sı-

* Bkz: K. Marx, F. Engels, **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 41. —Ed.

nının siyasal iktidarının elde tutulmasını ve güçlendirilmesini; işçi sınıfı ve onun marksist siyasal partisinin topluma siyasal kılavuzluğunun sağlanmasını; alaşağı edilmiş bulunan ama henüz tam olarak ortadan kaldırılmamış olan sömürücü sınıfların direnişlerinin kırılmasını; ekonomik anarşiye bir son verilmesini; belli-başlı üretim araçlarının ulusallaştırılması ve komünist bir toplum kurma baş amacına uygun olarak, ekonominin sosyalist çizgilerde örgütlenmesini; bir kültürel devrimin gerçekleştirilmesini kapsar.

Doğaldır ki, bu görevler, uluslararası burjuvaziye karşı ve alaşağı edilmiş bulunan sömürücü sınıfların kalıntılarına karşı yürütülen sınıf savaşımı koşullarında gerçekleştirilmelidir.

Bütün proletarya diktatörlüğü sisteminin başını çeken ve yolgösteren gücü, işçi sınıfının partisidir.

Genç Sovyet Cumhuriyeti deneyiminin ışığında, Lenin'in adlandırdığı, proletarya diktatörlüğü döneminde yeralan beş sınıf savaşımı biçimi şunlardır: 1° alaşağı edilen sömürücülerin sindirilmesi; 2° iç savaş; 3° küçük-burjuvazinin tarafsızlaştırılması; 4° burjuva uzmanlarından yararlanma; 5° yeni bir çalışma disiplininin yerleştirilmesi.

Sosyalist devrimle birlikte olması zorunlu olmayan iç savaş dışında kalan, proletarya diktatörlüğü koşullarında gelişen sınıf savaşımının bu biçimleri, evrensel öneme sahiptir.

Alaşağı edilmiş bulunan sömürücülerin sindirilmesi, sosyalist devrimin zaferi için mutlak bir önem taşır. Burjuvazi bir savaşım olmadan iktidarını teslim etmeyecek, işçi ve köylülerin sosyalist hükümetine karşı siyasal deneyimini inatla kullanmaya çalışacaktır. Bundan ötürü, sosyalist bir devrimin başarılı ilerlemesi ile birlikte, her zaman düşmanlarının onu devirme girişi-

mi, sabotajları, siyasal tertipleri görülecektir. Proletaryaya diktatörlüğü, alaşağı edilmiş bulunan sömürücülerin kalıntılarını, toplumun tam bir manevî ve siyasal birliğinin önkoşullarını sağlayacak biçimde, sindirir. Bu bir kez başarılınca, proletaryaya diktatörlüğünün, bu kalıntıları artık sindirmesine gerek yoktur. Lenin, önemli olmakla birlikte, sindirmenin, proletaryaya diktatörlüğünün başlıca işlevi olmadığını, yineleyerek belirtmiştir.

Sosyalist toplum, içinde uzlaşmaz ayrılıkların olmadığı ve işçilerle köylüler arasında ve bu iki sınıfla halk aydınları arasında savaşımın olmadığı bir toplumdur.

Lenin, **iç savaş**, geçiş döneminin bir savaşım biçimi olarak adlandırmıştır. Genç Sovyet Cumhuriyeti örneğinde, iç savaş, sömürücü sınıflar tarafından emekçi halka zorlanmıştı ve bu, halkın sosyalizme ilerlemesi yolunda korkunç bir belâ ve büyük bir tehlike idi. Çin halkı da iç savaşın ağır yükü altında bunalmıştır. Ama sosyalist yolu seçen Avrupa ülkelerinde iç savaş olmamıştır. Bu nedenle iç savaş, her ülkede zorunlu olarak yer almasına gerek olmayan bir sınıf savaşımını biçimidir.

Şimdi de **küçük-burjuvazinin tarafsızlaştırılmasını** ele alalım. Bu, esas olarak köylülüğü kapsar. Böyle bir tarafsızlaştırmayı, küçük-burjuvazinin siyasal yönden devrimden yalıtılması için izlenen bir yol olarak görmek yanlış olur. Gerçekte bu, küçük-burjuvazinin geniş kesimlerinin, (özellikle de köylülerin) karşı-devrim yönünde yalpalamalarını, sosyalizmin kuruluşunda, köylülerin katılmasını sağlamak görüşünden yola çıkarak, onları ustaca hareketsiz kılmak sorunudur. Partinin köylü sorununa ilişkin öne attığı bütün sloganlar bu amaç için yararlı oldu. Sovyet iktidarının başarılı ilerlemesinde, her yerde orta köylünün çok büyük desteğini sağla-

mış olması bir raslantı değildi. Köylüler, devrimde proletaryanın güvenilir müttefikidir. Gereksinme duydukları tek şey, kılavuzluktur. SBKP'nin, sosyalist devrimde, köylülerin desteğini kazanmada gösterdiği başarılı çabalardan çıkarılan deneyimin, uluslararası ölçüde önemi çok büyüktür.

Devrim ve sosyalizm yararına **burjuva uzmanlarından yararlanma** sorunu, gene Sovyet Cumhuriyeti'nde tartışmalı bir konuydu. Pek çok "sol" devrimci, bütün burjuva uzmanlarına karşı hastalık kertesine varan bir kuşku duymaları nedeniyle, bu sözü duymak bile istemiyorlardı. Ama yaşam, kısa sürede onların yanılmış olduğunu kanıtladı. Bugün, bütün sosyalist ülkeler, eski uzmanları kullanmaktadır. Burda, tek güvence altına alınması gereken şey, bunların, ülkenin siyasal gidişini engellememeleri ya da sosyalizme karşı amaçlara hizmet etmemeleridir.

Son ama önemlisi de **yeni bir çalışma disiplininin yerleştirilmesidir**. Lenin, bu sınıf savaşımı biçimine özel bir önem vermişti. Buna şaşmamak da gerek, çünkü devrim, eski yaşam biçimini kırıp atmak için, çağrıda bulunduğu milyonlarla uğraşmak zorundadır. Bu nedenle, yığınların devrimci coşkusu yeni bir toplumun kuruluşuna yöneltmek, emeğe ve devlete karşı yeni bir tutum ve disiplin yerleştirmek, son derece önemlidir.

Son olarak belirtilen savaşım biçiminin sosyalizme geçiş dönemindeki anlamı ile sosyalizm koşullarındaki anlamı arasına bir çizgi çekmek gerekir. Geçiş döneminde, ülke içindeki ideolojik savaşım, sınıf savaşımının şiddetli bir biçimi olduğu halde, toplumun manevî ve siyasal birliğe eriştiği sosyalizm koşullarında böylesine şiddetli bir savaşımın toplumsal tabanı kaybolur. Geriye, Lenin'in de yazdığı gibi, **bütün** emekçi halka sistemli bir **yölgöstericilik** kalır. Lenin'e göre, bu da bir

savaşımıdır, ama özel bir tür savaşımıdır, tümüyle farklı olsa da, belirli bir direnmenin üstesinden gelen bir savaşımıdır, ve oldukça farklı türden bir üstesinden gelme savaşımıdır.

Şimdi artık savaşım, sınıflar ya da toplumsal gruplar arasında verilmez, bütünleşmiş toplumla, toplumun üyeleri arasındaki geçmişin kalıntılarının tek tek temsilcileri arasında bir savaşım verilir.

Proletarya diktatörlüğü, toplumun tümüyle birlikte gelişir. Sosyalizmin serpilip geliştiği koşullar içinde **tüm halkın devletine dönüşür.**

Sovyet tarihi üç döneme ayrılabilir: 1° kapitalizmden sosyalizme geçiş sırasındaki proletarya diktatörlüğü dönemi; 2° proletarya diktatörlüğü devletinden tüm halkın devletine gelişme dönemi (1934-1960); ve 3° komünizmin kurulmasının ilerlemesiyle, tüm halkın devletin, komünist halk özyönetimine dönüşmesi.

İlk belirtilen dönemle ilgili olarak, Lenin'in **proletarya diktatörlüğünün özünün**, tarihte ilk kez olarak sosyalizmi kurmada devletin yapıcı, eğitsel ve örgütleyici eyleminde yattığı yolundaki fikrini gözönünde tutmak gerekir.

Proletarya diktatörlüğü devleti, sosyalizmin kuruluşu tamamlanır tamamlanmaz, tüm halkın devleti olmaya dönüşmeye başlar. Bu sürecin en belgesel kanıtı, SSCB'nde gelişmesiyle birlikte yeni bir Anayasanın —başarıya ulaşmış sosyalizm anayasasının— benimsenmesi olmuştur. Bu anayasa, tüm halkı kucaklayarak, demokrasinin yeni ilkelerinde anlamını bulmuştur. İşçi ve köylülere verilen eşit olmayan seçim kontenjanı kaldırıldı, ve gizli oylamayla, genel, eşit ve tek dereceli seçim getirildi. Sosyalizm koşullarında demokrasinin gelişmesi nesnel bir süreçtir. Sosyalizm, kendi demokrasisini yaygınlaştırmadıkça ve geliştirmedikçe, ilerleyemez.

Proletarya diktatörlüğü devletinin, tüm halkın devletine gelişmesi süreci, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin tamamlanmasının ve nihaî zaferinin sonucu olarak, 1960'larda tamamlanmıştır. SSCB'nde işçi sınıfı diktatörlüğü ortadan kaldırılmış değildi, sosyalizm, proletarya diktatörlüğünün bütün işlevlerini başarıyla yürüten tüm halkın devletine doğru ilerledikçe, giderek gelişti. Sovyet toplumunda, işçi sınıfının ve devletin oynadığı önderlik rolü, bu süreç içinde daha da gelişti.

Komünizmin kuruluşunun ilerlemesiyle, tüm halkın devleti, temelden değişikliğe uğrar. Baskı alanları daralır; halk temsilcileri, yürütme işlerinde, giderek daha çok yetki kazanırlar; halkın denetim işlevleri giderek yaygınlaşır; halkın özyönetimi, günlük yaşamı, yiyecek sağlanmasını, belediye hizmetlerini, —son ekonomik reformlardan sonra— maddî üretimin kendisini de kucaklayan yönetim boyutlarında uygulanır.

ALTINCI BÖLÜM

TOPLUMSAL DEVRİM

1. TOPLUMSAL DEVRİMİN TİPLERİ

Toplumun maddî yaşamını irdelerken, bir toplumsal-ekonomik biçimlenişin bir başkasına, genel olarak, ancak bir toplumsal devrimle geçtiğini belirtmiştik. Kuşkusuz bu demek değil ki, köleci sistemi yıkıp dağıtan bir "köleler devrimi" olduğu yolunda, tarihi araştırmamız gerekir. Böyle bir devrim gerçekten olmuş değildir. Ne de kölelik, her ne kadar temelleri büyük ölçüde köle ayaklanmalarıyla sarsılmış ise de, kölelerin ellerinde yokolmuştur. Kölelik, insanlığın ilerleme yolunda bir çıkmaz sokak olmuştur. Yıkılışını, yavaş yavaş yokolup giden emeğe karşı gösterdiği bıkınlığa borçludur. Emeğe saygısı olmayan bir toplumun gele-

ceği yoktur. Kölecî Roma'nın içinden çürümesi nede niyledir ki, cenkçi barbarlar onu kolayca ele geçirdiler.

Toplumsal devrimler, feodalizmin kapitalizme yol verdiği zamanda, ve günümüz halklarının sosyalizme geçişleri döneminde gerçekleştirildi; buna uygun olarak, bu devrimler iki tipti: **burjuva devrimi** ve **sosyalist devrim**. İlk belirtilen durumda toplumsal ve siyasal devrimler zaman aralıkları içinde bölünmüşlerdir. Tümöyle gelişmiş feodalizmin rahminde, kapitalist ekonomik sistem oluştukça, eski feodal üstyapı ile çatışma içine girer, ve bu çatışma toplumsal değişmeyi —daha feodalizm koşullarında gerçekleştirilmiş bulunan— bir burjuva üstyapısıyla taçlanacak olan siyasal bir devrimi zorunlu hale getirir. İşte bu nedenden ötürü, feodalizm ile kapitalizm arasında özel bir geçiş dönemi yoktur, çünkü feodal toplumun karnında gelişmektedir, öyle ki, burjuva devrimi, otoriteyi değiştirerek bazı son düzeltmeler yapmakla yetinir. Bunun içindir ki, toplumun ekonomik ve toplumsal temellerini olduğu gibi bırakan, salt siyasal nitelikte burjuva devrimlerinin olanağı vardır.

Proleter devrim oldukça farklı bir şeydir. Bu durumda, toplumsal devrim siyasal devrimden önce gelmez, tam tersine, toplumsal devrim, ancak proletaryanın küçük-burjuva yığınlarıyla ittifak içerisinde gerçekleştirdiği siyasal devrimden sonra gelişmeye başlar. Burjuva devrimi, siyasal iktidarın ele geçirilmesiyle sona erdiği halde, proletarya devrimi, siyasal iktidarın ele geçirilmesiyle başlar ancak. Burjuva devrimin genellikle sunacağı kapsamlı bir toplumsal ve ekonomik programı olmadığı halde, proleter devriminin bir programı vardır, ve sosyalizmin kurulmasıyla tamamlanır. Kapitalizme doğru ilerlemede bir geçiş dönemi olmadığı halde, sosyalizme dönüşmede bu kaçınılmazdır. Soru

olarak, burjuva devrimi yalnızca farklı bir sömürü biçimini eskisinin yerine koyduğu halde, sosyalist devrim, bütün insanlığın her türlü sömürüden kurtuluşunu gerçekleştirir. İşte bundan ötürü burjuva devrimi, feodal devlet mekanizmasının kaldırılıp atılması sorununa bile değinmez — burjuvazi eski devlet mekanizmasının denetimini ele geçirir ve onun kendi çıkarları doğrultusunda işlemesini sağlar. Öte yandan sosyalist devrim açısından burjuva devlet mekanizmasının yıkılması, proletarya diktatörlüğünün kurulması için esas olan kilit bir görevdir.

Devrimlerin tarihinin ayrıntılı tahlil edilmesi, marksizm-leninizm kurucularının, toplumsal devrimlerin ilerlemesini ve tamamlanmasını yöneten nesnel yasaları bulmalarını olanaklı kılmıştır. Her şeyden önce, herhangi bir devrimde ortaya çıkan en önemli sorunun —iktidarın ele geçirilmesi— bir tek devrimci şiddetle çözümlendiğini kaydetmek gerekir. Bu, toplumsal devrimin bir yasasıdır. Özellikle de sosyalist devrim açısından etkin olan bir yasadır. Şimdiye dek hiç bir egemen sınıf, iktidarını, bir başka sınıfa isteyerek terketmemiştir, ya da iktidarından vicdan muhasebesi sonucu ayrılmamıştır. Burjuvaziye gelince, devrimci proletaryaya karşı diş dişe, tırnak tırnağa savaştığını gösteren yığınlarca kanıt vardır tarihte.

Marksizm-leninizmin kurucuları, **toplumsal devrimin baş yasasını** bulmuşlardır. Genel bir kural olarak, bir devrim, **devrimci bir durumun** bulunmaması halinde, yani alt sınıfların artık eski yaşam biçimini taşıyamaz durumuna geldikleri ve canları pahasına bile olsa, iğrenç sistemi alaşağı etmeye hazır oldukları, egemen sınıfların ise artık eski yolda yönetemez hale geldikleri zaman patlak veren ulusal bir devrimci bunalım olmaksızın, gerçekleşemez. Devrimci durumda, hiç bir sınıf ya

da grup, tarafsız kalamaz. Bütün toplumsal güçler, ya devrimden yana, ya da devrimin karşısında, savaşıma katılırlar.

Böyle de olsa, her devrimci durum bir devrimle sonuçlanmaz. 1860'ların başlarında, Rusya'da, 1861 çar reformu, devrimi engellediğinde, olan buydu. 1914'te Rusya'da bir başka devrimci durum doğmuştu, ama gelişmesi, dünya savaşının patlak vermesiyle kesintiye uğradı. Demek oluyor ki, bir devrimin olması için, devrimci bir durum yeterli değildir. Devrimci bir durumun esası olan nesnel toplumsal değişmelerin yanı sıra, öznel etkenlerin de bulunması gerekir, şöyle ki, devrim siyasal bir parti biçimine bürünmüş bir öndere gerek duyar, ve devrimci halkı kucaklayan bir sınıflar ittifakı biçimi içinde, gerçek bir güce gerek duyar. Ancak bu belli koşullar altında, devrimci bir durumdan bir devrim doğabilir ve doğru ve akıllı bir önderlik altında başarıya ulaşabilir.

Lenin'in, devrimin baş yasasının klasik formülasyonu şöyledir: "... Devrimin olabilmesi için, sömürülen ve ezilen yığınların, eskiden olduğu gibi yaşamının olanaksız olduğu bilincine varmaları ve değişiklik istemeleri yetmez; devrimin olması için, sömürücülerin eskiden olduğu gibi yaşayamaz ve yönetemez duruma düşmeleri gerekir. Ancak **'aşağı sınıfların'** eski tarzda yaşamak **istememedikleri** ve **'yukarı sınıfların'** da **eski tarzda yaşayamadıkları** durumundadır ki, ancak bu durumdadır ki, devrim başarıya ulaşabilir. Bu gerçek, başka sözlerle şöyle ifade edilebilir: (sömürüleni de, sömüreni de etkileyen) bir ulusal bunalım olmadan, devrim olanaksızdır. Böylece, bir devrimin olabilmesi için, ilkin, işçilerin çoğunluğunun (hiç değilse, bilinçlenmiş olan ve aklı eren, siyasal bakımdan etkin işçilerin çoğunluğunun) devrimin gereğini tam olarak anlamış olmaları ve

devrim uğruna yaşamlarını feda etmeye hazır olmaları gerekir; bundan başka, yönetici sınıfların, en geri yığınları bile siyasal yaşama sürükleyen, hükümeti zayıf düşüren ve devrimcilerin onu devirmesini olanaklı kılan bir hükümet bunalımından geçmekte olması gerekir (her gerçek devrimi belirleyen şey, o zamana kadar bilinçsiz olan, ezilen emekçi yığınlar arasında siyasal savaşımına atılmaya hazır insan sayısının hızla on katına ve belki de yüz katına yükselmesidir).”*

2. PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ NASIL KURULUR?

Şimdi bir başka önemli soru ile karşı karşıyayız: Proletarya diktatörlüğü barışçıl yoldan kurulabilir mi? Bu soru uzun zaman önce marksizm-leninizmin kurucuları tarafından ortaya atılmıştır. Marx, proletaryanın barışçıl yollarla iktidar olmasının, 19. yüzyılın ortalarında güçlü askerî ve polis devlet aygıtının bulunmadığı, İngiltere, Birleşik Devletler ve İskandinav ülkelerinde olabileceğini kabul etmişti. Belirtmek gerekir ki, iktidarın alınmasında böyle barışçıl bir yol da, gene bir devrim olacaktı, ve böyle barışçıl bir devrimde, iktidarın ele geçirilmesi yine kuvvet yoluyla gerçekleştirilmek zorundadır.

Devrimci zor ile bir devrimin gerçekleşmesindeki silahlı yöntem arasında bir çizgi koymak da bir o kadar önemlidir. Devrimci zor herhangi bir proleter devrimin zorunlu bir özelliği olmasına karşın, silahlı yöntem somut koşullara bağlıdır. İktidarın proletarya tarafından silah zoruyla alınması gerekliliği, proleter devrimin bir iç savaşla olması gerektiğinden daha fazla değildir. Her ikisi de kaçınılmaz değildir. Proletarya diktatörlüğü, ta-

* V. İ. Lenin, "Sol" Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 94-95.

rihin de tanıklık ettiği gibi, barışçıl yoldan kurulabilir, yani **sosyalist bir devrim barışçıl yöntemleriyle gelişebilir.**

Bu olabilirliğin teorik bir değeriendirilmesi Lenin tarafından 1917'de **Nisan Tezleri**'nde verilmişti. Lenin, Rusya'da Şubat burjuva demokratik devriminden sonra ortaya çıkan ikili iktidar koşullarında, sosyalist devrimin yalnızca "Bütün İktidar Sovyetlere" sloganı altında ilerleyebilmekle kalmayıp, o koşullar altında proletarya diktatörlüğüne giden tek olası yol olduğunu da yazmıştı. Lenin, Şubat 1917'de, Geçici Hükümete karşı silahlı ayaklanma çağrısında bulunanları, sorumsuz serüvenciler olarak tanımlayarak, bunları öfkeli bir dille eleştirmiştir.

Kimileri, Rusya'daki sosyalist devrimin barışçıl gelişmesinin Temmuz 1917'de kesintiye uğratıldığını, ve proletaryanın da sonunda iktidarı silahla ele geçirmek zorunda kaldığı yolunda itirazda bulunabilirler.

Bu, tamamen doğrudur. Ama, birincisi, Rusya'da sosyalist devrim gerçekten de Temmuz 1917'ye kadar barışçıl bir biçimde gelişmişti. İkincisi, Lenin'in, proletarya diktatörlüğünün barışçıl yollarla kurulması konusundaki teorisi, halk hükümetinin barışçıl yollardan kurulduğu 1919 Macaristan devrimi ile çarpıcı bir biçimde tanıtlanmıştı.

Ayrıca denilebilir ki, Rusya'da devrimin barışçıl gelişmesi 1917 baharında ve yazında egemen olan ikili iktidar gibi benzeri olmayan koşullar yüzündendi, ve Macar devrimi de gene çok özel tarihsel koşullar içinde gerçekleştirildi. Bu doğrudur. Öyle de olsa, proletarya diktatörlüğünün kurulması için elverişli koşulların gelecekte doğmayacağını kim temin edebilir?

Bugün, kapitalist dünyadaki komünist partilerin çoğunun programları, çağdaş koşullarda, sosyalist bir dev-

rimin barışçıl olarak yerine getirilmesinin gerçek bir olabilirlik haline geldiğini koymaktadır. Kuşkusuz bu, iktidarın zor yoluyla ya da askerî yollarla ele geçirilmesi sorununun terkedilmesi ya da değiştirilmesi demek değildir: tıpkı 1917'de Rusya'da olduğu gibi, böyle bir durum, zorunluluk haline gelebilir.

Demek oluyor ki, sosyalist bir devrimle ilgili iktidar sorununun çözümünde iki yol vardır, silahlı yol ve barışçıl yol. Her ikisi de halkın devrimci gücünün kullanılmasını ifade eder. Bir devrimin bunlardan hangisini seçeceği, ilgili ülkenin içinde bulunduğu koşullara bağlı olacaktır. Komünistler, yığınları her iki olasılığı gözönünde bulundurarak hazırlamayı, kutsal görevleri bilirler. Askerî yol özel hazırlık ister. Barışçıl yol da öyle kolay değildir, komünist partisi, sosyalist bir devrimde ortaya çıkan sorunlarla uğraşmada yeterince siyasal kavrayışı ve deneyimi kazanmak yolunda, yığınlara yardımcı olmak görevi ile karşı karşıyadır. Her iki yöntem de, Rusya'da, Lenin'in Komünist Partisi tarafından parlak bir biçimde ustaca kullanılmıştır. Her ikisi de tarihin sınamasından geçmiştir.

Hangi yöntem daha iyidir? Seçim tümüyle duruma bağlıdır. Eğer barışçıl yöntem olanakları kalmamış ise, ya da, belki de hiç yoksa, bir zorunluluk haline gelen silahlı yoldan başka bir yol kalmaz.

Devrim barışçıl yoldan geliştiğinde, bu, burjuva devlet mekanizmasının ortadan kaldırılmasına gerek kalmadığı anlamına mı gelir? Değindiğimiz gibi, 19. yüzyılın ortalarında Marx, genel kuralın dışında olarak bunun, ordunun ve polisin büyük ölçüde gelişmemiş olduğu İngiltere, İskandinavya ve Birleşik Devletler'de olabileceğini kabul etmişti. Emperyalizm döneminde, Lenin, bütün kapitalist ülkelerde, askerî ve polis mekanizmasının tam bir gelişme düzeyine ulaştığı sonucuna

vardı. Bu nedenle, herhangi bir dışlama yapılamazdı, ve kural —yani burjuva devlet makinesinin kaldırılıp atılması— evrensel hale gelmişti. Barışçıl bir devrim durumunda bile, burjuva devlet makinesi kırılıp atılıyordu.

Bu, sosyalist devrimin barışçıl yoldan gerçekleştirilmesi, parlamentonun ve bütün parlamenter kurumların alıkonulması gerektiği anlamına mı gelir? Bu da somut koşullarla belirlenir. Açıktır ki, parlamenter bir geleneği olan ülkelerde, hem devrim sırasında, hem de devrimden sonra, parlamentonun ortadan kaldırılmasına ille de gerek yoktur. Proletarya diktatörlüğü, nasıl şimdi burjuva karşı-devrimine ve kapitalizmin yeniden kurulmasına karşı koruyacak olan dünya sosyalist sistemine dayanıyorsa, parlamenter demokratik bir cumhuriyet olarak da varolabilir ve gelişebilir.

Sosyalist devrimin ve proletarya diktatörlüğünün barışçıl yolda gerçekleştirilebileceğinin kabul edilmesinin, günümüz koşulları içinde, emek ve komünist hareketlerine boyutlar kazandırmak, yığınların siyasal kavrayışlarını geliştirmek, ve devrimci hareket ve devrimci teori konusundaki burjuva iftiralarını çürütmek yolunda yararlı olan, son derece büyük taktiksel önemi vardır. Burjuva ülkelerindeki komünist partilerin şu sıralarda benimsedikleri bu tez, emek hareketi içerisinde, işçi sınıfını ve onun partisini serüvencilik ve sekterlik yoluna doğru itmeye çabalayan solcu, serüvenci eğilimlere karşı verdikleri ideolojik savaşımarda güvenli bir silahtır.

Toplumsal devrimlerin, insanlık tarihi yönünde taşıdığı önem küçümsenemez. Marx'ın, bunları, **tarihin lokomotifleri** diye adlandırması hiç de boşuna değildi. Devrimler, tarihin ilerleyişini çok büyük ölçüde hızlandırırlar. Toplumun ileri doğru gelişmesi için esas olan

yeni toplumsal ve siyasal güçlerin daha hızlı olgunlaşmasını sağlarlar, çağlar boyu birikmiş bulunan çelişkileri çözümlerler, ve böylece de tarihin ilerlemesinin yolunu açarlar. Sosyalist devrimler, özellikle önemli bir rol oynarlar. Toplumsal uzlaşmaz karşıtlıkları ortadan kaldırarak, toplumsal gelişmenin daha önceki kaçınılmaz anarşisine son vererek, ve toplumdan ve kültürden, bireysel yabancılaşmanın her biçimini temizleyip atarak, insanlığın sömürüden kurtarılması tarihsel görevini yerine getirirler. Bununla ilgili olarak belirtmek gerekir ki, marksist-leninist teori, devrimci pratikte kilit nitelikte bir noktayı, yani sosyalist devrimlerin yaratıcı ve yapıcı niteliğini, vurgular. Bu devrimler, insanlığın tarih-öncesini kapsar ve bilinçli olarak komünist bir toplumu ve bütünüyle değişik türden bir uygarlığı kurarak, kurtulmuş insanlığın tarihinin kapısını açar.

1. HALK NEDİR?

Toplum, herbirinin toplumun gelişmesinde ayrı rol oynadığı genel olarak değişik sınıf ve toplumsal grupların karmaşık bir biçimlenişidir. Örneğin, feodalizmde, köylüler ve zanaatçılar en ağır işleri yapmak zorundadırlar — toprağı bunlar işler, hayvan yetiştirir, yiyecek ve giyecek üretir, evleri yapar ve lüks gereksinimleri de sağlarlar. Öte yandan soylular, saray entrikaları tertiplerler, siyasal işleri yönetirler, kendi aralarında iktidar savaşımına girerler, savaş ilân eder ve barış yaparlar, baloları renklendirirler. Tarihte, hangisi daha önemli rol oynar?

Biz biliyoruz ki, insanlık tarihi, maddî malların

retimine dayanır, ki burda beirleyici rol bu üretime katılanlara, yani emekçi halka aittir.

Toplumun eli altındaki bütün maddî değerler, onların çalışmaları ile yaratılmıştır. Kuşkusuz, bunların günlük çalışmaları, kralların ya da generallerin yaptıklarından daha gsterişsizdir; ama tarihin gerçek temeli onlardır.

Tarih konusunda mantıksal materyalist bir görüş, toplum gelişmesinde maddî üretimin belirleyici rolünün, ve dolayısıyla da çalışan halkın, tarihin yapıcıları ve toplumsal gelişmenin başta gelen gücü olarak, oynadığı kilit rolün kavranılmasını kapsar.

Büyük çoğunluğu oluşturan çalışan halk, **halktır, yığınlardır**. Ama tarihin farklı aşamalarında halk, yalnızca emekçileri kapsamaz. Genel olarak söylemek gerekirse, halkı oluşturan toplumsal katmanlar, çağdan çağa değişir. Bu nedenle, halkın ne olduğu konusunda doğru bir fikri oluşturmak için, tarihin somut aşamalarını incelemek gerekir.

Sınıflara bölünmenin olmadığı ve herkesin çalıştığı **ilkel toplumda**, toplumun bütün yeleri halkı temsil ediyordu. Bu yapı, toplumun sınıflara bölünmesi ve çalışanlarla sömürücülerin ortaya çıkmalarıyla birlikte değişmektedir. Halk, esas olarak, çalışanlardan oluşagelmıştir, ama farklı tarihsel dönemlerde, sömüren sınıfları da kapsar. Denilebilir ki, halk kavramı, toplumun karşı karşıya geldiği ilerici görevleri ortaklaşa ele alan toplumsal sınıfları ve grupları ifade eder. Feodalizmden kapitalizme geçiş sırasında, halk, çalışanlar kadar, yani köylüler, zanaatçılar ve işçiler kadar, feodalizmin yıkılmasında çıkarı olan burjuvaziyi de içeriyordu.

Tarihte, yabancı istilacıları sürüp atmak için halkın silaha sarıldığı pek çok durum vardır. Böyle zamanlarda, ulusun kurtarıcısı rolündeki halk, özel olarak

önemli bir hale gelir. Rus halkı Tatar boyunduruğunu kırmak için savaştığında, Napoléon saldırılarına karşı direndiğinde, ve bütün benzeri durumlarda böyle olmuştur.

Halklar —her şeyden önce de Sovyet halkı— nazizmi yok edip ve böylece de dünya uygarlığını yokolma tehlikesine karşı kurtararak, nazizmin yolunu kapattılar.

Sınıflı toplumda, halk, farklı —çoğu kez karşıt— sınıflardan oluştuğuna göre, toplumu tekdüze bir oluşum olarak kabul etmek çok yanlıştır. Lenin, bu sözcüğü (halk sözcüğünü), “halk içindeki sınıfsal uzlaşmaz karşıtlıkların kavranmasını örtbas etmek için”* kullananlara karşı uyarıda bulundu.

Bugün, burjuva ülkelerde, halk, işçiler, çiftçiler, ilerici aydınlar, kır ve kent küçük-burjuva yığınlarında oluşur. Bağımsızlığına yeni kavuşmuş birçok ülkelerde ve kurtuluşları için savaşan ülkelerde, halk, ulusal çıkarlardan yana yeralan yerli burjuvazinin önemli kesimlerini de içerir. Ancak, böyle ülkelerde, burjuvazinin tümü halkın bir parçası değildir. Sömürgeci güçlerle işbirliği yapan ve onların hizmetinde olan ve kendi halklarının yaşamsal çıkarlarına ihanet eden “komprador burjuvazi” adı verilen kesimin dışlanması gerekir. Komprador burjuvazi, oldukça açık bir biçimde halka karşı bir güçtür.

Sosyalizm koşullarında durum tümüyle farklıdır: halk bütün nüfusu içerir. Bunda şaşılacak bir şey yok, çünkü halka karşı olan bütün güçler ortadan kaldırılmıştır ve toplum, esas olarak halktan gelen çalışan aydınlarla birleşmiş, birbirlerine dost, işçi ve köylü sınıflardan oluşmuştur. Böylece, sosyalizm kurulduka, top-

* V. İ. Lenin, Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 125.

lumsal güçler birbirleriyle pekişmektedir. Böyle bir pekişmenin bir örneği, yeni bir tarihsel varlık olarak biçimlenmiş olan **Sovyet halkı** tarafından verilmektedir. Farklı milliyetlerden, birbirine dost iki sınıf ve aydın tabakadan oluşarak, yaşamsal çıkarlarının, siyasal görüşlerinin ve manevî ölçülerinin birliğiyle kaynaştırılmıştır. Bu birlik, halkın içindeki sınıf savaşımı olasılığını dizginlemektedir. Bu, SSCB'nde, sosyalizmin en büyük başarılarından biridir. SBKP'nin etrafında toplanan Sovyet halkının birliği, gelişmiş sosyalizmin komünizm yolunda ne denli ilerlediğini göstermektedir.

2. HALKIN TARİHTE ROLÜ

Halkın tarihteki rolünü anlamak için, onun, toplumun maddî ve manevî yaşamına nasıl katkıda bulunduğunu kavramak gerekir.

Halkın, hem geçim nesnelerinin, hem de kendi çabalarıyla elde edilen üretim araçlarının üreticisi olarak, bütün maddî servetin üreticisi olduğunu biliyoruz. Engels, servetin anasının doğa, babasının ise emek olduğunu yazmıştı. Peki, bu kimin emeğidir? Şeylerin doğal özelliklerini doğa güçlerini insanın hizmetine sokarak ve doğada bu halleriyle bulunmayan yeni nitelikler ve güçler yaratarak, emeğin nesneleri üzerinde çalışan ve doğayı yeniden yapan kimdir? İnsandır, yeryüzündeki varlıkların en onurlusu ve en önemlisi olan emekçi halktır. Toplumun bütün maddî zenginliklerini emeğiyle yaratan, yalnızca halktır.

Öyleyse, üretim sistemi içinde halkın —her şeyden önce de emekçi halkın— oynadığı rol nedir? Öncelikle, maddî üretimde bulunan işçilerin, üretici güçlerin bir bölümünü oluşturdıklarını anımsayalım. Bunlar, canlı emeği oluştururlar. Canlı emek olmadan, üretim araçlarında birikmiş olan geçmiş emek, yeniden yaşama dö-

nemez. Her ne kadar üretici güçlerin niteliği insanların seçimine bağlı değilse de, emek araçlarıyla birleşmiş olarak (ki bu araçlar, bireysel olabilir ya da toplumsal olabilir, basit ya da karmaşık işbirliğini içeren emeğin bölünmesine dayanabilir, ya da dayanmayabilir) gerçekten üretimin niteliğini **belirleyen** ve böylece de genel olarak üretici güçleri belirleyen, gene, **çalışan halktır**. Ve bu, maddî üretimin, toplumun gelişmesini büyük ölçüde belirleyen temel bir niteliğidir.

Şimdi de, çalışan halkın üretim ilişkilerindeki rolüne bakalım. Sömürüye dayanan ekonomik sistemlerde üretim ilişkilerinin salt üretim araçları sahipleri tarafından, yani işçiler değil de sömürücüler tarafından temsil edildiklerini düşünmek doğru olmaz. Kuşkusuz, sermaye, en canlı biçimde kapitalistin kendinde somutlaşır. Ne var ki, burjuva biçimi içinde sermaye (örneğin tefeci sermayeden ayrı olarak) ancak işçilerin emek-güçleri kapitalistin satın alabileceği bir meta olduğu ve kapitalist doğrultuda örgenleşmiş üretim sürecinde tüketildiği zaman vardır. Emek-gücü, kapitalist ekonomide sermayenin kendisi kadar, esastır. Emek-gücünün sahipleri proleterlerdir —tarihte belirleyici bir rolü olan bir sınıftır— ve bu sınıf, çağımızda, halkın esas bölümünü oluşturur.

Kapitalist üretim tarzı, proletaryayı yetiştirir ve onun bir dünya devrimci gücü haline gelmesine yardım eder. Marksist-leninist öğretinin kilit taşıdır bu.

Kapitalist toplum tarafından yetiştirilen proletarya, yeni toplumsal ilişkilerin temsilcisidir ve kapitalizmi yıkacak bir güçtür.

Proletarya, yani kapitalist toplumdaki çalışan halkın esas gövdesi, bu toplum için temel olan maddî malların ve kapitalist kârının (ve onunla birlikte genel olarak sermayenin gücünün de) üreticisidir. Aynı zamanda

da, o, geleceğin ekonomik gidişinin de temsilcisidir ve üretimin toplumsal niteliğini ve sosyalist ekonomi sisteminin öteki maddî önkoşullarını kendisinde somutlaştırır.

Marx ve Engels, **Kutsal Aile**'de proletaryanın rolünü eksiksiz bir biçimde tanımlamışlardır. Tarih açısından, diye yazmışlardır, bir bireyin ya da hatta bir sınıfın, bu sınıf proletarya kadar güçlü bir sınıf da olsa, niyetlerinin önemi yoktur; önemli olan proletaryanın ne olduğu ve kapitalist ekonomide tutmuş olduğu yere bağlı olarak oynayacağı rolün ne olduğudur.* Kapitalizmin mezar kazıcısı, toplumun kurtarıcısı, sosyalizmin kurucusu olarak proletaryanın devrimci rolünün nesnel tabanı vardır. Proletaryanın devrimci niteliği, zorunlu olarak, kendi varlığının koşullarından, ve kapitalist üretim tarzının çelişkilerinden ortaya çıkar.

Bütün maddî servetin yaratıcısı olmanın yanı sıra, halk, aynı zamanda da tarihin nesnesi ve öznesidir. Toplum tarihi, her şeyden önce halkın tarihidir, ve bu anlamda halk, tarihin nesnesidir. Aynı zamanda tarih, halk tarafından yapılır. Tarihin yapıcısıdır, onun öznesidir. Tarihi dilediği gibi ya da keyfine göre değil, toplumsal gelişmenin nesnel yasalarına uygunluk içinde yapar.

Halk, bütün devrimci değişmelerde belirleyici güçtür. Tarihte her devrim, halk tarafından gerçekleştirilmiştir. Dar bir grup tarafından gerçekleştirilen tepedeki devrimler bile, her zaman mevcut toplumsal kurumlara karşı halkın hoşnutsuzluğundan kaynaklanmıştır.

Yüzyıllar boyu, sömürücü sınıflar, her zaman başarılı olmamakla birlikte, halkı, tarihsel gelişmede doğrudan rol almaktan uzak tutmaya çalışmışlardır. İnsan-

* Bkz: K. Marx-F. Engels, **Kutsal Aile**, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 62-63

lık dışı baskı, yığınları tekrar tekrar kendilerine hükmedenlere karşı ayaklanmaya zorlamıştır. Yığınların, tarihte etkin yapıcı bir güç haline gelmesi, ancak proletaryanın başarılı devriminden sonra olmuştur. Sosyalist toplum ilerledikçe, tarihin mimarı olarak, komünist bir toplumu kuran bir güç olarak, halkın rolü artar.

Halk, insanın manevî kültürüne çok büyük katkılarda bulunur. Yokluğu halinde hiç bir türden kültürün olamayacağı —fikirleri söylemenin ve iletmenin bir yöntemi olan— dili, halk yaratır. Ortak çabayı olanaklı kılmasının yanı sıra, dil, manevî kültürün geliştiği temelleri koymuştur. Dil, aynı zamanda, her ulusal yazının hareket noktası olan folklorun da kaynağıdır. Halk, hayranlık verici şarkıları, dansları, yontuları, resimleri ve binaları yaratmıştır. Bu şaheserler, meslekten yazarların ve ozanların, ressamların ve yontucuların, kompozitörlerin ve mimarların çıkış kaynaklarıdır. Halk, emeği ile dış dünya konusunda, bilimin kaynaklandığı geniş bir bilgi yığınına biraraya getirmiştir.

Kafa emeğinin henüz kol emeğinden ayrılmadığı ilkel toplumda, halkın, manevî kültürün yaratıcısı olarak rolü açıktır. Toplum sınıflara bölündükten ve kafa emeği fiziksel emekten ayrıldıktan sonra, egemen sınıflar, halkı, yaratıcı çabalarını sınırlamak ve onu manevî kültürden koparmak, bu kültürü tekeline almak için elinden geleni yapmıştır. Bu, doğal olarak, halkın manevî faaliyetini engellemiştir ama, onu hiç bir zaman durduramamıştır. Halk, —yaratıcı yeteneğin bitmez tükenmez bu kaynağı— sınıflı toplumda da manevî değerlerin yaratıcısıdır. Manevî kültür alanındaki bütün önde gelen kişiler, halk sanatında her zaman tükenmez bir fikir kaynağı ve kendi yapıtlarının imgelerini bulmuşlardır.

3. ÖNEMLİ KİŞİLERİN ROLÜ

Demek ki, **halk tarihsel gelişmenin belirleyici gücüdür.** Ne var ki, tarih önemli kişilerin kayıtlarıyla doludur. Geçmişte, tarihçiler ve toplumbilimciler, büyük adamların, tarihin başlıca hareket ettiricileri olduklarına, oysa halkın bunlar tarafından harekete geçirilen, salt hareketsiz bir yığın olduğuna inanmışlardı. Bunların bütün dünya tarihleri, kralların, komutanların, politikacıların, vb. vb. yaptıklarına indirgenmişti. Tarih konusundaki kitapları, Plehanov'un da saptadığı gibi, tıpkı Büyük Adamların Yaşamlarına benziyordu.

Her sınıfın, her dönemde, büyüklük konusunda kendine özgü fikirleri vardı. Feodal egemen sınıfların görüşüne göre, büyük insanların soylu, hele de kral kanından gelmesi gerekirdi. Böylece bütün krallar, imparatorlar vb. vb. büyük kimselerdi. Gerçekten de bazı yöneticiler, sıradan insandan daha yetenekliydi, ama böylelerinin sayısı çok azdı. Çoğunlukla krallar ve kraliçelerin özel bir yetenekleri yoktu, salt miras hakkına dayanarak yönetiyorlardı.

Feodalizmin ayrıcalığını silip süpüren kapitalizm, büyüklüğün ölçütü olarak serveti aldı. Ama zenginlik bir kimseyi önemli bir kişi yapabilir mi? Yapamayacağı açık. Eğer kanıt gerekiyorsa, kanıtlaması da zor değil.

Ama eğer, sınıf önyargılarını bir yana koyar da tarihe ciddî bir görüşle yaklaşacak olursak, bazı olaylara kişisel damgasını vurmuş oldukça çok sayıda devlet adamının, politikacının ve generalin bulunduğunu kabul etmek zorunda kalırız.

Tarihte, belirleyici rolün yığınların elinde olduğunu savunurken, tarihsel materyalizm, büyük insanların oynadığı önemli rolü yadsımaktan uzaktır. Tarihsel ma-

teryalizm, tarihin yalnızca büyük adamlar tarafından değil, halk tarafından yapıldığını öne sürer. Bu büyük adamların bazıları bunu kavramışlardır. Alman "Demirelli Şansölye" von Bismarck 1869'da yaptığı bir konuşmada, olaylar üzerindeki etkisini göklere çıkaran dostlarına, karşılık olarak şöyle söylemiştir: "Benim gerçekleştirmek zorunda kalmış olduğum olaylar üzerindeki etkim aslında abartılmaktadır; ama böyle bile olsa, kimse benden tarihi **yapmamı** beklememiştir."

Önde gelen bireylerin kendileri de **tarihin bir ürünüdür**, böylesi bireylerin kendi yeteneklerini kullanmasını olanaklı kılan belirli toplumsal koşulların ürünüdürler.

Plehanov'un haklı olarak gözlemlediği gibi, Napolèon'un mareşallerinin pek çoğu, Fransız burjuva devriminden önce askerlik sanatının yabancısıydılar. Bunlardan biri eskrim ustası, bir öteki aktör, bir öteki de berberdi. Feodal dönemde bunların askerlik mesleğini başarılı bir biçimde yürüteceklerini kimse bekleyemedi. Napolèon'un kendisi de silik bir general ya da albay olarak ölecekti.

Kuşkusuz, önemli bir rol oynayabilmek için, bir kimsenin olağanüstü yetenekleri olması gerekir. Ne var ki, kendi halinde kalan yetenekler yalnızca potansiyel olarak bir kimseyi önemli kişi yapar. Bu potansiyellik ancak, belli elverişli toplumsal ilişkilerle gerçekleşebilir.

İnsanlar, tarihsel eylemlerini tek başlarına yürütmezler. Toplumsal eylemler bir halk yığını tarafından gerçekleştirilir. İşin içine çeşitli sınıflar karıştığında, genellikle bunlardan birisi önderlik rolüne bürünür. Böylece, feodalizme karşı savaşında, halka, burjuvazi önderlik etmiştir. Değişen emperyalizm koşullarında, burjuvaziye karşı savaşan, sömürülen halka proletarya ön-

derlik etmektedir. Savaşının başarısını güvence altına almak için, en önde bulunan sınıfın daha bilinçli üyelerinin oluşturduğu bir öncünün örgütlenmesi, yani bu sınıfın siyasal bir partisinin örgütlenmesi gerekir. İşlev gördükçe, bu parti daha deneyimli ve yetenekli üyelerini —siyasal liderlerini— öne çıkarır.

Komünist parti önderlerinin önemli rollerini kabul etmek, onların otoritelerini, deneyimlerini ve uzak görüşlülüklerini kabul etmektir. Komünist partinin önderlerinin gücü, yığınlarla kurdukları yakın ilişkilerde ve çalışan halkın temel çıkarlarını ifade ve savunma yeteneklerinde yatar.

Ama öte yandan halk adsız bir yığın da değildir, tarihin canlı, etkin mimarlarının, çok geniş sayıda tek tek kişilikleridir. Öyleyse insan nedir, ve toplumla nasıl ilişki içindedir?

4. İNSAN, TOPLUMSAL İLİŞKİLERİN TOPLAMIDIR

Marksizm, bireyin çevresiyle yakın ilişkisiyle gelişen, toplumsal niteliğine ilişkin tümüyle yeni bir kavram getirmiştir. Kuşkusuz, bireyin toplumsal çevresi ile yakın ilişkide olmasının yorumu Marx'tan önce —örneğin 18. yüzyıl materyalistleri tarafından— yapılmıştır. Ama bireyin ilk sağlıklı bilimsel yorumu, marksizm tarafından yapılmıştır.

Marx, bireyin toplumsal özünü bulgulayarak, klasik tormülü geliştirdi. İnsanın özü, Marx'a göre, **toplumsal ilişkilerin toplamıdır**. Bu formül, hem materyalistlerin, hem de idealistlerin insan doğasında varolan sözde özgün özellikleri boş yere bulmaya ve sınıflandırmaya çalıştıkları soyut insanbilimciliği (**antropologism**) paramparça etmektedir. Birçok yönleriyle, bunlarda insan, başı çevresindeki hale ile, İncil'deki Adem'in kopyasından başka bir şey değildir.

Eğer insan esas olarak toplumsal ilişkilerin toplamı ise, o zaman açıktır ki, her insan kendi çağının bir çocuğudur; bu çağın, sanayi, sınıf, aile, ulusal, siyasal, yasal, dinsel ve öteki ilişkilerini temsil eder. Birey toplumsal ilişkiler için salt bir araç mıdır? Marksist-leninist görüşe göre hiç de öyle değildir. İnsan, tarihsel süreçte etkin bir rol oynar. Önemli kişilere gelince, bunlar başkalarını aydınlatan ve bunların yoluna ışık tutan fenerlerdir. Maksim Gorki, halkının aydınlanması için yanan kalbini elinde tutan Danko'yu böyle anlatmıştır.

İnsan doğasının bu toplumsal anlayışı, kişiliğin açıklanması ve tamamlanması marksist yaklaşımın temelini oluşturur. Birey, toplumsal ilişkiler ortamında, bu koşullar aracılığıyla kendini etkin bir biçimde kanıtlayarak, var olur ve gelişir. Kişiliğinin bütünlüğüne gelince, bu, insanın başka insanlarla ilişkilerine bağlıdır. Bu ilişkiler ne denli değişik ve ne denli çok olursa, ve birey tarafından ne denli etkin bir biçimde bu ilişkiler sürdürülmeye çalışılırsa, onun kişiliği o denli gelişecektir. Hemen belirtmemiz gerekir ki, bu etkenler bireyin dışında kalan şeyler olarak görülmemelidir. Örneğin, bir kimsenin yaşam faaliyeti kişisel bir özelliktir, ama toplumsal bir amacı vardır.

Toplumsal gelişmenin ilk aşamalarında —örneğin komünal sistem koşullarında— çağdaş insanla karşılaşılırıldığında, birey, çok daha bütünleşmiştir. Bunun nedenini, Marx, bireyin ilişkilerini daha tam olarak geliştirmedigine ve bağımsız toplumsal güçler olarak, bu ilişkileri daha karşısına almadığına bağlar. Bireyin, kendisine karşı çıkan toplumsal güçlere karşı bu yabancılaşması, komünist toplumun gelişmesine dek, bütün uygarlık tarihi boyunca giderek daha karmaşık hale gelerek, uygarlığın başında harekete geçer ve gelişir. Öyleyse bu gelişmedeki aşamalar nelerdir? Bu sorunun açıklaması

da Marx tarafından yapılmıştır.

“Kişisel bağımlılık ilişkileri (ilkönce tümüyle daha başlangıç halinde bulunur), insan üretkenliğinin yalnızca önemsiz ölçülerde ve tek tek noktalarda geliştiği toplumun ilk biçimleridir. Nesnel bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık, içerisinde kapsamlı bir komünal metabolizmanın, genel ilişkilerin, çok yanlı gereksinimlerin ve yeteneklerin ilk kez kurulduğu ikinci bellibaşlı biçimidir. Bireylerin genel açılıp serpilmelerine ve ortak mülkiyetleri olarak ortak kolektif üretkenliğine bağımlılığına dayanan, özgür bireysellik üçüncü aşamadır.”*

Toplum ile birey arasındaki bu üç tip ilişki, insanın toplumsal özünün oluşmasında ve gelişmesindeki aşamalardır. Kapitalizm, insanlar arasındaki kişisel ilişkileri, bu ilişkileri şeyler dünyasındaki ilişkilere dönüştürerek, onları yok eder. Metalar olarak şeyler, insanlar üzerinde egemenlik kurarlar ve onların ilişkilerini belirlerler. Emegin kapitalist bölünmesi ve üretimin makineleşmesi, kısmî sınaî ve toplumsal işlevleri yerine getiren bir insanı yaratabildi, ama bir insan olarak, toplumda kendini tamamlayan bir insan yaratmayı başaramadı. Yalnızca komünizm, insanın bağımsız kişiliğini felce uğratan tarihsel gelişmenin ürünlerini silip süpürür ve bütünleşmiş ve uyumlu kişiliğini biçime sokabilir.

5. KOMÜNİST TOPLUMDA BİREY

Öyleyse bütünleşmiş ve uyumlu bir kişilik nedir?

Ünlü Fransız ütopyacısı Charles Fourier (1772-1837) ve öteki ütopyacı sosyalistler, insan doğasının tam ve uyumlu gelişme sorununu değişik istihdam yasasını uygulayarak çözmeye çalışmışlardır. Gerçekten de çeşitli

* Ökonomische Manuskripte 1857-1858, Moscow 1935, s. 88-90.

karmaşık beceri kazanmış bir kimse, farklı bir kişi haline gelmekte ve kişiliğindeki tekyanlılık ve uyumsuzluk bir ölçüye kadar giderilebilmektedir. Fourier, bu yolda, ortaçağ zanaatçısının kişiliğinin yeniden canlandırılabilceğini ummuştı. Ne yazık ki bu, kısa zamanda çöken romantik bir düştten başka bir şey değildi. Makinleşmiş üretim çağında, proletaryayı, geri ortaçağ zanaatçılarına dönüştürmek söz konusu değildir. Böylesine bir değışikliğin olanağı olsaydı bile, bu, hem bireyin, hem de toplum ile bireyin ilişkilerinin tarihsel evriminde geriye doğru bir adım olurdu.

Demek oluyor ki, bireyin gelişmesini kimi yönden olanaklı kılsa da, çeşitli istihdam, bireyin tam ve uyumlu gelişme sorununu tam olarak çözememektedir. Öyleyse bu sorunun yanıtı nedir?

Sorunu, ulusun tümü açısından çözemeyen burjuva toplumbilimcileri, toplumu, bir köleler yığını ile, kendi görüşlerine göre, biricik uyumlu bir gelişmeye erişmeyi umabilecek olan yaratıcı seçkinlere bölmüşlerdir. Bununla birlikte; toplum, küçük bir seçkinler grubunu kendilerini özellikle entelektüel çalışmalara versin diye, bütün çalışan halkı köle yapabilir mi? Birey bu yolla tam gelişebilir mi? Besbelli ki bu bir ütopyadır, ama Fourier'nin soylu düşünden farklı olarak, gerici bir ütopyadır.

İnsan doğasının tam ve uyumlu gelişmesi için gerçekçi bir programı peki nerede bulabiliriz? Niçin Lenin, Fourier'nin geleceğin toplumunda herkesin her şeyi nasıl yapacağını bileceği yolundaki sözlerini, yinelemektedir? Böyle bir şeyin olanağı var mıdır? Kuşkusuz, insanlar, emeği uzmanlaştırmayı sürdüreceklendir. O zaman bireyin gelişmesi nasıl olacak?

İnsan, esas olarak kendi yaşamını dolduran şeyler yönünden yaratıcı olabilir ve olmak zorundadır da. Bu

medenle sorunun anahtarı nicelik (çeşitli beceriler) değil, niteliktir, yani sıradan eylemi, yaratıcı bir iş haline getirerek işi yaratıcı iş yapmak, insanı da yaratıcı bir insan yapmaktır. O zaman emek, salt ekonomik bir zorunluluk olmayacak, toplumun iş yapabilecek güce sahip her üyesinin duyduğu, vazgeçilmez bir gereksinim olacaktır. Bu durumda insanın tam gelişmesi nasıl olacaktır?

Ütopyacıların ve seçkincilerin soruna yaklaşımlarını bir yana bırakarak, insanın çok yönlülüğü, onun en dirimsel işlevleri açısından ele alınmalıdır. Bunlar nedir? İnsan, yaratıcı, yüksek ahlâklı, kültürlü ve fiziksel olarak gelişkin olmalıdır. SBKP programı, SSCB'nde komünizmin kurulmasındaki bu aşamanın koşulları içinde bütün bu gereklilikleri formüle etmektedir. Bu açıdan çok yönlülük, birey, eylemi ve davranışını ilgilendirdiği kadarıyla, bir kolektivist olarak etkin ve yaratıcı bir biçimde hareket eder, ve bu ona en büyük doyumu verir. Bu, bireyin çıkarlarının komünist görev uğruna kurban edilmesi anlamına hiç mi gelmez?

Komünist dünya görüşü ve komünist görev, bireyin ahlâk oluşumunda büyük önem taşır. Böyle de olsa, bireyin kapsamlı bir biçimde gelişmesi, programı salt komünist görevin gerçekleştirilmesi olarak değerlendirilemez. Anatoli Lunaçarski (ilkeğitim komiseri), Lenin'in, kendi görevleriyle ilgili örnek tutuma değgin konuşmalarındaki bir uyarıyı anlatmaktadır. Lenin şöyle söylemiştir: "Bir elma ağacının elma vermesiyle görevini yaptığını söylemeye gerek var mıdır? Komünist görev bireyde kökleştiği zaman, bir görev olmaktan çıkar, yaşamsal bir gereksinim haline gelir. Bu görev komünist toplumun her üyesi için yaşamsal bir gereksinim haline gelecektir."

1. TOPLUMSAL BİLİNCİN BİÇİMLERİ

Toplumsal bilincin toplumsal varlığı yansıttığını söylemek, işi fazla basitleştirmek değil midir? İnsanlığın manevî yaşamı, bu formüle indirgenemeyecek kadar çok karmaşık değil midir? İşte, anti-komünistler, bu marksist önermeye çoğu kez böyle saldırırlar. Genel olarak, bu pek çok biçimli haliyle manevî kültür, bir sistem haline getirilebilir ve farklı düzeylere ve biçimlere indirgenebilir mi? Bu problemlere bakalım ve **insanın manevî kültürünün başlıca biçimlerini** birbirlerinden ayırıp ayıramayacağımızı görelim.

Karşılaştığımız ilk şey, insan toplumunun yaşamının bu özel alanının karmaşıklığı ve çok yanlılığıdır. Bu

alan, folk şarkılarını, destanları, her' tür şiiri, sayısız yazınsal ürünü, müziği, yontucuların ve ressamların yapıtlarını, bilimsel keşif ve buluşları, atasözlerini vb. kapsamaktadır. Ama gene de, bu büyük çeşitlilik, ne karımakarışıklıkla ne de keyfiliktir. Yıllar önce birçok bilgin, manevî kültürün toplumda hüküm süren ekonomik koşulları yansıttığı fikrini ifade etmiştir. Ama, yalnızca marksizm, bu fikri bilimsel olarak formüle edebilmiştir.

Manevî kültür kavramının kendisi de biraz bulanıktır. Bu nedenle marksistler, onun yerine daha kesin bir kavram olan toplumsal bilinci koymuşlardır. Bu yolla, manevî kültürün tüm ürünlerinin, insanın bilincinin faaliyetinin sonucu olduğu gerçeğini vurgulamaktadırlar. Ve insan, başkalarından yalıtılmış olmadığına, toplumla geniş ölçüde ve pek çok yoldan bağlantılı olduğuna göre, bilinçsel yaşamı, toplumsal bilinç ve o toplumun üyelerinin toplam bilinci olarak belirir.

Marksizm, materyalizm felsefesine dayanır. Bu demektir ki, zihinle madde, maddî varlıkla zihinsel faaliyet arasındaki ilişki sorusunu, marksizm, esas saydığı madde lehine çözüme bağlar, bilinç ikincil sayılır. Tarihle ilgili olarak, bu genel felsefî ilkenin yorumu, **toplumsal varlığın birincil ve toplumsal bilincin ikincil olduğu**dur. Bu demektir ki, toplumsal varlık, yani insanların ekonomik faaliyeti, maddî üretim ve insanların üretim sürecinde oluşturdıkları ilişkiler, insanların ruhsal faaliyetinin temelindedir. Toplumsal bilinç, yani, toplumun ruhsal, ideolojik yaşamı, insanların farklı görüş ve fikirleri, politik, hukuksal, ahlakî ve diğer öğretiler toplumsal varlığı yansıtır.

Toplumsal bilinci incelemeye ve onun temel özelliklerini seçmeye çalışacağız. Gözümüze çarpan ilk şey, farklı devletlerin **politikası**, daha etkin siyasal partiler,

sayısız siyasal kavramlar, teoriler ve görüşlerdir. Siyasal öğretilerin, kavramların, programların, görüşlerin, çeşitli ve karmaşık bütünü, toplumsal bilincin siyasal biçimini oluşturur.

Bununla yakından bağlı olan bir başka toplumsal bilinç biçimi de **hukuk** diye bilinir. Bu, devletin onayladığı, insan davranışının ilkeleri ve kurallarının toplamıdır. Hukuk, egemen sınıfın iradesinin ifadesidir ve yaygın zorlama mekanizması aracılığıyla devlet tarafından kesinlikle uygulanır.

Ancak, mutlaka ve yalnızca devlet tarafından kabul ettirilmiş olmayan, toplumsal davranış ilkeleri de vardır. Göreneksel olarak uyulan ve paylaşılan, gelenek, kamuoyu ve bir bütün olarak toplumun ya da belli bir grubun otoritesi tarafından kabulettirilen davranış ilkeleri ve iyi ve kötü, doğru ve yanlış ölçütleri vardır. Bu davranış ilkelerinin, ve insan davranışının nasıl olması gerektiğine ilişkin fikirlerin bütünü, **törebilim** ya da **ahlâk** diye bilinen toplumsal bilinç biçimini oluşturur.

Son çıkan yayınları, resimleri, filmleri, oyunları vb. izlemek, modern bir kişinin yaşamının ayrılmaz parçalarıdır. Kitaplar, resimler, filmler, oyunlar, ya hoşadır ya da olumsuz duygular uyandırır ve düşünceyi kamçırlarlar. Kültürel yaşamın bu alanını oluşturan çeşitli faaliyetler, **sanat** adı verilen toplumsal bilinç biçimidir.

Modern bir insanın yaşamı, **bilim** gibi bir toplumsal bilinç biçimi olmaksızın, çevremizdeki çok değişik dünyanın bilimsel kavramları olmaksızın da düşünülemez. Bilime ve bilim adamlarına başvuruyoruz, doğanın, toplumun ve düşüncenin araştırılmasında bilimsel bir yaklaşımı savunuyoruz, bilimsel olmayan yöntemlerle savaşıyoruz ve teknolojik devrim çağında yaşadığımızı gururla ilân ediyoruz. Toplumda bilimin rolünü, bu ki-

tapta daha önce, oldukça ayrıntılı incelemiştik.

Bize, dünyanın genel bir kavramını, genel bir görünümünü, bütün karmaşık bir sistem olarak gerçekliğin bilgisini vermeye çalışan ve dünyayı incelemek için bir yöntembilim sağlayan, özel bir toplumsal bilinç biçimine de **felsefe** adı verilmiştir.

Felsefe, toplumda büyük bir rol oynar. Büyük Fransız devrimi sırasında halkın, zafere, 18. yüzyıl materyalistlerinin ve Aydınlanmacılarının attıkları sloganlarla yürüdüğünü anımsamak yeter. Ayrıca, marksist-leninist felsefesinin, komünizmin teorik temeli olduğunu da belirtebiliriz. Yalnızca bu bile, felsefenin, toplum yaşamındaki olağanüstü önemini doğrular.

Son olarak, vaazlar, dinsel hizmetler, farklı dinsel akımların taraftarları arasında tartışmalar vb., toplumun manevî yaşamında belirli bir rol oynarlar. Bu toplumsal bilinç biçimi, marksist felsefede **dinsel bilinç** olarak bilinir.

Bunlar, insanların zihinsel faaliyetinin temel biçimleridir, ya da başka bir deyişle toplumsal bilincin temel biçimleridir. Şimdi, bunların toplumsal varlıkla ilişkilerini inceleyeceğiz. Sınıflı toplumda —modern toplum böyledir— siyasal görüşler önemli bir yer tuttuğundan, araştırmamıza toplumsal bilincin bu belirli biçimi ile başlayacağız. Tarihten alınmış bir örnekle başlayalım.

Eski çağın Yunan biyograficisi Plutarch, Makedonyalı Philip'in oğlu İskender'in babasının askerî operasyonlarını kaygıyla izlediğini söylüyor. Philip, Yunan kentlerini birbiri ardına Makedonya'ya katmaktaydı. Bazıları uzun bir kuşatmadan sonra teslim oluyorlar, bazıları hücumla alınıyorlardı. Çoğu kez Philip, kent kapılarını kendisine açmaları için yurttaşlara rüşvet veriyordu. Başarılı kral, altın yüklü bir eşeğin, her kenti alabileceğini söylemekten hoşlanırdı.

Yunanistan'a boyun eğdiren Philip, şimdi İran'a bir sefer planlıyordu. İhtirashlı oğlu İskender, babasının her yeri ele geçireceğini ve kendisine yapacak büyük ya da gösterişli bir şey bırakmayacağını acı acı söylüyordu. İskender'in kendisi de fetih hayalleri kuruyor ve kendini bir dünya imparatorluğunun kurucusu olarak görüyordu.

Ama Philip birdenbire bir suikaste kurban gitti ve İskender ihtirashlı planlarını uygulama fırsatını buldu.

MÖ 334'te, o zamanlar yirmi yaşında olan Makedonyalı İskender, askerlerini Küçük Asya'ya yöneltti. Dokuz yıl boyunca (sefer 325'e kadar sürdü) Küçük Asya, Mısır, Dicle-Fırat vadisi, Orta Asya ve Kuzey Hindistan halkları kanlı savaşlara sürüklendiler. İskender planlarını amansızca uyguladı. Ona direnme cesaretini gösteren hiç kimseye acımadı, onları öldürdü ya da köleleştirdi.

İskender, düşlerinin imparatorluğunu kurdu. İran krallığını yıktı, topraklarını ele geçirdi. Orta Asya'nın büyük bir kısmını fethetti, Mısır'da egemenliğini kurdu. Evet, İskender imparatorluğu çok sürmedi. MÖ 325'te, yorgun askerlerinin istemlerine boyun eğen İskender, seferini sona erdirdi. 323'te İskender sıtmadan öldü. Daha gömülmeden, generalleri, iktidar için kavgaya başladılar. Ve kısa süre sonra görünüşteki yüce imparatorluk, İskender'in yakınlarının yönetiminde birkaç krallığa bölündü.

Şimdi soruna, birçok tarihçinin ve toplumsal bilimcinin yaptığı gibi, farklı bir açıdan bakalım. Makedonyalı Philip, Yunanistan'ı Makedonya yönetiminde birleştirmeye karar vermiş ve bu niyetini de gerçekleştirmişti. Büyük İskender, bir dünya imparatorluğu yaratmak istemişti. Birçok halkı kanlı savaşlara sürükleyerek bunu yarattı.

Öyle görünüyor ki bir liderde bir fikir doğuyor, onu uygulamaya giriyor ve sonunda gerçekleştiriyor. O halde, önce fikir geliyor ve toplumsal varlıkta değişikliğe yolaçan yığmsal eylem bunu izliyor.

Kuşkusuz, dünya tarihinin gelişmesini politikacıların yaptıklarıyla ve siyasal görüş ve teorilerin etkisiyle açıklamaktan daha kolay bir şey olamaz. Böylece, Plutarch, --eski Yunan'ın başlıca kentlerinden biri olan— Atina'nın yükselmesini, efsanevî kahraman Theseus'un yerinde siyasetine bağlıyor, ve Roma'nın kuruluşunu, bir başka efsanevî kahramana, Romülüs'e yoruyor.

Ancak, dünya tarihinin daha derinlerine gidince ve önde gelen kişileri harekete geçiren nedenler incelenince, bu açıklamaların kesinlikle yüzeysel olduğu ortaya çıkar. Makedonyalı Philip'in ve oğlu İskender'in faaliyetleri ile bağlantılı olan somut olguları inceleyelim.

"Makedonyalı Philip, tarihe, Yunanistan'ı birleştiren kral olarak geçmiştir. Ama bu birleştirmenin koşulları nelerdi? Yunanistan, kent-devletleri arasındaki sürekli savaşlardan zayıf düşmüştü. Düşmanlıklar sırasında bağlar, bahçeler kesilmiş, mahsul yokedilmiş, kentler ve köyler yakılmıştı. Öldürücü savaşlar, Yunanistan'ı harabetmişti. Birçok tarihçi, köylerin harabe halinde uzandığını, zeytin ormanlarından geriye yalnızca siyah kütükler kaldığını, tarlaların, yabani otlara büründüğünü anlatır. Yunanistan'ın zayıflama nedenlerinden biri buydu. Ama bir başka neden daha vardı, ki bu, köleliğin özünde yatıyordu. Öldürücü savaşlar sürüp gittikçe, köle sayısı artmaya devam etti ve bu nedenle de özgür zanaatçılar ve çiftçiler mahvoldu. Çünkü köle tutmak çok daha ucuzdu ve köle emeği kullanarı büyük atelyelerin sahipleri, ürünlerini çiftçiler ve zanaatçılardan daha ucuza satabiliyorlardı. Böylece küçük atelyeler, bir-biri ardına kapanırken, büyüklerin sayısı çok arttı. Çiftçiler mahvoldu ve toprakları zengin kişilerce satın alındı.

"Yığınlar isyanlar düzenlediler. Tarih, Korent'teki yoksulların geniş bir isyanının anısını bugüne kadar getirmiştir. İsyancılar, zenginleri caddelerde öldürdüler, evlerini yıktılar. Ancak,

sonunda galip çıkan zenginler isyanı acımasızca bastırdılar. Aristoteles, zenginlerin şu yemini ettiğini yazar: 'Halkın sonsuza dek düşmanı olacağıma ve ona elimden geldiği kadar çok zarar vereceğime yemin ederim.'

"Zenginlerin ve yoksulların sık sık çatışmaları da eski Yunan kentlerinin zayıflamasına katkıda bulundu. Pek çok zengin köle sahibi, köleler ve yoksullar üzerindeki kendi denetimlerini koruyacak herhangi bir devletin denetimini kabul etmeye istekliydiler. Bu yüzden, umutlarını, gücü giderek artmakta olan komşuları, Makedonya krallığına bağladılar.

"Bütün bunlar, Makedonyalı Philip'in Yunan kentlerini Makedonya kalkanı altında birleştirmesini kolaylaştırdı. Philip, eski Yunanistan'ın, kent-devletleri arasındaki, onları bitip tüketen savaşlarla zayıflaması olgusundan yararlandığı kadar, birçok Yunan köle sahibinin, zenginliklerine kendi öz kentlerinin bağımsızlığından daha çok değer vererek onun egemenliğini kabul etmeleri olgusundan da yararlandı.

"Şimdi de Philip'in oğlu, İskender'e dönelim, Onun durumunda da, eski Yunanistan'ın toplumsal varlığında yatan ve İskender'in faaliyetlerini belirleyen içsel nedenlerle karşılaşırız. MÖ 4. yüzyılda Yunanistan'da, köleliğin iç kaynaklarının kuruduğu giderek daha çok duyumsanıyordu. Köleciler toplumun daha fazla gelişmesi için sürekli olarak kölelerle beslenmesi gerekiyordu. Yunanistan'daki özgür yoksulların çoğu köleleştirilmişti ya da çeşitli ordularda paralı askerlik yapıyorlardı. Köle sağlayan öteki kaynaklar, yani fetih savaşları, yakın ve uzak halklara boyuneğdirilmesi ve köleleştirilmeleri, ön plana geçiyordu.

"İskender'in yürüttüğü düşmanlıkların ilerlemesine, askerî seferinin gelişmesine yakından bakarsak bu artan eğilimi gözlemliyoruz. Onun her savaştan galip çıkışında, Yunanistan'a çok sayıda köle gönderilmiştir. Örneğin, İranlılar üzerinde kazandığı ilk zaferden sonra İskender, Yunanistan'a 60.000 köle yolladı. İkinci bir başarılı savaşın ardından 90.000 köle yolladı. Her kent alındığında, kölelerin sayısı arttı."

Somut tarihsel kanıtların, politik liderlerin görüş ve amaçlarının iyice incelenmesi gösteriyor ki, bilinç, asla, gerçekleştirilen varlıktan başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, yaşamlarının gerçek sürecidir. Biz bunu, iki ünlü siyasal liderin Makedonyalı Philip ve Bü-

yük İskender'in, örnekleriyle sergilemeye çalıştık. Manevî kültürün farklı sonuçlarının tahliline böyle yaklaşım, her alanda, bilinç faaliyetinin sonuçlarının, daima toplumsal varlığın bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Ama, insan kültürü son derece zengin ve çeşitlidir. Bunun, manevî kültürün öteki alanlarından alınan örneklerle de doğrulanıp doğrulanmadığına bakalım.

2. TOPLUMSAL PSİKOLOJİ VE İDEOLOJİ

İnsanın zihinsel faaliyetinin yalnızca bir bölümünü, yani onun siyasal görüşlerini, siyasal bilincini ele aldık. Bu, toplumsal varlığın belirli yönlerini, belirli toplumsal gereksinimleri yansıtmaktadır. Ama, zihinsel faaliyet son derece karmaşıktır ve tümüyle siyasete indirgenemez. İnsanın manevî kültüründe, ahlâk, sanat, din, bilim, felsefe ve hukuk gibi, toplumsal bilinç alanları ya da biçimleri ayırt edebiliriz. Deneyimle biliyoruz ki, ahlâkın, sanat yapıtlarının, dinsel inançların, felsefî görüşlerin kabul ettirdiği farklı davranış ilkeleri, hukukun tanımladığı davranış ilkeleri ve ensonu bilim, yaşamımızda büyük bir rol oynarlar. Soru şudur: Bu toplumsal bilinç biçimleri, toplumsal varlığı, siyasal görüşlerde gördüğümüz ölçüde kaçınılmaz olarak yansıtırlar mı? Toplumsal varlığın yansımasının nesnel yasası, bu durumlarda da aynı ölçüde geçerli midir?

Her şeyden önce, yalnızca, siyasal kavramlar, felsefî öğretiler, karmaşık ahlâkî yapılar vb. gibi az çok teorik olarak biçimlenmiş görüşleri incelemenin çok yetersiz olacağını belirtelim. İnsan toplumunda, insanın havasının ve duygularının büyük önemi vardır. Ve, tüm ideolojilerin bir kökten, yani o çağa özgü olan, o çağın **psikolojisinden**, davranış, gelenek, görenek, duygu, görüş, emel ve ülkülerinin bütününden kaynaklandığını

kavramak çok önemlidir.

Üretici güçlerin her gelişme aşaması, toplumsal üretim sürecinde belirli insan ilişkilerini, zorunlu olarak öngörür, ya da farklı bir deyişle, belirli bir toplumsal biçim öngörür. Bu sonuncusu da, insanın hüküm süren yaşam biçimine, geçimini sağlama araçlarına zorunlu olarak uygun hale gelen psikolojisini, alışkanlıklarını, ahlâkını, duygularını, görüşlerini, emellerini ve ülkülerini etkiler. **Toplumun psikolojisi**, her zaman, sonunda, onun ekonomik sistemine uyar, onunla belirlenmiştir.

Bu fikri açıklığa kavuşturmak için, Fransız sanat ve yazın tarihinden bazı örneklerle bakalım. Birçok sanat eleştirmeni, ünlü Fransız ozanı ve romancısı Victor Hugo'yu, yetenekli sanatçı Eugène Delacroix'ı ve parlak besteci Hector Berlioz'u çok yerinde olarak romantik üçlü diye adlandırırlar. Oysa onların herbiri, farklı bir sanat alanında çalışmış olmakla kalmamışlardır, genel olarak birbirlerinden de çok uzak olmuşlardır. En azından, Hugo, müzik sevmezdi, Delacroix ise romantik müzisyenleri küçük görürdü. Gene de, birbirlerine böyle benzemeyen bu kişilerin ürünleri, aynı toplumsal duyguları yansıtıyordu. Delacroix'ı **Dante ve Virgile'i**, Hugo'yu **Hernani'i** yazmaya zorlayan ve Berlioz'un **Fantastik Senfonisi**'ne esin veren aynı ruh hali ile kaplıdır.

Hugo'nun yazıları, Delacroix'nın resimleri ve Berlioz'un müziği, neden psikolojik bakımdan benzerdir? Fransız romantizminin psikolojisi, ancak ona, somut tarihsel koşullarda varolan somut bir sınıfın egemen ruh hali olarak baktığımızda açıklığa kavuşacaktır. O zaman, esas olarak burjuva olan bu sanat hareketinin, burjuvaziden kabul görmesinin neden bu kadar uzun süre aldığı anlaşılacaktır.

Gerçek şuydu ki, Fransız burjuvazisi, kendi temsil-

cilerinin yazın ve sanatta ifade etmeye çalıştıklarını çoğunu anlayamamıştı. İdeologlar ile beğenilerini ve emellerini ifade ettikleri sınıf arasında, böyle görüş ayrılıkları hiç de olağandışı bir şey değildir. Bu, insanlığın zihinsel ve sanatsal gelişmesinin birçok özelliklerini açıklar. Bu özel durumda, bu görüş farklılığı, yeri gelmişken belirtelim, “ince seçkinin”; “derisi kemiğine yapışmış burjuvaziyi” horgörmesine yolaçmıştır ki, bu durum Fransız romantizminin en eksiksiz burjuva niteliğini kesinlikle anlayamayan birçok sanat tarihçisini hâlâ yanıltmaya devam etmektedir. Bu karışık ilişki, toplumsal varlığın toplumsal psikoloji üzerine ve dahası, toplumsal bilincin daha açık bir biçimde tanımlanmış alanlarına etkisi, hiç bir zaman gözden kaçırılmazdır. Bu karşılıklı ilişkilere dikkat etmedikçe, insan kültüründeki birçok şey bizi şaşırtacaktır. Örneğin, sınıfsız ilkel toplumda, insanların dünyayı **kavrayışı**, **beğenileri**, tüm alışkanlıkları, gelenekleri, duyguları, kavramları, emelleri ve ülküleri, doğrudan doğruya üretim ilişkilerinden etkileniyordu.

Ama, sınıflara bölünmüş bir toplumda, ekonomik faaliyetlerin, maneviyat üzerine ve özellikle ideoloji üzerine etkisi çok daha az açıktır. Avustralya yerlilerinin, kadınların ot toplamalarını temsil eden bir dansları vardı, ama, 18. yüzyılda Fransız aristokrat hanımlar arasında popüler olan bir dansın, üretim faaliyetleri ile herhangi bir ilişkisi kurulamaz, çünkü bu hanımlar hiç bir üretim faaliyetine katılmıyorlardı. Avustralya dansının neyi anlattığını anlamak için, ot toplamamanın bir Avustralya kabilesinin yaşamında oynadığı rolü bilmek yeter. Ama **minnet**’in neyi anlattığını görmek için, 18. yüzyıl Fransız ekonomisinden haberdar olmak yetmez. **Minuet**, çalışmayan sınıfın psikolojisini yansıtan danslardan biridir. Sözde yüksek sosyetenin, geleneklerinin

ve "kibar tavırlarının" çoğunun altında, bu psikoloji yatmaktadır. İlk bakışta, ekonomik yaşam, toplumsal varlık, bu durumda, salt psikolojik etkenlerce safdışı edilmiş görünmektedir. Oysa bu, yüzeysel bir yazgıdır, çünkü, toplumda çalışmayan sınıfların doğmasının, toplumun ekonomik gelişmesinin sonucu olduğunu unutmamak gerekir. Bu demektir ki, bu durumda da, toplumsal varlık, egemen önemini korumaktadır.

Yönetici sınıf, alt katmanına derin bir iğrenme ile bakar, öyle ki bu, açıkça onun psikolojisinin bir niteliği haline gelir. Örneğin, ortaçağın Fransız beyleri, köylüleri en iğrenç yaratıklar olarak sunan şiirleri pek beğenirlerdi, şunun gibi:

"Köylüler mi, hepsi de canavar
"Hiç bir şey çirkin değil onlar kadar
"Boyları sanki bir sırık
"Üstelik biçimsiz mi biçimsiz
"Sırtları kambur kıçları çıkık."

Köylülerin toplumsal psikolojisi ise tamamen farklı bir durumdaydı. Aristokratların kibirine kızarak, şu şarkıyı söylüyorlardı:

"Bizler de insanız onların olduğu kadar
"Biz de acı çekeriz onların duyduğu kadar."

Köylüler soruyorlardı: "Toprağı bellerken Adem, yün eğirirken Havva, o zamanlar bey kimdi acaba?"

Kısacası, her iki sınıf da, şeylere, toplumdaki kendi durumundan çıkan kendi görüş açısından bakıyordu. Sınıfların durumu, düşmanca karşıtıllıkları, karşıt tarafların psikolojisini —duygu ve emellerinin bütünü— belirtiyordu. Sınıf savaşımı gerginleştikçe, bu, karşıt sınıfların psikolojisini daha fazla etkiliyordu. Onun için, sınıflara bölünmüş bir toplumdaki ideoloji tarihini bilmek isteyen bir kişi, bu etkiyi hesaba katmalıdır, yoksa çoğu şeyi anlayamayacaktır.

3. TOPLUMSAL BİLİNCİN BİR BİÇİMİ OLARAK AHLÂK

Şimdi, kamuoyunun ve göreneklerin, toplumda yerleşmiş olan gelenek ve alışkanlıkların kabul ettirdiği değişik ilkeler bütünü olan törebilime ya da ahlâka dönelim. Herkes, insan davranışının dayandığı bu ilkelere verilen büyük önemi deneyimle bilir. Bazı hareketlerden iyi, bazılarından ise kötü diye sözederiz. Bir tür hareketi hoş ya da iyi, bir başkasını adi ya da kötü sayarız.

Arkadaşlarınıza günaydın demenizi gerektiren bir yasa yoktur. Demezseniz, bu yüzden size ceza kesmezler. Genel terbiye yokluğu, kabalık ya da terslik cezalandırılabilir suçlar değildir. Ama gene de herkes, nazik, anlayışlı ve sevimli olmayı yeğler.

Herkes bilir ki, kaba ya da kendini beğenmiş sayılmanın ya da kimsenin beğenisini kazanmamanın hoş bir yanı yoktur. İşte bunun için insanlar, genel olarak kabul edilmiş davranış ilkelerine ya da ahlâka uymaya—ya da en azından uyuyor görünmeye— çalışırlar.

Ahlâk en eski toplumsal bilinç biçimidir. İlkel toplumda sanat ve dinden, ayrıca da toplumsal bilincin çok eski biçimlerinden çok daha önce ortaya çıkmıştır. Denebilir ki ahlâk, ilk insan topluluğu ile doğmuştur. Bu apaçık bir şeydir, çünkü ne kadar küçük olursa olsun hiç bir topluluk, bir ahlâk sistemi olmaksızın varolamaz. Bu nedenle, tarihçiler en azından ilkel bir ahlâka sahip olmayan hiç bir halka raslamamışlardır.

Felsefesi ya da bilimi, hukuku ya da hemen hemen hiç sanatı olmayan halkların izine raslanmıştır. Bazılarının dinleri olup olmadığı hâlâ tartışmaya açıktır. Ama her halk, bir tür ahlâka sahip olmuştur.

Bu olgu çok önceden tarihçilerin ve ideologların dikkatini çekmiştir. Ahlâkın kaynağını açıklamaya çalışırlarken bazıları onu tanrıya ya da öteki ilâhî kaynak-

lara bağlamışlar ve ahlâkın temel olarak değişmez olduğunu ve insan yaşamının maddî koşulları denen şeyle hiç bir biçimde ilişkisi olmadığını savunmuşlardır.

Oysa, ahlâkî kavramların ve ilkelerin tarihine baktığımızda görürüz ki, **ahlâk değerleri, yaşam koşullarıyla birlikte değişir.** Bunlar, üretici güçlere dayanırlar ve üretim ilişkileri değiştiği zaman, ahlâk değerleri de değişir.

İlkel komünal sistemde kolektivist üretim ilişkileri, kolektivist gelenek ve görenekler ve kolektivist bir ahlâk doğurmuştur. Ama üretici güçler ilerleyince ve insanların bazı şeylere özel olarak sahip olmaları üretimin amacına daha uygun hale gelince, yani, üretim ilişkileri değişince, insanların fikirleri de değişti. Daha önceden, bir şeye özel olarak sahip olunması, tümüyle yaksız olmasa da, pek de doğal ve olağan olmayan bir şey sayılırken, şimdi buna olağan ve toplumsal çıkarlarla tamamen uyuşan bir şey gözü ile bakılıyordu.

Bu söylenenlerden, insanların isteyerek ya da istemeyerek, sonunda ahlâkî kavramlarını ekonomik pratikten çıkardıkları sonucuna varabiliriz.

Sınıflı toplunda ahlâkî incelerken, sınıf biçiminin ahlâkî doğrudan etkilediği unutulmamalıdır.

Bu nedenle, gelişmiş kapitalist Avrupa ülkelerine baktığımızda, kimi o ülkelerin tarihsel geçmişlerinden, kimi de mevcut yaşam biçimlerinden köklerini alan farklı ahlâkî kavramlar göreceğiz.

Önce, geçmişten kalıtı olan ve feodalizm çağının bazı ahlâkî görüşlerini koruyan, **hıristiyan-feodal ahlâkla** karşılaşacağız. Bu hıristiyan-feodal ahlâk, esas olarak katolik ve protestan ahlâk olarak bölünmüştür ve bunlar da, cizvit katolik ve ortodoks protestandan liberal aydınlanmacıya kadar bir dizi mezhebe ayrılmıştır. Bu ahlâkî kavramların yanısıra, **modern burjuva ah-**

lâkı ile ve onun hemen yanında, geleceğe dönük **proletarya ahlâkı** ile karşılaşırız.

Sosyalist yolu izleyen ülkelerde, yani, sosyalist toplumu kurmuş olanlarda ve kapitalizmden sosyalizme geçiş içinde olanlarda, **komünist ahlâk** önde gelir. Bu, modern üretimin gelişmesine uygun düşen ortak mülkiyetin egemenliğinden kaynaklanan kolektivist ilkelere dayanır.

Burjuva ideologlar, marksistleri, ahlâkı yadsıma- la suçlarlar ve marksizmin kendisinin ahlâk-dışı olduğunu söylerler. Kasıtlı ya da kasıtsız böyle **savlar mark-** sizmin özünü çarpıtır.

Marksistler değişmez dogmalara dayanan öncesiz ve sonsuz bir ahlâkın varlığını reddederler. Ahlâk alanı- nın, kendine özgü, sonsuza dek var olan ilkelere sahip olduğu bahanesiyle herhangi bir ahlâkî dogmanın insan- lara kabul ettirilmesi yolundaki tüm çabaları reddeder ler. Marksistler, her ahlâkî teorinin, her davranış ilke- leri bütünüünün, son tahlilde, toplumun somut ekonomik koşullarının ürünü olduğunu kabul ederler. Sınıflı top- lumda, ahlâkın her zaman sınıfsal bir niteliği vardır; ya yöneten sınıfın egemenliğini haklı gösterir, ya da ezi- len sınıf yeterince güçlenir güçlenmez, onun egemen sı- nıfa karşı öfkesini yansıtır.

Komünist ahlâk, sömürücülerin hükümetine karşı en kararlı protesto biçimidir. İşçi sınıfının ve tüm ça- lışan halkın çıkarını yansıtır. Komsomolun 3. Kongre- sinde komünist ahlâktan sözederken Lenin, komünist ahlâkın, eski sömürücü toplumun yıkılmasına ve tüm çalışan halkın yeni bir komünist toplum kurmakta olan proletarya çevresinde toplanmasına yardım ettiğini söy- lemiştir.

Komünist ahlâk, insanlık için daha mutlu bir gele- cek kazanma, komünizmi kurma çabalarında proletar-

yaya yardım eder. Çalışan halkı, tüm sömürüye karşı, toplumun ortak çabasıyla üretilen şeyi bir kişinin eline veren özel mülkiyete karşı biraraya toplanır.

Özetleyelim. Kolektivist ilkelere sahip olan ilkel komünal sistemde, ahlâk da kolektivistti. Sınıflı toplumda, sınıf biçimindeki değişiklik, sınıfların ve bireylerin ahlâkî görüşlerini en dolaysız biçimde etkiledi. Sosyalist toplumda ise, komünist ahlâk gelişmeye başlar. Kısacası, insanın manevî yaşamının bu alanında da, toplumsal bilincin bu biçiminde de, toplumsal varlıktaki değişikliğin toplumsal bilinçte bir değişikliğe yolaçması kuralı geçerlidir.

4. TOPLUMSAL BİLİNCİN BİR BÜTÜNÜ OLARAK DİN

Plutarch'a yaklaşarak eski Roma'nın dinsel geleneklerinden birini yeniden canlandırabiliriz. Eski Roma'nın güneşli caddelerini hayal edin. İnfaz yerine götürülen bir suçluya eşlik eden bir alay yavaş yavaş ilerliyor. Silahlı subaylar, resmî önem taşımanın havasıyla, adamın yanında yürüyorlar, biraz arkadan yurttaşlar geliyor ve mahkeme heyeti izlenimlerini birbirlerine anlatıyor, yaklaşan infazı tartışıyorlar.

Ölüme mahkûm olmuş adam hiç bir şeyi farketmez görünüyor. Düşüncelere dalmış ve daha şimdiden yaşamın dağdağasından uzaklaşmış. Ama bu ani karışıklık ne? Muhafızlar neden adamı bir ara sokağa itmeye çalışıyorlar? Mahkûm neden yaşama yeniden ilgi duyarak çevresine bakıyor?

Roma ocak tanrıçası Vesta rahibesinin, yani bir Vestal'in oturduğu tahtırevanın çevresinde ilerleyen bir alay onlara doğru gelmektedir. Roma geleneğine göre infaza giderken bir Vestal'e raslayan bir mahkûmun cezası infaz edilmez. Vestal'in, bu karşılaşmanın önceden tasarlanmamış olduğu konusunda yemin etmesi yeter.

Demek ki, insan yasaları, ilahî olduğuna inandıkları bir yasa karşısında geçersiz kalmaktadır. Bu örnek, dine verdikleri önemi yeterince göstermektedir. Dinin, başka insanların ve ülkelerin yaşamında, başka zamanlarda oynadığı rolü gösteren sayısız örnek verilebilir.

Ortaçağlarda yapılan haclı seferini anımsayalım. Görünüşte kutsal toprakları müslümanlardan geri almak isteyen haclılar, müslümanları katlettiler. Dinsel çekişmeler yüzünden, yalnız Paris'te 30.000 Huguenotun öldürüldüğü St. Bartholomew katliamını (1572) anımsayalım.

Mahkûm olmuş bir suçlunun yaşamını kurtarabilen ve yüzbinlerce masum insanı yokedebilen din nedir? Devrimciler bu önemli toplumsal görüngenye nasıl yaklaşabilirler? Marksizm-leninizmde bu sorulara nasıl yanıt veriliyor?

Ama önce, din temsilcilerinin —sürekli olarak dinsel problemlerle uğraşan ve dinsel ilkeler öğreten tanrıbilimcilerin— bu konuda söylediklerine kulak verelim. Dini nasıl tanımlamaktadırlar?

Çoğu hristiyan tanrıbilimcisi “din” sözcüğünü, saygı gösterme anlamında, Latince **eligio**’dan çıkarmaktadırlar, bu da geriye gidersek **religore** sözcüğü ile bağlantılıdır. Tanrıbilim açısından, din, insanla tanrı arasındaki bağlantıdır. Din, bir hükümler, dogmalar, merasimler, ayinler ve tanrı buyruğu olan ve tanrıya inananlar için bağlayıcı olan davranış ilkelerinin bütünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Buna benzer bir görüşü, hristiyan olmayan tanrıbilimciler de paylaşıyor. Örneğin budistler, dinin, budist dininin kurucusu Gautama Budha tarafından kurtuluşa erişmeye, kurtuluş ve sonra Budha ile birleşme vaadedilen, Budha’nın koyduğu davranış ilkelerine indirgendiğine inanırlar.

Allaha inanan müslümanlar için din, müslümanların kutsal kitabı Kuran'da Allah tarafından yazılmış olan, ve inanana Allahla birleşme ve kurtuluş ihsan eden davranış kuralları ve ilkelerinde cisimlenmiştir.

Özetlersek, tanrıbilimciler, dinin insanla tanrı arasında bir bağ olduğuna inanırlar. Ama her şeyden önce tanrının varlığını **kanıtlamak** gerekir. Oysa sorun, bunu kanıtlamanın hiç bir yolu olmamasıdır, zaten olamaz da.

Bu neden böyledir? Her şeyden önce, insanların tapındığı sayısız tanrı vardı, sonra bu tanrıların varolmadığı ortaya çıktı. Birkaçına değinelim: Bel, Anu, Astarte, Osiris, Isis, Horus, Set, Zeus, Poseidon, Hades, Apollon, Athena, Hera, Artemis, Mars, Janus, Vesta. Listenin sonu yok.

Eski insanların tanrılarına tam bir inançları vardı. Eski Yunan filozofları, Anaksagoras ve Sokrates, Olimpos tanrılarının varlığından kuşkuya kapılmak ve onlarla alay etmek cüretini gösterdikleri zaman, bunu çok pahalıya ödediler. Anaksagoras, önde gelen Atinalı devlet adamı Perikles'in müdahalesiyle yaşamını kurtardı. Ama gene de Atina'dan kovuldu. Sokrates "tanrıları görmezlikten geldiği" için mahkûm edildi ve Atina'daki kurala uygun olarak bir kadeh baldıran zehiri içerek öldü.

Hristiyanlar, müslümanlar ve öteki tanrıbilimciler dinin insanlık için önemine inanmaktadırlar, çünkü inandıkları tanrıların gerçekten varolduğunu düşünmektedirler. Oysa, olgular, bize, tapınılan nesnelerin açıkça mitolojik, yani hayal ürünü olduğu yerlerde de, dinsel inançların büyük bir rol oynadığını söylemektedir. Bundan, insan toplumunun yaşamında dinin oynadığı rolün tanrıbilimci açıdan kavranmasının, tamamen eskimiş olduğu sonucu çıkar. Dinin gerçekten oynadığı rol nedir?

Her şeyden önce din, insanlığın manevî kültürünü, bir parçasıdır. İster bir tanrıbilimci, ister bir burjuva bilgin ister bir marksist tarafından yazılmış olsun, elimize aldığımız her tarih kitabında belli bir halkın kültürüne, ya da belli bir tarihsel dönemin kültürüne ayrılmış bölümlerde dinsel inançlarla ilgili bir bölüm mutlaka buluruz.

Gerçekten de, dinle, çoğu kez, kültürle ve yaşamın manevî kültürle doğrudan ilgili alanlarıyla bağımlı olarak karşılaşırız. Kesin bir deyişle, din toplumsal bilincin bellibaşlı biçimlerinden biridir, insanların **zihinsel** faaliyetini, manevî dünya kültürünü oluşturan temel parçalardan biridir. Bir toplumsal bilinç biçimi olarak, bir anlamda, politika, hukuk, ahlâk, sanat, bilim ve felsefe gibi önemli toplumsal bilinç alanları ile karşılaştırılabilir. Ne de olsa, toplumsal bilinç, gerçekliği, toplumsal varlığı yalnızca yansıtmamaktadır. İnsanların davranışlarını biçimlendirmekte, onlara davranış biçimlerinde yol göstermektedir. Her toplumsal bilinç biçimi bunu kendine özgü bir yoldan yapar. Bu, din için de aynı ölçüde geçerlidir.

Engels ve Lenin, dinin anlamını açıklamak için çok şey yapmışlardır. Marksist din tanımının bir unsurunu yani **dinin toplumsal bilincin bir biçimi olduğunu** zaten gördük. Ama hepsi bu değildir. Marksizm, ayrıca **dünyanın dinde yansımalarının özgül niteliğini** de saptar.

Tüm öteki toplumsal bilinç biçimleri gerçekliği az çok yeterli bir biçimde yansıtırlarken, yalnızca din, dış dünyanın çarpıtılmış, hayal ürünü bir görünümünü verir. Marx, dinin, “insan özünün **hayali gerçekleştirilmesi** olduğunu”, insanların hayalî mutluluğu, saptırılmış bir dünyanın saptırılmış bir görüşü, o saptırılmış dünyanın “genel teorisi”, onun ansiklopedik özeti, “heyecanı, ahlâkî yaptırımı, kutsal tamamlayıcısı, genel avunç

ve mazur gösterme kaynağı”^{*} olduğunu söyler.

Gerçekliğin bir çarpıtılması olarak dinin özel niteliği hakkında Engels şunu yazdı: “Dinin tümü..., insanların günlük varoluşunu egemenlik altında bulunduran dış güçlerin, onların kafalarındaki hayalî yansımalarından, dünyasal güçlerin, içinde dünya-üstü güçler biçimine büründükleri bir yansımadan başka bir şey değildir.”^{***}

İşte din dünyayı böyle yansıtır. Gene de din, özünde genel bir dünya görüşü dünyaya genel bir bakış değildir. Duygusal, duyumsal bir unsur, dünyaya karşı belli bir duygusal tepki de içerir.

Din, yalnızca, dünyanın belli bir biçimde kurulduğuna ve tanrılar ya da öteki doğa-üstü güçler tarafından yönetildiğine ilişkin bir tür inanç olarak anlaşılmamalıdır. Din, yalnızca, gerçekliğin belli bir yorumu, ne kadar çarpıtılmış olursa olsun, dünya üzerine kendine özgü bir teori değildir. Eğer öyle olsaydı, çok önceden darmadağın olurdu, çünkü, dünyanın bu biçimde kavranmasının deneyimde hiç bir kökü olmadığını kanıtlamak ve bu hayalî fikirlerin yerine bilimsel bir dünya anlayışı koymak kolay olurdu.

Ama, diğer şeyler bir yana, din, dünyaya karşı belli bir tutumdur. Dünyaya ilişkin dinsel fikirlere sahip olan bir insan, kendini, bu birtakım ümitler, hayaller, beklenen şeylerle bağlantılı sandığı bu hayalî dünyanın bir parçası olarak görür. Dinle beslenen bu karmaşık duygular, dine son derece inatçı bir nitelik kazandırır.

Dinsel duygular, **dinsel psikolojiye** dayanır; dinsel psikoloji bir yandan çaresizliğin, zayıflığın ve korkunun bir ifadesi olarak, bir yandan da, bazan dinsel pro-

* K. Marx, F. Engels, *Collected Works*, Vol. 3, s. 174.

** F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 492.

testo, vecd hali ve fanatisizm halinde aşırı büyüyen umudun ifadesi olarak ikili bir nitelik taşır. Marx, dinin bu düzeyinden söz ederken, “**dinsel** ıstırabın, aynı zamanda hem gerçek ıstırabın bir **ifadesi** olduğunu, hem de gerçek ıstıraba karşı bir **protesto** olduğunu” vurgulamıştır.*

Demek ki marksist teoride dinin iki düzeyi ayır-dedilmektedir: dünya görüşü düzeyi ve duygusal düzey, dinsel kavram ve fikirler, dinin sözde mitolojik (ya da dünya görüşü) unsurunu oluştururlar — bu, tanrılarla, masal kahramanlarıyla ve her tür ruhlarla, bunların dünya ve insanla olan ilişkisiyle uğraşan bir efsaneler bütünüdür.

Dinin duygusal düzeyi de —tıpkı ideolojik düzey gibi— insan bilincinin ters anlam verilmiş, çarpıtılmış bir düzeyini temsil eder. Din, yalnızca insanın bilincini, dünya görüşünü çarpıtmakla kalmaz, duygularını, gerçekliği olan duygusal tepkilerini de çarpıtır.

Ancak, yalnızca dinsel bilincin bu iki düzeyi üzerinde durmak yeterli değildir. Toplumsal bilinç biçimlerinin insan davranışını etkilediğini ve biçimlendirdiğini belirtmiştik. Bir toplumsal bilinç biçimi olarak dinin yapısında mevcut olan, dünyanın çarpıtılmış bir biçimde kavranması ve algılanması, insanı da böyle çarpıtılmış, ters, yetersiz bir biçimde davranmaya zorlar. Bir mümin, tanrısına belli bir biçimde tapınır, farklı ayinler yapar, dua eder, kurban adar, çömelir vb.. Bütün bunlar dinin törensel ya da tapınma yönünü oluşturur.

Ama dinsel faaliyet tapınmadan ibaret değildir. Müminlerden oluşan gruplar, örgütler ve birlikler, kiliseler, topluma ve toplumsal konulara karşı belli bir tutum takınırlar, toplum yaşamına, toplumsal çatışmala-

*K. Marx, F. Engels, **Collected Works**, Vol. 3, s. 174.

ra, sınıf savaşımına vb. katılırlar. Bu faaliyetler, dünyanın dinsel kavranmasının ve algılanmasının damgasını taşır.

Böylece, dinin, bazıları bilinçle bazıları pratikle ilişkili olan birkaç düzeyi içeren son derece karmaşık bir görüngü olduğunu görüyoruz. Bu düzeyler, gerçekliğin, ters anlamda, çarpıtılmış ve hayalî bir biçimde yansıtılmasının ve kavranılmasının bir sonucudur. İşte, Marx'ı, dinin tüm yönlerini değerlendirdikten ve özetledikten sonra, dinin "halkın **afyonu**" olduğu sonucuna ulaştıran bu olmuştur.* Lenin, bunu, din üzerine temel marksist önerme olarak kabul etmiştir.

Özetleyelim. Din bir toplumsal bilinç biçimidir. İnsanlara egemen olan doğal ve toplumsal güçlerin, çarpıtılmış, hayal ürünü bir yansımasıdır, bu yansımada dünyevî güçler, dünyevî olmayan, doğa-üstü biçimlere bürünür. Din, mitolojik-felsefî kavramlar, dinsel psikoloji ve dinsel törenlerden oluşan azçok içiçe geçmiş bir bütündür.

5. SANAT

Sanattan söz ederken, Marx, sanatın gelişmesinin, toplumun örgütlenmesinin âdeta iskeleti olan, toplumun maddî temelindeki gelişme ile, toplumun genel gelişmesi ile her zaman uygun düşmediğini gözlemlemiştir.

Gerçekten de, sanatın toplumsal rolüne ilişkin bir araştırma, kaçınılmaz olarak sorulara yolaçar. Modern halklardan çok daha az ileri olan halklar (örneğin eski Yunanlar) sanatla böyle yüce boyutlara nasıl erişebilmişlerdir? Yıllar önce (örneğin kölelik döneminde) yaratılan sanat yapıtlarının, insanlara hâlâ, estetik zevk ver-

* Bkz: K. Marx, F. Engels, **Collected Works**, Vol. 3, s. 174.

mesi olgusunu nasıl açıklayabiliriz? Bu ve diğer sorular somut yanıtlar gerektirmektedir.

Her şeyden önce, belli bir çağın sanatının, belirli toplumsal gelişme biçimleri ile bağlantılı olduğunu anlamak gerekir. Biliyoruz ki, Yunan sanatı yalnızca Yunan mitolojisine dayanmakla kalmıyor, köklerini de ondan alıyordu. Ve mitoloji, doğanın ve yaşamın temel kavramlarının hayalî ve tuhaf bir yorumunu veren **folk-lordan** başka bir şey değildir.

Ama çağımızda, örneğin Yunan mitolojisinin altında yatan doğa ve toplum kavramlarını benimsemek olanaklı mıdır?

Gök Tanrısı Zeus'u paratoner ile kıyaslayabilir miyiz? Ya da ticaret tanrısı Hermes'i modern banka ve kredi sistemi ile? Ya da Olimpos'un diğer tanrılarını, modern ulaşım kolaylıkları, makineler ve özellikle robotlarla?

Oysa, eski Yunan sanatının şaheser yapıtları, bugün bile bize estetik zevk vermeye devam etmektedir. Niçin? Modern insan için, Yunan sanatı, bir anlamda insanlığın çocukluğudur. Yetişkin bir kişi, bir çocuk gibi olamaz. Ama gene de bir çocuğun saflığı onun için büyüleyicidir.

İşte bunun için, insanlığın çocukluğu, toplumsal gelişmenin kendine özgü ve eşsiz bir aşaması olarak bizi kendine çekmeye devam etmektedir. Marx, gerek kaba çocukların gerekse vaktinden önce gelişmiş çocukların varolduğunu söyler. Eski Yunanlılar ise normal çocuklardı. Bu yüzden sanatlarının kendine özgü çekiciliği, bu sanatın kaynaklandığı oldukça ilkel çevre ile çelişmemektedir. Tersine, bu koşullar, bu sanatının büyüyebileceği, biricik koşullardır ve bu sanat bu koşullardan ayrılamaz.

Eski Yunan sanatı zengin ve çeşitli olduğu için bel-

ki de çok açık bir örnek değildir. Ama, bu durumda bile, toplumsal varlığın, eski Yunan sanat ürünlerine damgasını vurarak kendine uygun olan toplumsal bilinç biçimlerini biçimlendirdiği yolundaki nesnel yasanın izlerini görebiliyoruz. Şimdi tarihin daha da derinlerine dalalım ve insan ilişkilerinin çok daha basit ve açık olduğu ve maddî üretimle bağıntısının hemen gözlemlenebileceği çağa bakalım. İlkel komünal sistem dönemi, marksizmin keşfettiği nesnel yasaların işlediğini doğrulayan örnekler verecek midir?

Önce insanın güzellik kavramının nasıl geliştiğini görelim. Farklı tarihsel devirlerde, farklı halklar, ayrı, çoğu kez de karşıt güzellik kavramlarına sahip olmuşlardır. Bir çağda güzel sayılan şeyler bir başka çağda çirkin sayılabilmektedir. Neden? Güzellik kavramları çağlar boyunca nasıl oluşmuştur?

İlkel toplumda sanatı inceleyen bilginlerin hepsi, ilkel insanların hayvan derilerine, tırnak ve dişlerine süs eşyası olarak büyük değer verdiklerini belirtirler. Bunun nedeni, bunların rengini ve biçimini çekici bulmaları değildir. İlkel insan, bir hayvan derisi ile, bir kaplan tırnağı ya dişi ile bir bizon derisi ya da boynuzu ile süslenerek, başkalarına, yendiği canavar kadar hızlı ve güçlü olduğunu göstermekteydi.

İlkel komünal sistemin şu ya da bu aşamasında olan halkların kavramlarına ilişkin etnografik kanıtlar da bu sonuçları doğrulamaktadır. Kuzey Amerika'daki batı kabilelerinin yaşamını inceleyenler, bize, örneğin, bu kabilelerin, bu bölgelerdeki yabanıl hayvanların en yırtıcı olan boz ayının tırnaklarından yapılmış süs eşyaları takmaktan hoşlandığını bildirmektedirler. Kırmızı derili savaşçı, boz ayının şiddeti ve cesaretinin, onun tırnaklarıyla donanan kendisine geçtiğine inanır.

Bu örnek çok eski yıllarda estetik güzellik kavram-

larının doğrudan doğruya, insanların üretim faaliyetleri ve günlük yaşamları ile bağıntılı olduğu sonucunu doğrulamaktadır.

Şimdi, etnografiden alınmış bir başka örneği ele alalım. Gene anımsamak gerekir ki, etnografik kanıtlar, bir bakıma, ilkel komünal dönem hakkında bize bir fikir verirler. Kuşkusuz, gelişmesi gecikmiş ve birçok tarihsel nedenden dolayı ilkel komünal devrin belli bir aşamasında kalmış olan, mevcut hiç bir kabile, o devirde yaşamış olan insanlarla özdeşleştirilemez. Ama gene de, ortak bir yanları vardır ve bu tarihsel benzetişimler, çok eski atalarımızın nasıl yaşadığı konusunda bir fikir edinmemizi olanaklı kılarlar.

Örneğin, birçok Afrika kabilelerinden kadınların, kol ve bacaklarına demir halkalar taktıklarını biliyoruz. Zengin adamların bazıları bu süslerden on kilo kadar takabilirler. Bizim açımızdan, bu, kuşkusuz çok rahatsız edici bir şeydir, ama bu rahatsızlık, birçok Afrikalı kadının böyle güzellik “zincirleri” takmasını engellemektedir.

Bir Afrikalı kadın bu “zincirleri” takmaktan neden hoşlanmaktadır? Çünkü bunlar, kendine ve başkalarına onun güzel görünmesini sağlamaktadır. Bu durum, oldukça karmaşık bir çağrışımın sonucudur. Bu süslere karşı tutku, Demir Çağını daha henüz geride bırakmış olan kabileler arasında, yani, demirin değerli bir maden sayıldığı kabileler arasında gözlemlenmektedir. Ve değerli olan her şey, servet fikri ile ilişkisi kurulduğundan güzel görünmektedir.

Bazı Afrika kabileleri arasında geçerli olan güzellik fikrini sergileyen bir başka örnek daha. Zambezi nehri'nin yukarı boylarında yaşayan Batokalar, üst ön dişlerini sökmemiş insanları çirkin sayarlar. Bu tuhaf anlayış nerden kaynaklanmaktadır? Bu da oldukça karma-

şık bir çağrışıma bağlıdır. Batokalar, geviş getiren hayvanlara öykünmek için üst ön dişlerinden vazgeçmektedirler. Bunun biraz garip bir istek olduğunu düşünebiliriz, ama Batokalar, davarın zenginlik ifade ettiği bir çoban kabiledir. İşte burada da değerli olanın güzel olduğu fikrini görüyoruz.

Bazı insanların benimsediği çeşitli güzellik anlayışlarından örnekler verdik. İlk bakışta bu anlayışların hiç bir ortak yanı yokmuş gibi görünür. Ama aslında vardır. İlkel ve geri kalmış halkların paylaştığı güzellik anlayışları onların toplumsal varlıklarının, yaşam biçimlerinin bazı yönlerini yansıtır.

Avcı halklar avladıkları hayvanların tırnak, diş ya da derilerini güzel sayarlar. Elde edilmesi zor olan şey, güzel sayılır.

Serveti ve toplumsal eşitsizliği tanıyan halklar, güzelliği, servet ve toplumsal eşitsizliğe bağlarlar.

Yaşamları davara sıkı sıkıya bağlı olan çoban halklar, güzellik fikirlerini, sahip oldukları en değerli şeye, davara bağlarlar.

Başka sanat türlerinde de, sanat ve toplumsal varlık arasındaki yapısal bağın kanıtını bulmaktayız. Böylece, birçok Afrika halklarının en keskin bir ritm duygusuna sahip olduğunu, bir kürekçinin küreklerinin hareketinin ritmine uyarak şarkı söylediğini, taşıyıcıların adımlarının ritmine göre şarkı söylediğini ve tahıl öğüten kadınların öğütme ritmine uyarak şarkı söylediğini görürüz. Kollarına, her harekette şingırdayan madeni halkalar takan Basutolu kadınlar, çoğu kez tahıl öğütmek için biraraya toplanırlar, kollarının ritmik hareketine şarkı söyleyerek eşlik ederler. Basuto müziğinde temel şey tempodur ve bir şarkı ne kadar ritmikse o kadar güzel sayılır. Bu, çok eski atalarımızın da bir özelliği idi.

Tempo neden önemlidir? Çünkü ilkel insanlar işlerinin ritmine göre şarkı söylerlerdi ve her iş türünün, onun ritmine uydurulmuş bir ezgisi vardı. Üretici güçler geliştikçe, ritmin önemi, tümüyle kaybolmasa da azaldı. Örneğin bazı Alman köylerinde, her mevsimin kendisiyle ilgili belli sesleri vardır ve her iş türünün de kendisiyle ilgili müziği vardır.

İlkel sanatı inceleyenler, bu olguları genelleştirerek, ilkel atalarımızın ekonomik koşulları ile, yaşamı ve sanatı etnografinin konusunu oluşturan çağdaş geri halklar arasındaki yakın benzerliğe dikkati çekmişlerdir. Birçok modern burjuva sanat yapıtının değerlendirilmesini güç kılan şey, uygar toplumda sanatla üretim yöntemleri arasında herhangi bir doğrudan ilişkinin bulunmayışıdır. Oysa anlamamız gerekir ki, bu, toplumsal üretici güçlerdeki farklı sınıflar arasındaki toplumsal işbölümüne yolaçan gelişmenin bir sonucundan başka bir şey değildir. Toplumun daha karmaşık hale gelmiş olması, sanat ve toplumsal varlık arasındaki bağıntının daha belirsiz hale gelmiş olması gerçeği, hiç de, sanat tarihi üzerine materyalist görüşün yanlışlığını göstermez, tersine, bu görüşü destekleyen taze ve inandırıcı kanıtlar sağlar.

18. yüzyıl Fransız toplumuna dönelim. Bu toplumun sınıfsal yapısı, Fransız sanatının gelişmesini doğrudan etkilemiş ve böylece dram doğmuştur. Ortaçağ Fransası'nda, genel olarak Batı Avrupa'da olduğu gibi, tiyatrodaki fars egemendi. Farmlar halk için yazılıyor ve oynanıyordu. Bunlar genel görüşlerin ve duyguların bir ifadesiydi.

Louis XIII'ün krallığı sırasında fars zayıflamaya başladı. Yalnızca uşaklara göre olduğu ve ince zevkli kişilere uymadığı düşünülmeye başlandı. Farsın yerine trajedi geçti. Oysa Fransız trajedisinin, yığınların fikir

ve duyguları ile hiç bir ilgisi yoktu. Aristokrasinin görüş, beğeni ve emellerini ifade ediyordu.

Aradan zaman geçti ve aristokrasi zayıflamaya başladı. Muhalefet ruhu burjuvazi arasında sürekli olarak yayıldı ve sanatta da kendini duyumsatmaya başladı. Büyüyen üçüncü sınıf (burjuvazi), yazından ve daha öğretici olmasını istediği tiyatrodan hoşnut değildi. İşte o zaman, bozulmuş aristokrasinin karşısına erdemli burjuvaziyi koyan, burjuva dram ortaya çıktı.

Demek ki, bu toplumsal bilinç biçiminin, sanatın, toplumun değişen yaşamından, değişen toplumsal biçimlerden ve sınıf ilişkilerinden doğrudan etkilendiğini görüyoruz.

Öteki toplumsal bilinç biçimlerinin de, toplumsal varlığı yansıttığını göstermek için daha birçok örnek verebiliriz. Ancak, marksist teoride tanımlanmış olan, farklı toplumsal bilinç biçimlerinin gelişmesini yöneten nesnel yasayı yeterince doğrulayan birçok örnek vermiş bulunduğumuza göre buna gerek yok.

6. DEVRİMCİ TEORİ VE DEVRİMCİ HAREKET

Bitirirken, toplumsal bilinç ile toplumsal varlık arasındaki ilişkinin kavranılması için esas olan bir problem üzerinde daha durmak istiyoruz. Şimdiye kadar toplumsal bilincin, toplumsal varlığı yansıttığını, ve toplumsal bilincin farklı ürünlerinin şu ya da bu ölçüde, toplumsal varlığın yansımaları olduğunu vurguladık.

Bunlardan, toplumsal varlığın, tıpkı bir aynadaki gibi, toplumsal bilinçte salt yansıdığı sonucunu çıkarabilir miyiz? Hayır, böyle bir vargı çok yanlış olacaktır. Burjuvazinin, işçi sınıfına ve çalışan halka düşman sınıfların ideologları, toplumsal bilincin, fikirlerin ve insanlığın manevî yaşamının pasif niteliği konusunda marksizme işte böyle bir tutum yüklerler.

Toplumsal bilincin toplumsal varlığa dayandığını, toplumsal bilincin toplumsal varlığı yansıttığını saptamakla, marksist-leninist teori toplumsal bilincin önemini hiç de azaltmış olmamaktadır.

Marksist teori, toplumsal bilincin doğru bir tanımını vermekle, onun toplum yaşamındaki yerini de belirtmiştir. Yalnızca fikirlerin dönüşümü ile, toplumu dönüştürmek olanaklı değildir. Toplumun daha iyi olması için, yaşamın gerçekten insanca olması için, toplumsal varlığı yeniden örgütlemek gerekir. Ve toplumsal bilinç bunda son derece önemli bir rol oynar. İnsana, yaşamı dönüştürme yöntemlerinin bilgisini verir. Toplumsal bilinç, yığınları kucaklayarak onları gerçekliğin dönüşmesi için çalışmaya iter. İşte bunun içindir ki Marx, "... teori, ... yığınlar tarafından kavranır kavranmaz maddî bir güç haline gelir"* der.

* K. Marx, F. Engels, **Collected Works**, Cilt 3, s. 181.

FELSEFE tartışmamız sona erdi. Bu tartışmanın amacı, okurlara felsefenin temel ilkelerine ve insan toplumunun yaşamındaki yerine ilişkin bir fikir vermektir.

Felsefî ve toplumsal-siyasal düşüncenin tarihi, yüzlerce fikir ve teorinin bir kayıdır. Birçok eski filozof, insanlara dünya hakkında bilgi vermek kadar, toplumsal adalete ve insan mutluluğuna giden yolu göstermeyi de içtenlikle istemiştir.

Ama, insanlara yardım etmeye ne kadar içtenlikle çalışırlarsa çalışsınlar, bu filozoflar, yalnız kalmışlar ya da olsa olsa pek az bir yandaş bulmuşlardır. İnsanın mutluluğu ve gönenci için nasıl planlar kurarlarsa kur-

sunlar, ne mutluluk ne de adalet gerçekleşmemiştir.

Elleriyle dünyayı değiştirecek olan işçi sınıfı, dünya sahnesine çıkar çıkmaz, bu tarihsel görevin nasıl başarılacağını gösteren bir öğreti sağlamak, acilen gerekli hale gelmiştir. Bu öğreti, proletaryanın sınıf savaşımının yarattığı pratik sorulara yanıt veren ve yalnızca dünyayı açıklamakla kalmayıp, onun nasıl değiştirileceğini gösteren marksizm-leninizm olmuştur. 1840'ların sonlarında, Marx ve Engels tarafından ortaya atılan ve emperyalizm devrinde Lenin tarafından ilerletilen bu öğreti, bugün, yüz milyonların dünya görüşü haline gelmiştir.

Romantik düşler ya da hayaller yerine, ezilen ve sömürülenlerin savaşımalarının amaçlarının saptanmasını ve bu savaşımın somut biçimlerinin geliştirilmesini olanaklı kılan, gerçekliğin nesnel bilimsel tahlili, marksizm-leninizmin dünyanın yeniden yapılmasında etkin bir araç haline gelmesine yardım etmiştir.

Bir dizi ülkede gerçekleştirilen başarılı sosyalist devrimler, sosyalizmin kuruluşu ve komünist bir toplumun kurulması, yığınların bu dev çabasının, teorik temel olarak, komünist partilerin dünya görüşü olan marksist-leninist felsefeye dayanması olgusu sayesinde gerçekleşebilmiştir.

Yalnızca sınıf savaşımının değil, bilimdeki ilerlemenin de gerekli kıldığı marksist-leninist felsefe, dünyayı tanımanın gerçekten bilimsel bir yöntemini verir ve yeni toplumu bilimsel bir biçimde kurmanın teorik temelidir.

Yüzyirmibeş yıl kadar önce doğmuş olan marksizm-leninizm gitgide güçlenmektedir. Güçlüdür, çünkü doğrudur, çünkü dünyayı doğru bir biçimde yansıtmakta ve şeylerin köküne inmektedir. Dünya üzerine bu doğru bilgi, marksist felsefeye çok şey borçludur. Marksizm-

leninizmi bütün önceki teorik kavrayışlardan ayıran şey, onun tüm temel önermelerinin derin felsefî bir biçimde haklı çıkarılmasıdır.

Büyük devrimciler, politikacılar ve iktisatçılar ve devrimci hareketin aktif üyeleri olan Marx, Engels ve Lenin'in aynı zamanda, felsefenin incelenmesine ve geliştirilmesine sürekli dikkat eden büyük filozoflar olmaları bir raslantı değildir. Bu, onların toplumsal altüst oluşlar sırasında doğru çözümleri bulmalarını ve toplumsal gelişmelerin eğilimini doğru bir biçimde saptamalarını olanaklı kılmıştır.

Marksist-leninist felsefenin incelenmesiyle, dünyanın gelişmesini yöneten yasalar kavranabilir, onların yardımıyla da toplumsal gelişmenin karışık süreçlerini anlamak, geleceğe bir gözetmek, insanlık tarihinin gidişini önceden görmek olanaklı olacaktır.

SOL YAYINLARI

Sahibi ve Yöneten: Muzaffer İlhan Erdost

İlhanilhan Kitabevi

Bayındır Sk. 23/6

Yenişehir — Ankara

KOV Dahili